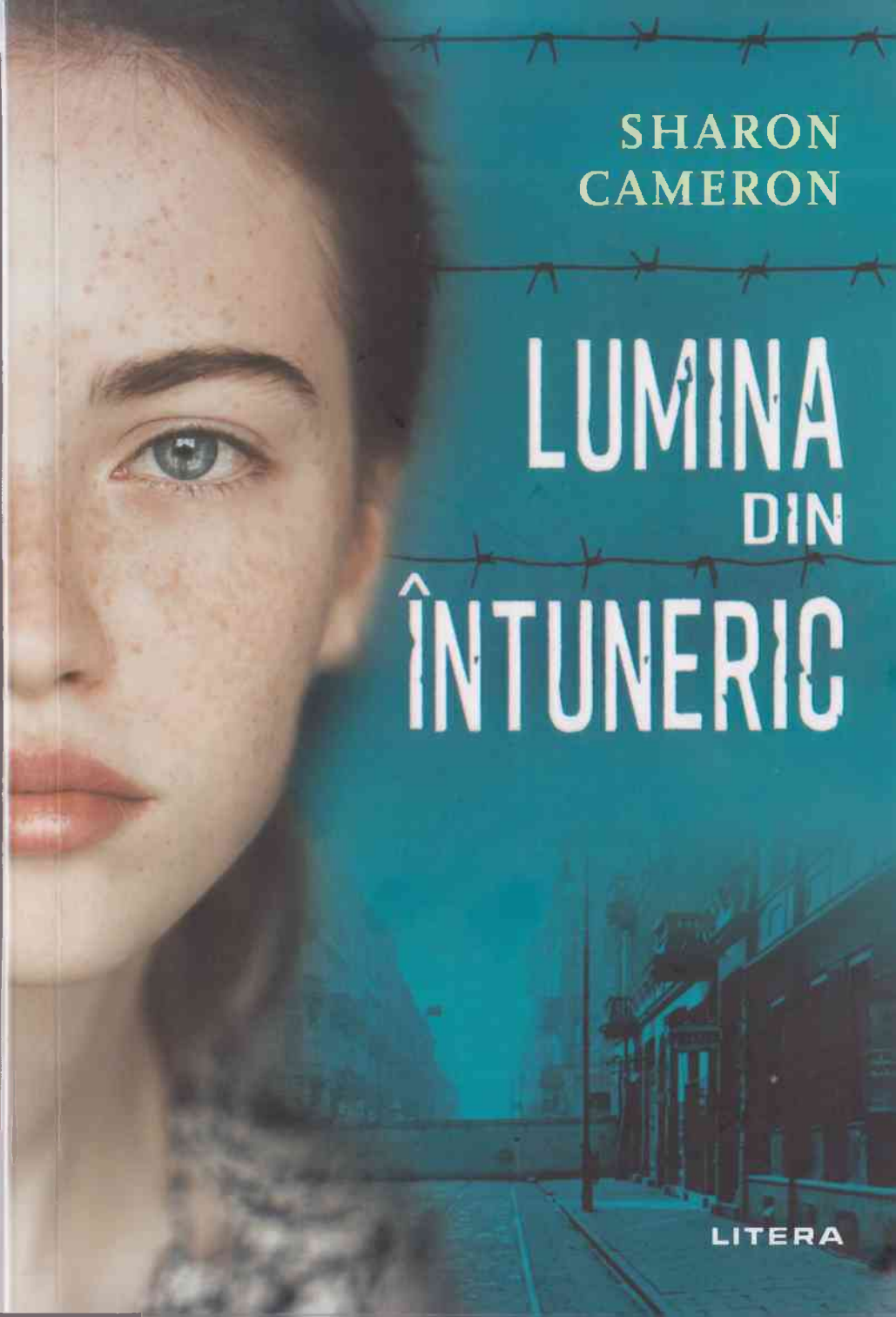
SHARON
CAMERON
LUMINA
DIN
ÎNTUNERIC
LITERA

POVESTEA EXTRAORDINARĂ A STEFANIEI PODGÓRSKA, O ADOLESCENTĂ POLONEZĂ CARE, ÎN TIMPUL CELUI DE AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL, A ASCUNS ÎN PODUL CASEI TREISPREZECE EVREI

În anul 1943, Stefania, o tânără de șaisprezece ani, lucrează în prăvălia familiei Diamant din Przemyśl, Polonia, croindu-și drum prin cântec în viețile și sufletele lor.

Totul se schimbă când armata germană invadează Przemyśl. Familia Diamant este obligată să se mute în ghetou, iar Stefania rămâne singură, într-un oraș sub ocupație nazistă, și nevoită să aibă grijă de Helena, sora ei în vârstă de șase ani. Împreună, cele două fete sunt puse în fața unei decizii terifiante, aceea de a-l ascunde pe Max, prietenul lor, și, în cele din urmă, alți doisprezece evrei.

Iar când doi ofițeri germani le rechiziționează casa, Stefania mai are de făcut o alegere crucială...

„Zbuciumată, sfâșietoare și, totuși, plină de speranță."
JENNIFER DONNELLY, AUTOAREA ROMANULUI *SORA VITREGĂ*

„Obsedantă și poetică. O incredibilă poveste despre curaj, supraviețuire și sfidare."
ALAN GRATZ, AUTORUL BESTSELLERULUI *PRIZONIERUL B-3087*

„Emoționantul roman al lui Sharon Cameron amestecă momentele de teroare pură cu incredibila putere interioară a acestei tinere femei, care a fost mama mea. Este o carte care îmi depășește toate așteptările."
ED BURZMINSKI, FIUL STEFANIEI PODGORSKA

Tradiție din 1989
www.litera.ro
ISBN 978-606-33-6317-7
9 786063 363177
eBook disponibil

The Light In Hidden Places

Copyright © 2020 Sharon Cameron

Toate drepturile rezervate

Ediție publicată prin înțelegere cu Scholastic Inc.,
557 Broadway, New York, NY 10012, SUA

Photo copyright Burzminski Family

Editura Litera
O.P. 53, C.P. 212, sector 4,
București, România
tel.: 021 319 63 90; 031 425 16 19;
0752 548 372
e-mail: comenzi@litera.ro

Ne puteți vizita pe

Lumina din întuneric
Sharon Cameron

Copyright © 2020 Grup Media Litera
pentru versiunea în limba română
Toate drepturile rezervate

Editor: Vidrașcu și fiii
Redactor: Gabi Trășculescu
Corectură: Nicoleta Arsenie
Copertă: Andreea Apostol
Prepress: Mihai Stoianov

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
CAMERON, SHARON
Lumina din întuneric / Sharon Cameron;
trad. din lb. engleză de Iulia Dromereschi. – București: Litera, 2020
ISBN 978-606-33-6317-7
I. Dromereschi, Iulia (trad.)
821.111

SHARON CAMERON

LUMINA DIN ÎNTUNERIC

Povestea vieții Stefaniei Podgórska

Traducere din limba engleză
Iulia Dromereschi

LITERA
București
2020

Pentru Helena, Malgasia, Ed, Lori și Mia

În memoria lui Izaak, a Leei, a lui Izydor și a Ernestinei Diamant, a tuturor evreilor și polonezilor din Przemyśl care și-au pierdut viețile pe altarul urii

1

PRZEMYŚL, POLONIA
NOIEMBRIE – 1942

E cineva acolo, în beznă.

Deschid ochii.

Bezna este așa cum o știu: o pagină nescrisă. Simt mirosul verzei pe care o fierbe Emilika două etaje mai jos. Simt un oftat lângă mine. Este respirația surorii mele, care doarme. Dar parcă bezna s-a și schimbat. Parcă are ecou, un sunet ce a scăpat urechilor mele.

E cineva acolo.

Sunt complet trează acum.

Dau pătura la o parte, în liniște, și ascult, în timp ce îmi las picioarele să atârne pe marginea patului. Un arc de saltea pocnește ca un foc de pușcă. Sora mea expiră brusc, dar nu se mișcă.

Dacă e cineva acolo, nu e cu noi în cameră.

Pășesc în vârful picioarelor desculțe pe podeaua de scândură și îndepărtez cu un deget marginea tapiseriei pe care am bătut-o în cuie deasupra geamului. Luminile de pe stradă lucesc și transformă în sclipiri fulgii de zăpadă. Dar trotuarul din fața clădirii în care locuiesc este pustiu, iar ferestrele de vizavi sunt doar șiruri de ochi morți, întunecate de perdele și tapiserii. La fel ca a mea.

În Przemyśl, lumina este ca un poster cu bomboane. Nu e înțelept să afișezi indicii despre locurile unde se află dulciurile.

Las tapiseria să cadă la loc și mă îndrept spre ușa de lemn, lipindu-mi urechea de ea, înainte să apăs pe clanță. Holul pustiu se întinde pe lângă celelalte camere goale din apartamentul gol. Așa cum trebuie. Totul este așa cum trebuie.

Un zgomot întrerupe tăcerea, mai puternic decât un foc de pistol. O grenadă de teamă mi se dezamorsează în piept. Știu ce era sunetul care îmi scăpase.

O bătaie în ușă.

Au aflat. Au aflat. Au aflat.

Cuvintele îmi pulsează în ritmul bătăilor inimii.

Alt arc de saltea pocnește, și o aud pe Helena apropiindu-se de mine. Nu vorbește. Are doar șase ani, dar nu trebuie să i se spună că nu e momentul pentru întrebări.

Bătaia se repetă, mai tare, însoțită de o șoaptă printre crăpături.

– Stefania?

E un truc. Ofițerii Gestapo vor să deschid ușa fără scandal. Ca să nu fie nevoiți să o spargă. Ca să poată oferi apartamentul unui ofițer german de treabă și pașnicei lui soții cu părul curat și ciorapi remaiați.

Poate asta înseamnă că ne vor împușca afară, ca pe domnul Schwarzer.

Aud din nou șoapta.

– Deschide ușa, Fusia!

Cei din Gestapo nu au de unde să-mi știe numele de alint.

Alerg spre ușă, cu mâinile întinse, cu degetele căutând deja broasca reparată de curând. Știu că nu este el. Nu poate fi el. Dar răsucesc cheia și smucesc de ușă. Helena icnește – sau poate că am icnit eu. Becul fără abajur care atârnă pe hol îmi arată că nu sunt ei. Nu sunt cei care am crezut că ar fi.

– Max! șoptesc.

2

1936

Viața mea înainte de Przemyśl fusese plină de găini. Și de cai. De aer curat, de copaci și de ogoare întinse, cafenii, care se ondulau odată cu dealurile, ca o pătură din petice, încrețită. Primăvara și toamna alergam pe cărările încurcate ce duceau spre școală. Mâncam supă de secară cu pâine în bucătăria noastră aburindă, când stratul de zăpadă devenea prea gros. În fiecare duminică, indiferent dacă ningea sau nu, mergeam la slujbă în satul Bircza, înghesuită în spatele unei căruțe cu fân, alături de frații și surorile mele – deja nouă la număr. Era copilăria perfectă.

Iar eu o detestam. Cocina duhnea, la fel și veceul din curte, groapa de gunoi și cei care munceau la câmp, în plin soare. Detestam grămezile de bălegar, ascunse dinadins în iarbă pentru a-mi strica pantofii. Roșeața mâinilor mamei, după ce freca rufele ori moșea copilul unei alte femei. Detestam cotcodăceala neostoită a găinilor noastre. Nu se opreau niciodată. Eram convinsă că nici nu dormeau, cu excepția cocoșului, care era nebun și cânta neîncetat, mai degrabă când răsărea luna decât când se ivea soarele.

Nu mă deranja să jumulesc găinile.

Prima mea tentativă de evadare a fost când aveam unsprezece ani. Mama m-a luat în poștalion, să îmi văd surorile

mai mari, care își găsiseră de lucru în oraș. Era un cadou de ziua mea, spusese ea. Ziua mea era în săptămâna sfântă a Paștelui. Toți frații ne sărbătoream zilele de naștere de Paști, pentru că mama nu avea timp să își amintească datele adevărate. Sau numele noastre. Eu nu eram niciodată „Stefania". Eram Stefi. Stefusia. Stefuśka. Dar mai ales Fusia.

Dacă aș fi avut nouă copii, nici eu nu mi-aș fi amintit numele lor.

Mama i-a plătit vizitiului de pe poștalion, apoi m-a luat de mână. Avea pielea aspră. Mama avea mare grijă de mine; la fel și tata, când trăia. Aveau grijă de noi toți, dar să o țin de mână nu voiam.

Uneori, mi-e dor de mâinile ei.

M-am smucit tot drumul până la Przemyśl, apoi am uitat că mi-era rușine să fiu ținută de mână. Căruțele se zgâlțâiau pe pietrele pavajului, claxoanele automobilelor behăiau ca oile. Un tren își șuiera aburul spre cer. Tămbălăul făcut de gospodinele care își strigau prețurile mărfurilor în piață era mult mai simpatic decât cotcodăcitul găinilor. Era muzică. O trupă de alămuri. O simfonie.

Am făcut târguieli la gherete în aer liber și la prăvălii cu vitrine de sticlă. O rochie pentru mama, pantofi pentru mine și o bonetă pentru Helena – pe atunci doar un bebeluș. Am atins fundele de mătase roșie și ambalajul argintiu și lucios al unui baton de ciocolată. Surorile mele ne-au oferit un prânz elegant; carnea pe care am mâncat-o provenea dintr-o conservă, și nu direct din grajdul măcelarului. Am servit-o pe o față de masă curată, în apartamentul în care ele locuiau împreună, la trei etaje deasupra străzii. Mama icnea deja

înainte să terminăm de urcat, însă eu nu voiam decât să alerg până jos, doar ca să pot urca iar.

Mama și surorile mele au băut ceai, în timp ce eu stăteam cu nasul lipit de geam, sorbind forfotul străzii, iar când a venit timpul să plecăm, am început să plâng. Am implorat. Am bătut din picior. Am amenințat și m-am rugat să fiu lăsată acolo. Voiam să dorm pe podea. Sub scări. Surorile mele nu s-ar fi supărat. Nu aș fi fost o povară. Doar că eram. Mama m-a târât la poștalion, cu mâinile ei aspre.

Au trecut optsprezece luni până să-mi dea voie să mă întorc. Când am păşit în haosul din Przemyśl pentru a doua oară, aveam aproape treisprezece ani. Eram mai în vârstă și mai înțeleaptă. Rochia îmi rămăsese deja mică. Știam cum să o iau pe mama. Am purtat o conversație pe șoptite cu surorile mele, generată de scrisoarea pe care o trimisesem cu o lună înainte. M-am șters la gură după prânz, m-am așezat picior peste picior, am băut ceai și am ascultat-o pe mama vorbind. Când s-a făcut timpul să luăm poștalionul de întoarcere, i-am spus că nu aveam de gând să plec.

Mama m-a implorat. Chiar a plâns puțin. Nu a bătut din picior. I-am spus că Marysia îmi găsise de lucru.

– Așa este, mamă, a confirmat Marysia. Doamna Diamant căuta o fată. Locuiește doar la câteva străzi distanță.

I-am spus că în casă Angia îmi pregătise un pat în spatele canapelei.

– Cu două pături, mamă. Și va merge la slujbă în fiecare săptămână, a asigurat-o Angia.

I-am explicat că le voi da o parte din salariu surorilor mele, ca să mă hrănească. I-am spus că voi trimite și mai mult

acasă, la fermă, ca mama să poată plăti un alt ajutor. Sau să cumpere mai mulți pui.

– Nu-i așa că ți-ar prinde bine, mamă? a zâmbit Marysia.

– Dar, Fusia, cum rămâne cu școala? a ezitat mama.

Mi-am netezit rochia.

– Przemyśl va fi școala mea, mamă.

A urcat în poștalion fără mine.

În prima zi de lucru, am mers țopăind până la magazinul familiei Diamant, speriind porumbeii, aruncând priviri furișe pe aleile strâmte, care creau tunele între clădiri, privind în vitrina unui studio foto și jucându-mă cu o pisică rătăcită. Clopotele catedralei răsunau sub cerul de un albastru adânc, perfect.

Când am deschis ușa magazinului, s-a auzit un clinchet, de clopoțel de data asta, și o femeie a ridicat privirea de după tejghea. Aerul mirosea a pâine proaspătă, mere, hârtie de împachetat și sfoară, și am văzut rânduri, rânduri de ciocolată ambalată, în spatele vitrinei. Femeia m-a măsurat din cap până în picioare, în timp ce eu mă fâțâiam de nerăbdare. Fundul i se revărsa de ambele părți ale scaunului.

– Așa, a spus ea. Ia te uită ce mi-a adus răsăritul. Ești fata familiei Podgórska. Cum te numești, *ketzele*[1]?

– Stefania.

Numele meu adevărat m-a umplut de încântare.

– Eu sunt doamna Diamant. Știi să citești, Stefania?

– Da, doamnă Diamant.

– Și să scrii?

[1] Pisoiaș (diminutiv afectuos); în idiș, în original. (n.tr.)

Am încuviințat dând din cap. Ferma nu era chiar ruptă de restul lumii.

– Prea bine. Atunci, te rog să faci inventarul produselor de pe rafturi.

Mi-am vârât haina și pachetul de prânz, compus din pâine și brânză, într-un colț din spatele tejghelei, și doamna Diamant mi-a dat o hârtie prinsă de o planșă, cu un ciot de creion legat de un capăt. Pantofii mei au făcut poc, poc! pe podeaua care scârțâia. Asta mi-a dat importanță și m-a făcut să zâmbesc. Am scris inventarul pe rânduri largi, citeț. Doamna Diamant socotea în registrul ei, în timp ce mă observa cu coada ochiului, iar când m-am dus să iau o sticlă de apă carbogazoasă, am dat peste o pereche de ochi căprui, care se uitau la mine de pe partea cealaltă a rafturilor.

– Întotdeauna cânți când numeri? s-a auzit o voce. O voce gravă de băiat.

Am strâns planșa la piept și m-am înroșit. Cântasem, într-adevăr. Ca o fetișcană.

Eram o fetișcană. Doar că încă nu știam asta.

Ochii au clipit dintre sticlele de apă, apoi au dispărut. Au reapărut deasupra rafturilor. Aparțineau unui băiat înalt, încă slab, pentru că crescuse brusc. Avea sprâncene întunecate, care se ridicau spre un ciuf de păr negru, ondulat. Râdea.

– Nu te opri, a spus. Ești distracția mea de dimineață. Cum te cheamă?

– Stefania.

– Nimeni nu-ți zice pe nume, așa-i?

„Nimeni".

– Deci, cum să-ți spun? Stefi?

– Stefuşka.

A aşteptat.

– Sau Stefusia, am adăugat. Sau Fusia. Dar prefer...

– Stefi, Stefuşka, Stefusia, Fusia. Băiatul a scuturat din cap. Prea târziu. Fusia rămâne. Mai cântă-mi ceva, Fusia. Poate că *mame*[1] va începe să vândă bilete...

– Izio! a strigat doamna Diamant, de pe scaun. Lasă copila în pace, *bubbala*[2]. E prima ei zi. *nemen dein tukis ţu şule.*

– *Mame...*

– Mişcă-ţi fundu' la şcoală!

Băiatul a ridicat din umeri şi a luat-o la fugă, alăturându-se altor doi băieţi care îl aşteptau la uşa prăvăliei. Unul era mai înalt, iar celălalt, mai scund, dar aveau părul la fel. Toţi trei erau mai mari decât mine.

„Fraţi", m-am gândit. Ştiam cum e să ai fraţi. Cu fraţii, ideal e să te porţi la fel de bine cum te-ai purta cu tine.

M-am întors la treabă, verificând şi bifând pe hârtie, în timp ce, cu voce ridicată, am început să cânt un tango care nici nu se difuza bine la radio, că mama şi închidea aparatul. Aşa se face că acum profitam de orice ocazie ca să îl ascult.

Vorbele tale mă trimit spre norii de furtună,
Râsul tău este o pală rece şi umedă...

Am simţit cum întreaga cameră se încordează, în expectativă.

Nu vreau vorbele tale vijelioase.

[1] Mamă (apelativ); în idiş, în original. (n.tr.)

[2] Termen afectuos; alternativa este *bubby*; în idiş, în original. (n.tr.)

Nu vreau râsul tău picurător.
Vreau doar să pleci...

Doar că am omis cuvântul ce urma, de fapt. l-am înlocuit cu „școală". Am auzit hohote în spatele meu și mi-am reținut un zâmbet, în timp ce brațele s-au învălmășit și picioarele s-au întrecut să alerge care mai de care spre ușă, făcând să răsune clopoțelul de la intrare. Când am tras cu coada ochiului în direcția doamnei Diamant, ea clătina din cap, însă ochii i se micșoraseră, amuzați, întocmai ca ai fiului ei.

A devenit ritualul nostru. În fiecare dimineață, Izydor Diamant, cunoscut drept Izio, își vâra capul pe ușă și spunea: „Cântă-mi, Fusia!", iar eu inventam un cântec deșucheat, al cărui mesaj era ca el să iasă afară. După o săptămână, toată lumea de pe strada Mickiewicza îmi spunea „Fusia".

Am aflat numele celorlalți frați. Henek, cel mai mic, nu avea timp pentru mine; Max era mai mare decât Izio și își începuse deja ucenicia. Zâmbea mai des decât vorbea. Mai exista un frate, pe nume Chaim, care era medic și studia într-un oraș italian, necunoscut mie. Mai exista și o soră, care locuia în Liov, nu departe. Și mai era domnul Diamant, care stătea acasă, convalescent după o boală ce îi afectase sângele. Am aflat că nu trebuia să muncesc sâmbăta, pentru că erau evrei, și am mai aflat că doamna Diamant pregătea o *babka*[1] excelentă.

[1] Cozonac împletit, de origine aşkenazi, foarte îndrăgit în Polonia, SUA şi Israel. (n.tr.)

Spălam podele, ambalam pachete și ștergeam rafturile de praf, iar doamna Diamant spunea că învăț repede. N-a durat mult până să înceapă să mă trimită să fac comisioane la piață, unde se încheiau afacerile adevărate. Acolo am văzut prima dată o bătaie: doi băieți își cărau pumni, în praful de vară târzie dintr-un șanț.

Nu semăna cu încăierările de moment dintre frații mei, sau dintre băieții de la școala din Bircza. Era o bătaie urâtă.

Un polițist și-a strivit mucul țigării pe trotuar. Stătea și privea. A intervenit un bărbat cu pantaloni murdari și o dâră de grăsime pe obraz, care a rupt rândurile de gură-cască și i-a despărțit pe cei doi băieți, apucându-i de gulere, în timp ce amândoi scuipau și sâsâiau, ca niște pisici. L-a scuturat pe cel din dreapta până când i-am auzit dinții clănțănind.

– Ce-ai pățit, Oskar? a întrebat bărbatul. De ce te bați pe stradă, ca un infractor?

– Pentru că m-a lovit, a spus băiatul.

– Ah, serios, te-a lovit? Te-a lovit așa, din senin? Bărbatul a privit spre celălalt băiat, la fel ca toți cei din mulțime.

Băiatul și-a cules șapca de pe jos și și-a șters sângele de la nas.

– Mi-a spus că sunt un jidan împuțit.

Bărbatul a clătinat din cap, apoi l-a mai scuturat o dată pe Oskar.

– Ce-ai pățit? Uită-te la băiatul ăsta... Oskar nu putea să-l privească decât cruciș. Are brațe, picioare și sânge în vene. Ce-ți pasă ție dacă familia lui urmează învățăturile lui Moise? Strânge-i mâna băiatului. Acum! Înainte să-i spun mamei tale ce-ai făcut.

Băieții și-au dat mâna, deși nu păreau deloc încântați, și, când s-au despărțit și mulțimea a început să se risipească, am auzit o femeie din spatele meu mormăind:

– Jidan împuțit.

Am obținut un preț bun pentru prunele comandate de doamna Diamant și, după ce am alergat înapoi la prăvălie, m-am strecurat pe ușa băii și m-am uitat în oglindă. Mi-am atins fața, pielea brațului și părul castaniu. Oamenii îl detestau pe băiatul acela pentru că era evreu. Oare și familia Diamant mă ura fiindcă eram catolică?

În aceeași după-amiază, am convins-o pe doamna Diamant să se dea jos de pe scaun și să facă exercițiile pe care le văzusem la elevi, în curtea școlii gimnaziale. Câteva ciocolate ambalate frumos s-au rostogolit de pe rafturi pe podea și pe doamna Diamant a apucat-o așa un râs, de i se scuturau faldurile gâtului.

– Uneori, *ketzele* – descoperisem că însemna „pisicuță" –, soarele adus de tine strălucește tare! Apoi mi-a întins o ciocolată și pe chipul moale i-au apărut gropițe, în timp ce își desfăcea una și pentru ea.

Dintr-odată, mi-am dat seama că doamna Diamant fusese tare singură înainte să vin eu la prăvălie, și că nu se mai simțea singură acum. Că și eu fusesem singură la fermă, înconjurată de frați și surori, dar fiecare cu viața lui, de o mamă doborâtă de griji și de un coteț plin cu găini. Dar acum nu mai eram nici eu singură.

Duminica aceea am fost cu Angia la slujbă și I-am mulțumit Domnului pentru familia Diamant. În fond, Moise era și în Biblia mea, și eram sigură că Dumnezeu îl plăcuse.

Educația mea începuse.

Izio m-a învățat cântece deșucheate în idiș, iar eu am decis să nu mai aduc sendvișuri cu șuncă la prăvălie, chiar dacă doamna Diamant mi-a spus că nu se supără. Când a venit iarna și întunericul se lăsa mai devreme, îmi luam cina într-un colț al apartamentului familiei, unde băieții aproape adulți vorbeau despre medicină și unde răzbătea vocea domnului Diamant, care întreba lucruri precum: „Ce este de preferat: un război bun sau o pace proastă?" Eu le ascultam argumentele, la fel și domnul Diamant, care ședea rezemat de spătar și fuma țigară de la țigară. Izio mă conducea acasă, în serile acelea, prin stratul gros și rece de omăt, care strălucea în lumina aurie a felinarelor.

Doamna Diamant își făcea exercițiile cu mine, în fiecare dimineață. Ajunsese să își strâmteze rochiile, iar eu să dau drumul la a mea. Am învățat cum să-i zâmbesc unui băiat ca să cumpere două ciocolate în loc de una și cum să zâmbesc chiar mai frumos, când mi-o așeza în palmă pe a doua. Apoi, imediat ce suna clopoțelul, strecuram ciocolata înapoi pe raft și monedele în casa de marcat, lucru care o făcea pe doamna Diamant să chicotească. Mi-am prins părul, răsucindu-l, și am împrumutat rujul de buze al surorii mele, fredonând în timp ce radioul lătra știrile despre invadarea Cehoslovaciei de către Germania. Iar când Angia a plecat la Cracovia și Marysia a vrut să caute un apartament aproape de periferia orașului, doamna Diamant a plesnit din limbă, a strâns din ochi și a spus:

– Deci tu vii să locuiești cu noi, *ketzele*.

Familia Diamant nu avea o cameră în plus. Mi-au amenajat una, la capătul holului, cu un pat și o masă pe care se afla o lampă, cu o oglindă atârnată deasupra și cu o perdea maronie,

întinsă de la un perete la altul, pentru intimitate. Mi-am rezemat icoana cu Hristos și Sfânta Fecioară de un perete și mi-am agățat mătăniile de tăblia patului, iar doamna Diamant și-a făcut un stoc secret de *blintz*[1] sub patul meu, pentru că domnul Diamant nu mânca de Iom Kipur[2]. Spațiul semăna cu un bârlog roșu și moale, alintat de lumina lămpii.

Dar bârlogul meu nu avea ferestre. Când nopțile erau fierbinți, mă strecuram afară, în sufragerie, unde era un geam deschis, pe care ieșea mirosul de fum stătut. Mă așezam pe pervaz, cu lumina stinsă, și îmi bălăngăneam picioarele, ascultând cum veneau și plecau trenurile din gară. De o parte se găsea apartamentul adormit, iar de cealaltă, un plonjon prelung și întunecat în miezul orașului.

Pe atunci, nu știam că frica apare odată cu lăsarea întunericului.

Izio venea lângă mine și se trântea pe un scaun, sau se lungea pe rogojină, cu mâinile sub cap. Șușotea despre noile cursuri de la universitate, despre acele locuri din lume pe care își dorea cel mai mult să le vadă (Palestina și Turcia), despre acele locuri îndepărtate pe care eu îmi doream să le văd (America). Voia să îmi cunoască părerea despre lucruri – cum ar fi, dacă eu credeam că Hitler avea să invadeze și Polonia. Dar războaiele nu figurau nicidecum printre cele mai importante gânduri ale mele, în nopțile acelea.

---

[1] Clătită tradițională evreiască, de origine aşkenazi, de obicei umplută cu brânză sau cu fructe. (n.tr.)

„Ziua ispășirii" este cea mai însemnată dintre cele trei mari sărbători evreiești. De obicei, este marcată printr-un post negru de 25 de ore și printr-o perioadă de rugăciune intensă. (n.tr.)

3

SEPTEMBRIE 1939

La început, am crezut că avioanele erau ruseşti. Zburau atât de jos, că vesela Marysiei a început să zăngăne. Era prima zi de şcoală şi trotuarele se umpluseră de copii cu săculeţe şi cărţi, în drum spre casă, după o jumătate de zi petrecută la program. Eu mă sprijineam de pervazul ferestrei noului apartament al surorii mele, aflat în cealaltă parte a râului San. O aşteptam să vină acasă şi să luăm prânzul. Mi-am dus mâna streaşină la ochi. Avioanele lăsau dâre lungi, negre, pe cer. Apoi, hotelul din colţ a explodat într-un nor de mortar şi foc.

Am ţipat. Toată lumea ţipa. Copiii de pe străzi alergau, iar clădirea s-a zguduit. Am închis geamul cu putere, ca să blochez zgomotul, şi totuşi am mai auzit câteva explozii în depărtare şi am zărit un fuior de fum ridicându-se deasupra oraşului. Ceva şuiera şi pocnea, iar clădirea s-a zgâlţâit şi m-a aruncat în genunchi. Icoana Fecioarei a căzut de pe perete. M-am târât pe podea şi am reuşit să deschis uşa, dar fumul era atât de dens, că am închis-o la loc. Scările luaseră foc. Eram la etajul al doilea.

Pentru prima dată, de ani de zile, îmi doream s-o am pe mama lângă mine.

Apoi m-am gândit la ferma noastră şi la balustrada lungă de pe o latură a scărilor; la Olga şi la Angia, care ţipau de

bucurie când o luau drept tobogan și se întreceau care ajunge mai repede jos, folosindu-se de vechiul ceas de buzunar al lui *tate*. Am înșfăcat o pătură de lână de pe patul Marysiei, am înfășurat-o în jurul meu, am inspirat adânc și am alergat drept în inima scărilor care ardeau.

Am alunecat pe balustrada cuprinsă de flăcări, strângând-o zdravăn între picioarele și coatele înfășurate în pătură la fel de strâns ca dinții mei. De la etajul al doilea la primul, de la primul la parter, căldura mi-a ars ochii și gâtlejul, apoi de la parter în umezeala rece a subsolului, unde am tușit, m-am înecat și am călcat pe colțurile păturii care luase foc.

Un grup de oameni erau adunați în colțul întunecat. Păreau surprinși să mă vadă. I-am privit cu ochi înlăcrimați.

– Nu știți c-a luat foc clădirea? am strigat.

Ne-am împrăștiat ca șobolanii pe strada plină de dărâmături și abia dacă mi-am dat seama unde mă aflam. Aerul era încărcat de praf, de fum și de panică. Oamenii strigau după ajutor sau de durere. Nu doar unul, ci zeci, din toate direcțiile. Clădirea de peste drum fusese despicată la mijloc, așa cum tai un tort, iar de la un nivel atârna un pat, într-un echilibru perfect. Chiar în vârf, un bărbat se agățase de o bârnă și dădea din picioare. Un avion a trecut, bâzâind, pe deasupra lui; exploziile și sirena unei ambulanțe răsunau în depărtare.

Printre dărâmăturile de la picioarele mele s-a mișcat o mână.

L-am scos afară pe bărbat: o stafie cenușie, însângerată, între cărămizile căzute. Înainte să îl pot întreba cum se numește, s-a împleticit și a fugit, șoptind ceva despre soția lui și despre nemți. Am alergat acasă. Nu la fermă, ci la a doua

mea casă. Am sprintat peste pod, gândindu-mă că era ținta ideală pentru bombe. Am țâșnit prin aleea-tunel ce despărțea clădirile de pe Mickiewicza 7, am intrat în curte și, când am trecut pragul clădirii unde locuia familia Diamant, Izio apăruse deja acolo, în parte trăgându-mă, în parte cărându-mă în pivniță.

Max era la subsol. Domnul și doamna Diamant, Henek și Chaim, care se întorsese din Italia de numai o lună, ședeau lângă el, pe pământ. Și, de asemenea, toți vecinii pe care îi cunoscusem. Doamna Diamant și-a desfăcut brațele și m-am aruncat în îmbrățișarea lor, iar Izio s-a așezat alături de mine.

– Te-ai ars, a spus, arătând spre încheietura mea. Nici nu-mi dădusem seama. Mi-a tras mâna bășicată în umbră, să nu o vadă mama lui.

Tancurile zgâlțâiau străzile de deasupra noastră, dar eu mă simțeam în siguranță aici.

Cineva adusese un radio cu baterii, așa că l-am ascultat pe președintele Mościcki spunându-le tinerilor polonezi să se adune în Liov. Să nu devină niciodată soldați ai Germaniei. Să fugă în Rusia, dacă sunt nevoiți. Bărbații din familia Diamant șușoteau între ei. Părea o conversație pe care o mai purtaseră și înainte. În răstimp de un sfert de oră, cei patru băieți își sărutaseră mama și se aflau deja în drum spre Liov, doar cu hainele de pe ei și cu niște coltuce de pâine în buzunare.

Mâna mea arsă era caldă încă, după atingerea lui Izio.

Doamna Diamant și-a îngropat fața în mâini și a plâns, iar eu am îmbrățișat-o și am mângâiat-o pe păr. Acum, era a mea. Doamna mea în vârstă. *Babcia*[1] mea.

[1] Bunicuță (diminutiv); în polonă, în original. (n.tr.)

Domnul Diamant a clătinat din cap.

– *Di velt iz şein nor di menşn makn zi mis*, a spus el în idiş. Lumea este frumoasă, dar oamenii sunt cei care o urâţesc.

A trecut o vreme până să-mi dau seama că fraţii Diamant nu fugiseră pentru că aşa le spusese preşedintele. Fugiseră pentru că erau evrei.

Am stat în pivniţă o săptămână, auzind cum vin ruşii, cum plâng copiii şi cum se trage de pe acoperişuri în stradă. O dată pe zi, cineva îşi risca viaţa şi fugea pe scări în sus, după mâncare, apă şi kerosen pentru lampă. Iar când puştile au tăcut, tancurile au amuţit şi ele, şi noi am îndrăznit să scoatem capul din vizuină, Przemyśl era un oraş divizat. De cealaltă parte a râului San, unde locuia sora mea, se instituise zona germană. A noastră aparţinea Rusiei.

Războiul lui Hitler se târâse până pe malul nostru.

Apoi se oprise.

Ne-am îngropat morţii, am dat la lopată să îndepărtăm dărâmăturile, am înlocuit geamurile şi eu am şters praful din prăvălie. Pe străzi, în locurile unde fuseseră cândva clădiri, se căscau acum gropi, goale ca nişte cavităţi de dinţi. Soldaţii ruşi patrulau, păzind străzile principale şi gara centrală, iar evreii din partea de vest a oraşului, acaparată de nemţi, erau trimişi peste râu. Podul fusese bombardat într-un târziu, aşa că i-am privit venind, în şir, peste podul de cale ferată, cu fumul sinagogii în flăcări înălţându-se în spatele lor.

Cartierele evreieşti au devenit supraaglomerate şi camera care le aparţinuse cândva lui Chaim şi lui Max a fost alocată de către oficiul pentru locuinţe Reginei şi Rosei, două femei evreice care fugiseră o dată de Hitler şi pe care a doua

experiență nu le îndulcise defel. Și-au privit noua cameră – un mic apartament în sine, cu o chiuvetă mică și o plită –, au închis ușa și nu ne-au mai adresat o vorbă. Și pentru că partea noastră de oraș era, practic, în Rusia, frații Diamant s-au întors din Liov.

– V-ați văzut sora? a întrebat doamna Diamant. Ce face Ernestyna?

– N-a văzut-o nimeni, *mame*, a spus Chaim. De la bombardamente.

Am analizat cu atenție fața rotundă a *babciei* mele, dar n-a tresărit decât o secundă.

– Atunci, stă la adăpost pe undeva, a spus doamna Diamant. La verii mei, sau la sora lui *tate*, în Viena. O să primim o scrisoare când își va reîncepe poșta activitatea. Și s-a întors la amestecatul într-o oală mare de ciorbă. Max și-a intersectat privirea cu mine și a clătinat din cap. Sora lor nu putea fi în Viena.

Auzisem zvonuri pe stradă. Șoapte care povesteau că, în timp ce noi eram în pivniță, o sută de evrei, bătrâni și băieței, fuseseră alergați prin tot orașul, chiar pe strada Mickiewicza, și că soldații germani îi loveau dacă se întâmpla să cadă. Și când nu a mai putut alerga niciunul, fuseseră duși la cimitir și împușcați.

Dar eu nu plecam urechea la zvonuri. Nu le dădeam crezare. Nimeni nu era capabil de așa ceva, iar bombele lăsaseră în urmă suficiente morminte proaspete.

Nu voiam să cred, căci era mai ușor să mă mint singură.

Lucram la prăvălie cu doamna Diamant. Starea de sănătate a domnului Diamant se îmbunătățise, așa că el a

început să coacă pâine de două ori pe săptămână, într-o cantină. Chaim și-a găsit o slujbă la spitalul din oraș, în timp ce Max călătorea câte patru kilometri spre sud, în timpul săptămânii, lucrând ca asistent într-un cabinet dentar din satul Niżankowice. Henek și Izio se întorseseră la școală.

Izio era la fel ca întotdeauna. Dar, în același timp, se schimbase. Venea pe la prăvălie dimineața. Îi cântam melodii îndoielnice. Mă învăța insulte în germană și în idiș, în caz că armatele lui Hitler traversau râul, și noaptea dansam în fața geamului deschis, pe acordurile orchestrei care cânta în restaurantul de peste drum. Îmi spunea aproape totul – dar nu chiar. Începuse să fumeze. L-am întrebat o dată pe Max ce văzuseră pe drumul spre Liov. „Sânge", îmi răspunsese. Nu am mai deschis gura de atunci.

Când poșta a reînceput să funcționeze, am primit o scrisoare de la mama. Era în siguranță la fermă, cu fratele și sora mea mai mici, în timp ce toți ceilalți frați erau împrăștiați prin Polonia. În schimb, doamna Diamant n-a primit nicio scrisoare, deși verifica zilnic. Mi-am cumpărat pantofi cu toc, am fost la cinematograf și mi-am petrecut nopțile așezată alături de Izio, respirându-i fumul de țigară, în timp ce luminile nemților clipeau pe malul celălalt al râului.

În primăvara în care am împlinit șaisprezece ani, doamna Diamant a început să mă trimită la întâlnirile lunare ale proprietarilor de magazine. Drumul prin oraș era obositor pentru ea, pretențiile rușilor, stupide, și tot ce trebuia să fac era să stau în spate, să răspund „prezent" când era strigat numele Leei Diamant și să raportez tot ce mi se părea important. A treia oară când m-am dus, am întârziat. Era posibil să mă fi

oprit la piață, în fața unei cutii de ciorapi ieftini. Încercam să nu permit ușii să se trântească în urma mea, când l-am auzit pe bărbatul de pe podium spunând:

– Lea Diamant?

– Aici! am strigat, și un întreg auditoriu de bărbați între două vârste și una sau două femei s-au întors pe locurile lor, ca unși. S-a ridicat un susur de șoapte. Cum se putea ca o fată de vârsta mea să aibă o afacere? Câtă ambiție! Avem nevoie de oameni ca domnișoara Diamant în orașul nostru. Cineva a aplaudat, i s-au alăturat și alții, și întreaga cameră a răsunat. Eu m-am așezat pe primul scaun gol pe care l-am găsit, roșie ca sfecla, hotărâtă să mă uit numai la omul de pe podium, să ascult ce avea de spus și să fug înapoi acasă, în micul meu bârlog din spatele draperiei.

– Bravo! mi-a șoptit o voce în ureche.

Am privit într-o parte. Lângă mine se afla un tânăr. Trebuie să-i fi fost dificil să se bărbierească ocolind coșurile de pe bărbie.

– Ai prăvălia de mult?

– Nu, am mormăit. Respirația lui îmi gâdila obrazul.

– Ai moștenit-o de la părinți?

Nu am răspuns. M-am holbat la bărbatul de pe podium de parcă era singurul lucru interesant pe lume.

– Părinții mei au o măcelărie, a spus băiatul încet. Dar acum e a mea. Doar s-o conduc, firește. Eu angajez măcelarii. Trei. Nu-s mâini murdare acolo, îngeraș. Care-i adresa ta?

Am întors capul.

– Gura ta e mereu deschisă, sau o mai și închizi câteodată?

Nu o putea închide. Și nici nu i-a luat mult să îmi afle adresa, pentru că a doua zi s-a prezentat la prăvălie. La fel ca mulți alții de la întâlnire, venise să o vadă pe tânăra femeie de afaceri, așa că ne-am vândut jumătate de inventar într-o singură după-amiază. Doamna Diamant a încuviințat și a zâmbit când a fost întrebată dacă eram fiica ei, m-a înghiontit să fac la fel și a șoptit că și-ar fi dorit să pot merge de două ori pe săptămână la întâlnirea proprietarilor de magazine. Băiatul plin de coșuri a cumpărat jumătate de kilogram de mere și niște apă carbogazoasă, a spus că se numește Zbyszek Kurowski și m-a invitat să iau masa cu el la restaurant.

Am refuzat. S-a întors a doua zi și m-a întrebat iar. I-am oferit același răspuns, doar că o idee mai acru. A spus că îl aștepta un cârd de fete și că nu era nevoie decât să pocnească din degete. I-am spus că, atunci, să facă bine să pocnească, și încă repede. A plecat, cu un nor întunecându-i fața, și m-am bucurat că se terminase.

Dar, trei zile mai târziu, când prăvălia era atât de aglomerată încât Izio trebuise să vină să ne ajute după ore, l-am văzut rânjind la mine și arătând peste capul unui soldat rus, spre ușă. Și iată-l acolo pe Zbyszek, de data asta însoțit de un bărbat care părea mai în vârstă și de o doamnă. Ea purta mănuși, asortate cu un guler de blană roșcată ridicat peste urechi. Am terminat de legat un pachet, iar ea s-a apropiat de tejghea, s-a prezentat drept doamna Kurowski și a cerut o duzină de produse de patiserie cu cremă. Le-am împachetat, după care a cerut și un baton de ciocolată cu migdale și două kilograme de mere. Și în timp ce cântăream merele și împachetam ce mai cumpărase, mi-a pus întrebări.

Câte ore lucram? Cât de des mă îmbolnăveam? Aveam un cont în bancă? De unde îmi cumpăram hainele?

Zbyszek stătea lângă tatăl lui, cu mâinile la spate, studiind tavanul, și i-am văzut pe doamna Diamant și pe Izio apropiindu-se, trăgând cu urechea și prefăcându-se că nu ascultau. I-am întins femeii pachetele și am simțit că mi se aprind obrajii.

– Domnișoară Podgórska, a spus doamna Kurowski. Pari să lucrezi bine și repede, și îmi face plăcere să vorbesc cu tine. Cred că ai fi o achiziție minunată pentru casa noastră.

Două secunde, am crezut că femeia vrea să mă angajeze. Dar o privire către părțile masculine ale familiei Kurowski m-a corectat. Acum asculta deja mai toată lumea din prăvălie, iar Izio își mușca buza, încercând să își ascundă zâmbetul.

– Mulțumesc, am spus, rigidă. Dar nu cred că...

– Și pentru o familie atât de bună, a continuat ea, cu glas tare. Fermieri catolici. Din Bircza. Nici prea sus, nici prea jos. S-a aplecat spre mine. La ce doctor mergi, domnișoară Podgórska?

– Magda, a spus domnul Kurowski, trăgându-și nevasta de mânecă. Ea l-a îndepărtat cu un semn din mână.

– Du-te undeva și taci din gură, Gustov. E o discuție între femei.

– Mă scuzați, am întrerupt-o, dar de unde îmi cunoașteți familia? Nu i-am vorbit niciodată fiului dumneavoastră despre...

– Ah! Doamna Kurowski s-a uitat în jur, încântată de atâta audiență. De îndată ce Zbyszek al meu mi-a spus că

a găsit o fată care-i place, am angajat un detectiv. Ar trebui să procedați la fel, domnișoară Podgórska. Este cel mai bine să fim deschiși, nu crezi? Dar pot să-ți spun că fiul meu este băiat bun. Nu fumează. Nu bea. Are un viitor în față și nu este bolnăvicios. Tot ce-i mai bun pentru o căsătorie. Și ar trebui să te măriți curând, domnișoară Podgórska, înainte să apară cineva nedemn și să te corupă.

Nu știam ce să spun.

– Dar putem discuta mai multe la cină.

Am clătinat din cap.

– Nu.

– Când termini programul?

– Nu!

Doamna Kurowski a părut derutată.

– Nu mă interesează căsătoria, și mai ales nu cu fiul dumneavoastră! La revedere și... mulțumesc pentru vizită.

Femeia s-a dat înapoi, cu pachetele în brațe. Și-a dus o mână la gulerul de blană, iar Zbyszek i-a luat locul la tejghea, în fața mea. Mi-a tras cu ochiul.

– Nu e nevoie să fii nepoliticoasă, a spus el. Este o ofertă bună. Tot ce a spus mama este adevărat. Părinții mei vor doar să se uite la tine, în caz că...

– Nu sunt o bucată de material pe care o examinezi înainte să o cumperi! m-am răstit.

Toți clienții din prăvălie se opriseră să caște gura. Chiar și soldatul rus, deși nu vorbea poloneză.

– Voi toți la un loc... Privirea mea i-a cuprins pe cei trei Kurowski. N-aveți decât să... *gein in drerd*[1]!

[1] Duceți-vă la dracu'!; în idiș, în original. (n.tr.)

Jumătate dintre cei din prăvălie au rămas cu răsuflarea tăiată. Tocmai le spusesem celor trei să se ducă la naiba. În idiș. Era numai vina lui Izio.

Doamna Kurowski s-a răsucit pe călcâie și a împins ușa. Soțul ei a urmat-o îndeaproape, dar Zbyszek nu făcea decât să rânjească.

În încăpere se lăsase o liniște apăsătoare. Apoi, *babcia* mea a început să râdă atât de tare, că aproape a căzut de pe scaun. Întreaga prăvălie a izbucnit în râs și, după câteva minute, râdeam și eu cu ei. Izio râdea la rândul lui, însă mai degrabă melancolic.

Și a rămas melancolic și în noaptea aceea, lângă pervaz, cu capul pe o pernă, cu picioarele proptite pe canapeaua mamei sale, fumând pe întuneric. Vorbisem despre cât de mult îmi displăceau găinile – în afară de cele din farfurie. Despre diferența dintre *Nichnut* în germană și *nudnik*[1] în idiș (nu exista o diferență) și despre ruși și statuia pe care intenționau să o ridice în piață. Sau poate voiau să permită în continuare copiilor să se cațăre în capul lui Lenin. Dar se făcuse târziu, și Izio tăcuse. Se gândea. Uneori, așa făcea. Credeam că din pricina capătului incandescent al țigării părea misterios.

Apoi a spus:

– Fusia, mai am trei ani de facultate. Când termin, Chaim crede că-mi poate face rost de o slujbă la spital. Dacă nu...

Voia să spună „dacă nu vin nemții". Dar nemții nu veneau. Hitler avea o înțelegere cu Stalin. „Nemții au pierdut

[1] Tip arogant, plicticos. (n.tr.)

un război", îi plăcea domnului Diamant să spună. „Iar Rusia este o țară mare."

– Dar dacă vin, a mai zis Izio, scoțând fum pe gură, Chaim, Max, Henek și cu mine va trebui să fugim iar.

– De ce? Ultima oară fugiseră degeaba.

Izio s-a ridicat.

– N-ai fost atentă? Sau ți s-au înfundat urechile? Știi ce le fac naziștii evreilor.

– Dar nu sunt decât povești...

– Sunt povești adevărate, Stefania.

M-am încruntat și am privit pe geam, lovită de numele meu întreg. Tropăitul sec al cizmelor rusești pe caldarâm s-a îndepărtat și s-a stins.

Izio a continuat:

– Ar putea trece o vreme până să îmi pot lua diploma și apoi o slujbă suficient de bănoasă pentru a întreține o soție. Trei, patru ani. Poate cinci. Dar mă întrebam, Fusia, dacă ai vrea să aștepți.

Am mijit ochii în livingul întunecos, dar Izio își stinsese țigara și nu îi puteam vedea fața.

– Vrei să aștept după soția ta?

– Nu, *Dummkopf*[1]. A oftat. Te cer de nevastă.

Mi-am coborât picioarele de pe geam pe franjurii covorului.

– N-o să-mi spui să mă duc naibii, nu? a întrebat. Și n-o să-mi cânți un tango?

Nici măcar nu aveam idee cum suna un tango.

– Ai de gând să cazi pe fereastră?

[1] Toantă; în germană, în original. (n.tr.)

De fapt, eram în pericol să cad. M-am ridicat, surprinsă că îmi tremurau genunchii, iar Izio s-a ridicat și el de pe podea. Mi-a luat mâinile într-ale lui.

– Trei ani, a spus. Probabil mai mulți. Mă vei aștepta?

– Dar ce vor spune părinții tăi? Mă gândeam la mersul la sinagogă, sâmbăta, și la catedrală, duminica. Ce-ar fi spus ai mei?

– Faci deja parte din familie. Știi asta. Dar poate rămâne secretul nostru – deocamdată.

Așa cum fusese mereu. Mi-a atins părul.

– Stefania, Stefi, Stefușca, Stefusia, Fusia Podgórska, a șoptit el. Mă aștepți?

L-am sărutat pe Izydor Diamant. L-am sărutat multă vreme. La o lună după aceea, bombele germane s-au năpustit din nou asupra orașului Przemyśl.

4

IUNIE 1941

De data asta, exploziile au început în orele acelea de somn adânc dinainte de ivirea zorilor. Dar știam precis ce erau. Am ieșit de după perdeaua mea, iar Max ne-a luat pe mine și pe mama lui și ne-a tras în grămada de oameni în veșminte de noapte care-și croiau drum, pe treptele șubrede, spre pivnița clădirii. Chaim și Henek veneau în spatele nostru, iar Izio își căra tatăl bolnav ca pe un sac de cartofi.

Tremuram în hainele subțiri; apoi, pivnița aglomerată a devenit sufocantă. Era plină de copii care plângeau și de pământ care se scutura peste noi. Henek s-a plâns că îl înghesuiam, iar când s-a plâns din nou, l-am lovit în rotulă. Izio m-a cuprins cu brațul. Doamna Diamant a văzut și a clătinat din cap, mormăind.

Când soarele urcase deja sus pe cer, bombele și șarjele de artilerie au tăcut, iar eu am auzit cum se apropiau mortierele, mai întâi vag, apoi tot mai aproape. Mașinile de teren treceau în viteză pe lângă clădirea noastră. Izio s-a uitat la mine, iar eu am ridicat privirea spre el. Amândoi l-am privit pe Max. Dacă veneau nemții, ei trebuiau să fugă. Dar m-am gândit că poate domnul Diamant avea dreptate și Rusia câștiga.

Lupta ajunsese chiar în stradă: focuri de armă și sticlă spartă. Când împușcăturile s-au oprit, în sfârșit, Henek s-a strecurat afară. Erau acolo soldați nemți uciși, a povestit el,

înfipți în vitrinele magazinelor, ca niște manechine. Câteva persoane din pivniță au izbucnit în urale. Asta până când împușcăturile au reînceput. Mi-am apăsat palmele peste urechi, încercând să nu aud scâncetele celor răniți, iar când zgomotul s-a oprit și Henek a urcat iar scările pe furiș, ne-a anunțat că nu era nici țipenie de om pe stradă. Nici răniți, nici vehicule. Iar soldații morți care pozau în vitrine erau acum ruși, sprijiniți în cozi de mătură, cu fețele pictate cu svastici.

– Vin nemții, *mame*, a spus Chaim.

Doamna Diamant s-a agitat, parcă trezită din somn.

– Sus, a spus ea. Repede! Cu toții!

Am făcut întocmai, călcând peste oamenii din jur.

– Fusia, a poruncit doamna Diamant, pufăind în timp ce urca. Ia cutia cu bani de sub pat. Numără-i și împarte-i în cinci, bine? Băieți, puneți-vă cizmele și două rânduri de haine, ca să aveți loc de mâncare în bagaj. Iar pe drum, treceți pe la prăvălie și luați toată pâinea pe care o puteți duce...

Când am reușit să împart banii, băieții erau deja îmbrăcați, iar mama lor le îndesa sticle goale în ranițe, pentru că nu aveam apă. Chaim mi-a făcut semn din cap, iar Henek a întors privirea. Max mi-a zâmbit o dată, iar Izio m-a sărutat pe frunte.

– Așteaptă-mă, a șoptit.

– Ai grijă de părinții noștri, a spus Max. Te rog, a adăugat.

Înainte să-i pot răspunde, duși au fost.

Nu mă gândisem că s-ar putea întâmpla.

Domnul Diamant s-a trântit pe scaun, prea uluit ca să mai fumeze, iar eu am simțit că mi se căscase o rană mare și sângerândă în piept. Doamna Diamant a văzut și ea – așa

cum văzuse brațul lui Izio în jurul meu sau sărutul acela pe frunte. Și-a scos ochelarii, ștergându-i de haina pe care o purta peste cămașa de noapte. Avea praf pe față, câte o umbră sub fiecare ochi, și o încerca o emoție pe care nu i-o trezisem niciodată până atunci: furie.

Parcă m-a lovit în stomac.

M-am dus la chiuvetă să spăl vasele lăsate cu două zile în urmă, dar, când am răsucit robinetul, nu s-a întâmplat nimic. Uitasem că nu aveam apă. Doar ce îmi curgea pe obraji. Atunci, doamna Diamant a oftat, m-a tras în brațele ei, mi-a spus *„ketzele"* și am plâns împreună pentru fiii ei, în țiuitul ambulanțelor.

Ar fi trebuit să ne păstrăm lacrimile pentru mai târziu.

Armata germană a mărșăluit pe strada Mickiewicza, rânduri-rânduri, cu ropot de cizme care se auzea până și cu geamurile închise. Rosa și Regina au ieșit din pivniță, și-au scuturat hainele prăfuite pe holul nostru, până am strănutat cu toții, și au trântit ușa. M-am gândit la cum fugiseră din Germania. La Izio și la fiecare poveste pe care o auzisem și refuzasem să o cred. La poveștile pe care el le credea. Am privit-o pe doamna Diamant, slăbită și subțire, pe *babcia* mea, moale ca untul încălzit, cu fața brăzdată de lacrimi. Am întors spatele armatei care mărșăluia de cealaltă parte a geamului și am zis:

– Cred că trebuie să fugim.

A durat ceva, dar, fără fiii ei, doamna Diamant nu era atât de greu de convins cum crezusem. Am propus să plecăm spre est. Spre Nižankowice. Poate că nemților nu le păsa prea

mult de evreii dintr-un sat. Spre deosebire de oraș. Trebuiau să străbată drum lung ca să ne găsească.

Doamna Diamant și-a cusut bijuteriile în brâu și banii noștri în sutien, în timp ce eu am găsit apă, am făcut curat în bucătărie, am împachetat mâncare și am ascuns sfeșnicele. Nu aveam încredere în Regina și în Rosa; știam că vor întoarce apartamentul cu susul în jos după ce plecam noi. Nici măcar nu le-am anunțat.

Nu existau trenuri, așa că ne-am croit drum lent prin oraș, rămânând departe de străzile principale cât de mult posibil. Într-un târziu, ne-am alăturat unui șir de oameni care, la fel ca noi, încercau să scape de nemții din Przemyśl. Domnul și doamna Diamant trebuiau să se oprească și să se odihnească la fiecare trei sferturi de oră, chiar dacă eu căram toate proviziile în raniță, și n-aveam ce să fac decât să-mi mușc limba și să-mi oblig picioarele să încetinească. Mă uitam la cer, așteptând ca ei să mă ajungă din urmă. Ce era de făcut? Cum puteam eu să am grijă de doi oameni care mi-ar fi putut fi bunici? Altcineva trebuia să se fi ocupat de ei – să ia decizii pentru ei.

Doar că nu mă aveau decât pe mine.

Tocmai ce începuse a doua parte a educației mele.

Era după-amiază târziu și ajunseserăm doar la jumătatea drumului spre Niżankowice, călătorind cu un grup de oameni în vârstă, unii mai bătrâni chiar decât domnul Diamant, și de femei cu copii. Cei bolnavi și cei care se deplasau greu fuseseră urcați în căruțe. Drumul era plin de arme împrăștiate, abandonate de ruși odată cu fuga lor. Mai auzeam câte o împușcătură sau câte o rafală de mitralieră în pădure, urmată de

strigătele de bucurie ale unor băieți. Am trecut de trei oameni care-și lingeau, la marginea drumului, rănile făcute de glonț. Am vrut să mă opresc, să fac ceva, dar aveam deja doi de care să mă îngrijesc și oricum nu puteam fi de folos.

Soarele ardea încă, soții Diamant erau extenuați și nu mai văzusem apă de ceva vreme, așa că mi-am condus grupul pe o cărare, sperând că vom găsi o fermă cu fântână.

Taman asta am găsit: o casă cu acoperiș roșiatic, înclinat, și cu un staul în care mugeau vacile. Avea o fântână acoperită chiar în față. Am îngenuncheat lângă ea, plină de recunoștință, în timp ce însoțitorii mei au oftat ușurați, și am ridicat lanțul cu găleata plină ochi, încercând să umplu o sticlă cu gât foarte îngust. Domnul și doamna Diamant s-au așezat pe pământ, ajutându-se reciproc. Răsuflau greu.

– Ce crezi că faci?

Am ridicat privirea și am descoperit o femeie cu o eșarfă în jurul capului. Și gura unei puști rusești.

– Scuze, am spus. Ar fi trebuit să bat la ușă. I-am oferit cel mai reușit zâmbet al meu, cel care spunea „ia-mi o ciocolată", dar n-a funcționat. Nu de data asta. Prietenii mei sunt obosiți și am bătut drum lung...

– Știu cine sunteți, a spus femeia, îndreptând pușca spre grupul înghesuit în curtea ei. Sunteți niște porci de evrei. Ieșiți afară!

M-am uitat la grup. Erau evrei? Nu-mi dădusem seama.

– Dar...

– Ieșiți sau vă împușc! a strigat ea.

Unora nu le plăceau evreii. Asta știam deja. Dar să nu le permiți copiilor și câtorva bătrâni zdrențăroși să bea apă era

ceva ce nu mai pomenisem. L-am ajutat pe domnul Diamant să se ridice și am privit grupul care se întorcea încetișor spre drum, cu spinările încovoiate. Am ajustat rănița grea și m-am uitat la femeia cu pușcă și la fântâna ei plină de apă. Dintr-odată, m-am înfuriat atât de rău, că mi s-a încețoșat privirea.

– Sper să mori de sete într-o zi, i-am spus, și să nu-ți dea nimeni apă, așa cum ai făcut tu cu noi!

– Haide, *ketzele*, a șoptit doamna Diamant. I-am întors spatele femeii și am tresărit la zgomotul împușcăturii. Ceva mi-a vâjâit pe lângă cap, iar din brațul bărbatului aflat în fața mea a început să curgă sânge. Nici măcar nu îl cunoșteam. A strigat, dar nu s-a oprit. Nu ne-am oprit niciunul. Nu înainte să ajungem înapoi la drum. Doamna Diamant și-a folosit eșarfa ca să bandajeze rana străinului, iar eu am simțit că mi se face rău, dar nu mi s-a făcut.

Dacă voiam să am grijă și îmi asumam răspunderea față de ei, dacă voiam să supraviețuim, trebuia să învăț să mă controlez. Indiferent câte nedreptăți înghițeam și cât de tare mă înfuriam.

Nu eram sigură că voi putea.

Spre miezul nopții, am intrat cu pași târșâiți în satul Nižankowice. Am ciocănit la ușa doamnei Nowak, femeia catolică la care stătea Max în timpul săptămânii, când lucra cu doctorul Schillinger. A fost surprinsă că ne vede, dar nu a părut să regrete. Ne-a cazat în camera lui Max, și cred că soții Diamant au adormit înainte să pună capetele pe pernă.

M-am uitat prin camera lui Max. Era bârlogul unui tânăr. Pantofi murdari într-un colț, cărți de medicină lângă pat, poze pe birou. Una cu frații și sora lui. Una cu el purtând pălărie și haină,

în fața prăvăliei. Una cu o fată pe care nu o cunoșteam. Și una cu mine și mama lui, luate prin surprindere, zâmbind din spatele vitrinei cu ciocolată. Am găsit o pătură și am adormit pe podea.

Îmi era dor de prăvălie.

În după-amiaza următoare, în timp ce soții Diamant se odihneau, m-am strecurat afară din casă și am luat-o spre piața din sat. Aveam nevoie de mâncare, de o slujbă, de un loc unde să putem sta permanent. Mă gândisem că poate dădeam de vreo prăvălie care să aibă nevoie de un ajutor. O casă unde se căutau menajere. Dar tot ce am găsit au fost trei trupuri zăcând în praf – moarte sau inconștiente, nu eram sigură – și un sat în flăcările revoltei. Doi bărbați urcau pe rând pe o ladă, urlând, ca să acopere zgomotul mulțimii furibunde. Erau nerași și purtau cizme și salopete, ca muncitorii de la fabrică. Dar erau tunși scurt, suspect de îngrijit. M-am ascuns în spatele unei camionete pentru livrări.

– Războiul ăsta l-au pornit evreii! striga bărbatul de pe ladă. Arăta spre oameni, cu fața roșie, transpirată. Ne-au falimentat țara, ne-au înfometat copiii. Familiile noastre nu vor fi în siguranță, lupta nu se va încheia – nu înainte ca ultimul evreu... să fie mort!

Mulțimea a mârâit, unii dezaprobator, alții de acord cu discursul, și, în timp ce oamenii erau prinși cu cearta, bărbatul în salopetă murdară și amicul său au părăsit piața și au pătruns în pădurea din apropiere. Am văzut cum îi urmează trei bărbați și am auzit focuri de armă. Mulțimea s-a împrăștiat și câțiva s-au îndreptat spre pădure, cu bețe și măciuci. Cele trei trupuri încă zăceau în piață. Am alergat înapoi la pensiune și am încuiat ușa. Transpiram abundent.

– Ai găsit ceva bun? a întrebat doamna Diamant. Citea o revistă, cu picioarele-i umflate sprijinite pe o pernuță. Mi-am lipit un zâmbet pe față.

– Azi nu, am spus și m-am închis în toaletă. Auzeam parcă glonțul trecându-mi iar pe la ureche și strigătul bătrânului, când i se înfipsese în braț. Ce îi apucase pe toți? Mi-am spălat fața cu apă rece.

Doamna Nowak a bătut la ușă și a deschis-o puțin. M-am ridicat lângă chiuvetă. Îi părea rău, dar, după noaptea ce urma, trebuia să ne găsim alt loc unde să stăm. Altcineva rezervase camera. Camera lui Max. Cu pozele lui înăuntru. Gura doamnei Nowak devenise o linie subțire.

– Știe cineva că adăpostiți evrei? am întrebat.

A părut prinsă cu mâța-n sac. Și vinovată.

– Nu vreau probleme.

Am făcut o față lungă și am început să mă gândesc. Îmi venea să plâng.

– S-o luăm spre est? am șoptit.

Doamna Nowak a clătinat din cap.

– Nu cred că vă vor lăsa să intrați în Rusia.

Nu am așteptat zorile. I-am trezit pe soții Diamant la ora trei și jumătate, înainte să se ridice din pat și ceilalți din casă. Doamna Diamant a lăsat un bilet în care îi mulțumea doamnei Nowak pentru ospitalitate. Eu am închis ușa fără zgomot și i-am grăbit pe drumul întunecat. Voiam să fim departe de Niżankowice înainte să răsară soarele.

Ne-am mișcat bine, mult mai repede decât înainte. Doamna Diamant mergea întins, iar domnul Diamant nu se mai chinuia atât de tare din cauza diabetului. Sau poate că

acum simțeau mai mult teamă decât amărăciune. Nu că le-aș fi povestit despre cele petrecute în sat, dar felul ascultător în care mă urmau îmi spunea că poate își dăduseră singuri seama.

Pădurea era tăcută, fără împușcături, iar aerul dimineții, rece. Colinele erau încă acoperite de ceață și singurii oameni pe care i-am văzut au fost alți refugiați, care veneau din direcția opusă. Am ajuns înapoi în Przemyśl în jur de ora două după-amiaza, doar cu o durere de picioare.

Se terminase cu răspunderea mea, mi-am zis. Măcar aici nu ne vor împușca vecinii.

Doamna Diamant ne-a dus întâi la prăvălie, să ia din obiectele de inventar acasă. Ne era foame și eram obosiți, iar piața nu se redeschisese. O crăpătură lungă, zimțată, străbătea vitrina prăvăliei, cu o Stea a lui David încă picurând, galbenă, și cuvântul *Jude*[1] vopsit pe sticlă. Iar rafturile erau goale. Nu rămăseseră nici măcar un măr sau o ciocolată.

I-am lăsat pe soții Diamant pe trotuar și am mers vizavi, la bancă. Directorul, pe care doamna Diamant îl cunoștea de când era în scutece, a spus că ei nu mai aveau cont acolo. Că niciun evreu nu mai avea cont acolo. Mi-am golit eu contul. Doamna Diamant n-a zis nimic. L-a luat de braț pe soțul ei și am mers încet spre casă.

Măcar acolo lucrurile erau la fel. Părea să fi scotocit cineva prin dulapuri. Altcineva scuturase covoare prăfuite pe hol, pentru că perdeaua roșie a dormitorului meu era cenușie. Am văzut-o pe suspecta de ambele delicte, Rosa, trăgând cu ochiul pe după ușa ei, deși a trântit-o imediat ce m-a surprins. Cred că spera să nu ne mai întoarcem.

[1] Jidan; peiorativ, în germană, în original. (n.tr.)

A doua zi dimineață, doamna Diamant a mers cu mine la piață, unde am folosit o parte din economiile mele să cumpărăm ceva ce puteam vinde ca să facem profit, la prăvălie. Am descoperit că evreilor nu li se mai permitea să intre în piață între opt dimineața și șase seara – cât era încă mâncare de găsit. Am trimis-o acasă și am făcut eu cumpărăturile de atunci încolo, deși aveam foarte puțini bani.

Am trecut și podul pe care naziștii îl ridicaseră în locul celui bombardat. Dar sora mea nu se mai afla de cealaltă parte a orașului; nimeni care ar fi putut ști unde se dusese nu mai era de găsit. I-am scris mamei o scrisoare și i-am dat-o poștașului în prima zi în care am primit iar corespondența. Acesta mi-a șoptit că era bine că ne întorseserăm din Nižankowice, pentru că drumurile nu mai erau sigure. Alții care încercaseră să se întoarcă în oraș fuseseră bătuți, jefuiți, uciși. Dar nici aici nu era sigur. Doamna Diamant a venit într-o zi acasă cu acte noi, nemțești, și banderole albe cu stele evreiești, după ce își croise drum prin șanțuri, pentru că evreilor nu li se mai permitea să folosească trotuarele. Am privit băieți purtând *kipa*[1] cum spălau străzile, sub ochiul atent al unei mitraliere germane. Nu am primit răspuns de la mama.

Era o atmosferă de iarnă, deși frigul nu venise încă. Apăsătoare. Întunecată.

De singurătate.

Asta mă înfuria.

Am ajuns acasă pe o ploaie rece, cu puținele merinde pe care ni le puteam permite, și, când am intrat pe ușă și mi-am dat jos cizmele, am lăsat urme pe hol. Perdeaua mea, patul,

[1] Scufie tradițională cu care evreii își acoperă creștetul. (n.tr.)

și chiar ușa de la bucătărie erau iarăși pline de praf. M-am dus la ușa Rosei și a Reginei și am bătut. Când am văzut că nu primesc răspuns, am lovit cu putere. Un ochi, cred că al Rosei, a apărut de după ușa întredeschisă.

– N-ați învățat acasă să scuturați covoarele afară? E numai praf peste tot!

Ochiul s-a îngustat.

– Și îl plimbați după voi în cameră de fiecare dată când veniți, și... Dar ușa mi-a fost trântită în nas. M-am dus să iau cârpa de praf.

În dimineața următoare, haina mea, lăsată să se usuce pe hol, era tăiată fâșiuțe.

– Nu contează, a spus doamna Diamant, trecându-și mâinile printre fâșii. Tristețea se poate transforma în cruzime. Amintește-ți asta, *ketzele*. Nu știm ce li s-a întâmplat în Germania. Ar trebui să ne fie milă de ele.

Nu eram sigură că reușeam. Dar poate nu aș fi avut atât de mult de iertat dacă mi-aș fi ținut firea.

Două zile mai târziu, Rosa și Regina au chemat noua poliție germană, Gestapo, la apartament. Prima dată când îi întâlnisem, se serviseră cu mai toate cărțile, cu un tablou, cu *menora*[1] de argint și cu toate porțelanurile bunicii Adler. Acum, veniseră pentru că doamna Pohler refuzase să îi dea Reginei cheia de la pod – unde ne puneam cu toții rufele la uscat, pe rând – înainte ca rufele ei să se usuce. Doi ofițeri SS cu cranii pe chipie au bătut la ușa doamnei Pohler, au făcut-o evreică împuțită, au lovit-o peste față și i-au smuls

[1] Candelabru cu șapte brațe, unul dintre cele mai vechi simboluri ale poporului evreu. (n.tr.)

cheia din mâinile tremurânde. I-au dat cheia Reginei, pe care au numit-o tot evreică împuțită, și Regina a dispărut în pod, cu Rosa, probabil ca să facă tăiței din rufele curate ale doamnei Pohler.

De data asta, doamna Diamant n-a mai pomenit de milă.

– Am eu grijă de asta, a mormăit ea. Și-a pus haina, și-a legat eșarfa în jurul capului și a ieșit în grabă pe ușă.

Am pregătit o tocană pentru domnul Diamant, care era căzut la pat, bolnav, apoi m-am așezat pe pervaz, fumegând. Doamna Diamant nu plecase la piață. Era după-amiază târziu. Putea sta afară până la ora nouă, dar chiar și poliția poloneză, care făcea tot ce-i spunea SS-ul, ar fi invocat orice motiv ca să oprească o evreică. Ploaia lovea și se scurgea pe geam, iar când doamna Diamant a năvălit din nou în casă, m-am grăbit să-i ies în întâmpinare.

– Unde ați...

Mi-a făcut un semn din mână să tac și a încuiat ușa după ea. Avea eșarfa din jurul capului udă, la fel și banderola de pe braț, și era desculță. Degetele rotunde și murdare îi ieșeau din ciorapii sfâșiați. Am pus altă întrebare.

– Unde vă sunt cizmele?

– La Hitler, a răspuns ea. Gestapo spune că *Führer*-ul lor are mai multă nevoie de ele decât o bătrână care aleargă prin șanțuri pline cu apă de ploaie.

Mi-am amintit de fața învinețită a doamnei Pohler și m-am luat cu mâinile de burtă.

– Și ce le-ați răspuns?

– Că *Führer*-ul lor ar face bine să-și găsească o slujbă cu un salariu mai bun, ca să-și cumpere singur cizme.

Am privit-o atent. Nici urmă de sânge. A scuturat din cap.

– M-au împins doar, *ketzele*, iar dosul meu este prea moale ca să mă fi durut.

Nu am crezut-o. Eram convinsă că avea încă bijuteriile mamei sale cusute în brâu.

Am auzit o bătaie în ușă.

Doamna Diamant a încremenit, s-a întors și m-a privit. Îi dispăruse zâmbetul.

– V-au urmărit până acasă? am șoptit.

A clătinat din cap și a dat din umeri în același timp, cu eșarfa în pumn. O altă bătaie.

– Dacă au venit cu capsa pusă, n-o să-i oprească o bucată de lemn, *ziskeit*[1], a spus domnul Diamant. Se sprijinea de ușa camerei de zi. Părea să aibă o sută de ani.

Doamna Diamant a înaintat încet spre ușa de la intrare. S-a auzit broasca. Au scârțâit balamalele. Mă așteptam să aud vorbe în germană, dar l-am auzit pe Max spunând:

– Sperai că nu ne mai întoarcem, *mame*?

– Ah, a exclamat ea, ah, ah! L-a tras înăuntru. A urmat Chaim, apoi Henek, și la urmă Izio. Erau murdari și uzi, cu mânecile ferfeniță, iar mama lor le-a sărutat de două ori obrajii nerași. I-am sărutat și eu o dată, făcându-l pe Henek să mă împingă și pe Max să roșească. Am izbucnit în râs.

Izio m-a îmbrățișat. Nu prea tare, însă suficient cât să-mi transmită că îi fusese dor de mine. Cămașa atârna pe el, de slab ce era. Părea mai bătrân, după pungile de sub ochi. Voiam să îi povestesc totul. Dar în clipa următoare nu mai voiam să-i povestesc nimic. Am mers să fac niște ceai, în timp

[1] Dulceață (apelativ drăgăstos); în idiș, în original. (n.tr.)

ce domnul Diamant zâmbea întruna, strângând mâinile fiilor săi.

Au vorbit unii peste alții despre spitalul militar rus în care își găsiseră de lucru cu toții, sperând să fie evacuați odată cu armata. Dar ordinul de evacuare nu mai venise.

– Granița este închisă, ne-a anunțat Chaim. Nu putem ieși.

Niciunul dintre noi nu putea.

Ne-am ospătat din tocana cu cașă, mai degrabă sățioasă decât gustoasă, și cu restul pâinii, apoi dintr-un borcan cu marmeladă, păstrat de doamna Diamant. Am mâncat și o pungă cu mere. Chiar dacă poveștile lui Chaim erau cumplite, despre avioane nemțești care împușcau refugiații pe drum și despre execuții de oameni nevinovați, mai mult am râs decât am plâns. Am râs de farfuriile urâte pe care le cumpărasem la mâna a doua ca să înlocuiesc porțelanurile. Am hohotit când Henek a întrebat cum de nu luaseră nemții bijuteriile și mama lui i-a răspuns. Și de Max, care-l imita pe Hitler cum citea din cartea doamnei Diamant, *Comentarii despre Talmud*, în timp ce purta cizme de damă – la scena asta am râs până m-a durut burta. Izio mă ținea strâns de mână pe sub masă.

Pe atunci nu știam, pentru că eram tare bucuroși să fim iar împreună, dar asta se întâmpla pe vremea când ar fi trebuit ca bărbații să se îndrepte spre Dumnezeu cu capetele sub șaluri de rugăciune. Ar fi trebuit ca eu să îngenunchez și să strig după Fecioară și după Hristos.

Dacă am fi știut, am fi plâns.

5

APRILIE 1942

Câteva zile mai târziu, am găsit pe masa din bucătărie două scrisori de la oficiul pentru locuințe. Doamna Diamant a spintecat capătul primului plic cu lama unui cuțit. Indiferent de conținut, i-a stârnit o expresie de satisfacție mohorâtă. A plecat pufnind și am auzit zgomot de ceartă pe coridor. Mi-am băut ceaiul, întrebându-mă ce mai făcuseră Regina și Rosa, și am deschis al doilea plic.

Am citit scrisoarea. De două ori. Apoi, doamna Diamant s-a întors la masă și a aruncat deasupra al doilea plic, triumfătoare. Regina și Rosa se mutau, pentru că dormitorul din față fusese realocat. Mie. Aveam camera mea.

Am savurat veștile vreo treizeci de secunde, înainte să-i întind a doua scrisoare. Aceasta spunea că toți evreii erau trimiși să locuiască într-un ghetou. Noul apartament al familiei Diamant se afla la doar câteva străzi distanță, într-o zonă alocată în spatele gării.

Aveam camera mea. Dar urma să rămân singură.

Doamna Diamant a făcut o mutră acră.

– Nu plecăm decât dacă trebuie, a spus.

Peste alte două zile, Regina și Rosa s-au mutat în ghetou. La trei săptămâni după aceea, afișele au împânzit orașul.

Orice evreu care nu se afla în ghetou până la miezul nopții următoare era împușcat.

Nu am dormit în noaptea aceea. Eu am mutat mobila și am împachetat vasele urâte, în timp ce mi se dădeau sfaturi fără încetare.

– Amintește-ți că ești catolică, îmi spunea doamna Diamant, de parcă aș fi putut uita. Nu se vor atinge de o catolică. Încuie ușile noaptea și încuie-ți dormitorul. Dar nu-i decât un loc unde dormi. Ne vom vedea zilnic, da? Lucrurile din cutia asta le poți vinde când rămâi fără bani...

Mi-a îndesat cutia în mâini. Deja îmi dăduse un sfert din banii pe care îi avea. Îi vârâsem în țeava nefolosită de la bucătărie, ce ducea spre aragaz.

– ... și să vii pe la noi, a continuat ea, ștergându-și fruntea, să ne aduci ce ne lipsește, pentru că poți vinde și cumpăra, da?

– De ce să nu vin și eu cu voi? am spus, pentru a o suta oară. Pot dormi pe hol, așa ca acum...

– Nu fi prostuță, *ketzele*.

Probabil eram. Eram o *Dummkopf*. Dar mi se frângea inima.

Pe stradă a izbucnit o rafală de mitralieră, urmată de strigăte și de țipătul unei femei. Max a pus jos cufărul, s-a dus la fereastră și a tras repede perdeaua.

– Nu te uita afară, *mame*, a spus el. Bine? S-a uitat la mine și n-a fost nevoie de alte cuvinte. Am auzit o bătaie cu pumnul în ușă.

Cunoșteam deja zgomotul făcut de Gestapo. De parcă Hitler și Stalin ar fi concurat ca să afle cine rupe primul ușa.

De parcă intrau oricum, fie că le deschideai sau nu. Doamna Diamant s-a răsucit și a smuls o raniță din mâinile lui Izio.

– Repede, a șoptit ea. Puneți-vă cuferele în dormitorul din față. Sub pat. Haideți! Chaim, Max! Băgați și masa din bucătărie acolo. Și patru scaune. Repede!

S-a creat vânzoleală în apartament. Pumnul a bătut iar. Sau poate că era un capăt de bâtă.

– Gestapo! *Öffne die Tür! Öffne!*[1]

Masa și scaunele au dispărut în camera mea. Izio a așteptat semnul mamei sale și a deschis ușa. Patru ofițeri SS s-au înghesuit pe hol, apoi s-au răspândit în toată casa. Unul a rămas pe loc. Craniul de pe caschetă rânjea la noi. Cizmele îi străluceau ca niște oglinzi negre.

– Ce se întâmplă? a întrebat doamna Diamant.

– Liniște! a spus bărbatul. *Führer*-ul tău îți va permite să donezi armatei germane lucrurile care nu-ți sunt necesare...

Se părea că armata germană avea nevoie de canapeaua noastră, m-am gândit, fiindcă o cărau deja afară din cameră. Am alergat în camera de zi. Al treilea ofițer intrase acolo pe ușa din bucătărie și scotocea în cutia cu lucruri a lui Chaim, care nu mai apucase să fie dusă în dormitor. În cameră domnea întunericul, fiindcă draperiile erau trase, iar scaunul domnului Diamant era înconjurat de un nor de fum. Ofițerul a strâmbat din nas și a vârât cutia sub braț.

– Voi, evreii, trăiți ca niște porci, a spus el (sau asta am crezut că a spus). Poloneza lui nu era la fel de bună ca a celuilalt. A pescuit un pachet de țigări din buzunarul cămășii

[1] Gestapo! Deschideți ușa! Deschideți!; în germană, în original. (n.tr.)

domnului Diamant, l-a vârât într-al lui și l-a plesnit. Apoi, a scuipat pe podea.

Chaim a făcut un pas de lângă perete, și l-am văzut pe Max întinzând o mână să-l oprească, în tăcere. Henek se afla în ușa bucătăriei, cu pumnul încleștat și cu Izio chiar în spatele lui.

Camera căpătase o senzație șuierătoare de bombă care stă să cadă.

M-am întors repede spre bărbatul care scuipase și i-am zâmbit de parcă l-aș fi invitat să îmi cumpere ciocolată. A tresărit, m-a privit, a pus cutia pe podea, la picioarele lui, și a scos o listă din interiorul hainei.

– Cum te numești? a întrebat.

– Ea este domnișoara Podgórska, a spus doamna Diamant, grăbindu-se să iasă pe ușă, după primul ofițer SS. S-a dus drept la birou, scotocind prin hârtiile din sertar. Așa cum v-am spus, i s-a pus la dispoziție dormitorul nostru. Lucrurile de acolo îi aparțin ei, nu evreilor. A găsit scrisoarea de la oficiul pentru locuințe și i-a întins-o. Nu evreilor, a repetat, în timp ce bărbatul cu cizme lucioase citea. Mi-a aruncat o privire care îmi transmitea limpede să-mi țin gura. Mi-am ținut-o.

Al doilea ofițer a verificat lista, apoi a clătinat din cap.

– Lăsați camera fetei! a lătrat primul ofițer. Luați restul.

Am privit în timp ce cărau și ultimele piese de mobilier, inclusiv scaunul domnului Diamant și rogojinile de pe podea. În fața clădirii era parcată o camionetă, cu partea din spate plină de lucruri care aparținuseră familiilor vecinilor

noștri, și am văzut o femeie de cealaltă parte, aruncând apă pe trotuar, cu găleata. Apa era roșie.

Am lăsat perdeaua să cadă iar. Uitasem că nu trebuie să umblu la ea.

Bărbatul din SS cu lista s-a mai uitat o dată la apartamentul gol, la noi, șapte câți eram, așezați pe podeaua goală. Părând mulțumit că nu lăsase nimic de valoare, s-a întors să plece. Dar s-a răsucit iar spre mine și m-a ciupit de obraz.

– Găsește-ți alți prieteni, *ja?*

A zâmbit și a plecat, iar eu mi-am spălat obrazul la robinetul din bucătărie, frecând bine.

Nu a durat mult până ce familia Diamant și-a adunat lucrurile lăsate în noua mea cameră. Dar masa și scaunele, a spus doamna Diamant, erau pentru mine. M-a sărutat pe frunte, iar domnul Diamant, cocârjat sub greutatea pachetului din spate și cu obrazul roșu, m-a bătut pe braț. Henek mi-a făcut un semn cu bărbia, iar Izio m-a sărutat pe gură. Max studia modelul crăpăturilor din perete.

– Așteaptă-mă, a spus Izio.

După ce ușa s-a închis, m-am dus la fereastră și am deschis-o. Afară, am văzut un șir de evrei cu brațele încărcate sau împingând cărucioare, croindu-și drum pe stradă spre gară, și i-am ascultat pe cei care, altădată, cumpăraseră clătite, apă carbogazoasă, biscuiți și brânză din prăvălia Diamant aruncând vorbe grele, în timp ce familia își părăsea căminul.

– Câini.

– Șobolani.

– Evrei jegoși!

Am încuiat ușa din față, m-am dus în noua mea cameră, am încuiat și ușa aceea, am pus un scaun sub clanță și m-am băgat în pat. Am plâns până a apus soarele, până când gălăgia de afară s-a stins. Podelele nu trosneau sub pași. Nu se auzea niciun strigăt, nicio ușă trântită. Clădirea fusese evreiască, iar acum era la fel de goală ca un mormânt proaspăt săpat. Eu eram singură, într-un colț. Am văzut umbre mișcându-se. Mi-am imaginat cizme negre, lucioase, apropiindu-se pe hol. Și nu aveam cu cine vorbi. Nu puteam spune nimănui. Aveam nevoie de mama. De doamna Diamant. De Izio. Mi-am strâns pătura la piept, transpirată.

Nu îmi plăcea să-mi fie teamă.

În dimineața următoare, mi-am pus haina veche a doamnei Diamant, cea pe care mi-o împrumutase după ce a mea fusese tăiată, și am tras cu ochiul de după ușa apartamentului plin de ecouri. Am pus un picior în prag, apoi l-am trecut, am mai făcut un pas, și iată-mă coborând grăbită pe scări și ieșind pe ușile din față, în curtea tăcută, unde nu se jucau copii. Am țâșnit pe aleea îngustă care era Mickiewicza 7, am cotit și am traversat podișca peste șinele de tren. Dincolo de gară se afla cartierul transformat în ghetou, și acolo doream să ajung.

Fusese ridicat un gard, rând după rând de sârmă ghimpată, și o poartă făcută din scânduri proaspete. Un polițist german patrula încolo și încoace în fața porții și, când m-a văzut uitându-mă lung, a strigat, fluturând automatul. Am alergat de-a lungul șinelor, în cerc, și am încercat să găsesc capătul gardului, însă toate străzile care duceau spre ghetou erau blocate. Evreii nu fuseseră „relocați", ci luați prizonieri.

Am rătăcit pe străzile din Przemyśl toată ziua. M-am uitat la grămezile de dărâmături, unde se înălțau cândva clădiri, la vitrinele magazinelor și la muncitorii din fabrici –acum germane –, care veneau și se întorceau de la muncă. Mi-am spus că aveam nevoie și eu de o slujbă, că de-aia rătăceam așa. Că nu avea nimic de-a face cu singurătatea. Cu teama de a merge acasă.

Am cercetat un semn pe care scria „Angajez ajutoare", din vitrina unei coafeze, și am descoperit că nu puteam găsi nicăieri de lucru pentru că nu aveam actele potrivite. Documentele mele erau poloneze. Trebuiau să fie germane. Așa că am mers la Oficiul Forțelor de Muncă de la Primărie. Actele mele poloneze nu erau bune, pentru că nu aveam niciun certificat de naștere, a spus omulețul neamț din spatele biroului, împingându-și cu un deget ochelarii cu rame de sârmă. Aș fi putut să fiu romă; chiar evreică. Aveam nevoie de o fotografie pe care nu mi-o puteam permite și de un certificat de naștere, care nu exista, ca să fac rost de acte. Nu aveam? Atunci poate că exista cineva care mă știa de la naștere. Cineva care să semneze o declarație, jurând că acela era numele meu, că acelea îmi erau naționalitatea și religia. Nu? Atunci, *auf Wiedersehen*[1].

M-am întors în apartament. Nu știam ce altceva să fac. Am închis ușa încetișor. Îmi era teamă de goliciunea ecoului. Dar apoi, am auzit o ușă trântindu-se. De undeva de jos. Am ascultat cum îmi bate inima, tot mai repede, cât au urcat pașii pe scări. Cineva a bătut la o ușă, dar era de cealaltă parte a coridorului. Apoi, pașii s-au apropiat iar, și bătaia s-a auzit în ușa mea.

[1] La revedere; în germană, în original. (n.tr.)

– E cineva? a întrebat o voce de afară. O voce firavă, feminină. Am deschis nițel ușa și m-a întâmpinat un zâmbet. Am deschis-o până la capăt și am văzut o femeie într-o rochie albastră, cu model, care se legăna pe călcâie. Eu sunt Emilika, a spus ea. Și am o cameră la parter, doar că acolo e groaznic. Apartamentele sunt toate goale, și ușile, închise. E prea multă liniște – dar să știi că am zahăr. Nu mult, dar suficient, și m-am gândit că poate ai dori niște ceai. Asta dacă și tu crezi că e o clădire prea mare și vrei să iei ceaiul cu mine. Înainte să rămân fără zahăr...

– Da! am întrerupt-o, până să apuce să mai zică ceva.

Zâmbetul i s-a lățit.

– Mă duc să-l aduc. Și a dispărut pe scări în jos.

M-am grăbit să intru în camera mea și am îndesat cutiile sub pat, am întins pătura peste cearșafurile și peste cămașa de noapte boțite, am agățat mătăniile de stâlpul patului și am îndreptat icoana cu Iisus și Fecioara Maria de pe geam. Apoi, am aprins sobița. Emilika a apărut în goană, cu un ceainic, două cești, ceai și un pachețel de hârtie cu zahăr. Mi s-a părut extraordinar cum, scăldată în lumina apusului, camera mea a părut dintr-odată intimă și plăcută, și nu un loc desprins din coșmarurile mele.

Emilika avea douăzeci și trei de ani. Era catolică, la fel ca mine. Avea părul castaniu și nasul pistruiat. Lucra într-un atelier foto. Credea că tot ce făcuseră nemții în Przemyśl era cumplit. Când trenurile aveau să circule iar și reușea să pună suficienți bani deoparte, voia să se întoarcă la Cracovia, la familia ei. Sau poate că rușii aveau să vină iar. Sau poate că războiul avea să se încheie curând și totul va reveni la starea

dinainte. Dar, între timp, noi eram proprietarele clădirii, nu? Eram reginele conglomeratului de apartamente. Puteam face tot ce doream, așa-i?

Și-a adus o saltea și a dormit în camera mea în noaptea aceea, și niciuna dintre noi nu și-a mai făcut griji din pricina liniștii – fiindcă nu ne-am mai scăldat în ea. Emilika m-a întrebat despre iubiți. I-am mărturisit că aveam unul. Dar nu i-am spus că era evreu. Am întrebat-o același lucru. Mi-a spus că avea mai mulți. A dormit în apartamentul meu în fiecare noapte.

De dimineață, zece zile mai târziu, m-a trezit un zgomot. Am auzit o cadență de pași pe trotuarul de piatră. Am dat draperia la o parte. Strada se umpluse de oameni, de bărbați evrei, care mergeau în rând, unul în spatele celuilalt, cu paznici germani înarmați mărșăluind de o parte și de alta. Capetele bărbaților erau plecate, cu ochii în pământ; doar unul privea drept spre fereastra mea.

Era Max.

Mi-am smuls cămașa de noapte, am aruncat o rochie pe mine și am alergat pe scări, desculță. Am ieșit pe ușa clădirii, am trecut prin pasajul Mickiewicza 7, am cotit și am ajuns în spatele blocului meu. Un tren sosea în gară, iar eu m-am strecurat prin mulțime și am încercat să ajung la el. Am fost împiedicată însă de oamenii care stăteau pe trotuar, privindu-i pe evrei cum treceau. Mi-am croit drum de-a lungul coloanei de bărbați care mărșăluiau, am ales un moment în care paznicul privea în altă parte și am intrat în rând, lângă Max.

– Bună, a spus el.

– Ce se întâmplă? Unde pleci?

– Să muncesc – sau așa ni s-a spus. Că trebuie să muncim.

Aveam bănuiala că nu pentru bani.

– Ești bine? Ce fac ceilalți? Mama ta? Izio?

A ridicat din umeri. Arăta ca Max, dar avea o expresie pe care nu i-o cunoșteam. Era încordat. Crispat.

– *Mame* ar vrea să vinzi din lucruri și să ne aduci de-ale gurii. Nu putem cumpăra mâncare în ghetou, iar în apartamentul nostru mai locuiesc opt familii. Am mâncat deja tot ce aveam.

– Cum aș putea să ajung la voi? Am încercat să vin, dar sunt garduri...

– Trecem așa în fiecare dimineață. Ne vedem aici. Fac eu cumva.

– *Halt*[1]!

Am tresărit la asprimea lătratului. Un paznic neamț mă văzuse. Acum avea o armă îndreptată spre capul meu.

– Voiam doar să-i spun ceva prietenului meu, am explicat, îndepărtându-mă de șirul de bărbații în mișcare. Am terminat...

M-am întors și am fugit, fără să știu dacă bărbatul mă va împușca sau nu. Nu m-a împușcat. Am urcat scările, am descoperit că Emilika dispăruse și m-am spălat pe picioare în timp ce mă gândeam intens.

Opt familii într-un apartament. Cum era posibil? Asta însemna 20-30 de persoane. Cel puțin. Și deja nu mai aveau mâncare. Nu puteau cumpăra. Flămânzeau și nu aveau altă soluție, până nu le aducea Max de-ale gurii, în ziua următoare,

[1] Stai!; în germană, în original. (n.tr.)

după muncă. Cum avea să reușească însă Max să ducă suficient pentru toți? Și chiar dacă putea, îi era oare permis? Sau nemții aveau să-i confiște mâncarea?

Mi-am trecut peria prin buclele încâlcite. Cum se putea supraviețui în ghetou? Oare naziștii plănuiau să înfometeze toți evreii din Przemyśl? Mi-am tras șosete în picioarele curate și mi-am legat șireturile.

Poate că asta aveau de gând. Dar nu le permiteam să-i înfometeze și pe ai mei.

Am căutat prin cutia cu lucruri de vânzare și am ales o bluză de mătase, care îi rămăsese mică doamnei Diamant, și un set de sfeșnice de argint pe care ofițerii SS nu le găsiseră, pentru că fuseseră ascunse în spatele unui dulap. Mi-am petrecut jumătate de dimineață târguindu-mă în piață și la prăvăliile cu marfă la mâna a doua. Am primit la schimb un pui, un sac de făină necernută, o jumătate de kilogram de unt, trei duzini de ouă și niște mărunțiș cu care să umplu țeava aragazului.

Mi-am umplut poșeta cu ouă, câte au încăput, am pus pachetul de unt deasupra, sperând să nu se topească, apoi am învelit puiul în hârtie maronie și l-am legat cu o ață lungă. Celălalt capăt mi l-am prins de încheietură. La fel am procedat cu sacul de făină, apoi mi-am strecurat cu grijă brațele, cu tot cu ațe, în haina enormă a doamnei Diamant. Acum, aveam un pui și un sac de făină atârnate de fiecare braț, ascunse sub haină. Mi-am umplut buzunarele cu ouăle rămase, am înșfăcat o batistă și mi-am luat poșeta.

Nemții confiscaseră oglinda, dar nu aveam nevoie de ea ca să știu că arătam caraghios.

M-am strecurat pe scări, evitând să fac zgomot, în cazul în care Emilika s-ar fi întors între timp de la muncă. Am păşit pe iarba din curte, am trecut prin pasaj, am cotit şi am traversat podul ce trecea peste şinele de cale ferată. Iată şi ghetoul, cu poarta păzită. Am evitat-o de data asta şi m-am strecurat de-a lungul gardului, spre o alee îngustă între două clădiri, unde era doar o porţiune mică de gard. Am privit peste umăr. Nu am văzut pe nimeni. Aşa că m-am apropiat.

În pământ fuseseră înfipţi doi ţăruşi de lemn, la colţurile clădirii, cu sârmă ghimpată întinsă în strat gros între ei. Dar stâlpii nu erau foarte bine înfipţi. De fapt, dacă zgâlţâiam şi trăgeam...

Stâlpul s-a desprins. Am tras de gard ca de o uşă, am intrat şi am vârât stâlpul la loc, adunând pământul cu vârful pantofului. Intrasem în ghetou.

Am pescuit batista din buzunar şi am încercat să mi-o leg în partea superioară a braţului. A fost mai dificil decât crezusem şi, într-un final, m-am folosit de dinţi. Apoi, am ieşit dintre clădiri, cu inima bubuindu-mi în piept.

Am văzut trei bărbaţi în vârstă, în haine negre, cu banderole albe şi bucle de o parte şi de alta a capetelor, şezând lângă clădirea de vizavi şi privind, cu faţa lipsită de expresie, în direcţia mea. Apoi, s-au uitat cu toţii în jos, mormăind între ei. Am auzit un tropăit de cizme. Venea un poliţist. Am traversat strada cu umerii lăsaţi şi fruntea plecată, aşa cum părea să meargă toată lumea. Poliţistul şi-a mutat arma dintr-o mână în alta şi a trecut pe lângă mine. Am ridicat capul, l-am privit plecând şi am zâmbit.

Nu-mi mai era frică.

Asta demonstra cât de nechibzuită eram.

– Familia Diamant? am șoptit către cei trei bărbați. Izaak Diamant și Lea, soția lui? Au patru fii...

– *Gai avek*, a spus unul dintre ei.

Mi se spunea să plec.

– Du-te de unde ai venit, fato, înainte să fii ucisă! a șoptit altul, de data asta în poloneză. Apoi, s-au întors cu spatele la mine, iar eu am mers mai departe pe stradă.

Oamenii se adunaseră în fața ușilor. Copiii se jucau pe trotuare și în șanțuri. Arăta ca un cartier în vacanță, când fabricile sunt închise, dar fără niciun iz de sărbătoare. Dacă trecea un polițist, oamenii se topeau după colțuri, ca umbrele la soare. Am întrebat iar și iar de familia Diamant, până când o femeie mi-a șoptit în sfârșit: „Reymonta 2". Am găsit strada și clădirea, care arăta ca oricare alta din oraș, deși avea doar două etaje. Am deschis ușa.

Coridorul gemea de trupuri. Prin cotloane, pe scări, strecurându-se pe sub rufele atârnate între uși. Bebelușii gângureau, copiii strigau și se agitau și, după miros, aș fi zis că toaletele se înfundaseră. Am trecut pe lângă o fetiță de pe scări, care pocnea un copil mai mic decât ea și îi spunea să înceteze cu plânsul. Firește că, în felul ăsta, îl făcea să plângă și mai tare. M-am oprit, gata să iau copilul în brațe și să îi găsesc mama, dar fetița m-a privit pregătită de luptă, apucându-l de mijloc. Am înțeles. Copilul plângea de foame. Fetița era și ea flămândă, și poate fusese așa și înainte să ajungă în ghetou. Tuturor le era foame aici, iar eu aveam o haină doldora de mâncare.

Vina mi s-a strecurat în măruntaie. Ar fi trebuit să le dau și lor. Voiam să îi hrănesc pe toți. Dar cum? M-am îndepărtat de copii, am avansat pas cu pas pe scări și am încercat să-mi

concentrez atenția doar pe găsirea ușii familiei Diamant. Am dat de ea, am bătut și mi-a răspuns un străin. Era un bărbat cu barbă mare și voce aspră.

– Ce vrei?

– O caut pe...

– Fusia?

Iat-o și pe *babcia* mea, grăbindu-se spre mine, cu șuvițe atârnându-i din părul cenușiu în neorânduială. M-a strâns la pieptul ei moale. Am oftat, calmându-mă pe loc. Apoi, m-a îndepărtat.

– Ce cauți aici?

Am clipit.

– De ce-ai venit?

– Dar ai spus să...

– Nu așa! Nu ți-e teamă pentru viața ta? Tu... Apoi mi-am deschis puțin haina, iar ea a văzut puiul.

Doamna Diamant m-a tras înăuntru și a închis ușa după noi, vârându-mă într-o cameră care fusese cândva loc de luat masa, iar acum servea tuturor necesităților familiei. Domnul Diamant ședea pe podea, cu o pătură la spate. A întins mâinile, le-a luat pe ale mele și le-a sărutat, dar i-au fost smulse, pentru că doamna Diamant mă dezbrăca de haină.

– Cu grijă la ouă... am șoptit, apoi am închis gura. Ea mormăia furioasă, într-un amestec de poloneză și idiș. A desfăcut ațele din jurul încheieturilor mele, cu ochii la hol. Parcă se temea să nu intre cineva și să îi înșface mâncarea din mâini.

Poate că ar fi făcut-o.

– Fată nechibzuită, a repetat ea, în șoaptă. Fată proastă și nechibzuită...

– Dar ai spus să vin!

– Am spus să-i dai mâncarea lui Max, nu să-ți pictezi o țintă între umeri. S-a învârtit cu sacul de făină în mână și l-a ascuns, în cele din urmă, în spatele soțului ei. Vrei să mori? Ce m-aș face dacă te-ar împușca pe stradă?

M-am rușinat. Poate că fusesem necugetată. Dacă sfârșeam ucisă, ei puteau muri de foame. Am deschis poșeta, supusă, iar doamna Diamant s-a uitat la untul strivit și la ouă. Apoi, a făcut o grimasă, mi-a luat fața între palme și m-a sărutat.

– Ești o fată bună, *ketzele*, a șoptit ea. Dar nu pricepi. Cum ai putea, dacă nici eu nu pricep? Dar acum o să mă asculți. Mi-a ridicat capul și m-a privit în ochi. Te vor ucide. Și se vor bucura să te ucidă. Să nu le dai ocazia!

– Fusia! Am privit peste umărul ei și l-am văzut pe Henek intrând în cameră, urmat de o fată. Zâmbea. Nu eram sigură ce mă uimea mai tare: că zâmbea în ghetou sau că îmi zâmbea mie.

– Oamenii spuneau că întreba cineva de noi pe stradă. Tu erai? Trebuie să ai grijă. Ai adus...

– Taci, Henek! a spus doamna Diamant. M-a mângâiat pe păr și s-a îndepărtat. Fusia o să plece acum.

Fata care îl însoțea pe Henek s-a uitat la mine pe după umărul lui. Buclele întunecate în înconjurau fața palidă – nu eram sigură dacă era nuanța naturală a tenului ei sau nuanța căpătată în ghetou.

– Am auzit multe despre tine, a spus, cu voce blândă. Ești binefăcătoarea familiei, nu-i așa?

Am ridicat din sprâncene.

– Este fata lui Henek, Danuta, a explicat repede doamna Diamant. Fata mi-a întins mâna, iar eu i-am strâns-o. De când avea Henek o iubită? Doamna Diamant a început să mă îndese la loc în haină.

– Unde este Izio? am întrebat.

– Lucrează, a răspuns ea. Măcar el va primi supă.

– Pot să-l aștept?

– Tu mă asculți când îți vorbesc? Nu! Și-a proptit o mână în spatele meu, iar eu am făcut un semn de rămas-bun, în timp ce ea începuse să mă împingă pe hol, spre ieșire. Ne-am oprit în fața ușii.

– De ce mai aveți nevoie? am întrebat.

S-a gândit repede.

– De săpun. Și de ceva mâncare, în fiecare zi. Îi dai lui Max doar cât poate duce, ne-am înțeles?

Am încuviințat.

– Și să nu te mai întorci aici. Ne-am înțeles?

Am încuviințat iar. Mi-a așezat mai bine banderola falsă de pe mânecă și m-a sărutat pe frunte, așa cum făcea mama când aveam doi ani.

– *Șalom aleihem*[1], mi-a spus. Am crezut că va începe să plângă. Du-te repede. Să fii isteață și cu mare grijă, și să faci tot ce-ți stă în putință să rămâi în viață. Îmi promiți?

I-am promis, m-am întors și mi-am croit drum printre copiii care plângeau. Fiecare pas mi se părea tot mai greu, de parcă aș fi crescut sau aș fi luat în greutate. Dar era numai apăsarea fricii. Mă temeam.

Mă temeam că nu aveam să-i mai văd vreodată.

[1] Transliterație a formulei de salut specifică evreilor aşkenazi din Europa de Est: „Pacea să se pogoare asupra voastră!"; în idiș, în original. (n.tr.)

6

IUNIE 1942

La ieșirea din ghetou, am văzut o fată. A fost ucisă în bătaie cu patul unei puști. Nu mi-am dat seama ce vârstă avea, ce făcuse, sau dacă făcuse într-adevăr ceva. Dar ofițerul SS zâmbea, lovind-o. Apoi i-a lăsat trupul și sângele pe stradă. Abia am reușit să ies din umbră, să îmi forțez picioarele să traverseze trotuarul, să aștept clipa potrivită și să ridic stâlpul gardului din locașul lui. Am alergat acasă, fără să mă pot opri din tremurat.

În noaptea aceea, pentru prima dată, am înțeles cu ce mă confruntam. Înainte, fusese ușor să îmi imaginez că toate lucrurile acelea cumplite erau doar niște greșeli, idei prost înțelese ale unui conducător rătăcit, care își ducea, la rândul său, armata și poporul din eroare în eroare. Nu existaseră mereu oameni care mureau de foame? Oameni detestați și disprețuiți? Nu existaseră mereu războaie, în care tinerii luptau și cei nevinovați mureau? Era oribil, dar așa stăteau lucrurile. Însă nu asta văzusem pe chipul acelui ofițer. Ce văzusem fusese efluviul urii – bucuria de a pricinui durerea și moartea altei persoane.

Ce văzusem fusese răul.

Și îl sfidam din tot trupul.

Începuse a treia parte a educației mele în Przemyśl.

Muncitorii, am descoperit noi, erau percheziționați pe drumul de întoarcere spre ghetou, și orice mâncare în plus

era confiscată. Așa că m-am întâlnit cu Max în fiecare dimineață, pe când mergea să dea la lopată, la cărbuni, nu pentru a-i da mâncare, ci pentru a stabili un semn. Am făcut asta atât de frecvent, că paznicul s-a obișnuit cu mine și clătina doar din cap, urmărindu-mă până ce plecam iar. I-am trimis o bezea. Apoi, seara, Max fluiera sau tușea, strănuta sau cânta, anunțându-mă că nu era poliție, iar eu îi treceam mâncarea prin partea slăbită de gard. Era primejdios. Dar nu la fel de primejdios ca o persoană care nu era evreică și totuși intra în ghetou. Mi-am ținut promisiunea făcută doamnei Diamant. Sau nu am încălcat-o prea mult.

Nu era suficient ce aduceam. Vedeam asta după trupul lui Max, care se tot subția. Dar era mai bine decât nimic.

Emilika dormea mai departe în camera mea, deși, în timpul săptămânii, rămânea adesea până târziu la atelier, developând filme. Uneori, ajungea chiar înainte de stingere. Așa că am rămas surprinsă când am auzit-o bătând la ușă înainte să apună soarele. Doar că nu era ea – nu era Emilika.

Era Izio.

Nu știam cum ajunsese aici. Nu am întrebat. Nici el nu a spus nimic, nici măcar nu m-a salutat. M-a cuprins doar în brațe. Era ca stâlpul gardului de la ghetou, subțire și dur, și îl trăgeam atât de ușor spre mine! Am încuiat ușa în urma lui.

Soarele a apus și s-a lăsat seara, dar a mai durat o vreme înainte să mă obosesc să aprind lampa. Petrolul era mai ieftin decât becurile, iar tremurul flăcării făcea întunericul să danseze. Eram fericită, atât de fericită! Izio mi-a dat părul la o parte de pe față și m-a sărutat pe frunte și pe obraji.

– Știi că te iubesc? m-a întrebat.

Am încuviințat. Știam.

S-a rostogolit pe o parte, și-a sprijinit capul în palmă și a continuat să mă țină aproape de el cu celălalt braț.

– Am venit să-ți spun că nemții iau o mie dintre noi și-i duc departe. Bărbați mai tineri. Să lucrăm într-un lagăr.

– Unde?

– În Liov, cred. Nu știu cum au ales, dar numele lui Max este pe listă.

Am simțit o strângere de inimă. Oamenii dispăreau în Liov – așa se întâmplase cu sora lor.

– Munca la cărbuni este dificilă. Oamenii cad cu lopata în mână, iar Max nu mănâncă suficient. Cred că în lagăr va fi mai rău. Și-a împletit degetele cu ale mele și s-a încruntat. A închis ochii. Nu vom supraviețui cu toții, Fusia.

– Ba sigur că da! Ceva se va întâmpla...

– Adică vor veni rușii? Nu prea ne-au fost de folos ultima dată, nu? Nu pe termen lung. Nu evreilor.

Am vrut să spun că Germania va fi învinsă, că războiul se va încheia și totul va reveni la normal. Dar nu eram sigură că avea să se întâmple așa.

Știam asta, chiar și pe atunci. Nimic nu avea să mai fie ca înainte.

– Vreau să știi, a continuat Izio, că îmi doresc să fiu eu cel care trăiește. Și tu. Să nu uiți că asta îmi doresc, mai mult decât orice.

Nu pricepeam rostul cuvintelor lui. Nici măcar nu mă gândisem la asta. Mă orbise dragostea. Cel puțin nu până data următoare, când l-am văzut pe Max, încolonat cu ceilalți bărbați de la cărbuni. I-am trimis o bezea pazniculuI, care s-a

uitat în altă parte, și am intrat în rând, adaptându-mi pașii la cadența marșului. Max arăta cumplit. Avea umbre adânci, vineții, sub ochi. Nu se ducea în lagărul de la Liov, mi-a spus.

Izio îi luase locul.

În dimineața următoare m-am dus la Primărie, să-l văd pe neamțul cu ochelari cu rame de sârmă. Am dat peste alt bărbat, deși purta aceiași ochelari. Acesta arăta ca nevăstuica pe care o prindeam la găini, când eram copilă.

S-a încruntat când l-am întrebat cum poate afla cineva în ce lagăr se află o persoană. Polonezii din Przemyśl plecau în Germania și în fosta Cehoslovacie, făcându-și datoria întru gloria patriei, în timp ce evreii jegoși ai orașului își câștigau pâinea în Bełżec și în lagărul de muncă silnică de la Liov, mi-a spus el.

Deci era vorba despre Janowska.

I-am mulțumit, deși ar fi trebuit să-l scuip, apoi m-am întors în apartament. La intrarea pe Mickiewicza 7 fusese lipit un afiș.

PEDEAPSĂ CU MOARTEA PENTRU TOȚI
CEI CARE AJUTĂ UN EVREU.
PEDEAPSĂ CU MOARTEA PENTRU TOȚI
CEI CARE ADĂPOSTESC UN EVREU.
PEDEAPSĂ CU MOARTEA PENTRU TOȚI
CEI CARE HRĂNESC UN EVREU.
PEDEAPSĂ CU MOARTEA PENTRU TOȚI
CEI CARE OFERĂ TRANSPORT UNUI EVREU.
PEDEAPSĂ CU MOARTEA PENTRU TOȚI CEI CARE
ACCEPTĂ PLATĂ DE LA UN EVREU, ÎN BANI, SERVICII
SAU LUCRURI DE VALOARE.

Am citit afișul de trei ori. Făcusem aproape toate acele lucruri; pe unele, chiar în acea zi. Iar acum aveam nevoie de un bilet de tren, care costa mai mult decât dispuneam.

Am mâncat doar pâine o săptămână, ca să economisesc bani. Disperată, am vândut o fustă din cutia doamnei Diamant. Nu mai rămăsese aproape nimic înăuntru, dar trebuia să aflu dacă Izio era bine. Dacă era în putere. Dacă trăia. Iar ceilalți și-ar fi dorit și ei să știe.

Soarele nu se ridicase încă suficient, ca să pătrundă pe ferestre. Când, în loc să îmi beau ceaiul, mi-am ros patru unghii, Emilika a devenit agitată.

– Ce te nemulțumește? Nu te înțelegi cu iubitul?

– Nu despre asta e vorba. Bărbatul cu ochelari mi-a spus că Janowska e și pentru prizonieri politici, dar și pentru polonezi, romi, și chiar ucraineni. Oameni de peste tot. Emilika nu trebuia să știe că Izio era evreu. A fost trimis într-un lagăr din Liov. Vreau să merg să-l văd, dar biletul de tren este scump, și chiar dacă aș face rost de bani, tot nu mi l-ar vinde. Am nevoie de acte nemțești.

– Păi, schimbă-le pe cele poloneze.

– Am încercat. Dar nu am certificat de naștere și am nevoie de o fotografie nouă.

– Și? m-a descusut ea.

– Nu pot face rost de certificat și nu îmi permit să plătesc un fotograf. Cel puțin deocamdată. Mi-a luat două săptămâni să economisesc pentru bilet.

– De-aia nu mănânci? Pentru numele lui Hristos, Fusia!

Am tresărit când a pomenit ambele nume. Nu o încurajasem să-mi spună așa. Dar pentru ea contau doar faptele și n-a băgat de seamă.

– Nu mai sta bosumflată și îmbracă-te, a spus. Avem treabă.

Credeam că se referea la rufele murdare. În schimb, și-a legat o eșarfă peste păr. Imediat ce m-am îmbrăcat, m-a condus afară. Am trecut pe lângă rufele murdare și am ieșit în soarele arzător.

A trebuit să iuțesc pasul ca să țin ritmul. Emilika le-a făcut un semn prietenos – și nu prea – celor doi ofițeri germani care fumau lângă o grămadă de cărămizi căzute și a continuat să meargă vioi, de parcă aveam treabă și armata lor ar fi făcut bine să nu ne întârzie. Nu ne-au întrebat nimic. Am trecut pe lângă steaua galbenă de pe geamul spart de unde fusese prăvălia familiei Diamant, apoi un zgomot puternic m-a făcut să tresar. Clopotele catedralei. Era duminică.

Emilika s-a oprit în fața atelierului foto, a privit repede în jur, și-a scos inelul de chei din buzunar și ne-am furișat înăuntru, a închis și a zăvorât iar ușa, înainte să îmi dau seama ce se petrecea. Atelierul era întunecat, cu obloanele trase, dar vedeam portrete înrămate, canistre cu substanță pentru developat și piese pentru aparate, pe rafturi. Emilika a ridicat draperia care separa partea din față de cea din spate a atelierului.

– Repede, a spus ea, apropiindu-se de un aparat pregătit pe un trepied. Stai acolo! În fața unui perete vopsit în nuanțe de cenușiu se afla un scaun.

– Dar...

– Stai jos! mi-a poruncit. Ca să văd încotro să îndrept luminile.

– Dar...

A rotit un mâner și m-a orbit cu o rază neașteptată.

– Stai jos! a repetat ea.

– Dar nu pot plăti!

Emilika și-a ridicat capul din spatele aparatului.

– Firește că nu poți, idioato. De aceea suntem aici într-o zi de duminică! Vrei sau nu să-ți vezi iubitul? Stai jos!

M-am așezat. Emilika a ajustat aparatul, m-a pus și pe mine la loc, a apăsat de două ori pe declanșator și a stins luminile.

– Ar trebui să fie în regulă, a spus ea, împingându-mă spre ușă. Domnul Markowski nu va observa că sunt două cadre în plus, iar eu voi vârî fotografiile în poșetă imediat ce sunt gata. A încuiat atelierul, a lăsat cheile să-i cadă în buzunarul șorțului și a zâmbit.

– Mulțumesc, am spus.

M-a luat de braț și am pornit la pas pe trotuar.

Am învățat trei lucruri de la Emilika în ziua aceea: în primul rând, să mergi de parcă ai avea o treabă importantă, și mai toți oamenii vor crede că ai. În al doilea rând, să am întotdeauna părul aranjat. Și al treilea, ajutorul poate veni de unde nu te aștepți, ceea ce însemna că nu eram singură.

Chiar dacă așa mă simțeam.

Marți, m-am așezat iarăși în fața bărbatului mărunțel și a ochelarilor săi cu rame de sârmă. Azi nu avea pălărie, ci își arăta chelia din creștetul capului.

– Când te-ai născut, *Fräulein*[1]?

I-am spus data nașterii pe care o născocisem, și, potrivit ei, aveam șaisprezece ani. Știam că măcar anul era corect. Bărbatul s-a uitat la mine.

---

[1] Domnișoară; în germană, în original. (n.tr.)

– Certificatul?

– Am o declarație, am răspuns. I-am întins o hârtie pe care scria că Emilika e verișoara mea, cu toată falsa încredere din lume.

S-a uitat mai lung la mine, la hârtie, la fotografie și apoi la ea, care stătea în spatele scaunului meu.

– Și asta-i semnătura dumitale, *Fräulein*?

– Evident. Emilika i-a zâmbit leneș.

Două ore mai târziu, eram în trenul spre Liov.

Mi-a mai luat încă patru ore să ajung și, când am găsit lagărul, la capătul unei străduțe lăturalnice din mijlocul orașului, era deja trecut de șapte seara. Pe o colină se afla o fabrică, iar câmpia de la poalele ei era plină de clădiri fragile, aranjate într-un pătrat și înconjurate de garduri și de sârmă ghimpată. Nu vedeam nimic dincolo de ele. M-am îndreptat spre singura clădire care avea ușă și am pășit înăuntru.

Oamenii stăteau la rând. Nu îmi dădeam seama dacă încercau să își găsească prietenii sau rudele, la fel ca mine, sau dacă făceau afaceri cu nemții. Nu voiam să știu. Femeia din fața mea era prinsă într-o conversație lungă cu oricine s-o fi aflat în spatele ghișeului. S-a întors brusc și a plecat, permițându-mi să-i văd fața. Pe oricine căuta – prieten, frate, soră, părinte sau copil – nu era acolo. Sau nu mai era.

Sau poate nu mai era în viață.

Brusc, m-a cuprins groaza. M-am grăbit spre ghișeu târându-mi picioarele parcă turnate în beton și am dat peste o nouă pereche de ochelari cu rame de sârmă. Chiar nu vindeau niciun alt model în Germania?

– *Nein*[1], a spus bărbatul.

Nici măcar nu îl întrebasem ceva.

– *Nein, nein, nein*! a strigat el către întreaga încăpere, într-un amestec stricat de germană și poloneză. Fără vizitatori. Nu puteți aduce mâncare și nu vă spun numele niciunui prizonier din lagăr! Scaunul lui a scârțâit când s-a ridicat, vârându-și teancul de documente într-un dosar. *Heil* Hitler! a mai spus, și a plecat.

Ne-am uitat unii la alții, apoi am ieșit pe rând afară, ca niște oi ascultătoare. Mai erau încă două ore până la trenul următor, iar trenurile nemților, observasem eu, respectau mereu programul. Auzeam muncitorii undeva, în interiorul pătratului de clădiri. Strigăte, icnete, zgomot de mașinării și, pe cât de straniu părea, o orchestră cântând. Soarele de vară încă ardea, și mai toți oamenii se adăpostiseră în umbra clădirii.

Dintr-odată, nu mi-a mai fost frică. Eram furioasă. Nu îi mințisem pe naziști de pomană. Iar un bilet cumpărat fără motiv însemna să le iau hrana de la gură celor din familia Diamant.

A apărut un paznic, luând poziție în fața ușii de la cămăruță. M-am uitat la uniforma lui. Nu era din SS. Bărbatul era prăfuit și avea uniforma mototolită. Mitraliera îi atârna între mâini. Arăta aproape la fel de rău ca noi, ceilalți.

Cu frica, nu ajungeam nicăieri. Eram conștientă. Nici cu furia. Mi le-am șters de pe față și m-am apropiat de paznic. Ochii lui au fugit spre stânga și spre dreapta, înainte să se fixeze asupra mea.

[1] Nu; în germană, în original (n.tr.)

– Te-au trimis să păzești ușa, am spus. Ghinion.

– Cel mai mare dintre toate, a răspuns.

M-am bucurat să aud poloneză corectă, chiar dacă rostită cu accent german. Am zâmbit.

– Cum se ajunge cel mai ușor în lagăr?

– Nu există drum ușor spre lagăr, a spus el. Nu ți-ai dori să ajungi în lagăr. Nu mi-aș lăsa iubita nici la zece kilometri distanță de lagărul ăsta.

– Dar... am pe cineva înăuntru. Îmi este prieten.

I-am văzut bărbia ridicându-se. Mi-am plecat ochii.

– Iar soția lui, sora mea, a născut. Un băiețel... Minciunile mi se rostogoleau pe limbă ca vinul de coacăze. Vreau doar să-i spun c-a devenit tată. Că soția și fiul lui sunt bine. Cu siguranță nu e mare lucru. Și nu crezi, am continuat, că un bărbat care știe că este tată va munci mai din greu și va fi atent să respecte regulile, ca să își poată revedea soția și copilul, într-o bună zi? Nu este o... motivație bună? Și, uite – am pescuit un pachețel din geantă, conținând pâinea și brânza pe care le pusesem deoparte pentru drum. Petele de grăsime începeau să se întindă prin ambalaj. Am aici și cina pentru tine.

Paznicului i-au tresărit colțurile gurii. Am zâmbit mai larg. Cred că s-a înroșit.

– Cum se numește cumnatul tău? a întrebat el, încet.

– Izydor Diamant.

– Îl aduc. Dar trebuie să-mi dai ceva în schimb. Altceva decât mâncarea.

Mi s-a întors stomacul pe dos.

– Un sărut, a spus. Pe obraz.

Simțeam privirile celorlalți, din umbră, priviri care îmi perforau spatele ca niște gloanțe. Mi-am păstrat zâmbetul, m-am ridicat pe vârfuri și i-am sărutat fața de nazist.

A zâmbit și el.

– Hai cu mine. M-a condus înapoi pe ușă, spre biroul acum gol, apoi pe o altă ușă, din spatele ghișeului. Acolo se afla o cameră simplă, cu o masă și un scaun. Am văzut o altă ușă. Mirosea a țigări și a sudoare. Așteaptă aici, a spus. Și a încuiat ușa în urma lui.

Am rămas singură în cameră și am hotărât, pe loc, că eram exact așa cum spusese doamna Diamant: nechibzuită. Și foarte, foarte naivă. Acestor oameni nu le păsa de ce era bine și ce era rău. Erau prădători, iar eu tocmai mă oferisem drept pradă. Mama m-ar fi plesnit fiindcă nu avusesem mai multă minte, și cred că la fel ar fi făcut și doamna Diamant.

Am observat că ușa cealaltă era încuiată, când am tras de ea, și că nu existau ferestre. Dar o scândură din podea era desprinsă, pentru că nu fuseseră bătute bine cuiele. O gaură în podea era una; o scândură cu niște cuie în ea putea fi altceva. Încercam să îmi vâr degetele sub ea, când s-a auzit o cheie răsucită în ușă, în cea încuiată. S-a deschis și a intrat un străin în haine largi, cenușii.

– Zece minute, a spus paznicul, scoțând capul pentru o clipă, înainte să tragă ușa după el și s-o încuie.

Străinul a încercat să pășească spre mine, dar se mișca încet, fiindcă avea gleznele încătușate.

– Fusia, a spus, și, dintr-odată, nu a mai fost un străin. Era Izio. Am străbătut încăperea dintr-un salt și i-am înconjurat gâtul cu brațele.

Fusese ras în cap și era plin de praf și de murdărie. Îi simțeam fiecare os din spate. Îmbătrânise cu treizeci de ani într-o lună și nu aș fi crezut că un om poate mirosi atât de rău. Dar era tot Izio.

– Fusia, a repetat, apoi s-a îndepărtat, să mă privească. Omul a spus că am devenit... tată?

Mi-am dat seama de ce era atât de confuz, ținând cont de legile biologice. Am fluturat din mână, îndepărtând minciuna, și i-am oferit mâncarea mea. Ne-am așezat pe cele două scaune și l-am privit înfulecând sendvișul fără să respire. Era încordat. Tresărea mereu. Îi tremurau nițel mâinile.

– Ai apă? a întrebat. Nu aveam. Apoi a șoptit: Trebuie să mă scoți de aici.

Am deschis gura. Am închis-o la loc. M-a luat de mână.

– Trebuie să mă scoți de aici! Nu pot să rămân... Mă vor ucide. Ne vor ucide pe toți. Înțelegi?

Nu înțelegeam. A închis ochii strâns. Pielea i s-a întins pe craniu.

– Scoate-mă de aici, Fusia. Te rog.

Înăuntrul meu s-a frânt ceva – probabil inima mea. Dar inimile frânte nu ne puteau ajuta să supraviețuim; nici furia mea. Am spus:

– Zi-mi ce să fac.

Drumul cu trenul înapoi la Przemyśl a fost mult mai scurt decât cel până în Liov. Cel puțin așa mi s-a părut. Gândurile nu-mi dădeau pace.

– Vor ucide fiecare evreu, spusese Izio. Fiecare comunist. Toți cetățenii romi. Dar mai ales pe evrei...

„Ne vor ucide, ucide, ucide", pufăia motorul trenului. Am închis ochii și am încercat să nu mai ascult.

– Ei știu că vom muri, așa că își bat joc de noi. Ne bat. Ne înfometează. Ne umilesc. Ne torturează. Împușcă oameni în pădure, apoi le zdrobesc oasele, ca să nu fie găsiți. Au o orchestră formată numai din captivi, și scriu melodii special pentru fiecare execuție, pentru fiecare bătaie...

„Ne vor ucide", repetau roțile de tren.

– Nu este nimic întâmplare. Totul e plănuit. Asta vor ei...

Ca ofițerul acela SS din ghetou, cu patul puștii lui.

Izio spusese că paznicii erau adesea relaxați. Că prizonierii erau dezlegați peste noapte. Că, dacă pleca după tura de seară, era posibil să nu i se simtă lipsa până la rația de noapte. Avea nevoie de haine obișnuite, de săpun, de pantofi, de o șapcă și de o pereche de ochelari. De un bilet de tren. Puteam veni să-l vizitez, așa cum făcusem astăzi. Puteam ascunde hainele în spatele unui tufiș din apropierea latrinelor ofițerilor și îl puteam însoți afară din lagăr, după ce se schimba, apoi puteam aștepta trenul cu el, pe peron. N-ar fi remarcat nimeni, nu dacă purta haine obișnuite și mă însoțea. Ne puteam întoarce la Przemyśl, plecând apoi în Rusia.

– Ajută-mă, Fusia, spusese, cu lacrimi pe obraji.

Am vândut totul. Ce altceva puteam să fac? Am cumpărat din prăvălii la mâna a doua și am vândut în altele, pentru câțiva bănuți în plus. Am economisit bani. Ultimele două rochii pe care le mai aveam mi-erau largi în talie. M-am întâlnit cu Max la gard și le-am dus mâncare celor din familia lui. Poate nu așa ca înainte – dar tot i-am hrănit.

I-am spus lui Max că îl văzusem pe Izio. Că trăia și muncea. Nu i-am spus în ce hal era.

Și nu i-am spus nici despre plan.

În ziua stabilită cu Izio, am cumpărat un bilet de tren. Cu câte un pantof de bărbat ascuns sub fiecare braț, dedesubtul unei haine prea călduroase pentru luna iulie, cu o cămașă îndesată în rochie, o șapcă, niște pantaloni și o pereche de ochelari nițel îndoiți, găsiți pe stradă, toate rulate laolaltă într-un pachețel pe care îl puteam justifica drept prânzul meu.

Am stat în trenul care se clătina și tresărea, transpirând toată, apoi m-am îndreptat spre gaura ce servea drept toaletă și am vomitat ceaiul pe care îl băusem la micul dejun. M-am simțit mai bine, m-am întors la locul meu și am coborât geamul, concentrându-mă la vântul care îmi bătea în față și la ce se va întâmpla când toate se vor sfârși. Războiul se va încheia. Izio va absolvi Facultatea de Medicină și va găsi de lucru într-un spital. Urma să avem un apartament nou, cu covoare de un crem pal, care nu s-ar fi murdărit niciodată, și cu tapet modern, fără flori. Doi copii, cu jachete și panglici. Cu certificate de naștere.

Nervii îmi zăngăneau în ritmul roților de tren.

Apoi, vântul a început să sufle mai încet. Locul de sub mine care se clătina și-a încetinit și el mișcarea, iar roțile trenului s-au oprit. M-am uitat pe geam. În depărtare erau tancuri care traversau șinele, cu arme ițindu-se din turele, și mașini de teren marcate cu svastici, care le însoțeau. În urma lor veneau șiruri de bărbați.

Nimeni n-a scos un cuvânt, în vagon. Nu avea sens. Am stat și am așteptat să treacă armata germană.

Am așteptat cinci ore.

Trenul s-a smucit să pornească. Dinspre pasageri s-a ridicat un oftat colectiv de ușurare. Ne-am mișcat vreo douăzeci de minute și ne-am oprit iar.

Am așteptat alte trei ore și jumătate. Când am ajuns în Liov, răsărise luna, iar tabăra era închisă.

Îl ratasem pe Izio.

7

IULIE 1942

Am găsit o femeie care mi-a oferit o cameră peste noapte, deși rămâneam astfel fără bani de mâncare a doua zi. Speram ca el să nu mă fi așteptat. Cu siguranță, dacă nu mă zărise lângă latrine, nu se apropiase. Cu siguranță, nu făcuse ce pusesem la cale împreună.

Femeia mi-a permis să rămân în cameră doar până la ora prânzului și, cum nu aveam ce mânca de amiază, mi-am pus haina mult prea groasă și am rătăcit prin Liov până când s-a lăsat seara și a sosit vremea ca muncitorii prizonieri să străbată drumul de întoarcere spre Janowska. Au intrat în lagăr, șiruri de spinări încovoiate, iar eu mi-am luat în primire postul de lângă latrine, legându-mi o eșarfă de un roșu aprins în păr. Am așteptat. Nu l-am văzut pe Izio, dar ar fi fost dificil, în mijlocul mulțimii de bărbați cu capete rase și haine cenușii. Eu, pe de altă parte, eram ușor de remarcat – chiar și în amurg.

Am așteptat.

Am tot așteptat.

Seara de vară s-a lăsat greu înduplecată. Dacă Izio nu apărea curând, pierdeam ultimul tren. Dacă nu venea deloc, trebuia să dorm pe vreun câmp și s-o iau de la capăt a doua zi. Paznicul din fața ușii de la „birou" tocmai se schimba. Am auzit un „pssst".

Am privit în jur. Mă chema noul paznic. M-am apropiat încet, în timp ce mă urmărea cu privirea. Era soldatul german pe care îl sărutasem pe obraz. A clătinat din cap.

– Tu ești, a spus. Nu părea deloc încântat. Mă gândeam eu. Îți cauți *cumnatul?*

Nu am răspuns. Vorbea pe un ton moleșit, lungind vocalele de parcă ar fi fost beat – însă nu eram sigură. Nu îi puteam interpreta expresia feței.

– Știam eu că nu trebuia să te las să intri. N-ar fi trebuit să... A continuat cu niște vorbe în germană, străine mie, dar urâte, și a scuipat pe pământul de la picioarele mele.

Am ridicat privirea.

– De ce ești supărat pe mine?

– Pentru că l-ai ucis, nu-i așa, *Liebchen*[1]? Pentru că una dintre soțiile ofițerilor s-a dus să folosească latrina, iar el a crezut că erai tu. Doar că nu erai tu. Ați făcut un plan, doar că tu n-ai mai venit. Așa a fost, nu?

În mintea mea s-a pornit un zgomot surd. Îmi era greu să mă concentrez. Să aud.

– Asta ne-a spus, într-un final. Dar ar fi spus deja orice. N-ar fi trebuit să... Omul s-a strâmbat, a scuipat iar și a mormăit: Orchestră nenorocită!

– Mă minți.

Bărbatul a râs.

– Ești poloneză și spui că eu mint? Am crescut în Polonia și sunt de părere că toți polonezii sunt niște mincinoși. A făcut brusc un pas înainte, m-a apucat de păr și mi-a tras fața aproape de a lui. Mi-a șoptit în ureche tot ce

[1] Drăguță; în germană, în original. (n.tr.)

îi făcuseră lui Izio. Am clătinat din cap, am strigat că nu era adevărat, dar el nu s-a oprit. Apoi, m-a împins atât de rău, că m-am împleticit în spate. Pleacă, a spus. Înainte să-l chem pe comandant.

Am rămas încremenită, respirând greu.

Mort. Mort. Izio era mort.

– Pleacă! a urlat omul.

Am făcut încă un pas în spate, apoi altul, apoi am început să alerg spre câmpul de lângă lagăr. În cap auzeam zgomotul unui avion care zbura foarte jos. Mă înconjura. Nu mai simțeam nimic. Nu puteam gândi. Abia dacă mai vedeam. M-am împleticit și m-am împiedicat, străbătând terenul colțuros, am scos pantofii pentru Izio de sub haină și i-am aruncat cât colo. Apoi, am aruncat pachetul cu șapca și ochelarii, cu toată puterea, strigând în timp ce-l vedeam dispărând în noapte. Aproape că am căzut peste un morman de oase, m-am lovit la fluierul piciorului și m-am așezat pe ele.

Și am plâns. Am plâns cu suspine prelungi, care m-au zguduit și care cred că s-au auzit până în stradă, și poate chiar în lagăr.

Își dorise să trăiască. Încercase să trăiască, iar eu nu îl lăsasem. Naziștii îl uciseseră. Îl făcuseră să sufere.

Ceva s-a răsucit înăuntrul meu, arzând, bolnăvicios.

Am simțit că mă trage cineva de mânecă și am văzut că în fața mea se afla o femeie, iar în spatele ei se vedeau alte patru-cinci siluete. Una dintre ele a ridicat o lanternă. Mi-am văzut pantofii murdari și rochia boțită, haina udă, care atârna în iarba înrourată.

– Ești bolnavă, copilă? a spus femeia.

Am întins o mână și m-am sprijinit de piatra rece pe care ședeam. Era netedă, plată, și acum, că era lumină, vedeam scrisul dăltuit în ea. Nu ședeam pe pietre, ci pe un morman de pietre de mormânt aruncate. M-am uitat la pământul moale. Eram într-un cimitir.

Poate că Izio se afla aici.

– Ai mâncat?

Mi-am dat seama, pentru a doua oară, că lângă mine se afla o femeie, care acum îmi întindea un pesmet. L-am luat și l-am mâncat, ca o copilă ce mă credea.

– Ai pierdut pe cineva? a întrebat altă voce.

Am încuviințat.

– Sărmana fată!

– Te putem duce acasă?

Bunătatea lor aproape că mă durea, pentru că Izio nu avusese parte de bunătate.

– La gară, am șoptit.

M-au luat pe sus și m-au dus la gară într-o căruță, asigurându-se că am bilet și un pachet întreg cu sărățele în mâini, înainte să plece. Nu știam câte persoane erau. Nici măcar nu îmi amintesc cum arătau.

Am ajuns în Przemyśl după stingere, dar m-am dus oricum acasă – în mormântul pustiu al clădirii. N-am văzut nici picior de polițist, nici vreo patrulă germană pe drum. Emilika îmi lăsase un bilet. Se dusese să-și viziteze mama, în Cracovia. Am băut apă și m-am întins în pat. Oare chiar trecuse atâta vreme de când fusese el aici?

Da. Pentru că aceea era o altă lume.

M-am trezit în zori, am găsit hârtie și ceva de scris și am compus o scrisoare pentru familia Diamant. Le-am spus că Izydor murise în lagăr. Că fusese împușcat și nu suferise. Că îl îngropaseră în Liov și că puteau să-i viziteze mormântul după război.

Minciuni.

Doar că era, într-adevăr, mort.

I-am dat scrisoarea poștașului nostru, domnul Dorlich. Și-a scos șapca. Era evreu, însă i se permitea mai departe să livreze corespondența, câtă vreme ajungea în ghetou în fiecare seară. Bărbații din SS îl așteptau la poartă. L-am privit mânând calul care trăgea la poștalion și ducându-mi scrisoarea pe pavaj, apoi mi-am luat ranița la spinare.

Aveam nevoie de mama.

De surorile mele.

De acasă.

Rămăsesem fără un ban.

Așa că am pornit la drum.

Mergeam ca un automat, ca o carcasă răsunătoare, făcută din metal și piese mecanice. După douăzeci și cinci de kilometri și o scurtă bucată de drum parcursă în căruță mai târziu, pășeam pe drumeagul ce ducea spre ferma noastră.

Soarele apunea, trimițând raze portocalii, strălucitoare, peste coline și câmpii. Dar nu era nici țipenie de om. Ovăzul se cocea în vânt, crengile fluturau la liziera pădurii și, când am ajuns lângă casă, am știut imediat că era ceva nelalocul lui. Nu auzeam cotcodăcitul găinilor. Nu vedeam nicio găină, nicio vacă – nimic. Nu auzeam fornăitul și nechezatul cailor. Hambarul era gol. Iar ușa din spate a casei era deschisă.

Am pășit înăuntru încet, cu teamă.

Bucătăria se micșorase de când o văzusem ultima oară. Masa era mai joasă, vatra, mai mică, și peste tot domnea haosul. Scaune întoarse, ușa unui dulăpior scoasă din balamale, cu rafturile prăfuite și goale în interior. Aerul era fetid. Nu se locuise și nu se iubise de ceva vreme aici.

– Mamă? am șoptit. Stasiu? E cineva acasă?

Am trecut dintr-o cameră în alta, punând aceleași întrebări, dar casa nu mi-a dat niciun răspuns. Tot ce era de valoarea și putuse fi luat dispăruse, inclusiv pernele de pe paturi. Unele dintre vechile haine ale mamei erau încă în dulap, și una sau două dintre jachetele taicii, dar bijuteriile ei lipseau, la fel și oul încrustat de la bunica, cel care se deschidea ca o cutie.

Am ajuns în camera ce fusese cândva a mea. Balamalele au scârțâit când am împins ușa. Pereții erau vopsiți în altă culoare, iar la fereastra deschisă flutura o pereche de perdele galbene. În mijlocul podelei, pe o saltea fără cearșaf, pe care dormisem eu cândva, se afla o fată șatenă, făcută ghem.

– Helena! am exclamat.

A început să plângă.

– Unde este mama? am întrebat-o pentru a zecea oară, însă ea doar plângea în continuare, lăsându-mă să o port în brațe pe scări în jos, ca pe un vițel nou-născut. Am întors un scaun și am așezat-o pe el, căutând ceva în care să pot fierbe niște apă. Am găsit doar o oală de noapte veche, din care pisica noastră bea cândva apă. Nu aveam curent. Nu avusesem niciodată, însă am găsit chibrituri pe care nu se

obosise nimeni să le ia, și în vatră mai erau câteva lemne de foc. Am scos apă din fântână, am fiert-o, am aruncat-o pe ușa din dos și am pus iar apă la fiert în oala curată.

Helena a rămas așezată, cu mâinile în poală, privindu-mă. Părul ei scurt era încâlcit, rochia, atât de sfâșiată, încât era la limita decenței. Găurile dădeau la iveală vânătăi pe brațe și pe partea dindărăt a picioarelor. Am pescuit din raniță singura cană pe care o aveam și am turnat în ea apă fierbinte, apoi am adăugat o lingură de zahăr din proviziile mele și o crenguță de mentă din ghiveciul de la fereastră al mamei.

I-am spus Helenei să sufle înainte să bea. Așa a făcut, și apoi a băut totul dintr-o înghițitură. I-am făcut alt ceai. Ochii ei mi se păreau imenși. Oare avea șase sau șapte ani acum? Am hotărât că șase.

– I-au luat, a șoptit ea. Bărbații cu crucea ruptă.

Mi-am dat seama că se referea la svastică. M-am așezat și eu pe un scaun.

– Pe cine?

– Pe mama și pe Stasiu.

„Dar suntem catolici", m-am gândit.

– Mai era cineva aici? am întrebat. Au mai luat pe careva? Marysia era aici?

– Nu. Nu știu.

– Când ai mâncat ultima dată, Hela?

– Dimineață. Am găsit zmeură în pădure.

Deja le trecuse timpul.

– Câte boabe de zmeură ai găsit?

– Patru.

– Și înainte de asta, când ai mâncat ultima dată?

– Ieri-dimineaţă. Am găsit tot zmeură.

– Şi înainte unde ai dormit?

– La doamna Zieliński. Acolo m-a lăsat mama.

Ah! Lucrurile începeau să capete sens.

– Şi eşti aici, de una singură, de ieri?

A încuviinţat, cu lacrimi pe obraji.

– De ce m-a lăsat aici, Stefi?

Habar n-aveam. Pentru că nu ştiuse ce altceva să facă? Îmi venea şi mie să plâng. Pentru tot. Doar că nu puteam. Am zâmbit, de dragul Helenei.

– Hai să mâncăm ceva.

– Trebuie să mă întorc la familia Zieliński?

M-am uitat la vânătăile ei. Doamna Zieliński fusese bună prietenă cu mama şi o jucase pe Helena pe genunchi, când era bebeluş. Dar de când venise armata germană, mi se părea că oricine era capabil de orice.

Nemţii. Îmi luaseră ambele familii. Am simţit că ard pe dinăuntru.

Helena îmi aştepta răspunsul. Nu ştiam ce să fac cu ea, aşa cum nu ştiuse nici mama, prin urmare, am spus:

– Rămânem aici peste noapte.

Am lăsat-o să mănânce restul sărăţelelor primite de la oamenii din cimitir, iar eu am tăiat un băţ verde din tufa de păducel din curte, de lângă uşa din faţă, şi am reuşit să pregătesc pâine prăjită cu brânză, din merindele împachetate. A mâncat încet, savurând fiecare îmbucătură. Eu m-am mulţumit cu un măr.

Am înteţit focul, am încuiat uşile şi am cărat-o înapoi sus, cu oala de noapte plină cu apă caldă şi o lanternă găsită în

hambar. Am spălat-o cum m-am priceput, atingând cu grijă locurile dureroase. Am pieptănat-o, și s-a înfășurat într-una din cămășile mamei. Nu aveam lenjerie de pat. M-am întins lângă ea pe saltea și am adormit în câteva secunde.

Mă durea fiecare os din trup. Abia dacă mâncasem, abia dacă dormisem de când plecasem din Liov, și mersesem aproape treizeci de kilometri într-o zi. Îi pierdusem pe Izio, pe mama și pe Stasiu. Poate că și pe alții, despre care nici nu știam. Mă dureau picioarele. Mă durea capul. Iar în piept simțeam o durere cumplită, mai rea decât boala.

Am privit-o pe Helena dormind, în lumina lanternei. Era slabă, însă avea încă acea față rotundă de copil. Și nu mă puteam gândi la altceva decât că era sora mea. Parte din familia mea. Și era aici. Chiar acum. Avea nevoie de mine. Nu mai puteam ajuta pe nimeni altcineva.

L-am împins pe Izio într-un loc adânc dinăuntrul meu și mi-am îndiguit tristețea. Voiam să mă ocup de ea mai târziu, când îmi dădeam seama cum. Am înconjurat-o pe Helena cu brațul și am adormit.

În dimineața următoare, am apucat-o peste câmpuri. Cât de straniu era că nu uitasem drumul. Cunoșteam toate cotiturile, la fel de bine ca străzile din Przemyśl. După vreo jumătate de kilometru, Helena a alunecat din brațele mele aproape amorțite pe pământul din fața porții familiei Zieliński. Un chip solemn trona deasupra rochiței indecente, și mă ținea de mână atât de strâns, că mă durea. Am bătut la ușă și a ieșit un bătrân, un străin cu câteva șuvițe de păr alb, ciufulit, care se uita clipind în soare.

– Aș putea s-o văd pe doamna Zieliński, vă rog?

– Nu, a răspuns bărbatul.

Am ridicat din sprâncene.

– De ce nu?

– A murit. Mă duc să-l chem pe ginerele meu.

Ușa s-a închis. Acela fusese tatăl doamnei Zieliński. Nu locuise înainte aici. M-am uitat la Helena.

– Nu mi-ai spus că doamna Zieliński a murit.

– N-ai întrebat, a răspuns ea. Era cât pe ce să plângă iar. Mâna îi tremura între degetele mele. Am strâns-o mai tare. Poarta s-a deschis iar și l-am văzut pe domnul Zieliński. Helena s-a făcut mică.

– Oh, nu, altă Podgórska. Ce vrei?

Bărbatul era beat. Nici nu se făcuse opt dimineața. Și nu cred că o remarcase măcar pe Helena. Acum îmi aminteam de ce nu-mi plăcuse de el.

– Vreau să știu ce s-a întâmplat cu mama și cu fratele meu.

A ridicat din umeri.

– Au venit soldații și i-au luat. I-au dus într-un lagăr din Germania. Acum lucrează pentru Hitler, iar ferma se duce dracului.

Germania. Lagăr. La fel ca Izio. Durerea dinăuntrul meu s-a aprins din nou.

– Asta s-a-ntâmplat când?

A ridicat iar din umeri.

– Acum șase, șapte săptămâni.

În timp ce aveam grijă de familia Diamant. Dacă aș fi fost aici, poate aș fi reușit să-i pun în gardă. Le-aș fi putut spune cum erau nemții. I-aș fi putut ascunde. Sau convinge să fugă.

Mi-am împins vinovăția în spatele digului dinăuntrul meu. Lăsam pedeapsa pentru mai târziu.

– Ați avut grijă de surioara mea, am spus.

– De cine?

– De sora mea, Helena.

S-a sprijinit de cadrul ușii. Asta îl ajuta să stea drept.

– Era treaba Elei mele. Dar ea nu mai e aici.

Nu știam dacă se referea la soția lui sau la Helena.

– Așadar, credeți că treaba dumneavoastră este să bateți copii nevinovați și să-i alungați în pădure, să moară de foame, domnule Zieliński?

A îndreptat un deget spre mine.

– Maică-ta a zis că va plăti și n-a trimit un zlot. Nu tu bani, nici mâncare. Iar dacă fata nu face curățenie, îmi vede dosul palmei.

M-am uitat la caricaturile lui de favoriți, la pungile de sub ochi și la grăsimea ce i se adunase la subsuori. Duhnea. Deși nu avea de ce. Am ținut-o pe Helena în spatele meu și am făcut un pas în față.

– Dumnezeu vă va răsplăti, am spus.

A părut nițel surprins.

– Pentru fiecare dată când ați lovit-o, mă voi ruga să vină un soldat german și să vă lovească de zece ori cu bâta. Și pentru fiecare zi în care i-a fost foame, mă voi ruga să n-aveți ce mânca zece zile, și mai ales să nu aveți ce bea. Mă voi ruga să vă apuce fierbințeala și să vă muște un câine turbat. Să vi se înnegrească dinții și să... să vă cadă părțile... Am privit în jos, odată cu el. Și votca aceea scârboasă pe care o fierbeți în hambar să vă facă să putreziți pe interior!

Domnul Zieliński a deschis gura. Și a închis-o la loc.

– Și, între noi fie vorba, domnule Zieliński, cred că știți căror rugăciuni va răspunde Dumnezeu, *șmoc*[1] mizerabil!

Am luat-o pe Helena, m-am întors și am plecat, izbind poarta în urma mea. Ușa casei s-a trântit și ea. Cu satisfacție, am auzit zăvorul căzând cu zgomot pe podea. Brațele Helenei mi-au înconjurat strâns gâtul.

– Ai pantofi sau haine în casa asta? am șoptit.

– Nu. Au vândut tot.

– Bine. Fierbeam de furie.

– Nu trebuie să mă întorc?

– Nu.

– Niciodată?

– Niciodată.

Și-a lăsat capul pe umărul meu și picioarele să-mi atârne în jurul genunchilor. Și a chicotit.

Cu cât ne îndepărtam mai mult de casa familiei Zieliński, cu atât mai puțin se agita Helena. După o vreme, a început să meargă pe lângă mine. Încă puțin și deja țopăia. Trei kilometri mai încolo, am început să mă gândesc la ce făceam. Cum să hrănesc eu o copiliță? Cum să o îmbrac? Trebuia oare să meargă la școală? Nu aveam nicio idee cum să am grijă de un copil.

Dar numai eu puteam face asta. Așa că asta aveam să fac.

Dacă exista justiție divină, m-am gândit, tropăind pe drumul deluros, avea să răspundă rugăciunilor mele în privința domnului Zieliński. Apoi, m-am rugat să se abată o

[1] Cuvânt peiorativ de origine idiș, termen vulgar pentru organul genital masculin; prost, bădăran. (n.tr.)

agonie înmiită asupra nemților. Din cauza ghetoului. Din cauza mamei și fratelui meu. Pentru că opriseră trenurile. Și pentru ce îi făcuseră lui Izio.

Helena avea nevoie de odihnă la fiecare kilometru. Spunea că o dureau capul și picioarele, așa că am luat-o în spinare și apoi am avut eu nevoie să mă odihnesc. Am împărțit ultimul coltuc de pâine cu ea, am băut apă dintr-un pârâu și ne-am continuat drumul. Nu am văzut nici mașini, nici căruțe, întreaga zi, și, cu toate opririle, ne-a luat de două ori mai mult să ne întoarcem, să coborâm printre coline și să vedem luminile din Przemyśl scânteind pe ambele maluri ale râului.

Doar că erau tare puține. Orașul zăcea cufundat în semiîntuneric, ferestrele erau negre. Doar câte un felinar se mai vedea ici și colo, pe jumătate ascuns de clădiri. Nu aveam ceas, dar cred că trecuse binișor de miezul nopții. Cu Helena de mână, mi-am mușcat buza și m-am gândit.

Mai intrasem în oraș după stingere și înainte, o dată sau de două ori, când puteam căpăta în sate un preț mai bun pentru lucrurile doamnei Diamant decât în prăvăliile din oraș. Dormisem pe câmp în nopțile acelea, așteptând soarele și dreptul de a ieși pe stradă. Dar mai era mult până în zori și nu îmi plăcea cum arăta sora mea. Era tăcută și se uita fix, clătinându-se pe picioare, și amândouă aveam o transpirație rece. Ea tremura, așa că am luat o decizie. Nu văzusem nicio patrulă germană ultima dată când venisem acasă după stingere. Puteam s-o luăm pe străduțe lăturalnice.

– Haide, Hela. Nu mai avem mult. Bem un ceai și facem o baie caldă, și gândește-te că poți dormi toată noaptea într-un pat...

A încuviințat ca prin vis, pe jumătate dezbrăcată în rochia ei zdrențuită. Mi-am mușcat iar buza. Nu putea merge așa între oameni, chiar dacă se culcaseră cu toții. Am dus-o în spatele unui copac, mi-am tras rochia peste cap și am aruncat-o peste a ei. S-a trezit nițel, vârându-și brațele în mânecile imense, iar eu i-am strâns tare cureaua. Materialul în plus s-a revărsat peste curea; măcar nu avea cum să se împiedice. Mi-am scos haina din raniță și mi-am pus-o peste furou.

– Așa, nu va ști nimeni, i-am spus. Dar trebuie să fii foarte tăcută, să mergi repede și să faci exact cum îți spun eu, da? Ca într-un joc. Facem prinsoare dacă putem ajunge la ușa casei mele fără să ne vadă cineva...

Am pornit la trap, cu Helena rostogolindu-se pe lângă mine, și ne-am furișat în Przemyśl. Ne-am ascuns în spatele primelor clădiri, rămânând departe de lumină și oprindu-ne să ascultăm și să ne uităm după fiecare colț. Orașul era tăcut. Se auzeau doar zgomotele trenurilor, în depărtare. Am ajuns pe strada Mickiewicza. Era un drum principal și nu prea ne puteam ascunde.

– Grăbește-te, Hela! am șoptit, târând-o de mână. Am ocolit cercurile galbene de la baza felinarelor, trecând pe lângă treptele prăvăliilor și clădirilor.

– Stefi... a gâfâit Helena. Nu mai pot...

– Haide! am șoptit.

– Nu pot... să respir... Helena a scos un sunet gâtuit, care mi s-a părut prea strident în mijlocul liniștii depline. Apoi, mâna i s-a înmuiat și ea a căzut pe trotuar, cu fața înainte.

Nu s-a mai ridicat. Nu s-a mai mișcat.

Am căzut în genunchi și am întors-o. Se zgâriase pe frunte, iar sângele parcă îi sclipea pe chipul foarte palid. Avea obrajii reci. Avea mâinile reci. Nu îi vedeam pieptul mișcându-se. Nu îi simțeam bătăile inimii.

Dintr-odată, digul dinăuntrul meu a plesnit, iar durerea a năvălit afară, șuvoi. Îi pierdeam pe toți. Pe toți oamenii pe care îi iubeam. Întotdeauna era vina mea.

„Vina mea. Vina mea. Vina mea..."

Am privit chipul împietrit al Helenei și am urlat.

8

IULIE 1942

Am urlat iar. I-am urlat numele, dar Helena a rămas nemișcată, chiar și după ce am zgâlțâit-o.

Apoi, a deschis gura și a oftat.

Am icnit, cu mâna la piept, și o voce din beznă a spus:

– *Halt! Wer ist da?*[1]

M-au orbit niște raze de lumină. Am auzit pe cineva armând un pistol.

Helena nu era moartă. Dar tocmai ne ucisesem pe amândouă. Mi-am ridicat mâinile încet.

– Vă rog! am spus, mijind ochii. Sora mea este bolnavă. Am nevoie de un doctor...

Am văzut cizme și tunelul îngust al pistolului, apropiindu-se pe trotuar. A lătrat un câine.

– Un doctor! am spus. Vă rog!

Cizmele s-au oprit și un vârf de picior german a înghionțit-o pe Helena în coaste. Ea a tușit, iar cizmele au sărit înapoi. Dindărătul luminii s-au auzit mormăieli.

Apoi, vocea care vorbise înainte a dat un alt ordin, într-o poloneză foarte proastă. Mi s-a părut că spunea „Ridic-o" și „Vino cu noi".

Am luat-o pe Helena în brațe, împleticindu-mă. Era mai grea așa, inconștientă, și eu tremuram, dar am reușit. În spatele

[1] Stai! Cine-i acolo?; în germană, în original. (n.tr.)

meu mergea un poliţist german, cu pistolul lipit de spinarea mea, în timp ce eu urmam restul patrulei, pe trotuar, într-o paradă lentă.

Eram arestate şi ştiam ce urma să se întâmple. Aveam să fiu bătută şi torturată. Vor afla că hrănisem evrei. Că încercasem să ajut un evreu să fugă. Că documentele mele conţineau informaţii false.

Că doar privindu-i mi se făcea rău de la stomac şi sângele îmi dădea în clocot, până când fiece oscior din trup începea să mă ardă.

Să le spun partea asta mi-ar fi dat o stare de bine – dar bănuiam că numai pentru un minut sau două.

Am ajuns la secţia de poliţie, dar am folosit o intrare lăturalnică, nu pe cea principală. Am întins-o pe Helena pe o bancă de pe un coridor auster, luminat electric, şi doi dintre poliţişti mi-au căutat prin raniţă. I-am văzut scoţând cana, chibriturile şi o jumătate de coltuc de pâine – porţia Helenei, de lângă pârâu. M-am uitat la faţa încremenită a surorii mele. De ce nu îşi mâncase pâinea?

Unul dintre poliţişti mi-a căutat prin buzunare, apoi a încercat să îmi scoată haina. I-am îndepărtat mâinile. Nu purtam decât un furou, şi toţi banii mei erau vârâţi în sutien. Şi nu aveam idee ce puteau să creadă despre asta. L-am îndepărtat iar, şi celălalt a râs. Au schimbat două vorbe, probabil despre mine, şi au ieşit pe unde intraserăm.

Un neamţ cu pistol a rămas cu mine. N-a scos un cuvânt. Nici măcar nu s-a uitat la mine. Probabil ştia ce urmează. Îmi era prea puţin teamă, faţă de cum credeam că avea să-mi fie.

Probabil îmi era mult mai puţin teamă decât ar fi trebuit.

M-am așezat lângă Helena. Respira, dar nu deschisese ochii. Am mângâiat-o pe păr, întrebându-mă ce avea să pățească.

S-a deschis ușa din capătul coridorului și prin ea a băgat capul un bărbat. S-a uitat la noi, apoi mi-a făcut semn să mă apropii. M-am uitat la paznic, care nu a făcut niciun semn. Era timpul. M-am aplecat să o ridic pe Helena.

– *Nein.* Lasă-mă pe mine, a spus bărbatul. A traversat coridorul și a luat-o în brațe. Purta uniformă de ofițer german, dar vorbea o poloneză foarte bună, cu o urmă vagă de accent.

L-am urmat în camera din spatele ușii, care nu era ticsită de poliție, de SS, de arme și de bâte. Am văzut un birou, niște rafturi și un pat medical, pe care a întins-o pe Helena.

– Eu sunt doctorul Becker, a spus el, scoțând un stetoscop din buzunar. Este sora ta?

Am încuviințat, uluită.

– Spune-mi ce-a pățit.

I-am povestit, în timp ce el desfăcea rochia ridicol de mare a Helenei și o examina. Îmi era teamă să o atingă, dar mă temeam mai tare s-o las fără ajutor. A întrebat ce mâncasem și când, și cum se purtase înainte să leșine. I-a examinat vânătăile. Helena a început să se agite și a deschis ochii.

– Stai liniștită, i-a spus doctorul Becker. Apoi, către mine: Te rog să stai jos. Ai vrea să-ți agăți haina undeva?

M-am așezat și am clătinat din cap, ținându-mi haina strâns pe lângă corp.

– Așteaptă aici, te rog, a spus, și a părăsit camera.

„Acum va veni poliția", m-am gândit. „Mă vor lua și nu o voi mai vedea niciodată pe Helena." Am început să transpir.

Ușa s-a redeschis și doctorul a revenit. Avea două căni de ceai. Mi-a întins mie una și i-a dus-o pe cealaltă Helenei, ajutând-o să se ridice în capul oaselor, ca să bea.

– Sora ta este subnutrită și extenuată, a spus doctorul. Are nevoie de odihnă și de mâncare bună. A scos un pachet de biscuiți din buzunar și i-a dat unul. Bea, mi-a spus. I-am pus mult zahăr și nițel lapte. Cred că ți-ar prinde bine.

Am făcut așa cum mi s-a spus și l-am privit peste marginea cănii. Am așteptat clenciul.

– Are puțină febră și aud ceva la plămâni, a continuat el. Așa că îți voi prescrie antibiotice și aspirină. Promiți să i le dai și să nu le vinzi?

Am privit-o pe Helena. Mânca biscuiți mult mai rapid decât ar fi fost politicos. Am clătinat din cap.

– I le dau.

– Bine. Vin să o văd mâine, să mă asigur că este totul în regulă. Unde locuiți?

Eram atât de uluită, încât i-am dat adresa. Apoi a chemat doi polițiști, care ne-au condus acasă – așa, nu am fost interpelate de vreo patrulă. Am încuiat ușa și am spălat-o pe Helena pe față și pe mâini, i-am dat un antibiotic și o aspirină și am dus-o la culcare. Emilika nu se întorsese. Speram ca vizita la mama ei să fi avut alt deznodământ decât în cazul meu.

Am adormit pe un scaun, așteptând să îmi bată Gestapoul la ușă.

Când a bătut cineva a doua zi dimineață, era doctorul Becker. Așa cum promisese. Helena stătea în capul oaselor, în pat, cu părul pieptănat și purtând cămașa mea de noapte

curată, iar el a ciupit-o de bărbie, i-a ascultat plămânii și a numit-o „șoricel" și „zână mică". Apoi, mi-a spus că ar trebui să am mare grijă de ea, să nu mai facem drumuri lungi, și ne-a lăsat o sacoșă cu mâncare și o sticluță cu vitamine.

Nu l-am mai văzut niciodată.

În acea zi, a început a patra parte a educației mele în Przemyśl. Greșeam când consideram că toți oamenii erau la fel. Fie ei evrei sau polonezi.

Sau chiar germani.

A doua zi, am rămas cu Helena, pe care am obligat-o să stea în pat. Am folosit ultimele provizii. În dimineața următoare, am privit pe geamul aburit de burniță, iar când am văzut rândurile de bărbați păziți care treceau pe stradă, am alergat să mă întâlnesc cu Max. Am vrut să intru în rând cu el, cu apa șiroindu-mi din păr, dar el a clătinat din cap și a privit peste umăr. Nu era paznicul obișnuit, ci un om din SS. M-am retras, iar Max a ridicat șapte degete. Ne vedeam la gard, la ora șapte seara. Apoi, a lăsat capul în pământ și s-a uitat în față, ca să nu atragă atenția.

L-am urmărit îndepărtându-se, cu părul, ud de ploaie, la fel de întunecat ca al lui Izio.

Avea cei mai triști ochi pe care îi văzusem vreodată.

Probabil primiseră scrisoarea mea.

Am continuat să merg pe stradă, adâncită în gânduri, apoi m-am oprit la o cotitură, am întors capul și am vârât mâna pe furiș în sutien, după bani. Mai aveam încă zloții de la biletul de tren pentru Izio. Dacă îi drămuiam, îmi ajungeau să îi hrănesc pe Helena și pe membrii familiei Diamant încă

o săptămână. Cel mult. Helena avea nevoie de o rochie, de pantofi, de lenjerie intimă, de o cămașă de noapte și probabil de alte lucruri la care nu mă gândisem încă.

M-am aranjat în vitrina unui magazin și m-am îndreptat spre croitorie, unde mai întrebasem și înainte dacă au de lucru, însă postul fusese luat cu mult timp în urmă. M-am oprit în fiecare prăvălie dintre Mickiewicza și piață. Fie nu aveau de lucru, fie nu eram potrivită pentru ce căutau, fie nu mai existau, pentru că fuseseră deținute de evrei. Am renunțat, m-am dus la piață și am făcut un târg bun, pentru că nu ieșiseră mulți pe ploaie. Am reușit chiar să găsesc o fustă, cam largă, pentru Helena. Dacă obțineam niște ață, poate o strâmtam în talie și îi transformam rochia sfâșiată în bluză.

Când m-am întors pe trotuar, se însenina, și am văzut două camioane blocând drumul din fața clădirii mele. În spatele lor se încărca mobilă, de parcă fusese întoarsă pe dos o casă. Aveam vecini noi. Am urcat scările, strecurându-mă printre oameni și cutii, și, când am ajuns în camera mea, am găsit o vecină deja acolo. Emilika o ținea pe Helena în poală și o pieptăna, iar Helena nu părea deloc încântată.

– Am cunoscut-o pe sora ta, mi-a spus Emilika, dându-i părul de pe față. Îmi povestea despre vizita acasă, nu-i așa? I se adresase Helenei și n-a părut să remarce că sora mea nu-i răspunsese. Am pus jos pachetele și mi-am lăsat haina peste ele. Dacă vedea câtă mâncare cumpărasem, avea să pună întrebări. A continuat să vorbească. Despre mama ei, chiar dacă eu nu o mai aveam pe a mea. Despre un băiat cu care se întâlnise, chiar dacă al meu nu mai era.

Nu era corect. Nu știa. Dar îmi venea să o arunc pe fereastră.

– Fusia, ai mâncat ceva stricat? a întrebat ea, voioasă. Știam că se referea, probabil, la mutra mea acră. Așa că i-am spus că nu reușisem să îmi găsesc de lucru. Ah, dar sunt suficiente posturi în fabrici, a spus ea, dacă vrei să lucrezi pentru nemți. Ieri, în fața oficiului era o coadă foarte lungă, doar pentru depunerea candidaturii. Până în stradă.

Adică era prea târziu. Mi-am masat tâmplele.

– Gata, Fusia, găsim noi o cale, mi-a spus ea. Îi legase părul Helenei cu o ață. Era prea strâns. Un mic cadou ar putea funcționa – ceva care să-i ajute pe nemți să îți pună numele în capul listei.

– Ce vrei să spui? Ce fel de cadou?

– Cam 350 de zloți. Așa am auzit.

Trei sute cincizeci! De unde să fac eu rost de atâția bani? Cutia era aproape goală. Nu mai aveam cu ce târgui.

Nimic din toate astea nu m-a făcut să mă simt mai bine, iar Helena nu era nici ea prea în formă. De îndată ce a plecat Emilika, s-a așezat pe pat, cu brațele încrucișate la piept, și a refuzat să vină la masă și să mănânce pâinea cu unt pe care i-o oferisem. I-am zis că trebuie să mănânce. Mi-a răspuns că nu era așa. I-am zis că așa o sfătuise doctorul Becker. Mi-a răspuns că nu zisese asta. I-am poruncit să mănânce. Mi-a răspuns că nu primea porunci.

Era sora mea, dar încă o copilă, iar eu nu știam ce să mă fac cu ea. I-am zis că trebuie să ies. Aveam nevoie să merg și să mă gândesc.

– Vreau să vin și eu, mi-a spus.

Cred că mi se citea deja un „nu" mare pe față, pentru că s-a strâmbat și a strâns brațele la piept.

– Vreau să vin.

– Nu.

– Atunci, du-mă acasă.

Nu știam ce să-i răspund nici la asta. Nu eram mama ei. Nu eram mama nimănui.

– Nu te duc înapoi la fermă, Helena.

– Nu mă vrei aici!

– Nu-i adevărat!

Dar am simțit mușcătura vinovăției, repede înăbușită de ușurarea că sora mea era în viață. M-am așezat pe pat, lângă ea.

S-a șters la ochi și a spus:

– Te-am auzit noaptea trecută.

– Când ce?

– Când plângeai. Ai vrea să nu fiu aici.

Am expirat lung. Apoi m-am gândit la ea, singură, la fermă, singură cu un bărbat care o bătea și o neglija. La Helena bolnavă, într-o cameră străină dintr-un oraș necunoscut. La cum fusese pentru ea să se trezească de dimineață și să vadă că lipseam, doar ca să intre o străină peste ea și să-i strice părul. M-am gândit la bucata aceea de pâine nemâncată.

Nu voiam ca sora mea să creadă că era nevoie să se înfometeze ca să rămână cu mine.

Am tras de ață și i-am eliberat bretonul.

– Nu sunt mama, am spus. Nu voi încerca să fiu. Dar sunt sora ta. Dacă nu putem fi acasă cu toții, măcar să te știu cu mine decât undeva în lumea largă. Acum suntem o echipă.

Va trebui să faci ce-ți zic, chiar dacă uneori nu înțelegi de ce, și, în schimb, eu promit să-ți spun întotdeauna adevărul, chiar dacă nu este plăcut.

S-a încruntat.

– Încep chiar acum. Seara trecută am plâns pentru că a murit cineva, iar eu nu îmi doream să moară. Da? Nu era despre tine.

– Cineva pe care-l cunosc?

Am clătinat din cap. Picioarele ei goale s-au lovit de pat.

– Nu sunt bebeluș, a spus ea. Pot să stau și singură. Am mers singură până la fermă în fiecare zi. Doar că... nu s-a mai întors nimeni.

– Eu mă voi întoarce. Promit și asta. Speram să nu mint. Mă voi întoarce, Helena.

Nu părea convinsă.

– Uite. Vino cu mine.

Am dus-o la ușa din față și i-am arătat cum funcționează încuietoarea, apoi i-am arătat cum să proptească un scaun sub clanță, ca să nu se poată răsuci. Am inventat o bătaie specială în ușă, ca să știe că eram eu. Apoi ne-am uitat în toate camerele goale din apartament, am încuiat ușa dormitorului și am pus un scaun și sub aceea. Helena zâmbea. A zâmbit și mai larg când i-am dat fusta. S-a așezat pe unul din cele două scaune rămase și a mâncat pâinea.

– Ți-a zis „Fusia", și-a amintit Helena, cu gura plină. Și Michał îți spunea la fel. Vorbea despre fratele nostru mai mare. Nu mai știu cum îți spuneam eu. Ca să te alint.

Probabil că nu-mi spunea nicicum, fiindcă era bebeluș când plecasem de acasă.

– Pot să-ți spun „Fusia"?

Toată lumea îmi spunea așa. Dar am zis:

– Spune-mi cum dorești.

Helena s-a gândit și a ridicat din umeri.

– O să-ți spun „Stefi".

Mai târziu, spre seară, când am închis ușa din față, cu pachetele de mâncare pentru familia Diamant vârâte în haină, am ascultat încuietoarea răsucindu-se la loc, în urma mea, și scârțâitul scaunului de dincolo de ușă.

O parte din mine voia să o încuie pe sora mea în apartament până când se termina războiul.

Cealaltă parte voia să mă încui și eu cu ea.

Am ajuns la gard puțin înainte de șapte. Soarele cobora în spatele clădirilor, însă era cald încă, iar haina mea groasă părea o alegere ciudată. Am așteptat după colț, bătând din picior, în timp ce deasupra capului îmi atârna un afiș nou cu PEDEAPSĂ CU MOARTEA PENTRU CEI CARE AJUTĂ UN EVREU. Nu îmi plăcea că-l vedeam acolo – de parcă nemții ar fi știut că cineva, fix în locul ăla, are nevoie de un avertisment. Am auzit câteva măsuri de tango fluierate pe alee, de partea cealaltă a gardului.

M-am aplecat pe după colț și am intrat în pasajul îngust, cel cu stâlpul de gard. Max mă aștepta, dar, în loc să ia pachetele, a ridicat stâlpul și m-a tras înăuntru.

– Șșș, a spus, când am protestat. Ai o batistă? A găsit-o în buzunarul meu, fără să aștepte să-i răspund, și mi-a legat-o în jurul brațului drept. Apoi, m-a dus la o ușă și a deschis-o. Era un depozit abandonat, un loc umed și întunecos,

plin de șobolani. S-a aplecat spre urechea mea. Astăzi va fi *Aktion*[1] în ghetou.

– Ce este...

– Toți cei fără carte de muncă vor fi trimiși în lagăr.

Nu aveam încredere în cuvântul „lagăr".

– De ce vorbești în șoaptă?

– Pentru că oricine va denunța pe oricine. Chiar și evreii, dacă cred că asta le va salva viața.

– Tu ai carte de muncă?

I-am intuit încuviințarea, pe întuneric.

– Și Chaim, și Henek, și iubita lui. Părinții noștri nu au.

– Deci vor pleca?

Din nou o încuviințare.

– Când?

– În câteva zile. Așa că le dăm lor astea... A luat pachetele cu mâncare. Sau cât vor putea duce.

Totul se întâmpla atât de repede, încât îmi era greu să-mi contabilizez emoțiile. Aveam să mă ocup de asta după aceea.

– Poți să mai aduci? a întrebat el. Pentru mai târziu?

– Ai ceva de vândut? I-am povestit în grabă despre Helena și despre lipsa de muncă – exceptând posturile germane, pentru care aveai nevoie de bani.

– Bine, întreb. Fusia... Cred că își râcâia capul cu vârfurile degetelor. Voiam să știu...

Ne-am oprit amândoi să ascultăm. Am auzit cizme traversând aleea. Au trecut de ușa noastră, sârma ghimpată s-a mișcat, și cizmele au trecut iar.

– Cred că știu despre gard, am șoptit.

[1] Razie; în germană, în original. (n.tr.)

– S-ar putea să ai dreptate. Vino aici, înăuntru, mâine, și apoi vom găsi un loc nou. Trebuie să te întreb ceva despre scrisoarea ta.

Am simțit un junghi în inimă. Abia dacă auzeam cuvintele lui Max.

– Ai mințit, nu-i așa? Când ai spus că a murit... repede.

Nu reușeam să îngaim două vorbe. Dacă ajungeam acolo la timp, poate nu s-ar fi întâmplat nimic. Poate că Izio ar fi fost acum cu noi. Dar, dacă era să-mi înțeleagă cineva durerea, Max ar fi fost acela. Izio îi luase locul. Am scrâșnit din dinți și am încuviințat.

– Bine, a spus Max. Bine. Am rămas câteva minute în bezna care picura, apoi el a ascultat la ușă. Cred că aleea e liberă. Să ai grijă, și... Mi-a luat mâna și a sărutat-o. Mulțumesc pentru că ai mințit-o pe *mame*.

M-am strecurat prin gard cât de repede am putut, iar când am cotit pe sub afiș, nu era nimeni acolo. La fel și în seara următoare, când Max mi-a dat două cămăși, un ceas și o broșă care fuseseră ascunse în brâul doamnei Diamant.

– Folosește-le ca să îți găsești de lucru, a spus Max. O să flămânzim acum, dar vom avea ce mânca mai multă vreme dacă ești plătită regulat.

Am ascuns comorile sub haină, însă, de data asta, cât așezam stâlpul la loc, am auzit lătratul aspru al unei comenzi în germană de pe strada din fața depozitului gol. Apoi l-am auzit pe Max vorbind și explicând că nu făcea nimic rău, ci doar căuta un unchi din priviri.

Am cotit și am rămas sub afiș, respirând greu. Am închis ochii la zgomotul pumnilor care loveau carnea.

Te rog, Doamne, doar să nu-l ucidă pe Max.

Nu am putut dormi în noaptea aceea.

Dar în zori, la timp, Max a apărut sub fereastra mea, mărșăluind forțat. Avea o vânătaie pe față și o buză umflată, dar era întreg. Mi-am petrecut ziua făcând târguieli, și, a doua zi, aveam *340 de zloți*.

Trebuia să sper că era suficient.

Am ajuns devreme la coada de la oficiu.

Huțpa[1]. Doamna Diamant spunea întotdeauna că am *huțpa*. Iar astăzi aveam mare nevoie.

M-am foit de pe un picior pe altul la coadă, cu mâinile apăsate pe stomacul care îmi chiorăia, cu părul frumos aranjat și cu gura doar o idee rujată. Ajunsesem în clădire pe la mijlocul dimineții. În toiul după-amiezii, îmi venise rândul. M-am îndreptat de spate și am intrat voioasă, zâmbind neamțului care ședea în spatele biroului de parcă ar fi fost unica persoană din lume căruia aș fi vrut vreodată să îi vând ceva.

Nu purta ochelari cu rame de sârmă, ci avea o aluniță pe bărbie.

– Bună, am spus. Sper că aveți o zi plăcută.

Bărbatul și-a mutat privirea de la fața mea mult prea veselă la coada din spatele meu. Aproape s-a clătinat.

– Documentele, a spus, obosit.

M-am așezat.

– Nădăjduiam să-mi găsesc ceva de lucru, am spus. Și repede. Știți... M-am aplecat în față. Am o surioară. Are doar

[1] Îndrăzneală; cuvântul a căpătat un sens mai larg în urma pătrunderii în vocabularul american, deși conotația sa în idiș este mai degrabă negativă. (n.tr.)

șase ani și a rămas fără mamă. Mama și fratele meu sunt plecați, pentru moment, și lucrează din greu pentru patrie, așa ca dumneavoastră.

Bărbatul a oftat și și-a șters nasul cu mâneca uniformei. Mai puteam lungi pelteaua.

– Cât sunt plecați, trebuie să o hrănesc...

– Documentele, a repetat el, întinzând mâna.

– Speram, am continuat, să fiți înțelegător și să-mi puneți numele în capul listei. I-am întins documentele, privindu-i chipul în timp ce le despăturea. Am încercat să-i citesc expresia feței când a văzut banii ascunși între foi. A urmat o tăcere scurtă. Sunt o muncitoare devotată, am spus repede. Muncesc de când aveam doisprezece ani. Nu întârzii niciodată.

Bărbatul a deschis un sertar, a înclinat documentele, iar zlotii au căzut în interior. L-a închis la loc. Mi-a înapoiat hârtiile, apoi mi-a întins un formular și un creion.

– Completează asta, *Fräulein*.

Am completat formularul, cu stomacul făcut ghem. Banii erau pierduți. Dar am zâmbit din nou când am terminat.

– Și slujba?

– Vei primi o scrisoare.

– Dar...

– Vei fi contactată, *Fräulein*.

– Dar...

– Următorul!

Mi-am recuperat documentele și m-am îndepărtat de birou. Ceasul. Broșa. Ambele sacrificii, și tocmai le jucasem la roata nazistă. Pentru nimic.

Îmi făcea rău gândul ăsta.

M-am trezit în miez de noapte, cu mintea la Max și la eșecul *huțpei* mele. Apoi mi-am dat seama ce mă trezise. Un strigăt. Strigătul unei femei, în depărtare.

Cunoșteam vocea aceea.

Salteaua a pârâit când am îndepărtat cuvertura. Am lăsat-o pe Helena dormind și am alergat afară din dormitor, apoi prin apartamentul pustiu, către dormitorul soților Diamant. Am ridicat oblonul și m-am aplecat în noaptea rece, atât cât îndrăzneam.

Am văzut lumini în ghetou, puncte luminoase care explodau și lăsau celelalte spații să se înece în cerneala nopții. Se aduceau vagoane de tren, oamenii se adunau laolaltă și era imposibil să distingi trupurile individuale. Dar îi auzeam. Strigăte ascuțite, copii care plângeau. Câinii lătrau. Au răsunat focuri de armă – uneori pistoale, alteori o rafală de mitralieră, și apoi, la capătul cozii, am văzut cum erau împinși oamenii în trenuri. Unul câte unul, în vagoane prea înalte ca să poată păși în ele. Intrau cu burta sau cu spatele înainte. Uneori cădeau. Alteori, îi trăgeau câinii jos. Voiam să îmi astup urechile. Voiam să nu mai văd.

Dar, peste toate, am auzit din nou vocea aceea. Strigătul unei femei.

Era *babcia* mea. O cunoșteam. Doamna Diamant era urcată într-unul din trenuri.

Am rămas la geam până când mulțimea aproape s-a risipit și trenurile s-au pus în mișcare, scoțând aburi.

L-am așteptat pe Max pe drumul spre muncă, în dimineața următoare, abia reușind să par calmă. Paznicul obișnuit

s-a uitat urât la mine, dar, văzând că n-are cu cine, a renunțat. Am pășit în rând, lângă Max. N-am scos un cuvânt. Max era palid. Ochii lui întunecați aveau cearcăne. Mergea în ritm, pas cu pas, și părea gata de luptă. De explozie. Apoi, a început să vorbească încet. Măsurat.

Henek și iubita lui, Danuta, fuseseră luați – duși însă la o fermă, să muncească la câmp până la recoltă. Părinții lui, însă... îi implorase să se ascundă. Se rugase de ei. Spuseseră că era doar un lagăr. Un lagăr putea fi în regulă. Dacă se ascundeau și îi găseau, erau ca și morți. Dar apoi veniseră trenurile, și ofițerul SS râsese când Max încercase să le aducă părinților lui ceai. Părinții lui nu aveau nevoie de ceai, spusese bărbatul. Părinții lui nu mai aveau nevoie vreodată de ceai. Asta pentru că mergeau într-un loc care se numea Bełżec, iar Bełżec nu era un lagăr, evreu prost.

Bełżec era o mare mașinărie a morții.

Max s-a oprit din vorbit și a privit drept în față, iar eu am ieșit din rând și am rămas pe trotuarul aglomerat. Aproape ajunsesem la cărbuni.

Domnul și doamna Diamant. Morți. Toți acei bărbați, toate femeile și copiii pe care îi văzusem urcați în trenuri. Morți.

Noi trăiam încă. Dar cred că trăiam în iad.

9

AUGUST 1942

După acea primă *Aktion*, au micșorat ghetoul, trăgând gardurile spre interior ca pe un laț. Stâlpul meu slăbit nici măcar nu se mai afla la margine. Am stabilit un nou loc de întâlnire cu Max, deși dacă polițistul potrivit era la post, ne puteam vedea la poartă și face schimb prin gard – la fel ca toată lumea. Evreii din interior vindeau orice pentru mâncare, iar pentru noi, cei din exterior, erau chilipiruri, cu sau fără legi germane. Uneori, trebuia să-l identific pe Max în mulțime. Alteori, ofițerii SS erau de serviciu și singurul zgomot dinspre poarta ghetoului era foșnetul unui ziar purtat de vânt pe stradă, ca să se înfigă în sârma ghimpată.

Max și Chaim au fost forțați să meargă într-un alt apartament din ghetoul micșorat, unde împărțeau o fostă bucătărie cu doctorul Schillinger, dentistul pe care Max îl ajutase în Nižankowice, cu fiica lui, Dziusia, și cu un alt domn în vârstă, doctorul Hirsch, și fiul său adult, Siunek. Au început să strângă resurse, iar Max mi-a adus patru nasturi de aur, niște cercei și două haine pentru vânzare.

Nu credeam că ar fi trebuit să mi le dea mie. Pierdusem ce îmi adusese ultima dată. Și îi pierdusem unul dintre frați. Dar genul acesta de vină nu era nou pentru Max. I-o citeam în ochi de fiecare dată când vorbeam despre părinții lui, care erau morți, în timp ce el trăia. Și despre Izio, care murise în

locul lui. Ne înțelegeam, Max și cu mine. Vina nu îi aducea înapoi, și nici foamea. Așa că am făcut ce făcea și Max, și am dat la o parte vinovăția și durerea. Am devenit expertă în târguieli și în vânzări la mâna a doua, în prăvălii. Un lucru pentru altul, apoi pentru altul. Vindeam, vindeam și iar vindeam, până când, cumva, reușeam să procur mâncare.

Era ca un joc. Rămâi în viață, în ciuda naziștilor.

Am reușit să găsesc și încălțări și o haină pentru Helena, și un covor jerpelit pentru noi. Helena se juca pe scări și pe stradă cu copiii care se mutaseră în clădirea noastră, iar pe Emilika o vedeam zilnic, deși nu mai dormea în camera mea. Clădirea nu mai părea plină de fantome.

Cu excepția apartamentului familiei Diamant, unde camerele erau încă pustii, și, uneori, când ascultam cu atenție, mi se părea că aud idiș pe coridor. Că simt miros de clătite și de fum stătut. Iar dacă stăteam liniștită pe pervaz, aproape că vedeam umbra lui Izio întins pe podea, cu mâinile la ceafă și cu picioarele proptite de canapea.

Doar că nimic nu era real.

Mă simțeam ca o tărtăcuță – goală, zăngănind pe dinăuntru.

M-am întors în apartament după o zi întreagă de alergătură prin piețe. Tot ce reușisem să primesc de banii mei era cașă. Un sac de cinci kilograme. Era prea mare ca să-l ascund sub haină, așa că mi-am legat o sfoară strâns în jurul mânecilor rochiei, în dreptul încheieturilor, și alta pe după talie. Apoi, Helena, râzând de cât de caraghios i se părea totul, s-a urcat pe un scaun și a golit cu grijă sacul de cașă în mânecile mele și în partea de sus a rochiei. M-am zbătut,

pentru că toate acele boabe mititele mă mâncau și mă înțepau, iar în cele mai ciudate locuri îmi apăruseră umflături, deși nu era atât de rău dacă aveam haina deasupra. Dar nu puteam să mă întâlnesc cu Max la gard așa. Trebuia să intru în ghetou.

Helena a încuiat ușa din față în urma mea și am auzit scaunul scârțâind. Știa că le duceam mâncare altor oameni, dar nu mă întrebase niciodată cui și de ce. O luase ca atare. Mă credea când spuneam că mă întorc.

Nu putea fi atât de greu să intru și să ies. Regulile se mai relaxaseră, de când se reduseseră dimensiunile ghetoului. În ultimele zile, fusese lăsat în mâinile Orpo[1], poliția evreilor, creată de *Judenrat*[2]– evrei numiți să guverneze peste alți evrei, în numele lui Hitler. Dar, dacă polițistul de serviciu era polonez, exista șansa să se uite în altă parte.

Am coborât pe trotuar. Soarele apusese și bătea un vânt răcoros, aducând cu el primele izuri de toamnă. Dar atmosfera era încordată. Oamenii mergeau cu capetele plecate, cu gulerele ridicate; lumea se grăbea tare, deși abia trecuse de ora șase. Nimeni nu vorbea. Nimeni nu privea în jur. Asta mă făcea să fiu precaută. I-am spus „bună seara" domnului Szymczak, noul nostru vecin, care cumpăra un ziar german de la colț, însă el doar a scuturat din cap.

– S-a întâmplat ceva, domnule Szymczak?

A aruncat repede o privire pe stradă.

[1] Ordnungspolizei (Poliția de Ordine), abreviat Orpo. (n.red.)

[2] Consiliul evreiesc, denumire dată structurilor administrative impuse comunităților evreiești din zonele ocupate de Germania Nazistă în cel de al Doilea Război Mondial; în germană, în original. (n.tr.)

– Gestapo, a șoptit. N-ai auzit? Au scotocit fiecare apartament și fiecare prăvălie din piața Na Bramie.

Nu auzisem. Na Bramie era numai la o stradă distanță de cămăruța mea, însă ferestrele dădeau în cealaltă parte.

– Ce căutau?

– Evrei, bineînțeles. Cei care se ascund de... știi tu ce.

Se referea la *Aktion*.

– Și ce-au găsit? am întrebat, prefăcându-mă că nu îmi prea pasă.

Dar domnul Szymczak nu avea informații. M-am îndreptat încet spre ghetou și am rămas în umbra unei uși, de unde am privit o vreme porțiunea noastră părăsită de gard. M-am apropiat, într-un târziu. Nu se afla nimeni prin preajmă. Dar sârma ghimpată era slăbită, fiindcă se ocupase Max de ea. Îmi oferea suficient spațiu cât să mă strecor pe sub ea.

Cu o fustă plină de cașă, a fost greu să răzbesc, dar am reușit. Nu s-a întâmplat nimic – niciun strigăt, niciun glonț. Ușurarea mi-a iuțit pașii. Mi-am strecurat pe braț banderola falsă, acum pictată cu o Stea a lui David proaspătă, și am țâșnit în ghetou ca o rândunică.

Am găsit repede apartamentul, pe un drum principal, nu departe de poartă. Au fost surprinși să mă vadă, chiar mai surprinși când mi-am scos haina, m-am așezat pe o pătură, mi-am desfăcut sforile din jurul taliei și mânecilor și am permis cașei să se reverse. Siunek Hirsch a început să râdă mai tare decât râsese Helena, iar micuța Dziusia, cu buclele ei lungi și negre, până în talie, a primit sarcina să culeagă fiecare bob vărsat. Mi-am dorit atunci să fi avut mai multă grijă.

– Am primit o scrisoare, a spus Chaim, în timp ce eu îmi scuturam mânecile. Din Chaim mai rămăsese doar o umbră, care încerca să vindece oamenii înfometați în spitalul ghetoului, fără mâncare și fără medicamente. Max spunea că, de obicei, îi ajuta să moară. Henek scria că nu știe cât vor mai rămâne la fermă.

– Să stea acolo, a spus bătrânul domn Hirsch, din locul unde ședea pe podea. E mai bine decât să vină aici și să-și aștepte moartea.

Am schimbat o privire cu Max. Discutaserăm deja ce s-ar fi putut întâmpla după ce se culegea recolta, când nu va mai fi nevoie de Henek și de Danuta.

– A mai scris și că i-a cerut mâna Danutei, a continuat Chaim, încruntându-se. Ciudat, tocmai acum.

– Nu e ciudat, m-am răstit. Henek ar trebui să fie fericit, așa cum poate – cât poate. Mi-am vârât un braț în haină, încercând să-mi găsesc mâneca.

Domnul Hirsch a fluturat din mână.

– Lasă-l să se însoare! De ce să aștepte moartea dorindu-și asta?

Doctorul Schillinger s-a dus să-i distragă atenția, în timp ce Chaim a clătinat din cap. Am crezut că mișcarea îl va dărâma. Max s-a apropiat să-mi țină haina, ca să mă pot îmbrăca. Știa exact de ce mă înfuriaseră cuvintele lui Chaim.

– Sunt zvonuri, a spus el, încet, că va fi o altă *Aktion* în ghetou.

M-am întors.

– Nu se poate. Dar l-am privit mai atent și m-am gândit că era perfect posibil.

– Există o listă?

– Poate. A ridicat din umeri. Sau poate se iau după străzi. Nu știe nimeni. Nu este nimic oficial.

– Ce vrei să faci?

– N-am de gând să stau și să aștept, asta-i sigur.

Max avea ochi căprui, imenși. Îmi aminteau de ai fratelui său. Dar avea ceva diferit de ai lui, o privire care avertiza că nu se joacă, pe care nu o văzusem niciodată la Izio.

Poate că nu avusesem ocazia.

Max și-a îndreptat reverul vechii haine a mamei sale.

– Nu va fi ca prima dată. Acum știm. Ne putem pregăti. Să nu-ți faci griji...

Dar eu îmi făceam. Cuvintele lui mă îngrijorau, în timp ce străbăteam ghetoul sub lumina lunii, în loc de lumină electrică, pentru că nu mai aveau curent, și mă îndreptam spre locul acela în care gardul de sârmă ghimpată era slăbit.

Doar că mă îngrijoram pentru ce nu trebuia. Tocmai ridicasem sârma, gata să mă strecor de cealaltă parte, când am simțit metalul rece lipit de gâtul meu. Am tresărit și am încercat să întorc capul, dar prinsesem deja o sclipire cu coada ochiului. Era țeava lungă și lucioasă a unei puști.

Am încremenit. Am ridicat încet mâinile. Am auzit un clic de lanternă și un cerc de lumină galbenă, cu umbra trupului meu captivă în interior, a apărut de cealaltă parte a gardului. Am auzit pași strivind pietrișul și bucățile de sticlă, și o altă armă mi-a atins ceafa. Era un pistol, mă gândeam, fiindcă trupul se apropiase, suficient cât să-mi smulgă batista cu steaua de pe braț. Începuse să îmi alunece pe mâneca acum goală.

A început o conversație pe șoptite, în germană. Am rămas în genunchi, cu mâinile sus, și m-am gândit că voi muri. Să fiu împușcată așa era chiar o moarte acceptabilă. Nici n-aș fi știut ce mi se întâmplase. Dar cum rămânea cu Max, cu Chaim și cu ceilalți? Cu Helena?

Ar fi trebuit să fiu mai atentă. Să fac orice, numai nu ce făcusem.

Mă dureau genunchii, mă durea capul, mă dureau brațele. M-am rugat lui Dumnezeu, lui Hristos și Fecioarei Maria. Conversația a luat sfârșit. Am închis ochii. Am încercat să-mi păstrez calmul. Am așteptat să treacă un minut mai lung decât oricare din istoria orașului Przemyśl.

Mi-am dat apoi seama că nu mai erau țevi de armă în spatele capului meu. Cercul de lumină cu umbra mea în el își schimba forma și se alungea, în timp ce pașii se îndepărtau pe trotuar.

Nu m-am întors. Nu m-am mișcat. N-am mai respirat.

Lumina s-a stins. A dispărut.

Am așteptat pe alee, în genunchi. Am așteptat. Și când am privit, în sfârșit, peste umăr, strada era pustie. M-am strecurat pe sub sârma ghimpată și am fugit. Am fugit pe lângă gară, pe lângă pod, am traversat o piață mică și am urcat un drum deluros, pavat cu piatră dură, până când am găsit o alee în spatele unei clădiri și m-am sprijinit de un zid, gâfâind lângă o grămadă de dărâmături. Transpiram și tremuram. Îmi sângera un genunchi.

Nu știam cum de trăiam.

Am șchiopătat încet spre apartament, cu gulerul hainei ridicat în jurul gâtului, încercând să îmi șterg teama de pe

față înainte să dau ochii cu Helena. Alături de PEDEAPSĂ CU MOARTEA PENTRU TOȚI CEI CARE AJUTĂ UN EVREU fuseseră lipite afișe noi, unele dintre ele în jurul stâlpilor de felinar. Modelul era simplu: cuvântul „Evreu" în partea de sus, cuvântul „Parazit" în partea de jos, și, între ele, un desen detaliat a ceea ce se dorea a fi un purice. Am cotit și mi-a luat mai mult decât era cazul să îmi dau seama că pe stradă era mare agitație.

O mică mulțime se adunase la doar câteva uși distanță de pasajul spre Mickiewicza 7. Am auzit zgomot de lovituri, strigăte și un copil care plângea. Apoi, am văzut o fetiță care fugea cât o țineau picioarele pe trotuar, în direcția mea. Era Helena.

– Ce cauți afară din...

Mi-a cuprins mijlocul cu brațele, iar oamenii care umpleau străzile s-au dat la o parte, cât să pot vedea ce se petrece. Doi bărbați din SS loveau un copil cu bâtele, o fetiță mai mică decât Helena. Un bărbat mai în vârstă s-a rostogolit afară dintr-un depozit, de parcă ar fi fost aruncat. Cred că fusese. A fost urmat de o femeie mai în etate și de o fată cam de vârsta mea, dar mai micuță. Avea ochi albaștri, foarte frumoși. M-am uitat la bărbatul cu barbă. Domnul Schwarzer. Fusese prieten cu domnul Diamant. I-am privit pe toți trei.

Erau evrei.

Și nu se aflau în ghetou.

Din depozit a ieșit o familie de polonezi: soț și soție, doi copii – urmați de doi ofițeri SS. Femeia a încercat să-i desprindă pe bărbații cu bâte de fetița ei, care nu se mai mișca Au început să o lovească pe ea.

Unul dintre ofițerii SS a făcut un pas în față, iar rumoarea celor care priveau s-a stins.

– Moarte evreilor și tuturor celor care-i ajută! a spus el. Și-a scos pistolul.

I-am descleștat Helenei brațele de pe mijlocul meu, am luat-o de mână și am rupt-o la fugă pe stradă, în direcția opusă.

– Moarte evreilor! a răcnit ofițerul. Mi s-a părut posedat.

Au început împușcăturile.

Una. Două.

Oamenii țipau. S-au împrăștiat. Alergau în jurul nostru, unii către zgomotele împușcăturilor, alții departe de ele.

Trei. Am tresărit. Patru.

– Ce se petrece? a întrebat Helena, trăgându-mă de mână.

Vecinii noștri îl ascundeau pe domnul Schwarzer.

Cinci. Am tresărit iar.

– Stefi, ce se întâmplă?

Ajutaseră trei evrei. Acum Gestapoul le ucidea copiii.

Șase. Tresărire. Șapte. Tresărire.

Promisesem să-i spun Helenei adevărul, chiar dacă era rău. Dar nu îi puteam spune asta.

Opt.

Am cotit, am mai alergat jumătate de stradă și am cotit iar, fără să mă gândesc. Helena tropăia lângă mine. M-am grăbit pe un rând de scări din piatră, într-o curte tăcută, și am deschis o ușă sculptată în lemn de stejar.

Înăuntrul catedralei era pustiu. Domnea liniștea. Eram pe jumătate sub nivelul străzii, iar vitraliile erau reduse la un amestec palid de culori. Lumânările străluceau deasupra

altarului. Undeva mai sus se vedea crucea, cu efigia lui Hristos murind. Ne-am muiat degetele în apă sfințită, am îngenuncheat, ne-am făcut semnul crucii, așa cum făcusem de mii de ori înainte, și am dus-o pe Helena către o strană. A trosnit.

Ne-am așezat, inhalând mirosul de tămâie. Voiam mătăniile. Voiam să îmi mărșăluiască alte cuvinte prin minte.

„Împușcau copii. Împușcau copii. Împușcau copii."

– Bărbații aceia au bătut la ușa noastră, mi-a spus Helena. Doar că nu era bătaia corectă, așa că nu i-am lăsat să intre...

Teama m-a săgetat ca un glonț.

– Atunci, au rupt ușa și au intrat, a continuat ea. Dar noi nu aveam ce căutau ei.

Am inspirat, am expirat. Helena m-a strâns de mână.

– Stefi, ce este un evreu?

Am ridicat ochii spre reprezentarea lui Hristos și m-am întrebat ce să-i spun. Apoi mi-am amintit de omul din piață. Din ziua în care ieșisem prima dată în oraș. Pe atunci eram chiar eu o fetiță, plină de speranță. Ne-am întins mâinile unite.

– Privește-ne pielea, Hela, am șoptit. A ta este nițel mai maronie decât a mea, dar rămâne piele, nu? Este piele, peste sânge și oase, la fel ca la orice altă persoană. Un evreu este o persoană cu sânge, cu piele, cu familie. Unii sunt buni, alții răi, la fel ca toată lumea. Doar că, în loc de Iisus, l-au ales pe Moise drept conducător. Dar amintește-ți că și Iisus a fost evreu. Un singur Dumnezeu pentru amândoi, Hela. Așa a spus mama noastră.

Nu eram sigură că mama se referise la subiect așa cum îl prezentam eu. Păruse confuză și chiar dezamăgită. Dar Helena nu trebuia să știe asta. Am văzut că se gândea.

– E greșit să ajuți un evreu? a întrebat.

– Nu, am răspuns. Deloc.

Nu știam dacă înțelesese. Eu nu înțelegeam nimic. Dar a încuviințat, și am așteptat până aproape de stingere înainte să mergem acasă, deși am dus-o prin curtea mică și ascunsă a clădirii noastre, folosind apoi cea mai îndepărtată intrare, ca să ne ținem departe de violența care se petrecuse pe străzi.

Ușa apartamentului era deschisă, la fel și cea spre dormitorul nostru – ambele încuietori fuseseră smulse din butucul de lemn. Un scaun era răsturnat, păturile, deranjate, însă, în afară de spaima surorii mele, totul părea în regulă. Avusesem norocul să nu ne jefuiască.

L-am întrebat pe domnul Szymczak dacă mă putea ajuta să montez încuietorile la loc, și m-a ajutat, cu pompă, în timp ce-i pregăteam Helenei o cină târzie din porția noastră de casă. Ea cânta și vorbea singură, jucându-se în timp ce mânca, și nu știam cât înțelegea din tot ce se întâmplase. Domnul Szymczak mi-a lăsat un ciocan și niște cuie. A spus că voi avea nevoie de ele.

Cred că îi părea rău pentru noi.

După ce a adormit Helena, m-am dus în camera de zi și am aprins lumina. Era murdară, pustie și mi se părea străină, deși zgârieturile de pe comodă îmi erau cunoscute. Acolo fusese mișcat ceasul, în față și în spate, când era întors. Mai exista și ruptura din tapet, pe care doamna Diamant o lipea mereu la loc. Mi-am dat seama că nu avea să vadă niciodată tapetul reparat. Fiindcă era moartă. Fiindcă era evreică.

De ce se întâmplau toate astea?

M-am așezat pe pervaz și mi-am șters ochii, proptindu-mi picioarele de perete. Era târziu, iar străzile, pustii, cu

excepția patrulelor nemțești. Nu vedeam leșuri acolo jos. Dar am privit luna, în schimb. Pentru că luna, cel puțin, era încă frumoasă.

Am auzit un pocnet și un zăngănit de sticlă. Chiar deasupra capului meu, am descoperit o gaură care apăruse în cadrul geamului. Fisuri mici se întindeau dinspre ea, ca o pânză de păianjen. Gaura era mică și perfect rotundă.

Era o gaură de glonț.

Am coborât de pe geam ca propulsată, mi-am târșâit pașii peste scândurile parchetului și am stins lumina.

Dinspre stradă au urcat râsete și voci care glumeau în germană, iar patrula a mers mai departe. Am auzit alt pocnet și alt zgomot de sticlă spartă.

M-am întors în dormitorul întunecos, am încuiat ușa, am tras un scaun lângă una dintre cele două ferestre și am bătut în cuie o rogojină peste geam. A doua zi, am mai cumpărat o rogojină, foarte urâtă de altfel, pe nimica toată, și am bătut-o în cuie peste celălalt geam.

Nu vor câștiga, m-am gândit. Nu-i voi lăsa să câștige. Nu împotriva mea.

Dar nu era cazul să mă expun.

Una câte una, ferestrele de peste drum s-au întunecat, la fel și a domnului Szymczak. M-am întrebat dacă de-asta îmi lăsase cuiele.

Nu i-am povestit nimic lui Max. Nici el nu mi-a spus ce planuri avea pentru *Aktion*. Nu era timp. Cei din Orpo nu dădeau deloc dovadă de înțelegere, pentru că erau ținuți în lesă de Gestapo, și până și polițiștii polonezi supravegheau cu atenție. I-am dat repede pâine și ouă, prin gard.

Se apropia ceva.

A și venit, odată cu frigul de noiembrie, sub o perdea de nori grei de zăpadă care nu mai cădea. Gălăgie în ghetou. Zgomote cunoscute. De data asta, m-am apropiat de podul de cale ferată și am văzut vagoanele pentru vite, mulțimile de oameni și câinii. Am auzit împușcăturile. Erau plutoane de execuție. Panica m-a înconjurat ca o ceață.

„Așa arată răul", m-am gândit.

A trebuit să plec.

„Să rezistați, Max", m-am gândit. „Chaim. Doctore Schillinger, Dziusia. Bătrâne și tinere Hirsch. Sau să vă ascundeți. Să faceți orice, numai să nu le permiteți să vă calce în picioare."

Am ascultat șuierăturile locomotivei, când trenurile au ieșit din Przemyśl, și mi-am încălcat din nou promisiunea făcută Helenei.

Cum să-i spun că asta era lumea ei?

Nu am știut câtă mâncare să cumpăr în ziua aceea, și nici în următoarea zi. Nici în a treia. Ghetoul era păzit și tăcut. Gardurile exterioare fuseseră dărâmate. Mutate spre interior. Închiseseră evreii rămași ca pe niște animale într-o capcană. Am mers de-a lungul noii granițe. Niciun semn de la Max. Știam că murise. Dar nu puteam accepta.

Poate că nu voiam să fiu înfrântă.

Ne-am spălat hainele. I-am arătat Helenei cum să cânte în timp ce își împletea un fir în jurul degetelor, potrivindu-și modelele cu măsura melodiei. Ne-am răsfățat cu ceai fierbinte cu zahăr și ne-am dus la culcare.

Am ascultat bezna.

Cum de știuse Gestapoul că domnul Schwarzer se ascundea în depozitul acela? Fusese văzut? Recunoscut? Sau SS-ul căuta peste tot, spărgând uși până când găseau ceva în neregulă?

Sau unul dintre noi, unul dintre vecinii lui, se dusese la Gestapo și vânduse opt vieți?

Dacă așa făcuseră, nu îmi venea în minte niciun motiv pentru care n-ar fi făcut același lucru și cu mine.

Am încercat să-mi amintesc dacă fusesem neglijentă. Dacă pomenisem câtă mâncare cumpăram. Dacă existaseră comentarii despre venirile și plecările mele. Oare Helena spusese ceva vreunui copil cu care se juca pe scări?

Dacă nemții aceia care mă amenințaseră cu armele știau cine sunt? Dacă mă urmăriseră până acasă, sperând să mă prindă făcând ceva mai rău decât să hrănesc evrei? Dacă îmi dăduseră drumul pentru că voiau să pună mâna și pe surioara mea?

Teama se lasă odată cu întunericul, când stai nemișcat și aștepți o bătaie în ușă. Teama nu este întotdeauna rezonabilă.

M-am ridicat în capul oaselor.

Przemyśl îmi oferise o educație solidă, de la drumul acela în căruță, când aveam doisprezece ani. Mă învățase că oamenilor le place să își pună etichete unii altora. Evreu. Catolic. German. Polonez. Dar erau numele greșite. Erau linii despărțitoare. Bunătatea, cruzimea, iubirea și ura erau granițele care contau.

Przemyśl îmi arătase unde mă aflam pe hartă.

Drumul se întindea drept și întunecat înaintea mea.

Am pus capul pe pernă, lângă răsuflarea ca o succesiune de oftaturi a Helenei. Am ascultat. M-am gândit. Am încercat să-mi permit să adorm.

Până când am deschis ochii către ecoul din beznă.

La bătaia în uşă.

Până când am alergat pe hol şi nu am găsit Gestapo-ul.

Nu l-am găsit pe Izio.

Până în noaptea în care l-am găsit pe Max Diamant la uşa mea.

10

NOIEMBRIE 1942

– Max!

Stă în fața mea, clipind. Becul de deasupra lui pâlpâie, parcă gata să-și dea sufletul. Ochii lui sunt învinețiți și de pe un obraz i s-a jupuit pielea. Cămașa îi atârnă, sfâșiată și stropită cu sânge uscat. Se ține cu un braț de mijloc. Cu celălalt, se sprijină de cantul ușii.

– Fusia? șoptește el.

Îl trag înăuntru și aproape cade, împleticindu-se în timp ce eu încui ușa în urma lui. Se scurge pe lângă perete, pe podea.

– Am nevoie... de o noapte. De o singură noapte...

Îngenunchez lângă el. Tremură de frig.

– Hela, spun. Sora mea are ochii cât cepele. Du-te și vezi dacă avem apă caldă în oala de pe foc. Dacă nu este, mai fierbe. Dar nu aprinde lumina. Aprind eu o lampă cu petrol. Nu vrem să trezim pe nimeni. Poți?

Încuviințează, se mai uită o dată la Max și dispare. Ating fața julită a lui Max. Sângele i s-a uscat. Are ochii închiși.

– Te-a văzut cineva venind aici? șoptesc eu. Capul i se bălăngăne, sprijinit de perete. Max, răspunde! Te-a văzut cineva?

Clatină din cap și tresare.

– Ești singur?

Se strâmbă. Apoi spune:

– Am sărit.

– Ai sărit?

– Din tren.

– Ai sărit dintr-un tren în mișcare?

Deschide ochii încet – căprui adânc, întunecat. Cu pleoape grele.

– Am nevoie... de o noapte, Fusia. Te rog.

„Bine", mă gândesc. „Bine. Ce vrei să faci, Stefania-Stefi-Stefusia Podgórska? Ce vrei să faci?"

Să-l încălzesc. Să-l spăl. Să-l hrănesc.

– Hai cu mine, spun. Nu răspunde. Ridică-te, îi spun. Încă puțin...

Geme când îl ajut să se ridice în picioare și ne împleticim împreună până în dormitor. Helena intră pe ușă, ținând oala noastră de supă de parcă ar fi plină cu apă sfințită. O așază cu grijă pe plită, iar eu iau un prosop pe care îl folosim pentru baie și îl întind pe pat. Max este murdar. Aprind lampa și încep să-i dezleg ghetele.

– Era nițică apă caldă rămasă, a spus Helena, așa că am turnat-o în cană.

– Știi cum să faci ceai?

– Da. Ochii ei sunt lipiți de Max.

– Atunci, fă ceai. Te rog. Și pune două lingurițe de zahăr. Și poți adăuga și o mână de cărbuni pe foc.

Acum, se uită lung la mine. Sunt extravaganțe. Dar nu comentează. Mai pune cărbuni în sobă și face un ceai.

Max fie a adormit în picioare, fie aproape și-a pierdut cunoștința. Îi deschei cămașa și îmi dau seama că materialul sfâșiat este țeapăn de sânge și se lipește. Se trezește puțin când i-l desprind de pe trup și icnește de durere. Îi lipsește o

bucată de piele dintr-o parte, iar în mijlocul pieptului are cea mai urâtă vânătaie pe care am văzut-o vreodată: o floare roșiatică, verzuie, violetă, de la un braț la altul, până la stomac. Pariez pâinea pentru o săptămână că are niște coaste rupte.

Mă bucur că n-a fost împușcat.

Apa de pe sobă nu este caldă, dar nici rece nu mai este, așa că încerc să spăl cu buretele sângele uscat și murdăria de pe fața și de pe trupul lui. Ici și colo începe să sângereze iar. Helena stă nemișcată în spatele meu și, când aud cana zăngănind, îmi dau seama că are ceaiul în mână, dar îi este teamă să se apropie. Mi-l întinde mie, în schimb.

– Uite, îi spun lui Max. Bea.

Încearcă, dar palmele îi sunt rigidizate de pielea cicatrizată și tremură încă. Îl ajut să o țină și golește cana. O pun la o parte și continui să îl spăl cu buretele, încercând să nu îi fac rău. Apoi văd că Max plânge. Lacrimile îi curg din ochii închiși, pe fața nebărbierită.

Of, Max!

Vreau să știu ce i s-a întâmplat. Să aflu unde sunt toți ceilalți.

Dar nu cu sora mea de față.

După ce l-am spălat cât m-am priceput, îmi iau rochia dintr-un colț și mi-o trag peste cap, apoi îmi scot brațele din cămașa de noapte și le vâr în rochie, lăsând cămașa să cadă pe podea, în timp ce îmi trag rochia în jos. După aceea, îi trag lui Max rochia peste cap și îl ajut să își vâre mâinile rănite prin mâneci. Aș prefera să umplu de sânge cămașa, nu cearșafurile. Nu e tocmai grozavă, oricum.

– Scoate-ți pantalonii, îi spun, și o să te întindem în pat.

Face întocmai, așezându-și capul pe pernă. Știu că îl doare capul și toată partea rănită a trupului. Își vâră încet picioarele sub pătură. Îl învelesc până la gât. Tremură un minut sau două, apoi adoarme.

Helena stă turcește pe podea, lângă sobă. Ne privește.

– Stefi, spune, cine este el?

– Se numește Max. A locuit aici, cândva. Mi se pare că a trecut foarte multă vreme.

– Este prietenul tău? Ți-a spus „Fusia".

Îl privesc pe Max cutremurându-se și suspinând adânc.

– Da, este prietenul meu. Familia lui... cu toții îmi spuneau așa, aici.

– Este evreu?

M-am întors să mă uit la ea.

– De ce mă întrebi asta?

– Pentru că este rănit.

Pentru că, în locul ăsta în care trăiește sora mea, evreii sunt răniți. Nu-și poate aminti lucrurile altfel. Îngenunchez în fața ei, în lumina lămpii, ca să mă poată privi în ochi.

– Max este un secret, spun. Unul mare. Unul pe care nu îl putem spune nimănui. Nici Emilikăi și nici vreunuia dintre prietenii tăi de pe scara blocului. Dacă spunem, Max va suferi. Va suferi și mai mult, mă corectez. Înțelegi?

Încuviințează, foarte serioasă, și cred că înțelege, până când întreabă:

– Primește patul?

– Da. Primește patul.

Oftează, resemnată. Are pleoapele grele.

Îi fac Helenei un culcuș pe podea, lângă sobă, din haina mea. Îi pun fusta drept pernă și proptesc un scaun sub clanță. Când mă întorc, o găsesc adormită, în timp ce strada de sub noi este pustie. Așez un scaun sub clanța dormitorului, sting lampa și îmi aduc un alt scaun pe care să stau lângă pat. Lângă Max.

Mă uit la fața lui învinețită, sfâșiată. Trăiește. Respiră. Sângerează. Trăiește. Și apoi mă gândesc că poate nu vreau să știu ce s-a întâmplat, pentru că, să aflu, îmi va face mult rău.

Dintr-odată, mă trezesc. Nici nu mi-am dat seama că adormisem. Mă ridic mai bine pe scaun și mă frec la ochi. Helena doarme împăcată, cuibărită în haină. Dar Max visează.

Nu. Are un coșmar.

Capul i se zbate dintr-o parte în alta a pernei și una din mâinile rănite i se ridică să-i acopere ochii închiși.

– *Mame*, murmură el.

– Șșș, îi spun, cu o mână pe pieptul lui. Murmură din nou, iar eu mă aplec mai mult, să aud, dar nu înțeleg ce zice. Ar putea fi „Ernestyna", sau ceva asemănător. Apoi spune „Sari".

– Sari! urlă Max, deschizând brusc ochii. Îi duc mâna la gură și, pentru o clipă, cred că se va împotrivi. Dar ochii lui se concentrează, iar el se liniștește. Îi dau drumul și clatin din cap.

Încuviințează, încă gâfâind.

Mai aștept un minut, lăsându-l să se calmeze.

– Poți mânca?

El încuviințează iar. Îi dau un coltuc de pâine, restul de unt și o cană cu apă. Se ridică în capul oaselor, cât să mănânce și să bea, iar eu mă așez pe marginea patului, lângă el, încercând să nu mișc lucruri și să îl rănesc. Apoi, nu mai suport. Trebuie să știu.

– Max.

Se oprește.

– Unde este Chaim?

Se uită la mine. Se întinde la loc în pat, privind spre colțul întunecat al încăperii.

– Este sora ta? întreabă el.

– Da.

Mai așteptă un minut.

– Max, unde este Chaim?

– Dus, șoptește. N-a sărit. Mi-a spus că va sări și n-a sărit.

– Ce s-a întâmplat?

Clipește iar, cu privirea în gol, și am impresia că nu va răspunde, dar spune:

– Am construit un buncăr. O ascunzătoare în pivniță. Avea o ușă, și noi am construit un zid în jurul ei, să nu se vadă, și am blocat geamurile cu saci de nisip și paie. Când a început *Aktion*, eram poate 50-60, așteptând în beznă...

Mi-am amintit senzația de după bombardamente.

– Și familiile Hirsch și Schillinger?

Clatină din cap.

– Nu erau pe listă. Gestapoul mergea de la un apartament la altul, și dacă erai pe listă și nu te găseau la punctul de adunare, te împușcau pe loc. Am auzit. Împușcătură după împușcătură. Iar și iar. Poate că ar fi fost mai bine.

– Erai pe listă?

– Da. Și Chaim. Așa că ne-am ascuns toată ziua, iar eu am privit printr-o gură dintre saci – era doar o găurică, dar am văzut... Strânge din ochi. Am văzut ce au făcut. Am văzut... bebelușii. De ce, Fusia? De ce?

Nu știu. Îi întind mâna și mi-o strânge cu putere.

– Am tăcut toată ziua, chiar și copiii, și *Aktion* aproape se încheiase, când o pușcă a pătruns prin paie și printre sacii cu nisip. Era unul din Orpo, și a spus că, dacă era careva înăuntru, ar face bine să iasă, altfel aruncă o grenadă. Am făcut semn din mână, să stea toți liniștiți. Nu știa că eram acolo. Voia să plece. Nu ne puteau găsi. Dar lângă fereastră era o mamă, care s-a pierdut cu firea și a smuls sacii cu nisip înainte să o pot opri. Și-a împins fetița afară, spunându-i să fugă, să-și salveze viața, iar evreul din Orpo, nenorocitul... a dus-o pe fetiță la Gestapo, iar ei au bătut-o până le-a arătat drumul spre...

Îmi așez cealaltă mână peste a lui. Vorbește tot mai repede.

– Și ofițerii din Gestapo au venit și ne-au scos din pivniță, ne-au lovit cu puștile, iar când cădeam, ne împușcau. Pe restul ne-a încolonat, și Chaim mi-a zis... să mă întorc cu pieptul spre puști, pentru că nu ne vor împușca de două ori. Dar un ofițer SS a apărut și a spus că aveau loc în tren și că le trebuiau evrei grași... pentru săpun. N-am vrut să mă facă săpun, Fusia.

Clatin din cap.

– Erau atât de mulți oameni în tren, că nu-mi puteam mișca brațele, nu puteam respira. Un bărbat s-a spânzurat cu centura lui și am crezut... Lacrimile i se rostogoleau din

nou pe față. Am crezut că ar fi mai bine să mor înainte să mă omoare ei. Încă aveam cleștele stomatologic ascuns în pantaloni și am tăiat sârma de la geam, iar Chaim a promis... a promis să sară imediat după mine, ca să murim amândoi. Oamenii m-au ridicat și m-au împins afară, pe geam. Doar că eram cu capul înainte, și era o prostie, pentru că nu puteam sări așa, fiindcă aș fi fost strivit de tren. Chiar dacă voiam să mor. Așa că i-am făcut să mă tragă înapoi și să mă împingă cu picioarele înainte. Trenul a cotit și eu am atârnat acolo, într-un braț, și apoi am căzut și m-am lovit de un stâlp, iar când m-am trezit, trenul aproape că trecuse, dar eu nu eram mort. Am căutat peste tot, numai că nu l-am găsit pe fratele meu, și m-am întrebat de ce mi se întâmpla una ca asta.

„Pentru că trebuie să trăiești, Max", mă gândesc, ținându-i mâna între ale mele. „Trebuie să fii în viață acum." Dar nu pot spune asta. Să fii în viață nu-i de niciun folos, când familia ta a murit.

– Am găsit alți doi oameni care săriseră după mine. O mână ruptă, o claviculă ruptă, și unul dintre ei a spus că Chaim nu a sărit pentru că m-a văzut nemișcat, a crezut că murisem și că nu mă mai poate ajuta... Așa că a vrut ca sângele lui să fie pe mâini germane, nu pe ale lui...

Se oprește aici, pentru că trebuie să plângă. Plâng cu el. Chaim, care își dorise întotdeauna numai să vindece.

– Am găsit adăpost la un prieten care avea o cafenea...

Mi-l amintesc pe Izio vorbind despre bărbatul de la cafenea.

– Mi-a oferit un loc în care să dorm, dar nu am putut rămâne, pentru că soției lui îi era teamă, așa că m-a vârât pe

ascuns în oraș, sub o pătură dintr-o căruță, la picioarele lui, și nu am știut unde să merg. Nu am știut...

Nu știuse unde să meargă, așa că venise acasă. În vechiul lui apartament. Max tremură acum, de parcă ar fi fost vârât într-o baie rece. Doar că transpiră. Îi pun o mână pe fruntea umedă, unde pielea i-a rămas întreagă. Arde.

– Șșș, îi spun. Nu mai vorbi. Trebuie să dormi.

Are nevoie de un doctor. De medicamente. De mai multă mâncare și de un loc sigur, în care să se ascundă. În schimb, tot ce va primi vor fi cele două aspirine rămase de la doctorul Becker, restul de cașă și pe mine.

Îi aduc apă și aspirină, iar când se calmează suficient cât să adoarmă, mă așez pe scaunul de lângă pat. Plâng pentru ei toți. Pentru Izio, pentru domnul Diamant și pentru iubita mea *babcia*. Pentru Chaim. Și mai ales pentru Max, care trebuie să trăiască fără ei acum. Dacă poate.

Trebuie să trăiască.

Soarele luminează lumea din spatele rogojinii din fereastră. Suflu în lampă. Helena se agită, oftând în somn.

Trebuie să iau niște decizii.

Primul lucru pe care îl fac este să mă uit pe stradă. Nu văd patrule suplimentare, nici ochi plecați, ca în seara în care a murit domnul Schwarzer. Apoi, urc în pod și tai una dintre frânghiile pe care le folosim ca să uscăm rufe, o aduc în apartament și o leg de radiatorul din dormitorul gol al soților Diamant. Frânghia ajunge la fereastră, aproape până jos. De-or fi să se întoarcă cei din Gestapo, Helena poate coborî așa, dacă are curaj. Cred că ar avea.

Când mă întorc în dormitorul nostru, o găsesc trează, pe locul meu de pe scaun. Îl privește pe Max dormind. Se întoarce spre mine, cu ochii mari și cu mâna la gură. Îmi dau seama că îi vine să chicotească.

– Poartă o cămașă de noapte! spune ea, printre degete.

– Poate-ai crezut că sunt sora ta, murmură Max, din pat, încercând să-și deschidă ochii umflați. Sunt o surpriză.

Helena râde, și, într-o lume în care moartea este o umbră la marginea fiecărei zone de lumină, descopăr că trebuie să zâmbesc.

11

NOIEMBRIE 1942

Când mă întorc de la piață, folosesc bătaia specială în ușă. Scaunul se târăște pe podea, iar când deschide ușa, Helena aproape că țopăie. Încui ușa la loc, înainte să-i dau voie să vorbească, apoi cuvintele îi curg șuvoi dintre buze.

– Te-a văzut Emilika urcând?

– Nu cred. Ce s-a întâmplat? Mi se strânge stomacul. A venit pe-aici?

– A bătut la ușă, i-am spus că nu poți răspunde, și a vrut să știe de ce, așa că i-am zis că ești bolnavă, și a vrut să intre oricum, în caz că ai nevoie de ajutor, dar i-am zis că nu poate, pentru că tu ai zis că microbii tăi sunt molipsitori.

Helena rostește toate astea dintr-o suflare. Aș vrea să-i fi spus doar că eram plecată și că revin mai târziu, dar Emilika ar fi putut încerca să intre oricum. Emilika va fi o problemă, până când...

Vom face orice vom decide să facem.

O privesc pe Helena, care așteaptă verdictul meu, și o sărut pe creștet.

– O să am grijă să mă îmbolnăvesc.

Chiar este o fată deșteaptă.

Max stă în capul oaselor în pat când intru, și, după cana goală, văd că Helena i-a pregătit ceai. Arată groaznic, dar măcar să-i fi scăzut febra.

– Fusia, spune el, cu ochii la pat, trebuie să-ți cer o favoare.

Pun pachetele pe masă. Dacă avem grijă și ciugulim doar câte două mese pe zi, ne ajunge pentru trei zile. După aceea, nu știu ce ne facem. Asta în cazul în care, între timp, nu vom fi împușcați.

Mă întreb ce ar mai putea să vrea Max de la mine.

– Fratele meu, spune el. Henek. Nu știe...

Ultimul lui frate. Henek nu știe cine trăiește și cine nu.

– N-am idee ce planuri are, spune Max, dar nu trebuie să se întoarcă în ghetou. Trebuie să fugă, dacă poate. Nu știe... cum a fost. Nu i-a văzut pe părinții noștri duși. Și ce i-aș putea scrie?

Nimic. Nemții ar citi scrisoarea, iar Henek ar plăti. Oftez.

– Plec astăzi, îi spun. Deși se presupune că sunt căzută la pat.

Ferma la care lucrau evreii din ghetoul Przemyśl îi aparținuse cândva unui evreu. Acum le aparține germanilor, confiscată de patria lor. Este la unsprezece kilometri de mers pe jos, față de oraș. O apuc pe drumul care trece pe lângă castel, un loc desprins din basme, cu turle și piatră încrustată, unde surorile mele făceau cândva picnicuri, însă amintirile acelea mi se par ca niște fotografii vechi, albite de soare. Aerul este cenușiu, vântul scuipă gheață, și este greu să-mi amintesc o vreme când nu-mi era teamă de moarte.

S-o las pe Helena singură, ascunzând un evreu în apartament, este cel mai rău lucru pe care l-am făcut vreodată.

Iuțesc pasul. Pământul de aici este întins, deschis. Nu văd niciun deal în spatele căruia să mă ascund, și când zăresc acoperișurile hambarelor ridicându-se deasupra câmpurilor golașe, la distanță, mă aflu deja mai departe decât credeam. Ajung la paznic, gâfâind.

Omul e polonez, fumează, are un nas rozaliu și gulerul ridicat peste urechi. Are pușca sprijinită de poarta fermei. Dacă sunt atentă, probabil voi vedea și o sticlă de votcă în apropiere. Întreb de Henek, dar paznicului nu prea îi pasă dacă vorbesc sau nu cu prizonierii. Nu se prea obosește nici să-i supravegheze. N-au unde pleca.

Îi găsesc pe Henek și pe Danuta într-o parte a hambarului în care s-au construit paturi de lemn suprapuse, cu scări în lateral. Unele sunt ocupate, în timp ce unii prizonieri s-au adunat în jurul focului, care emană mai degrabă fum decât căldură. Simt miros de vacă.

Henek sare în picioare și mă sărută pe obraji, ceea ce mă surprinde. Danuta îmi strânge mâna. În hambar e rece și murdar, și amândoi par foarte slabi, dar nu la fel ca în ghetou. Și nu au nici aceeași înfățișare pe care o aveau în ghetou. Lipsește ceva de pe fețele lor.

Nu le este frică.

Henek mă face să mă așez pe un buștean lung de lângă ușă, iar eu îi spun ce aveam de gând să-i spun: că Chaim s-a dus, că Max este rănit, dar trăiește, și că eu îl ascund. Se încruntă și își trece o mână peste față, așa cum face Max. N-am mai remarcat asta până acum.

– Dar nu știm dacă Chaim a murit, nu? întreabă el. Max n-a văzut...

– N-a sărit, Henek. A rămas în tren.

– La asta mă refer, spune el. Ca *mame* și *tate*.

– Deci ce va face Max acum? întreabă Danuta, întrerupându-l.

– Nu știm, dar... Mă aplec. Nu văd paznici, dar observ alți prizonieri care încearcă să asculte, și cine știe care dintre ei va decide că un supliment de mâncare sau niște privilegii merită să facă pe turnătorii pentru nemți. Spune să nu vă întoarceți în ghetou. Dacă reușiți. Și, privesc eu în jur, ați putea pleca foarte ușor de aici. Cred că...

– Să plecăm de aici? întreabă Henek. Nu poate fi așa de rău. Cred că Max exagerează și ce-a fost mai rău a trecut.

Îmi dau seama că fac ochii mari.

– Henek, în ghetou vă vor ucide. Max spune că vor să omoare și ultimul evreu...

– Și ce-ar vrea să facem? Să trăim în pădure și să murim de foame? Aici avem mâncare și adăpost, iar ghetoul aproape că s-a golit, acum. Probabil am avea un apartament doar al nostru.

Stau pe buștean, prea uluită să pot vorbi. Cum poate Henek gândi așa, după cele ce tocmai i-am spus? După ce părinții lui, doi dintre frații lui și probabil sora lui au murit?

Danuta mă ia de braț.

– Mă bucur c-ai venit, Fusia. Te conduc până la postul paznicilor.

De îndată ce ieșim din hambar, se întoarce spre mine.

– Nu te supăra. Se preface. Numai așa poate... Își mușcă buza. Nu și-a văzut părinții duși, iar așa se poate preface că nu s-au întâmplat lucrurile acelea. Este mai ușor pentru el în felul ăsta.

Nu înțeleg, dar încuviințez, de parcă aș înțelege.

– Spune-i lui Max că vorbesc eu cu Henek. Ar trebui să fim trimiși înapoi în trei zile, dar poate că găsim o cale să lucrăm aici. Să ne facem utili...

– Danuta! o strigă Henek, din hambar.

Danuta tresare.

– Trebuie să plec. Care este adresa la care îți pot scrie să-ți spun unde suntem?

Îi dau adresa și îi fac semn cu mâna când trec pe lângă paznic și ies pe poartă. Danuta are un zâmbet plăcut, un nas cârn și bucle cărora le-ar prii o perie. Nu pare o fată prostuță. Așa că mă întreb ce caută cu un *Dummkopf* ca Henek.

Un bărbat cu o căruță trasă de un măgar se oferă să mă ducă înapoi în oraș, dar merge prea încet. Toate felurile în care Gestapoul i-ar fi putut găsi pe Max și pe sora mea în apartament mi se derulează în minte ca un film pe care nu mi-am dorit niciodată să-l văd. Parcurg cei unsprezece kilometri înapoi spre apartament de parcă aș avea de prins un tren și, când întorc cheia în broască, peste tot este tăcere. Inima îmi tresare, apoi îmi plonjează în stomac.

Nu e nimeni aici.

Au fost luați.

Au plecat.

Alerg în dormitor.

Și iată-i pe Helena și pe Max, alături, liniștiți. Helena doarme cu brațele atârnate de gâtul lui învinețit.

Dacă ne-ar bate naziștii acum la ușă, m-aș lupta cu ei cu unghiile, doar ca să le permit să mai doarmă o vreme așa.

Dar, trei zile mai târziu, nu Gestapoul este la ușă. Ci Danuta.

– Am fugit, îmi spune. De Henek.

Arată la fel de surprinsă ca mine.

– Cred că Max are dreptate, continuă ea. Ghetoul este doar un loc în care poți fi omorât. Și... Inspiră adânc. Părinții mei au murit și ei.

Deschid ușa mai larg și o las să intre.

Nu știu ce să fac cu ea.

Un singur dormitor este un loc tare strâmt pentru patru oameni. Durează fix trei zile până să se piardă cineva cu firea. Helena lovește piciorul mesei când îi spun că nu poate ieși la joacă, pentru că nu se știe ce-ar putea povesti. Ca răzbunare, mănâncă tot untul. Cu lingura. Gol. Atunci, mă pierd eu cu firea. Max stă în capul oaselor, în pat, fără cămașă, fiindcă nu avem așa ceva pentru el. Pielea lui e colorată în nuanțe de negru și albastru, cu cicatrici roșii care au tendința să se crape și să sângereze. Dar nu are febră.

– Vino să stai lângă mine, Hela, o îndeamnă el. Îți spun o poveste.

– M-am săturat de povești! strigă ea.

Max i-a spus toate poveștile care au circulat prin Polonia, cel puțin de două ori. În ultima zi a început să le inventeze. Unele au mai mult succes, altele deloc.

– Știi ce cred? întreabă Danuta. Nimeni nu știe ce crede Danuta, așa că sună promițător. Cred că Hela știe să țină un secret. Nu-i așa, Hela?

Clatin din cap. Este prea mult să îi cer asta unei fetițe de șase ani. Viețile noastre sunt în joc. Dar fața Helenei s-a luminat. Danuta întinde brațele, iar Helena i se urcă în poală.

– Ce spui dacă întreabă cineva ce persoane locuiesc în apartamentul tău? o testează Danuta.

– Sora mea, răspunde Helena.

– Altcineva?

Clatină din cap.

– Și dacă spune cineva: „Dar am auzit voci din apartamentul tău, fetițo"... Glasul Danutei capătă un accent german ridicol, acuzator, care o face pe Helena să chicotească. Ridic o sprânceană. „Sora ta, micuță *Fräulein*, ascunde vreun bărbat?". Tu ce răspunzi?

– Că sora mea spune povești frumoase, și uneori imită voci de bărbați, și e amuzant.

Mă uit pe furiș la Max, care ridică din umeri. Trebuie să recunosc că e o replică bună. Danuta zâmbește.

– Și dacă spune cineva că vrea să vină aici, sus, să vadă? Ce zici atunci, Hela?

– Că sora mea are microbi, care sunt molipsitori. Apoi le spun că și eu am, și încerc să-i îmbrățișez.

Danuta râde, iar Helena rânjește triumfătoare spre mine.

– Of, du-te să te joci, fie! oftez eu. O oră, și dacă totul merge bine, mai vedem mâine. Da?

Dar Helena aleargă deja pe hol și deschide ușa din față. Încerc să îmi potolesc respirația. Teama s-a instalat, așa cum știam că se va întâmpla. Vasele pentru micul dejun zăngănesc când le adun.

Detest să-mi fie teamă.

– Stefi?

Rămânem încremeniți, Danuta în plin proces de a scutura pătura peste Max. Vocea a venit de la ușa din față. Ușa pe care nu a încuiat-o nimeni după ce a plecat Helena.

– Fusia! spune vocea, din nou. Se apropie pași pe hol.

Max se aruncă la podea, se rostogolește sub pat, iar ușa dormitorului se deschide.

– Bună, spune Emilika. Am văzut-o pe Hela alergând pe scări, așa că m-am gândit că te-ai făcut bine. În sfârșit.

Închid gura. Danuta încă ține pătura. Emilika se uită când la una, când la alta.

– Ea cine e? întreabă.

Danuta își revine și întinde pătura peste pat, lăsând-o să atârne mai jos în partea din față, ca să-l ascundă pe Max. Emilika mă privește, în expectativă.

– Este verișoara mea, spun repede. Danuta.

– Ah, spune ea, verișoara ta adevărată. Îmi face cu ochiul. Ai vreun motiv pentru care vă ascundeți aici? Fiindcă nu pari bolnavă.

Emilika mă privește, dar eu o văd pe Danuta peste umărul ei, și ea chiar pare bolnavă. Zâmbesc, pun vasele jos și închid ușa după Emilika.

– Trebuia să-mi dau seama că nu-ți pot ascunde nimic, spun eu, oftând. Da, există un motiv pentru care ne ascundem. Dar nu poți spune nimănui, Emilika. Te rog.

Emilika clatină din cap. Are o privire curioasă. Cred că Danuta nu mai are mult și vomită pe podea.

– Danuta se ascunde pentru că este...

Danuta inspiră adânc.

– Este însărcinată, iar părinții ei nu trebuie să afle.

Danuta se aruncă pe scaunul de lângă pat.

Să inventăm minciuni rapide pare o trăsătură de familie.

– Ah, spune Emilika, și se întoarce spre Danuta. Săracul șoricel! Chiar pare să-ți fie rău... Emilika se așază pe pat, mângâind mâna Danutei. Ai nevoie de... Mă privește, apoi se uită iar la ea. Ai nevoie de... sfaturi?

Mă uit la Danuta. Ea se uită la mine. Ne privim toate trei.

– Dacă ai nevoie de sfaturi, continuă Emilika, pot să-ți spun exact ce să faci.

– Cred că ne-ar prinde bine sfatul tău, spun eu, și de îndată ce ochii Emilikăi se dezlipesc de mine, îi fac un semn Danutei, invitând-o să intre în joc. Danuta face un semn din cap și zâmbește vag.

– Ai nevoie de o oală, zice Emilika. O oală mare, pe care să o umplem cu apă cât de fierbinte poți suporta, da? Și o să stai în oală treizeci de minute...

„Sărmanul Max", mă gândesc.

– Și după treizeci de minute o să alergi în sus și în jos pe scări, cât de tare poți. Toate cele trei etaje, până când transpiri rău, și apoi iar în oală...

Danuta încuviințează.

– Ar trebui să începem imediat. Am o oală jos, spune Emilika. Fusia nu are ceva suficient de mare. O bate pe Danuta pe genunchi. Revin! Țâșnește pe ușă afară.

Danuta sare în picioare și se întoarce spre mine.

– Ce crezi că ai de gând să...

– Îți salvează viața, spune Max, scoțând capul de sub pat.

– Tu, șoptesc eu, te întorci cu capul la perete și închizi ochii. Nu strănuți. Nu te întinzi, nu scoți picioarele afară. Nici nu respiri. Și nu tragi cu urechea!

Max dispare sub pat.

– Te omor, șoptește Danuta, când auzim pași apropiindu-se.

– Sau poate că mă omoară Gestapoul înaintea ta, îi răspund.

Închide gura.

După două ture în care Danuta și-a fiert părțile intime într-o oală și a alergat zdravăn pe scări, în sus și în jos, o întreb pe Emilika la ce oră ar trebui să fie la atelierul foto. Emilika exclamă „Oh!" și ne sărută pe amândouă pe obraji, ne spune s-o ținem tot așa și aleargă afară. Danuta se ridică greu. Îi întind un prosop. Se șterge, cu chipul rozaliu de la căldură, efort și jenă.

– Crezi că asta chiar ar funcționa? întreabă ea, aranjându-și rochia.

Ridic din umeri. Mama a fost moașă, și cred c-ar fi râs. Îmi arcuiesc o sprânceană.

– De ce, ai nevoie?

– Vă rog! se aude vocea lui Max, de sub pat.

Danuta mă lovește peste braț și zâmbește.

Apoi, Helena vine sărind pe scări, cu obrajii roșii, fiindcă afară e răcoare. Pare fericită.

– N-am spus nimic, zice, când încui ușa în urma ei. Ți-am promis că nu voi spune. Unde-i Max? Ridică pătura și se vâră sub pat.

Emilika bate de trei ori la ușă, în zilele următoare, întrebând dacă sfaturile ei au avut efect. Îi spunem că da, am rezolvat problema Danutei. Și e oarecum adevărat. Grație Emilikăi, toată lumea din clădire crede acum că Danuta

este verișoara mea stricată, din Bircza. Nu o pot trimite la prăvălie, dar poate pune rufele la uscat în pod, fără să se teamă, și nu trebuie să se vâre sub pat de fiecare dată când bate un vecin să ceară cheia de la uscător.

Așa că Danuta e în spatele meu, când răspund la ușă. Doar că nu sunt vecinii. Nici Emilika. Este un bărbat necunoscut, într-o haină jerpelită, care nu salută și nu întreabă nimic. Arată doar peste umărul meu și spune:

– Ea este evreica pe care o caut.

Mă sprijin de ușă, privindu-l pe străin de parcă ar fi dracul în persoană. Omul se foiește, răsucind o pălărie în mâini, în timp ce Danuta se așază la masă, citind scrisoarea pe care i-a adus-o el. Nu pare să fie de la poliția secretă. Dar asta ar fi și ideea, nu? Decid că oala pentru fiert rufe a Emilikăi este cea mai bună armă din încăpere. Danuta pufnește și pune scrisoarea jos.

– Henek, spune ea. S-a întors în ghetou și vrea să vin și eu. S-a întâlnit cu omul ăsta la gard și a spus că-l plătește să mă aducă. Așteaptă acolo. Ah, chiar mă iubește. Ce să fac?

Ce să facă? Să se întoarcă la Henek și să-l lovească din răsputeri. Ce-o fi fost în capul lui când i-a dat unui străin la gard adresa mea și i-a spus că țin evrei în apartament? Și cum să scrie totul într-o scrisoare pe care omul ăsta s-o poarte cu el pe străzi?

Ne va ucide pe toți.

Sau îl ucid eu, mai întâi.

– Dacă nu mă întorc acum, spune Danuta, vrea să semnez, ca să aibă dovada c-am citit scrisoarea lui. Să mă întorc, Fusia? Ce să fac...?

– Nu te poți întoarce în ghetou acum, mă răstesc la ea. Trebuie să plănuim, să ne asigurăm că există o cale sigură...

– Dar omul ăsta nu pleacă fără mine sau fără o semnătură.

Străinul își drege glasul.

– Băiatul evreu a spus că mă plătește mai mult dacă o aduc înapoi semnată, așa că asta voi face.

E tot ce are nevoie Gestapo-ul.

– Nu sunt un ucigaș, spune el. Am nevoie de bani.

Îi dau Danutei singurul meu stilou, cu atâta furie, că îi izbește palma. Omul înșfacă scrisoarea de îndată ce ea a semnat.

– Nu sunt un ucigaș, repetă el, apoi iese în grabă pe ușă.

Capul lui Max se iește de sub pat.

– Poate că Henek are dreptate și bărbatul ăla vrea doar banii.

Iar noi, mă gândesc, nu avem de unde să știm asta.

– Ce mai *iuț*[1], spune Max, de pe podea. Se referă la fratele lui.

Sunt perfect de acord cu el.

Max și Danuta au o conversație lungă în camera de zi, iar când se întorc, Max spune că mi-a cerut o noapte. I-am oferit două săptămâni. În schimb, amândoi ne pun viața în pericol, mie și surorii mele. Am făcut destule. Se întorc amândoi în ghetou.

Nu vreau să plece Max. Are coșmaruri aproape în fiecare noapte și îmi este atât de teamă că niciunul nu se va mai întoarce, încât îmi vine rău. O parte din mine se simte ușurată,

[1] Prost (posibil din idiș, „ionț"). (n.tr.)

pentru că Helena va fi în siguranță. Dar o altă părticică se simte pierdută. Pustie. Ca o tărtăcuță care zăngăne.

Sunt gata de plecare de îndată ce apune soarele, iar Helena plânge pentru că pleacă Max. El o sărută pe creștet și îi spune că, după ce se sfârșește războiul, o va duce la plajă, unde se poate juca în nisip și în oceanul mare și sărat. Trebuie să fi fost cândva o poveste despre plajă, cât eram eu la piață, pentru că fața Helenei se luminează ca o lampă.

– Promiți, Max?

– Promit.

Aș vrea ca Max să nu facă promisiuni, mai ales când abia i s-a vindecat fața.

O încuiem pe Helena înăuntru, iar eu cobor înainte pe scări, ca să mă asigur că nu sunt vecini care să vadă un bărbat coborând din apartamentul meu. Cu cât mă gândesc mai mult la decizia asta, cu atât mai proastă mi se pare. Max nu va primi rație în ghetou, fiindcă nemții îl socotesc mort. Și ce se va întâmpla dacă vor afla că e-n viață? Danuta încearcă să mă asigure că nu se va lăsa pe mâna naziștilor. Nici a celor din Orpo. Nici a polonezilor. Că ea are ceva bănuți puși deoparte.

Dar sentimentul e cumplit. La fel ca ultima dată când am văzut-o pe *babcia*. Ca atunci când am văzut expresia paznicului, în timp ce mă apropiam de lagărul Janowska.

Mă face să mă îndoiesc de toate.

Teama este cea mai bună armă a lui Hitler.

Îl luăm pe Max de câte un braț și coborâm în stradă.

12

DECEMBRIE 1942

Vorbim nimicuri în timp ce mergem, iar Max încuviințează și zâmbește. Poartă o pălărie și o haină pe care le-am găsit într-un morman de gunoi și le-am spălat de patru ori. Sunt numai bune, pe întuneric, și el își ține capul plecat, dar ne strecurăm de câte ori putem pe străduțele lăturalnice, peste șine, evitând luminile, până când ajungem la porțiunea de gard unde Max a slăbit sârma ghimpată. Când nemții au decis să nu mă împuște.

Henek ne așteaptă, numai zâmbet când ne vede împreună cu Danuta. În jur nu e nici urmă de armă, de uniformă. Dar eu îmi amintesc senzația metalului lipit de gâtul meu, siguranța că voi fi împușcată. Simt cum mi se umezește fruntea de sudoare.

Max mă privește.

Danuta se strecoară pe sub gard, se ridică și îl lovește pe Henek cât de tare poate în stomac.

Nu o credeam capabilă.

– Lașule! șoptește ea. Să dai adresa Fusiei unui străin! Ai fi putut veni chiar tu, dacă aveai tupeu...

Henek îi înconjoară talia cu brațul.

– Dar au spus... Au spus că e de încredere! Face afaceri la gard!

– Și de unde știi că nu face afaceri și cu Gestapo-ul?

Max se întoarce spre mine.

– Cred că e timpul. Încearcă să zâmbească, dar nu prea îi iese. Mulțumesc, Fusia. Mă sărută pe obraz, îmi întinde și el obrazul, scurt, și apoi se strecoară pe sub gard, făcând cu mâna. Îmi spune să plec.

Doar după ce i-am atins obrazul cu al meu îmi dau seama că nu doar mie îmi este teamă să se întoarcă în ghetou. Și lui îi este. Bineînțeles, după tot ce s-a petrecut acolo.

Nu vreau să plece. Dar Helena va fi în siguranță acum. Iar raftul pentru provizii este aproape gol.

Sunt o tărtăcuță goală.

În dimineața următoare, o iau pe Helena cu mine și mergem să îmi caut de lucru. Nu găsesc nimic, doar fete, sau femei, sau bărbați ca mine, care caută același lucru. Trec chiar și dincolo de șine, în cartierele care se aflau cândva în ghetou, unde se mută oameni noi și unde ar putea fi magazine noi, care caută ajutoare. Dar nu găsesc nimic.

Mi-aș dori să îmi recapăt cei 340 de zloți.

– Acolo locuiește Max? întreabă Helena, arătând cu degetul când cotim. Poarta ghetoului e chiar în capătul străzii. Un polițist german patrulează în fața ei. Oamenii se adună într-o mulțime mică de partea cealaltă, așteptând, dar astăzi nu vor fi tranzacții. Nu cred că Max se află printre ei. Și apoi aud un strigăt.

Un băiat, sau poate un tânăr, nu îmi dau seama de aici, a căzut în genunchi dincolo de gard și un polițist ridică patul armei. Vreau să o întorc pe Helena din drum, dar mă opresc. O las să vadă. Când patul armei lovește băiatul, el cade fără un sunet. Nimeni de partea cealaltă a gardului nu face o mișcare, nu ridică o mână. Paznicul nici măcar nu se oprește.

– Stefi? întreabă Helena, deşi nu cred că ştie ce vrea să mă întrebe.

– Da, spun eu încet, acolo locuieşte Max. De aceea l-am ajutat. De aceea, el şi Danuta vor fi întotdeauna secretul nostru. Helena ridică privirea spre mine. Cel mai mare şi mai adânc secret pe care l-am putea avea, chiar dacă au plecat. Poate fi periculos pentru noi să afle cineva. Aşa cum a fost pentru băiat.

Ea se uită din nou spre poartă.

– Asta înseamnă că nu-l mai putem ajuta pe Max?

Nu vreau să-i spun că răspunsul este „da". Nu vreau să fie acela răspunsul. Helena mă ia de mână şi plecăm.

Cumpăr de la brutărie două bulci la reducere, fiindcă este seară, pentru cină, şi la două săptămâni după aceea trebuie să decid între pâine şi cărbuni. Aleg pâinea, şi temperatura scade parcă imediat. Aerul devine aspru, iar vântul aduce gheaţă dinspre dealuri.

Ne ţinem hainele pe noi în pat, înghesuindu-ne laolaltă sub pătură, în timp ce vântul geme. Bem apă fierbinte la micul dejun, fiindcă nu mai avem ceai. Nu am nimic de vândut, nu am bani să cumpăr ceva ca să revând, şi nici măcar la Emilika nu putem merge, pentru că a plecat la mama ei, în Cracovia. Helena slăbeşte iar. Fusta pe care i-am ajustat-o îi este largă în talie, iar când doarme, pieptul îi şuieră.

În a treia noapte, împrumut un fierăstrău de la domnul Szymczak şi tai masa în două. Mă doare braţul şi pe podea e mizerie, dar masa se poate încă folosi, dacă o proptesc de perete. Avem lemn. Îl folosim cu multă cumpătare, iar Helena strânge şi rumeguşul să îl ardem.

Ne urcăm în pat și o țin pe Helena în brațe până adoarme. Mă gândesc. Dacă abia ciugulim, ne mai rămân două zile cu mâncare. Nu avem bani și mai deținem o jumătate de masă. Nu i-am văzut pe Max sau pe Danuta de când s-au întors în ghetou, și cu siguranță le merge mai rău decât nouă. Aș putea să încerc iar să-mi caut de lucru, mâine. Poate m-ar plăti cineva din clădire să spăl rufele. Chiar dacă ar face-o, nu am săpun. Am putea să ne ducem la fermă, dar n-am avea cum încălzi clădirea prea mare și nu știu ce am mânca. Nu pe timp de iarnă. Nu cu casa golită de toate bunurile.

O mângâi pe păr pe Helena și mă gândesc la prietenele mamei, din Bircza. Cine să o ia pe Helena? Când mama avea de ales, o lăsa cu familia Zieliński, dar numai gândul de a o duce pe sora mea acolo iar mă face să mă cutremur. Numai că nu o pot lăsa să moară de foame. Îmi așez capul lângă al ei, pe pernă.

Dacă nu găsesc nici mâine de lucru, trebuie să fac ceva.

Nu găsesc în zori. Nu găsesc nici la apus. Și încă nu știu ce înseamnă „să fac ceva". Știu doar că mi-am dezamăgit sora, în toate felurile.

Pun deoparte porția mea pentru a doua zi.

Îmi amintesc că este Ajunul Crăciunului și i-o dau Helenei, sperând că nu își va aminti în ce zi suntem.

Temperatura nu este la fel de scăzută ca în noaptea anterioară, așa că hotărâm să nu punem pe foc cealaltă jumătate de masă. Tremurăm, iar mie îmi chiorăie stomacul și, de îndată ce adoarme Helena, încep să plâng. Tare. Pentru toți cei dispăruți. Pentru băiatul lovit cu pușca, pentru fetița cu ochi albaștri împușcată în stradă, și pentru Ernestyna

Diamant, pe care nu am cunoscut-o. Plâng pentru Max și pentru Danuta, și pentru Henek – fiindcă durerea capătă tot soiul de forme. Dar adevărul este că plâng mai ales pentru mine, pentru că sunt tristă, frustrată, flămândă și învinsă. Pentru că nu știu cum să suport eșecul.

În mijlocul lacrimilor, calmul îmi acaparează pe rând fiecare părticică din corp. O adiere de căldură, în înghețul din jur. Ca un braț încolăcindu-mi-se pe după talie. Ca un obraz lipit de al meu. Îmi amintește de Izio și de noaptea în care mi-a spus că își dorește să trăiască. Mă gândesc la tangouri și la cum mă conducea până la apartamentul Marysiei, prin zăpadă. Cum râdeam, încercând să ajungem la ușa din față fără să știe Regina și Rosa, cum ne strecuram în pod fără să afle doamna Pohler, cu brațele pline de...

Deschid ochii. Mă ridic brusc în capul oaselor. Probabil c-am adormit și visam. Dar visam lucruri reale. Arcurile saltelei protestează când cobor pe furiș din pat, dar Helena nu se mișcă. Strâng pătura în jurul ei, îmi vâr picioarele în papucii înghețați și mă întind spre raftul de sus al comodei, să găsesc cheia de la uscător. Apartamentul este tăcut când ies din dormitor în vârful picioarelor și închid ușa în urma mea.

În continuare nu vreau să mă audă vecinii.

Scările spre pod sunt ca o baltă de cerneală în umbră, dar eu știu precis cum să evit scârțâitul. Descui ușa de la pod. A răsărit luna, strălucind prin geamlâc și argintând frânghiile de rufe. Desenează contururi fantomatice pe podeaua prăfuită. Acoperișul se înclină într-o parte, către un coș de cărămidă, și îngenunchez în locul unde bârnele întâlnesc podeaua.

Îmi amintesc cum îngenuncheasem acolo cu Izio, cu atâtea luni în urmă. Durase prea mult, fiindcă ne sărutam în loc să ne facem treaba, iar doamna Diamant era deja agitată când ne-am întors. Cred că știa. Dar făcusem ce ne ceruse. „Nimeni nu se va gândi să caute aici", îmi spusese Izio atunci, la ureche. „Nici măcar tu."

Pentru că nu arată ca o gaură. Dar umbrele sunt înșelătoare. Dacă te lași pe burtă și întinzi mâna până la capăt...

Strâng din dinți și vâr mâna în gaură, iar transpirația îmi scaldă fruntea. Băieții Diamant îmi spuneau povești despre pod, când eram mică și credulă, povești despre cadavrele ascunse acolo de vechiul proprietar.

Nu cred că sunt pe cale să ating un leș. Cred că voi pune mâna pe un șoarece. Pe un șobolan. Că mă va mușca. Sau că voi auzi ceva mișunând. Dar, când dau de o blană, este rece, și nu se mișcă. O scot afară.

Căciula din blană de vulpe a doamnei Diamant. Gulerul și mănușile asortate. Și mai sunt și alte lucruri, cum ar fi o căptușeală de haină, un brâu – un braț de blănuri de a căror existență uitasem, până când le visasem.

Sau până când se întorsese Izio și îmi amintise că dorise ca eu să trăiesc.

Helena râde când se trezește, pentru că-i este cald și bine, așa învelită în blănuri. Stă în pat multă vreme și ascultă ce trebuie să fac mai departe.

Am un văr, unul adevărat. În Leżajsk. Nu îl cunosc prea bine, dar, poate, suficient cât să obțin un pat timp de o noapte și să fac afaceri cu el. Locuiește la cincizeci de kilometri de aici, destul de departe de oraș pentru ca blănurile să fie greu

de găsit. Produse de lux. Și am nevoie de bani. Helena se cuibărește, cu brâul în jurul gâtului.

– Sigur trebuie să le vinzi, Stefi?

Zâmbesc.

– Ajută-mă tu să decid. Preferi blănurile sau să ai burtica plină?

Alege burtica. Pentru că este o fetiță foarte deșteaptă.

Trebuie să fie deșteaptă. Cu Emilika încă plecată, Helena se va descurca singură, se va hrăni singură, va ține ușile încuiate și își va ține de cald fără să dea foc clădirii.

– Deci nu vei ieși nici măcar la joacă, până mă întorc, da? Înțelegi cât este de important?

Încuviințează.

– Și dacă ai vreo urgență, cobori la domnul Szymczak, da?

– Nu te îngrijora, Stefi. Pot să am grijă de mine.

Prostia este că o cred. Îi las mâncare pentru două zile, puținul lemn rămas din masă și niște reviste vechi, găsite într-o grămadă de resturi, pe care le poate tăia cu foarfeca, să facă un colaj. Promite că va fi tare frumos, până mă întorc, și, când soarele de iarnă se ridică pe cer, sunt deja la cinci kilometri distanță de Przemyśl.

Am noroc și mi se oferă un drum în căruța unui fermier, pentru mai bine de douăzeci de kilometri. Sunt pe jumătate înghețată când mă dau jos, dar pădurile sunt frumoase, sclipind ca praful de diamante. Ceața se ridică peste câmpuri și coline. Merg restul drumului, și asta mă încălzește.

Soția vărului meu răspunde la ușă, în Leżajsk, surprinsă și destul de bănuitoare, dar în jumătate de oră fac dublu cât

aș fi putut face la prăvăliile cu lucruri de mâna a doua din Przemyśl. Capăt mai multă mâncare decât pot duce. Soția vărului meu întreabă ce voi face cu ea, iar când îi spun că o voi vinde iar, râde și promite să aducă restul cu trenul, săptămâna viitoare, pentru că vine oricum să-și viziteze sora și se poate opri în drum.

Dorm pe canapeaua lor și, în seara următoare, sunt înapoi în apartament, încălzindu-mi degetele și înmuindu-mi în apă fierbinte picioarele obosite. Helena țipă de încântare când vede prada din raniţa mea. Mâncăm ouă, pâine prăjită cu unt și bem câte un pahar cu lapte fiecare. Avem un săculeț de cărbuni într-un colț și tăieturi din reviste prinse pe pereți. Nu am idee de unde a luat piunezele, dar nu contează. Dacă avem grijă, putem mânca între patru și cinci săptămâni și aveam de unde-i hrăni și pe Max, Henek și Danuta.

Nu știu ce vom face apoi, dar, deocamdată, mă simt ca în noaptea când a apărut Emilika. Sunt regină în propriul meu regat.

Când adorm, îl visez pe Izio. Dar el este departe.

Verișorul meu ne vizitează, o săptămână mai târziu, cu două lăzi de cartofi, o tură nouă de unt și ouă, sfeclă, mere uscate, napi și trei legături de ceapă. După o lună, leg firele în mânecile hainei și îmi umplu poșeta și buzunarele cu ultimele provizii pentru ghetou. Este mai mult decât pot să îi trec lui Max prin gard, pentru că trebuie să le ajungă multă vreme. Am făcut negoț și am adunat lucruri de vândut de prin prăvăliile la mâna a doua și uneori de prin tomberoanele din fața caselor mai frumoase. Am spălat, și am cusut, și am

reparat tot ce s-a putut. Acum, că nu prea mai avem mâncare, va trebui să plec iar și să obțin cel mai bun preț. Două, poate chiar patru zile.

Și nu pot să-i las să moară între timp.

Îmi scot banderola de unde am ascuns-o, într-o tăietură din saltea, și îi spun Helenei că se poate juca pe terenul de lângă stradă până când i se face prea frig sau până când mă întorc. Soarele încălzește mai mult decât de obicei în ultima zi din februarie, de parcă lumea și-ar aminti că există primăvară, și, când ajung la poarta ghetoului, văd polițistul polonez, nu pe cel german. Câteva persoane își încearcă norocul, vânzând mâncare la gard, dar eu merg pe aleile lăturalnice spre locul nostru, unde sârma ghimpată desprinsă îmi permite să intru în ghetou.

Din senin, îmi dispare dispoziția. Inima îmi bate puternic în piept. Aud voci de nemți și simt capătul țevii unei puști lipit de gâtul meu. Îmi vine greu să respir. Să gândesc. Îmi duc o mână la gât, să îndepărtez metalul rece.

Știu că pușca nu e acolo.

Dar nu îmi pot face ochii să se deschidă. Mi-e teamă să mă uit la gard. Mi-e teamă de ce s-ar putea afla de cealaltă parte.

Apoi, mă întreb dacă îi voi lăsa pe Max, pe Danuta și pe Henek să flămânzească pentru că îmi este frică de un gard.

Deschid ochii. Tot ce văd este sârmă ghimpată și o conservă veche de roșii, bătută de vânt. Trec pe sub țepii care ies în afară, mă ridic, mă scutur și îmi trag banderola peste mâneca dreaptă. Încep să merg.

Din ghetou mă privesc ochi. Privirile lungi se îndreaptă în altă parte când încerc să le întâlnesc. Sunt diferite de ultima

dată când am fost aici. Nu sunt sigură unde locuiește Max acum, dacă este tot acolo sau în altă parte, ori dacă este sigur să îi rostesc numele. Mi-e teamă să nu bat la ușa greșită. Așa că întreb de Henek, iar femeia care îmi răspunde are bărbia ascuțită și clavicule proeminente de ambele părți ale gâtului. Este o liniște atât de apăsătoare când se îndepărtează, că îi aud pașii pe pavaj. Dinspre ușă se aude o tuse. Nu vorbește nimeni.

Nu văd deloc copii.

Adresa este aceeași ca înainte, pe Kopernika, în centrul ghetoului, și Danuta îmi răspunde. Mă sărută pe obraji, mă ceartă fiindcă mi-am asumat așa un risc și mă conduce în vechea bucătărie în care locuiesc. Nu mă mai ceartă când vede mâncarea. Doctorul Schillinger, un bărbat serios, îmi sărută mâna, iar Dziusia îmi face semn din pat, unde stă acoperită cu una dintre cămășile tatălui ei, în loc de pătură. Mă bucur să-i văd. Nu eram convinsă că aveam să-i mai găsesc în viață.

Mi-aș dori să fi putut aduce mai multă mâncare.

– Max? întreb eu.

– A ieșit cu Siunek. Nu poate suporta să rămână înăuntru. Danuta pleacă privirea. Așteaptă cizmele de pe scări.

Înțeleg. Prea bine, încă.

– Și bătrânul domn Hirsch?

– Trăiește.

Și sunt convinsă că e la fel de morocănos, după expresia Danutei.

– Și Henek?

– E bine. Danuta roșește atât de puternic, încât știu că l-a iertat. Probabil complet. Mă întreb cât de frecvent trebuie să-l ierte pe Henek. Apoi, mă uit la fața ei rozalie și la nasul

cârn, și sper că va fi nevoită să-l ierte pe Henek de multe, multe ori în viitor.

Danuta mă împinge pe ușă de îndată ce reușește să ascundă mâncarea, sfătuindu-mă să țin privirea în pământ și să nu intru în discuții. Să nu atrag atenția poliției. Zâmbește când mă îmbrățișează, dar are o privire neliniștită.

Cobor repede scările. Un șobolan îmi taie calea, în fugă. Mă gândesc cât de mult mi-ar plăcea să intru cu un tanc în gardul ghetoului.

Pe stradă, simt din nou privirile. Așa slăbuță cum sunt, cred că par sănătoasă. Am haină, am poșetă, am părul curat. Capetele se întorc nițel, când trec, și îmi dau seama că aș putea la fel de bine să merg pe străzile ghetoului cu o coroană de aur strălucitoare pe cap. Aud un strigăt.

– Tu! Tu de colo!

Vorbește poloneză. De nativ. Continui să merg.

– Stai!

Nu mă opresc, până când o mână nu mă trage, și văd că am un polițist în față. Este unul chipeș, cu bărbie dăltuită și ochi albaștri. Dacă nu i-aș fi auzit vocea, mi-aș fi dat seama după uniformă că nu este neamț, lucru care mă înfurie. Sau poate că privirea neliniștită a Danutei m-a înfuriat deja, sau teama lui Max, sau bărbatul care zace în șanțul din spatele polițistului, un bărbat care poate fi deja mort. Un bărbat care e tot polonez, și evreu. Îmi smucesc brațul.

– Ce vrei?

Polițistul pare surprins. Asta nu mă surprinde.

– Vreau să știu ce faci. Se uită la banderola mea și se încruntă. N-ai ce căuta aici, nu?

Nu-i răspund.

– Unde-ți sunt documentele?

Nu mă clintesc.

– Prezintă documentele!

Le prezint, deși nu vreau. Îl privesc citind. Documentele mele nu conțin cuvântul „evreică".

– Ar trebui să-ți fie rușine, spune el, dându-mi-le înapoi. O fată drăguță ca tine să bântuie prin ghetou.

El este cel căruia ar trebui să-i fie rușine, și cred că îmi citește asta pe față, pentru că sprâncenele blonde și groase de sub caschetă se încruntă.

– Spune-mi ce cauți aici sau te arestez.

– Am vândut niște mâncare. Și ce dacă?

– Să ajuți evreii este împotriva legii.

– Nu ajut niciun evreu. Evreii mă ajută pe mine. Au nevoie de mâncare, eu am nevoie de bani. Încalc vreo lege?

Pentru o secundă, cred că neobrăzarea mea îl va face să zâmbească. Dar mă înșel.

– Ar trebui să te arestez, spune el. Știi? Orice polițist ar trebui să te aresteze și să te ducă la Gestapo. Locul ăsta e periculos.

Asta nu era nevoie să-mi spună el.

– Iar cei din Gestapo nu vor fi blânzi cu tine pentru că ești o fată drăguță. De fapt, cred că o fată ca tine n-ar mai părăsi vreodată biroul lor.

Încearcă să mă sperie și nu funcționează. Nu fiindcă aș fi eu curajoasă, sau pentru că nu l-aș crede. Doar că mi-am făcut deja plinul de teamă.

Și sunt încă furioasă.

Mă uit lung la el. Îi tresar colțurile gurii.

– Bine, spune el. Fie cum vrei tu. Te arestez. Hai cu mine. Și începe să meargă repede pe trotuar.

Eu tropăi în spatele lui. Nici măcar nu știu de ce. Nu are pistolul scos. Nu mă atinge. Se uită înapoi cu ochii lui albaștri și iuțește pasul. Eu încetinesc, iar el se grăbește și mai și.

Ciudată arestare!

Ajung la o cotitură și mă opresc. El nu încetinește. Este cu jumătate de stradă înainte. Aștept, apoi fac un pas imens într-o parte. Sunt pe o altă stradă. Nu aud niciun strigăt. Nici măcar un fluierat. Așa că fug, fug cât de repede pot pe trotuar, trec de următoarea cotitură și mă lipesc de clădire. Când mă uit pe după zidul de cărămidă, ca să văd dacă sunt urmărită, zăresc cascheta bleumarin a polițistului, cu marginea ei aurie. Se uită de după colțul de vizavi.

Mi-a luat atâta vreme să-mi dau seama că încerca să mă lase să fug!

Urmez o rută care înconjoară ghetoul și, când nu mai văd picior de om, mă strecor pe sub sârma ghimpată, îmi scot banderola de pe mâneca hainei, alerg peste pod, cotesc pe o alee și ajung pe strada Mickiewicza. La trei străzi în urma mea, săltând printre oameni, este cascheta polițistului.

Nu renunță. Mă urmărește.

Merg repede, croindu-mi drum spre cea mai aglomerată piață pe care o găsesc. Dar nici aici nu sunt la fel de mulți oameni ca de obicei. Încerc să mă pierd printre trupuri și fum, printre femeile care strigă prețuri, și mă aplec în spatele unei gherete, de unde mă strecor printre gunoaiele dindărătul

tarabelor. Privesc mult timp din spatele unei grămezi de dărâmături de pe urma unei bombe germane căzute chiar acolo. Nu mai văd polițistul. Mă grăbesc să mă întorc, mă strecor prin pasajul spre Mickiewicza 7, înconjor curtea cu iarbă prea înaltă și intru pe ușa din față a clădirii.

Helena este acasă, cu obrajii roșii de frig, după joacă. Vrea să știe de ce a durat atât. Ridic marginea rogojinii de la geam cu un deget și trag aer în piept. Iată-l pe polițistul meu. În curte, vorbind cu doamna Wojcik și cățelul ei. A reușit să se țină după mine. Apoi, îmi dau seama că sunt o proastă.

Documentele includ și adresa mea.

– Cine e omul acela? întreabă Helena, privind pe sub cotul meu.

– Nimeni.

Polițistul și doamna Wojcik își întorc capetele spre geamul meu, iar eu las degetul jos și, odată cu el, și rogojina.

– Mi-e foame, Stefi, spune Helena. Ție nu?

– Mă întorc imediat, Hela.

Aud oftatul ei frustrat când ies pe ușă în fugă și cobor scările. Aștept până îl văd plecând. Zâmbește. Are o gropiță în obraz. Când pleacă, țâșnesc pe ușă spre doamna Wojcik. Ea și-a lăsat cățelul să-și facă treaba în tufișuri. Îmi încrucișez brațele la piept, să mă apăr de frig. Mi-am uitat haina.

– Deci tu erai, domnișoară Podgórska, spune ea. Ce treabă ai cu poliția?

– Niciuna, spun, verificând dacă bărbatul nu a reapărut. Ce i-ați zis?

– Că locuiești cu sora ta și că nu vin să te viziteze părinții, ci numai verișoara aceea. Că vii și pleci des, că nu lucrezi și că îți petreci mai tot timpul vânzând la piață și în prăvălii.

Nu aveam idee că doamna Wojcik m-a urmărit atât de atent. Tremur.

– Nu fă fața asta, spune ea. Cunosc eu bărbații. Și ultimul lucru pe care îl are în minte omul ăla sunt treburi de poliție.

– Deci nu credeți că am probleme?

– Nu este vreun papă, fetițo. Se va întoarce. Și singura problemă pe care o vei avea va fi peste nouă luni, după ce-l lași să-ți intre pe ușă.

Chicotește tare și îmi dau seama cât de mult îmi displace doamna Wojcik. O las cu câinele și cu treaba ei și mă grăbesc să intru. Am un ghem în stomac, care nu vrea să se descâlcească.

Când Helena îmi deschide ușa, mă prefac că sunt binedispusă.

– Hai să facem curat aici, spun. Să punem totul deoparte.

– Dar mi-e foame!

– Nu va dura mult.

Helena mârâie, apucând mătura, iar eu așez mâncarea în plus pe rafturi, undeva să nu se vadă, și îmi vâr banderola în gaura din saltea, căutând apoi din priviri orice alt lucru care ar trebui ascuns de un polițist.

Adun tăieturile din reviste și găsesc două plicuri sub bucăți.

– Ce-ai pus aici? întreb.

– Ah! Sunt scrisorile aduse de domnul Dorlich cât timp erai plecată. Am uitat...

Înșfac unul din plicuri și îl desfac. Este din Salzburg, Germania. De la mama. Nu spune multe – doar că lucrează într-o fabrică. Ea și fratele meu, Stasiu, sunt împreună. Să merg să o văd pe Helena, să mă asigur că este bine, și să-i spun că mama ei o iubește și că-i este dor de ea. Helena și cu mine citim împreună partea aceea, de încă trei ori. Apoi, rup celălalt plic, citesc scrisoarea și o pun pe masă.

Este de la Forțele de muncă. Am o slujbă. O slujbă bună. Încep poimâine.

Mita mea câștigată cu greu și-a făcut treaba.

Sărbătorim cu o conservă de șuncă fiartă pe pâine prăjită, iar Helena adoarme devreme. Eu stau lângă sobă și beau ceai, gândindu-mă la noua mea slujbă, la Izio și la Max, și, din când în când, la polițistul acela foarte chipeș. După ce îmi termin ceaiul deja rece și îmi scot cămașa de noapte, aud o bătaie în ușă.

Este trecut de stingere. Cred că e după miezul nopții. Dar poate că un polițist nu se preocupă de asemenea detalii. Ghemul din stomac se strânge la loc. Îmi netezesc părul, deși nu intenționam, iar când deschid ușa, hotărăsc că ar fi o greșeală să-l las să intre.

Dar nu este el.

– Fusia, spune Max, gâfâind. Tocmai am încercat să ucid un polițist.

13

MARTIE 1943

– Cine te-a văzut urcând? șoptesc, trăgând ușa după mine și încuind-o.

– Nimeni, jur! Am avut grijă. Am așteptat în pivniță...

– Max! exclamă Helena și își deschide brațele. S-a trezit. El o ridică, o lasă să îl îmbrățișeze, dar mă privește, întrebându-mă din ochi dacă poate rămâne.

Îi dau pâine și ceai, iar el îi spune Helenei povești până când ea adoarme iar. Stăm în fața sobei, și eu aștept. Durează ceva până când începe să vorbească. Îmi spune că voia să iasă din ghetou, fără motiv. Că se săturase să privească oamenii din zona împrejmuită, ca un animal în cușcă. Ca un exponat de la zoo.

Că ar fi preferat să fie împușcat.

Îmi schimb poziția pe podeaua rece, cuprinzând în palme căldura de la apa turnată peste frunzele de ceai și gândindu-mă cât de aproape de sinucidere a fost Max când a sărit din tren. Dar astă-seară, spune el, a pierdut noțiunea timpului. A crezut că mai erau câteva minute până la opt, dar trecuse deja de nouă. Un polițist l-a oprit pe drumul de întoarcere, până să ajungă la gard.

– I-am spus că lucrez în fabrică, povestește Max. Că tura mea a întârziat. I-am spus că se poate întoarce cu mine și că

oricine va garanta pentru spusele mele, dar el știa că mint. Nu arătam ca și când aș fi venit din fabrică. Nu eram îmbrăcat corespunzător. Arătam ca un evreu murdar și înfometat, din ghetou.

Ridic privirea brusc.

– Mi-a cerut actele.

Actele lui Max răcnesc „evreu", cu litere mari și negre, chiar deasupra fotografiei.

– Am spus că nu le am, și mi-a zis că sunt spion.

– Spion? întreb. Pentru cine?

– Nu știu. Dar și-a scos pistolul, m-a arestat și a spus că mă duce la Gestapo.

Pun ceaiul jos.

– Nu credeam că mă va duce acolo. Mi-am spus că încerca să mă sperie, să-mi dea o lecție și apoi să mă lase să plec. Dar am ajuns aproape de geamurile luminate ale secției de poliție. L-am întrebat de ce ar face așa ceva. E polonez, sunt polonez. Dar n-a răspuns. Eram atât de supărat și de speriat, și nu era nimeni pe stradă, că l-am lovit în față cât de tare am putut. A căzut, înainte să se gândească măcar să tragă... și când a căzut, l-am lovit iar. Și iar. Aș fi putut pleca, dar eu... l-am prins de gât, și m-a implorat să nu-l ucid.

Max își privește mâinile, de parcă nu i-ar aparține. Are încheieturile vinete.

– Ce s-a întâmplat mai departe? șoptesc.

Ridică din umeri.

– Nimic. Am fugit. L-am lăsat în șanț și am fugit.

La mine.

Se întinde pe podeaua din fața sobei, cu mâinile sub cap.

– Ar trebui să mă dai pe ușă afară, Fusia, spune el, închizând ochii. N-ar trebui să mă lași să rămân.

Cred că va spune că mă pune în pericol fiindcă este evreu.

Dar spune:

– Nu sunt cu nimic mai bun decât ei.

E atât de obosit. Prind momentul în care adoarme. Max are nevoie să se radă și să facă o baie, apoi să primească de mâncare o lună, dar mie nu mi se pare un evreu care moare de foame.

Mi se pare un supraviețuitor.

Așez cănile pe masă, îl învelesc cu vechea haină a doamnei Diamant și mă vâr în pat, lângă Helena. Dar nu pot să dorm. Mă tot gândesc la ce mi-a spus Max. Pentru că a spus ceva greșit – total greșit.

A ales viața.

Și asta nu-l face deloc să fie la fel ca ei.

Helena îl trezește devreme pe Max, pentru că vrea să-i arate jocul cu fire pe care am învățat-o să-l joace, până să plece înapoi în ghetou. Îl învață pe Max cântecelul, în timp ce eu tai pâinea și fierb ouăle. Dar cineva bate la ușă.

Cântecul lui Max și al Helenei se oprește brusc, de parcă aș fi închis radioul, și când mă întorc, nu-l mai văd pe Max, ci o văd doar pe Helena, cu mâna la gură, arătând spre spațiul întunecat de sub pat. Îi fac semn să tragă pătura mai jos, iar ea împinge sacul de cartofi în fața lui Max, mai întâi. Să fie sigură. Duc un deget la buze, ea încuviințează, și eu traversez holul pe vârfuri.

Bătaia în ușă se repetă. Nu sunt loviturile dure ale Gestapo-ului și nu este nici Emilika. Mi se pare ceva oficial. Ezit în fața ușii, întrebând:

– Da?

– Domnișoară Podgórska?

Acum știu precis cine se află de cealaltă parte.

– Domnișoară Podgórska, pot vorbi cu tine, te rog?

Descui zăvorul și întredeschid ușa. Este polițistul blond. Are cascheta sub braț și zâmbește.

– Bună din nou, spune el.

De data asta, neliniștea mea nu are legătură cu ochii lui albaștri și cu gropița.

– Pot să intru?

Strâng clanța mai tare.

– Nu cred că ar fi o idee bună.

– Firește că nu. De aceea am adus un prieten.

Alt polițist, de asemenea polonez, tot numai zâmbete, intră în cadru. Simt că mă ia cu leșin.

– Se poate?

Polițistul blond face un pas în față, cu palma pe ușă, și nu îmi lasă altă opțiune decât să îi permit să intre sau să îi strivesc brațul. Îl las înăuntru, iar prietenul lui îl urmează, și stăm cu toții pe holul pustiu, stânjeniți. Niciunul dintre ei nu are vânătăi pe obraz sau un ochi umflat, deci sper că n-a fost vreunul atacat de Max. Domnul Polițist Blond se îndreaptă spre ușa deschisă a camerei mele.

– Aici locuiești? întreabă. Apoi: Și ea cine este?

Helena ne privește prin ușa întredeschisă, cu ochii mari. Nu are încredere în polițiști. Nu-i plac. El intră în cameră, iar

ea se dă înapoi, se bosumflă și se trântește pe pat. Sfidătoare. Gata să apere patul acela până la moarte.

– Ea este sora mea, Helena, spun eu repede. Hela, el este... un bărbat pe care l-am întâlnit ieri.

– Ce vrei de la sora mea? spune Helena. Celălalt bărbat chicotește, urmându-mă dincolo de ușă, în timp ce domnul Polițist Blond se îndreaptă spre ea și se așază pe vine. Cred că picioarele lui sunt la câțiva centimetri de fața lui Max.

– Vreau doar să vorbesc cu ea, spune el. Să-i spun niște lucruri. Nu vrem să aibă probleme...

Din păcate, cuvintele doamnei Wojcik îmi vin acum în minte.

– Nu te superi dacă încerc s-o ajut, nu?

Helena își mușcă buza, se strâmbă, și nu am idee ce îi va ieși pe gură.

„Fă ceva, Fusia. Fă ceva acum."

– De ce nu stați jos? spun, zâmbind și trăgând un scaun. Domnul Polițist Blond se așază și pare încântat. Eu sunt încântată că nu mai este suficient de aproape încât să-l audă pe Max respirând. Pot să vă pregătesc un ceai sau vreți niște pâine?

– Nu, mersi. E numai dinți și gropiță omul ăsta. Face semn spre pat. Unde sunt părinții voștri?

– Tata a murit. Mama este într-un lagăr din Salzburg. Mă uit la scrisoarea ei, încă pe masă, printre firimiturile de pâine, iar el o ridică. Aștept cu răbdare, urmărindu-i ochii care trec peste conținut. Dar fierb pe dinăuntru. Cine se crede, să vină așa în casa mea, să îmi spună ce să fac și ce să nu fac? Văd că nici Helena nu e mult mai în largul ei. Și sper că

a măturat sub pat, așa cum trebuie, și că Max nu va strănuta. Domnul Polițist Blond aruncă scrisoarea.

– Domnișoară Podgórska... pot să-ți spun Stefania?

„Dacă îmi spui așa, vei fi singurul", mă gândesc.

Îi zâmbesc.

– Nu credeți c-ar fi nedrept?

– Nedrept?

– Îmi știți două dintre nume, iar eu nu știu nici măcar unul.

Asta îi place și mai mult. Cred că știe că gropița îl avantajează.

– Scuzele mele. Sunt ofițerul Berdecki. Dar poți să-mi spui Markus. Bate darabana cu degetele pe masă, în timp ce prietenul lui examinează tăieturile din revistele Helenei, pe peretele de lângă pat. Apoi spune: Ai fugit ieri de mine, Stefania.

– Am crezut c-a fost invers.

– Să spunem c-am fost separați, atunci. Privește în jur. Trebuie să fie dificil să faci bani, în condițiile date. Te înțeleg că ești... creativă și câștigi cum poți. De aceea riști, poate, să faci lucruri care nu sunt în regulă.

Dintr-odată, mă întreb dacă omul crede că sunt prostituată.

– Dar am venit să-ți spun foarte serios să nu te întorci în ghetou. Și fiindcă părinții tăi nu sunt aici, simt că este de datoria mea să te avertizez că acolo ți se poate întâmpla orice. Nu este un loc potrivit pentru tinerele fete.

– Ghetoul nu este un loc potrivit pentru nimeni, spun eu, dulce. Nici măcar pentru dumneata.

Markus schimbă o privire amuzată cu celălalt polițist.

– Ai nevoie de ajutor? Cu banii? Cauți de lucru? Aș putea să te ajut să îți găsești ceva, pe un salariu bun, ca să nu mai fi nevoită să intri în ghetou.

– Am de lucru.

Sprâncenele lui se ridică deasupra ochilor albaștri.

– În clădirea Minerwa. Încep de mâine.

– Sunt ușurat.

Deși nu sunt sigură cât de ușurat este, cu adevărat.

– Poate nu vei avea nimic împotrivă dacă mă întorc într-o zi, să văd cum îți merge la muncă.

– Nu cred că ar fi o idee bună, spun eu, întorcându-i zâmbetul. Vecinii mei sunt numai ochi, și să am bărbați care intră și ies de la mine... Vă dați seama cum ar arăta.

– Atunci poate că ai fi dispusă să ne vedem după muncă, într-o cafenea.

– Poate că v-ar plăcea să-mi aduc și surioara. Adoră cafenelele.

Mă ridic și aștept să facă la fel. Îi ia câteva secunde să priceapă. Celălalt este roșu la față, și nu îmi dau seama dacă îi este rușine pentru prietenul său sau dacă se străduiește să nu râdă.

– Ne revedem curând, atunci. Mult succes la muncă, Stefania.

– La revedere, ofițer Berdecki.

Îi conduc la ușă, și când intru din nou în dormitor, Helena stă ghemuită pe pat, cu genunchii la piept. Tremură.

– Acum e totul bine, îi spun. Mă așez lângă ea și o trag la piept. Serios, e totul bine. Max scoate capul de sub pat. Are o pânză de păianjen în părul negru.

– Mereu vin polițiști să flirteze cu tine în zori?

– Ce-ai zice să te bagi înapoi sub pat? îi propun.

Ușurarea mă face țâfnoasă.

Max rămâne mai mult decât intenționase, în caz că ofițerul Berdecki sau prietenul lui supraveghează clădirea. O trimit pe Helena în curte, la joacă, sperând că prietenii ei o vor ajuta să uite de spaimă, și fac o plimbare în zonă. Nu văd nimic. Nici urmă de poliție, și nimeni nu mă abordează, așa că îi spun lui Max c-a venit timpul. Dar el rămâne pe loc, pe marginea patului, cu coatele sprijinite pe genunchi.

Spune:

– Nu mi-ai zis despre slujba ta, Fusia.

Nu apucasem.

– Mă gândeam, cât eram sub pat. Mă tot gândesc. Acum vei avea un venit. Ai putea cere mai multe camere.

– Adică restul apartamentului? Locul ăsta îi va aparține mereu lui Max, în mintea mea.

– Nu. N-ai înțeles.

Îl privesc chinuindu-se. Se luptă cu amintirile, cu nehotărârea, sau cu un lucru dinăuntrul lui – nu știu. Dar nu-mi place când îl văd așa. Mă așez lângă el. Își trece o mână prin păr.

– Nu știu cum va veni moartea. Dacă va fi Gestapo. Tifosul. Câinii sau înfometarea, sau trenurile. Nu știu. Dar nu se vor opri până când nu vor curăța lumea de evrei. Henek nu mă crede. Dar eu i-am auzit. Văd ce fac. Ne vor folosi pentru gulaș. Pentru săpun. Pentru cremă de ghete...

Nu vreau să ascult.

– Iar noi nu facem decât să stăm în cuști și să așteptăm. Eu nu mai pot să aștept. Așa că multă vreme m-am gândit pe cine să întreb. Cine să mă ajute, acum că nu valorez nimic...

– Nu este adevărat!

Max clatină din cap.

– Când privești copii mici uciși, în timp ce tu te ascunzi într-o gaură din pământ și îți este prea teamă să ieși afară, știi că nu valorezi nimic. Când țări întregi îți doresc moartea, când mii de oameni ovaționează la discursurile despre distrugerea ta, când câinii paznicilor sunt tratați mai bine decât tine, nu se mai pune problema, Stefania. Știi că nu valorezi nimic.

Ochii mei se îndreaptă spre ușă, pentru că vorbește prea tare. El se strâmbă.

– Scuză-mă, Fusia. Dar eu privesc moartea în față și nu-mi place deloc ce văd.

Vreau să-i spun să se oprească, fiindcă nu este adevărat. Să nu vorbească așa. Că războiul se va termina. Că se va schimba ceva. Apoi, îmi amintesc că, după primul bombardament, nu crezusem poveștile despre evreii împușcați în cimitir. Nu crezusem pentru că nu dorisem să cred. Poate că nu sunt chiar atât de diferită de Henek, în fond.

Max spune:

– Așa că m-am gândit, la cine să mă duc? La fostul meu șef, poate. La un băiat pe care îl știu de la școală, dar el are acum nevastă și copil. M-am gândit la Elżbieta, sau la mama ei...

– Cine este Elżbieta?

Ridică privirea.

– Elżbieta este iubita mea din Nižankowice.

– Iubită? N-ai spus nimic.

Ridică din umeri.

– Este evreică?

– Nu.

Mă întreb ce ar fi avut de zis *babcia* mea despre asta. Și Max, și Izio, în relații cu fete care nu erau evreice. Mă întreb ce cred eu despre asta. Apoi îl privesc cu atenție pe Max. Trebuie să aibă douăzeci și trei, douăzeci și patru de ani. Are cam aceeași vârstă cu ofițerul Berdecki. Ce ciudat că nu știu asta! E ușor să uit că a crescut, chiar înainte de război, și că a avut o altă viață, în afara Przemyślului. Dar eu am împlinit șaptesprezece ani și nici nu mi-am dat seama.

– M-am gândit la ea, continuă Max, dar n-am primit niciun semn, de când s-a făcut ghetoul. Nu cred că voi primi vreun semn. N-ar risca atât de mult, nu așa ca... Își trece iar mâna prin păr. N-am dreptul să întreb. Dar întreb. Nu pentru o noapte. Îți cer să ne ascunzi pe mine, pe fratele meu, pe Danuta, și familiile Hirsch și Schillinger. Suntem șapte. Până când murim, sau până când se încheie războiul.

Mă ia de mână.

– Știu ce îți cer. Nu e deloc corect, și trebuie să te gândești la Hela. Înțeleg dacă spui nu.

Nu știu cum să-i răspund. Mi se pare o întrebare prea mare.

– Ar însemna să cauți un apartament din care să facem o ascunzătoare. Bătrânul Hirsch mai are niște bani. Vrea să contribuie. De aceea este și el parte din plan, dar chiar și așa va fi dificil să hrănim nouă persoane din ce are el și din

salariul tău. Ar fi mai ușor pentru două persoane. Dacă ar fi două persoane care muncesc. Ar putea cumpăra mâncare.

Ridic privirea.

– Mă gândeam la prietena ta, la Emilika.

– Emilika? Nu știu...

– Crezi că știa că Danuta este evreică? Eu cred că da. Cred c-a răspândit zvonurile acelea ca s-o protejeze. În plus, are o slujbă bine plătită.

Nu sunt atât de sigură în privința asta.

– Crezi c-ar fi în regulă s-o întrebi și să vezi ce spune?

Nu știu. Nu știu nimic. Mă strânge de mână.

– Vrei să mă bag înapoi sub pat?

Clatin din cap.

– Aș putea să petrec acolo tot războiul.

Îmi mușc buza.

– Poate ai nevoie de șapte paturi.

Remarca asta îmi pune capac. Zâmbesc. Max a ridicat o sprânceană nițel mai sus decât cealaltă. E un mic semnal că glumește. Glumește acum – dar numai în parte.

– Am nevoie de timp să mă gândesc, spun.

– Știu.

Mergem spre ghetou braț la braț, vorbind de parcă n-am avea nicio grijă pe lumea asta atât de întunecată. Max se uită atent după polițiști, pentru că există unul care nu i-a uitat chipul. Eu mă uit atentă după polițiști, din pricina ofițerului Berdecki. Ocolim gardul ghetoului spre un loc nou, aproape de o ferestruică de la subsol. Ne uităm să nu fie nimeni în zonă, iar Max mă sărută pe obraz și se bagă pe sub sârma ghimpată, intrând direct prin ferestruică.

Trebuie să mă gândesc.

O privesc pe Helena dormind, în noaptea aceea, dar ce văd este pistolul bărbatului din SS dement, îndreptat spre domnul Schwarzer. Îndreptat spre fetița cu ochi albaștri, nu foarte diferită de mine. Îndreptat spre copii. Văd pocnetul flamei la capătul țevii.

Și nu știu ce să fac. Nu știu cum să pun în balanță viața lui Max – și alte șase vieți – și viața surorii mele.

Îl întreb pe Dumnezeu.

Dar cerul tace deasupra mea.

14

MARTIE 1943

La 5:30, în dimineața următoare, mă îndrept spre noul meu serviciu, în albastrul lucios al întunericului de iarnă târzie. Lumea a uitat de primăvară. Dar eu abia remarc zăpada, sau străzile, sau ferestrele goale ale fostelor prăvălii evreiești. Îmi fac griji pentru Helena și pentru cum se va descurca singură toată ziua. Îmi fac griji pentru o slujbă în fabrică, despre care nu știu nimic. Îmi fac griji pentru Max.

Nu știu cum să fac ce mi-a cerut.

Nu știu nici cum să nu fac asta.

Văd ceața înainte să văd clădirea. Furnale râgâind smog, al cărui gust îl simt pe limbă. Trec un pod de fier de peste o ravenă cu șine de cale ferată, găsesc ziduri de cărămidă care se ridică la multe etaje deasupra mea, trec dincolo de niște uși duble, și iată-mă în fabrică.

Când am ajuns prima dată în Przemyśl, aici se făceau jucării mecanice. Mașini acționate de mecanisme, clovni și cățeluși. Mă gândisem mereu la fabrica asta ca la un loc fericit. Acum, biroul micuț în care mă aflu este dubios și miroase a metal încins. Sunt cincisprezece, șaisprezece alte persoane acolo, bărbați și femei care arată la fel de pierduți ca mine, adunați în jurul unui funcționar german inevitabil, cu inevitabilul teanc de dosare și de formulare. Îmi desfac eșarfa

de lână din jurul capului, o împăturesc, să îi ascund capetele roase, și îi întind documentele mele. El mă bifează pe listă.

Așa îmi încep viața de muncitoare în fabrică.

Fabrica Minerwa, spune Herr Braun, directorul, transpirând în costumul lui, în timp ce stă pe o ladă întoarsă, este un sistem de reguli și reglementări în care noi, muncitorii, suntem prețuiți – câtă vreme nu intervenim în sistem, nu încălcăm regulile și respectăm reglementările. Avem noroc că am primit slujba. Avem noroc pentru că slujba asta ne va împiedica să murim de foame. Suntem ușor de înlocuit, iar cei care întârzie, nu sunt eficienți, obosesc repede sau se poartă nechibzuit vor fi înlocuiți imediat.

Scurt și la obiect.

Slujba mea este să acționez șase mașinării care fac șuruburi. Mecanicul îmi arată cum, pentru că, dacă treaba e ușoară, în schimb, mașinăriile sunt delicate și tind să se strice, iar el nu poate străbate tot coridorul de fiecare dată, să mă ajute. Așa pretinde el. Cota mea este de 30 000 de șuruburi pe tură, iar diferența îmi va fi scăzută din salariu.

În hală este gălăgie – o gălăgie incredibilă, cu motoare și troliuri care traversează permanent tavanul. Mașinăriile mele sunt fierbinți, rapide și periculoase, dacă nu îmi îndepărtez degetele la timp. Le hrănesc cu drugi metalici, unul după altul, și, la mijlocul zilei, știu deja cum se repară o pompă de apă. În pauză, un tânăr îmi zâmbește la adăpostul țigării. Are părul blond și ochi albaștri, deși nu seamănă cu Berdecki, polițistul. Este încă un băiat. Îl ignor. Mi-au ajuns zâmbetele. O fată pe nume Januka îmi dă o mușcătură din sendvișul ei.

Pe drum spre casă, cu umerii și picioarele numai durere, cu urechile zăngănind din cauza zgomotului, soarele a ieșit și s-a dus deja. Acum, frigul de un albastru întunecat se simte proaspăt și curat. Are un efect calmant, după atâta fum. Când intru în clădire, Emilika scoate capul pe ușa ei.

– Iată-te! Abia ce-a plecat Hela. I-am dat niște ceai. Arăți de parcă ți-ar prinde bine și ție.

Deschid gura să refuz, să îi spun că sunt prea obosită, dar Emilika ridică zaharnița.

– Ai zahăr?

Clatin din cap.

– Atunci, ar fi bine să intri.

Emilika toarnă apă deja fierbinte într-un ceainic și mă invită la masa ei din bucătărie. Vorbește non-stop despre iubitul ei – nu despre fostul, ci despre actualul, care este mult mai chipeș! Și despre ofițerii SS care vin la atelierul foto să li se facă poze. Câtă vanitate!

Privesc în jur. Locuiește singură, dar are la dispoziție un apartament întreg, cu o canapea și o lampă, dormitor separat și veselă asortată. La ferestre are draperii grele, în loc de rogojini, draperii care blochează lumina periculoasă.

– Unul vine după fotografii, spune Emilika, și portretele îi ies bine, însă nu vrea să plătească. Spune că are nasul prea mare. Nu toată fața, doar nasul. Spune-mi, Fusia, cum ar putea aparatul să schimbe forma nasului cuiva? Domnul Markowski dă acum vina pe mine pentru că am dăruit portrete, însă nici el n-ar spune „nu" unui ofițer SS, așa-i? Dacă vrea să iau cu asalt Gestapo-ul, ar trebui să-mi dea muniție. Își pune jos cana și oftează. Știi ce-mi lipsește? Muzica. Îți

amintești de orchestra aceea mică din restaurantul de peste drum, ce cânta afară, vara? Și când erau nunți la club? Dansam toată noaptea...

Pentru o clipă, sunt la etaj, dansând cu Izio în fața geamului deschis dintr-un apartament întunecos, pe acordurile orchestrei. Apoi o privesc, curioasă.

– Ai locuit aici înainte? Nu-mi amintesc să te fi văzut.

– Nu. Am locuit în Cracovia. Dar veneam aici pe timp de vară, la sora bunicii. Locuia în apartamentul ăsta. Dar acum s-a dus. E într-un lagăr, undeva. S-a căsătorit cu un evreu.

De câte ori am vorbit cu ea, Emilika n-a pomenit niciodată despre asta. Mă întreb dacă știe că „într-un lagăr" înseamnă că sora bunicii ei este moartă.

– E cumplit ce fac naziștii, spun eu, atentă.

– Da, știu. Nu cred că Przemyśl va mai fi vreodată la fel. Naziștii mă dezgustă.

Mă aplec spre ea.

– Te-ai gândit vreodată să-ți iei un apartament nou, Emilika?

– Un apartament nou? De ce?

– Să fie mai mare. Poate să-l împarți cu... alții.

Emilika se apleacă și ea spre mine.

– Ce-ai în minte, Fusia?

Îmi mușc buza. Încerc să mă hotărăsc cum să-i spun. Cum s-o conving.

– Îți amintești de băiatul pe care am vrut să-l văd? Când mi-ai făcut fotografia?

Ea dă din cap că da.

– M-a cerut de nevastă. L-au ucis. În lagărul de muncă silnică din Liov. Era evreu.

Sprâncenele Emilikăi se ridică și coboară. Apoi, se întinde peste masă și mă ia de mână.

– Mă gândeam eu că despre asta a fost vorba. Îmi pare rău. Sincer.

– Acum, frații lui... Cuvintele abia dacă îmi vin, de parcă secretul ar vrea să rămână ferecat. Frații lui sunt în primejdie și ei. În ghetou. Și mă gândesc... să fac ceva.

– Ce să faci?

– Vreau să iau un apartament mai mare, cu cineva... poate cineva ca tine... ca să-i ascund.

Inspir adânc. Gata. Am zis-o.

Emilika se lasă pe spate, cu gura căscată. Se uită la mine preț de un minut foarte lung.

– Ce tot spui acolo, fetiță proastă? zice ea, încet. Vrei să mori? Crezi c-ai trăit suficient? Eu nu. Plănuiesc să mai trăiesc ani de zile de-acum înainte și nu îmi voi risca viața pentru un evreu de care n-am auzit în viața mea! E ca și cum mi-ai cere să sar pe fereastră. Și n-ai decât să sari tu. Va fi o moarte mai rapidă decât prin împușcare.

Undeva, în bucătăria plăcută a Emilikăi, este un ceas. Tic, tac! Tic, tac! Îmi tremură mâinile. Am avut încredere în ea. Tocmai mi-am pus viața în mâinile ei.

Poate că tocmai ne-am semnat sentința.

Îmi împing scaunul la o parte, iar Emilika spune:

– Stai, Fusia. Expiră și își coboară vocea. Poliția secretă e peste tot. Știi asta, nu? Pozează în cerșetori, în proprietari de magazin, în muncitori. Oferă ajutor evreilor, sau ajută pe

altcineva să le ofere ajutor, și când persoana aceea spune „da", o arestează și pe ea, și pe evreii pe care încerca să-i ajute. Nu poți avea încredere în nimeni...

– Doar nu crezi că spionez pentru nemți?

Emilika zâmbește. Aproape pufnește în râs.

– Nu, Stefania Podgórska, nu cred că ești spioană. Dar de unde știi că nu sunt eu?

– Ești?

– Nu. Ceea ce înseamnă că ai mare noroc. Se apleacă în față. Ce sugerezi tu este o șansă la un milion, iar asta înseamnă că sunt alte nouă sute nouăzeci și nouă de mii de șanse să mori.

– Dar nu este zero.

– Ce?

– Nu sunt zero șanse la un milion. Ar putea funcționa.

– E sinucidere curată. Cu Hela cum rămâne?

La asta n-am răspuns.

– Oamenii ăștia, Fusia. E groaznic ce li se întâmplă. E trist. Dar nu-i din vina ta, și nici ceva ce poți tu repara. Ei nu sunt răspunderea ta. Hela este. Dacă nu vrei să te gândești la tine, gândește-te la ea.

De data asta, îmi dă voie să mă ridic. Las cana pe jumătate plină pe masă.

– Îmi pare rău. A fost o idee proastă.

Flutură din mână și zâmbește.

– Ești tristă pentru iubitul tău, atâta doar.

– Sper că nu vei pomeni... discuția asta nimănui.

– Ce discuție? Nici măcar nu știu despre ce vorbești. Cred că sufăr de amnezie.

Mă îndrept încet spre scări, iar ușa Emilikăi se închide în urma mea. Mă doare înăuntru. Durerea, îmi dau seama, este dezamăgire.

Nu este răspunderea ei și nici a mea. Atunci a cui este, Emilika?

Helena mă îmbrățișează lung și îmi aduce pâine prăjită cu unt. Cad pe pat cât încă mestec ultima bucată, iar ea îmi scoate pantofii și se cuibărește lângă mine. Înainte să-mi dau seama că adorm, visez deja.

Visez o pădure întunecată, cu pomi înalți cât clădirile. Mușchiul și frunzele sunt dure precum cimentul sub tălpile mele, luna atârnă jos pe cer, foarte mare, iar razele se îndreaptă către pământ ca niște lanterne de căutare. Îmi croiesc drum printre crengi care îmi zgârie fața ca sticla pisată, tot mai repede, fiindcă aud țipete. Un bărbat, o bunică, un bebeluș, atât de mulți oameni, cu sutele, o amestecătură de cuvinte diferite care sunt unul și același, fiindcă înseamnă un singur lucru. Milă. Îndurare.

Apoi, încep împușcăturile. Alerg și alerg, las crengile să îmi taie fața, fiindcă vreau să opresc împușcăturile. Dar, cu cât alerg mai repede, cu atât mai slab se aud zgomotele, cu atât mai lente sunt focurile de armă, până când nu se mai aude nimic și nu mai văd nici oameni, nici copaci, iar eu alerg în beznă, într-un vid care se simte precum moartea...

Deschid ochii, gâfâind, inspirând cu lăcomie, de parcă aș fi fugit într-adevăr. Dar sunt în pat cu Helena, încă îmbrăcată în rochie. Soba scoate icnete slabe, răcindu-se. Sună precum ceasul Emilikăi. Helena îmi atinge mâna.

– S-au auzit împușcături în stradă, șoptește ea, adormită. Dar au terminat acum...

Închid ochii, și Max e în pădure, cu mine.

– Fuga! spune el. Dar nu vorbește cu mine, ci cu Henek și cu Danuta. Îi ia pe fiecare de mână și îi obligă să fugă, în timp ce ei se opun, îi târăște în zigzag printre copacii făcuți acum din cărămidă și din piatră. Avioanele se tânguie ca niște păsări deasupra capetelor noastre. Alerg după ele și mă săgeată într-o parte, și mai sunt alți oameni cu noi, umbre mărunte care țâșnesc în dreapta și în stânga mea. Se rostogolesc, și cad, și nu se mai ridică, și când privesc în jos, durerea dintr-o parte nu este de la fugă. Îmi curge sânge printre degete.

– M-au împușcat, spun. Max încetinește și se întoarce. Ochii Danutei se măresc. Umbrele trec pe lângă mine, lăsându-ne în urmă. Salvați-vă! le strig eu.

Doar că din gura mea iese vocea lui Izio. Nu a mea. Max începe să meargă, dar nu în direcția bună. I-a lăsat pe Henek și pe Danuta și se îndreaptă spre mine.

Helena mă scutură, spunându-mi că au sunat clopotele catedralei. E trecut de ora cinci.

Pe drum spre fabrică, văd două leșuri țepene, înghețate, atârnate de gardul ghetoului. Au fost uciși, spune un semn, pentru că au făcut negoț cu evreii. Merg la muncă și fac 28 208 șuruburi. Inspectorul, care este polonez, notează 30 208. Merg la piață, în drum spre casă, cumpăr ce mai găsesc, și dorm. Am coșmaruri. Am coșmaruri în fiecare noapte, săptămâna asta.

– Azi a venit Max, spune Helena, vineri seara. A bătut aparte, așa că l-am lăsat să intre. A vrut să știe dacă ai vești

pentru el, dar eu nu știam. I-am dat restul de pâine. Apoi a venit polițistul acela, dar nu l-am lăsat înăuntru. I-am spus să plece.

– Cel care a mai venit și înainte?

Helena încuviințează.

– A venit cât era Max aici?

Clatină din cap.

Dar dacă venea atunci? Mi-i imaginez pe Max și pe ofițerul Berdecki, amândoi la ușa mea, și mi se face rău. Max n-ar trebui să iasă din ghetou. Nu e bine să-și mai asume riscuri. Celălalt polițist, cel pe care l-a sufocat, ar putea să-l găsească. Sau unul dintre vecini. Sau Emilika.

Poate că Max n-a mai ajuns înapoi în ghetou. Poate c-a murit deja.

Poate că n-am nicio decizie de luat.

– Fusia, ce este? întreabă Helena și mă trage de fustă.

Încerc să-i zâmbesc, să îmi ascund teama, dar transpir. Apoi spun:

– Mi-ai zis „Fusia".

– Da, spune Helena. Am cedat.

Sâmbătă dimineața, am ochii lipiți și sunt atât de amorțită din cauza lipsei de somn, că uit să-l ignor pe băiatul de la muncă. Îi zâmbesc absentă când mă salută și mă împleticesc prin tura mea, vag atentă – o cale sigură de a-mi pierde o mână.

– Stefania! Stefi!

Ridic privirea, uluită că-mi aud numele. Este mecanicul. Dintre lamele mașinăriei mele iese fum. Pompa de apă nu mai funcționează.

– Ce se întâmplă cu tine? strigă mecanicul. Închide mașinăria. Ai capul în nori astăzi! Ești bolnavă sau îndrăgostită?

Dacă bărbatul ăsta ar ști pe cine iubeam, ar fugi la sute de kilometri distanță.

– Nu știu ce să fac, spun, și apoi îmi amintesc cu cine vorbesc. Adică... nu mă simt bine. Sunt amețită.

– De ce nu zici așa? întreabă bărbatul. Hai cu mine!

Mă conduce în zona de reparații, unde se află o masă mare, de lemn, plină cu unelte și piese metalice, pătată cu ulei. Arată sub ea, și, când mă aplec, văd că masa are un raft de mărimea unei persoane, la doar câțiva centimetri de podea. Cineva a lăsat o pernă pe ea.

– Treci acolo și trage un pui de somn, spune el. Îți repar eu mașinăriile și te trezesc în jumătate de oră.

Cred că îi mulțumesc, dar sunt atât de obosită, că nu știu sigur dacă rostesc cuvintele. Mă târăsc pe raft și pun capul pe pernă.

În plină gălăgie, visez.

Suntem iar în pădure, doar că acum copacii sunt pătrați, iar crengile cresc între ferestrele din trunchiuri. Max aleargă mână în mână cu Henek și cu Danuta, iar eu o am pe Helena într-o parte și pe Dziusia Schillinger în cealaltă. Frunzele pe care le dăm la o parte zăngănesc ca niște conserve.

Știu că este ceva în spatele nostru. Că se apropie tot mai mult. Simt cum se strecoară, ca tigrul pe care l-am văzut într-una dintre cărțile taicii, când eram mică.

– Aproape am ajuns, spune Max. Apoi văd înspre ce fugim. Înspre o gaură în pământ. Un buncăr subteran. Un adăpost în fața naziștilor.

Nu ne vor găsi acolo.

– Du-te, Dziusia, șoptesc și îi dau drumul mâinii, împingând-o spre gaură. Se strecoară după Max, după Henek și după Danuta, apoi Helena mă trage de mână. Mă întorc. În spatele nostru sunt doi soldați cu cranii rânjind pe caschete. Craniile au mustăți mititele, la fel ca bărbați.

– *Vu zenen zei gegangen?* spune unul dintre cranii, și mă gândesc cât de ciudat este ca o caschetă SS să vorbească idiș. Apoi repetă: Unde s-au dus? în poloneză.

„Ah, așa e mai bine", mă gândesc.

– Unde s-au dus? întreabă craniul. Unde-s evreii?

Acum mi-e teamă. Helena ridică un braț și arată. În direcția opusă.

– Acolo sunt, spune ea.

– Da, spun și eu, doar că într-acolo. Arăt în cealaltă direcție, nițeluș la stânga, departe de buncăr. Craniile sunt derutate. Dar bărbații de sub ele, nu. Văd una dintre mustăți tresărind. Știu că mint.

„Știu că mint, știu că mint, știu că mint, știu că mint..."

Cel de lângă mine ridică brațul. Are în mână un pistol. Îl îndreaptă spre mine și îl lasă în jos, tot mai jos. Va trage în gaură. Va trage în Max.

Strig.

Mă trezesc în fabrica de unelte, și știu că tocmai am țipat, dar nu m-a auzit nimeni în mijlocul vacarmului. Mă ghemuiesc sub masă, până când revine mecanicul și îmi spune, amabil, că sunt inutilă, dar că nu mă va turna și că ar trebui să plec acasă.

Nu merg direct acasă. Rătăcesc prin Przemyśl până când picioarele mele găsesc drumul spre catedrală. Deschid ușile grele, îmi fac cruce, aprind o lumânare și mă așez într-o strană, cu Iisus muribund deasupra mea.

Moartea nu este atât de cumplită, mă gândesc. Mai trist e să-ți pierzi șansa la viață. Așa cum s-a întâmplat cu Izio. Izio a murit fiindcă eu n-am ajuns la timp să-l salvez. Dar dacă n-aș fi încercat să vin?

Dacă supraviețuiesc războiului, pot să trăiesc cu faptul că nu am făcut nimic, sau voi avea o viață otrăvită de regrete?

Cum să îi spun Helenei când voi afla că Max e mort?

Cum să îi spun mamei că alegerile mele au ucis-o pe Helena?

N-aș avea șansa. Aș fi și eu moartă.

Dar cine să îi salveze, dacă nu eu?

Doamne, Dumnezeule. Fecioară. Dați-mi un răspuns.

Aerul păstrează tăcerea.

Ies din catedrală și picioarele mă duc spre ce a fost cândva o stradă evreiască, nu departe de noi. Clădirile sunt goale, rând după rând, cu ferestrele sparte, fără uși – probabil arse pentru căldură –, și, când îmi vâr capul înăuntru, văd că până și podelele au fost smulse. Apartamentele acestea semănaseră cu al meu. Erau standard. Toată lumea le cunoștea configurația. Toată lumea știa câte camere aveau, ce dimensiuni. N-ai fi putut încropi o ascunzătoare pentru evrei într-un apartament ca acestea. Ca al meu. S-ar fi văzut imediat diferența.

Ar trebui să vâr șapte persoane sub pat.

Soarele aproape a apus, iar cerul este portocaliu aprins, de o parte, și albastru luminos, de cealaltă. Pantofii mei lovesc pietrele pavajului, iar vântul geme prin ferestrele lipsă. Pustietatea mă neliniștește. Ciudat. Îmi strâng haina pe lângă corp și cred că așa va fi cândva ghetoul. Numai ecouri și vânt. Mă opresc. Închid ochii.

Urmează tăcerea. De parcă aș fi singura persoană din Przemyśl.

Doar că liniștea nu este goală.

Simt că mă împinge cineva.

Deschid ochii și mă împleticesc, aproape îmi pierd echilibrul. Două femei au apărut de după colț, cu mături în mâini. Să curețe trotuarul abandonat.

Poate că știu un apartament gol. Să le întreb.

Cealaltă parte a minții mele spune că e ridicol. De ce-ar ști așa ceva?

Nu strică să le întreb.

Ar trebui să merg la oficiul pentru locuințe.

„Întreabă-le!"

Picioarele mele se mișcă și cele două femeie ridică privirile de la grămada de gunoi pe care o strâng. Se uită la mine cum mă apropii.

– Scuzați-mă, încep eu, știți cumva apartamente goale?

– Ce? spune una dintre ele, mijind ochii la mine.

– Cunoașteți apartamente care ar putea fi descuiate? Îmi schimb greutatea pe celălalt picior și mă simt prost.

– Eu cunosc unul, spune cealaltă, sprijinindu-se în mătură. Este sfrijită și ridată, cu nasul roșu de la frig sau de la votcă, cu părul cenușiu ieșindu-i în șuvițe de sub eșarfă.

Există un spațiu gol pe Tatarska 3. Nu este un apartament. Este o casă... cât de cât.

– O colibă, completează cealaltă.

Mă uit la fețele lor murdare și ridate și întreb:

– Unde este strada Tatarska?

15

MARTIE 1943

Înconjor apartamentul de pe Tatarska 3. Femeile aveau dreptate. Sunt mai degrabă colibe cu pereți adiacenți decât apartamente. Au două etaje și acoperișuri abrupte, ascuțite, din tablă. Se află pe o porțiune scurtă de stradă, pe o colină cu foarte puține case. Clădirea goală a unui liceu se află chiar vizavi, o mănăstire împrejmuită pe vârful colinei, și văd vârfurile a două turnuri de catedrală și alte lumini care coboară spre piață. Construcția se întinde în formă de L, iar spațiul liber ocupă partea întunecoasă din spate, pe un petic de noroi înghețat. Într-o parte se află o fântână, iar în cealaltă, un hambar lunguiеț și puturos, care nu poate fi decât latrina.

N-am văzut oameni, dar le simt mirosul.

Aproape că mă cuprinde dorul de fermă.

Merg într-o parte și bat la ușa pe care a descris-o măturătoarea. Se deschide imediat. Cineva m-a urmărit din spatele perdelei.

– Da, spune o femeie.

– Sunteți custodele de pe Tatarska 3? Spațiul mai e liber?

Femeia încuviințează.

– Pot să-l văd? Ar fi posibil acum?

Mormăie și încuviințează iar, dispare înăuntru pentru o clipă și revine cu un set de chei și o lanternă aprinsă.

– Nu e ceva pretențios, spune ea. Este o femeie scundă, bondoacă. Are părul aranjat și un șorț care pare pătat de sfeclă roșie. Mă conduce spre o ușă de lemn, nu departe de toalete, și vâră cheia în broască. Durează ceva, dar reușește să deschidă și intră prima, cu lanterna.

Suntem într-o bucătărioară combinată cu o cameră de zi, adăugată mai târziu la construcție, cu pereți de lemn și o podea cu scânduri nerindeluite, o sobă, o chiuvetă cu scurgere, dar fără robinete, și o găleată pentru fântână, atârnată într-un cui. Nu are electricitate. Există două alte uși. Prima dă într-un dormitor, urmat de un alt dormitor, chiar în spate. Cealaltă ușă, vizavi de chiuvetă și de sobă, duce într-un holișor cu podea de pământ bătătorit și o scară.

– Sus ce este? întreb.

– Podul, spune femeia.

Mă întorc și mă opresc în bucătărie, dând roată încăperii, în timp ce femeia mă privește.

– Nu e ceva pretențios, repetă ea. De parcă i-aș fi găsit vreo vină.

Dar eu zâmbesc, zâmbesc așa cum n-am mai făcut-o de o săptămână.

– Nu-i pretențioasă, spun. E perfectă.

Custodele se numește doamna Krajewska și începe să-i placă de mine de îndată ce își dă seama că nu sunt demoralizată de găleți pentru apă și latrine exterioare. Îmi spune să mă duc la oficiul pentru locuințe și să completez un formular, și că i-ar plăcea să aibă ca vecină o tânără drăguță. Cât de bine le-ar prinde băieților ei să se joace cu surioara mea.

Alerg înapoi la apartament, parcă patinând pe gheață, parcă având aripi de avion militar, și intru pe ușă atât de repede, că Helena scoate un strigăt. A venit Max.

Se ridică.

– Ce este?

– Cred c-am găsit un apartament.

– Ai găsit un loc în care să-l ascunzi pe Max? întreabă Helena. Știam eu că vei căuta.

Ea știa. Eu nu. Nu-i spusesem nimic despre intenția de a-l ascunde.

– De unde ai știut?

– L-am întrebat pe Dumnezeu. Mama spunea mereu că așa se face dacă vrei ceva. Și așa am făcut.

Da, erau vorbele mamei.

– Dar de unde știai că vreau să-l ascund?

– Pentru că-l ascunzi mereu!

Avea dreptate.

– Asta vrei? Asta L-ai rugat pe Dumnezeu?

Ea mă privește ciudat.

– Firește! Tu nu?

Max stă pe loc, ascultându-ne. Ridic privirea spre el. Știu deja că se uită la mine.

– Ba da, răspund.

El clipește.

– Da, Hela. Asta am vrut și eu. Dar încă îl privesc pe Max.

El nu vorbește. Ne privim încă un minut foarte lung, apoi încuviințează. Parcă am semna un contract.

– Cât este ceasul? șoptește el.

– Nu știu... Privesc în cameră, ca și când ar putea crește un ceas în ea. Nu e încă șapte, spun.

– Atunci, să mergem să-l vedem.

– Acum?

– Da, acum, zâmbește el.

Străbatem strada la braț, ca un cuplu ieșit la plimbare, Max cu vechea mea eșarfă înfășurată peste jumătate de față, de parcă i-ar fi frig. Helena a fost dezamăgită că am lăsat-o acasă. Nu știam încă dacă puteam primi apartamentul, i-am spus. Mă gândeam că va bate din picior. În plus, am mai spus, nu voiam să atragem atenția asupra lui Max. A cedat.

Acum, nici măcar nu îmi este frică.

– Unde e Tatarska? șoptește Max, prin eșarfă. Nu cunosc strada.

– Este vizavi de liceu, de cel pe care l-au închis. Altfel, n-ai de unde s-o știi. Nu e mare lucru prin zonă.

– Ceea ce e foarte bine.

– Pe alee, spun eu, și îl întorc brusc pe Max spre stânga. Un polițist german a apărut pe stradă, în patrulă, și vine direct spre noi. Ne înghesuim în pasajul îngust dintre clădiri, înainte să treacă, înconjurăm prin spate, așteptăm și ieșim chiar pe stradă, în urma lui, de parcă nici nu ne-am fi oprit din mers. Max rânjește și mă cuprinde cu brațul.

Îi place să-i păcălească pe naziști mai mult decât credeam.

Când ajungem pe Tatarska, Max privește cu atenție în jur, ridicând capul spre acoperiș când intrăm în curte.

– Stai aici, spun și îl las lângă apartamentul cu numărul 3. Bat iar la doamna Krajewska.

– Ah, spune ea, deschizând complet ușa. Te-ai întors?

– Doamnă Krajewska, îmi pare rău că vă deranjez din nou, însă ați fost amabilă mai devreme, și acum am venit cu fratele meu mai mare. Ar dori să vadă și el casa, înainte să depun formularul. Vă deranjează să ne mai deschideți o dată?

Oftează.

– Vin cu lanterna.

Când ne întoarcem la Max, care stă încă în frig lângă ușă, ridică lanterna și îi aruncă o privire care ar putea părea înfricoșătoare, dacă nu ar fi procedat la fel și în cazul meu, cu o oră în urmă.

– Bună seara, spune Max. Își ține mâinile în buzunare, și mă întreb brusc dacă are o armă.

Doamna Krajewska icnește și descuie ușa.

– Nu este ceva pretențios, spune ea, când intrăm. Îl las pe Max să exploreze. El ia lanterna și intră în dormitor, urcă pe scară în pod și chiar iese să examineze latrinele.

– Ai pomenit de o soră, spune doamna Krajewska. Va sta și fratele tău aici?

– Nu, el locuiește în Cracovia, mint eu. Doar că își face griji pentru mine, poate prea mult. Dar este un frate bun.

Max intră iar și își bagă capul în sobă, încercând să se uite pe horn în sus. Fața doamnei Krajewska se înmoaie ca un baton de ciocolată care se topește.

– Cât de drăguț, spune ea. Vă las lanterna, vă sfătuiți, și mi-o aduceți când sunteți gata, da?

– Mulțumesc, doamnă Krajewska.

După ce închide ușa, Max se apropie de mine. Șușotim, în cazul în care femeia trage cu urechea.

– Sunt îngrijorat din cauza vecinilor, spune Max. Pereții dormitorului nu sunt groși, iar de partea cealaltă e altă căsuță. Toți vor trebui să treacă prin fața ferestrei din spate și pe ușa aceea ca să ajungă la toalete. Va fi dificil să păstrăm liniștea...

– Credeai cumva că voi găsi un apartament în deșert? Sau în Himalaya?

– Nu fă pe deșteapta, Fusia. Dar rânjește la mine. Locul ăsta e făcut pentru noi. Sub podea este pământ de cinci centimetri. Putem săpa un buncăr sub scânduri, pentru cazul în care ne trezim cu cineva la ușă.

Ne mai uităm o dată prin cameră și dintr-odată îmi dau seama că are nevoie de curățenie. De apa care va trebui cărată mereu. De mâncarea de cumpărat și de cărat pe deal în sus. De distanța dublă până la muncă. De cele nouă persoane în trei camere și de lipsa intimității.

Max spune:

– Ești sigură?

– Da. Sunt.

Ne întoarcem la Helena braț la braț, din nou, pozând în cuplu. A trecut multă vreme de când l-am văzut pe Max arătând atât de viu.

Max rămâne în apartament pentru că este prea aproape de ora de stingere ca să ajungă în siguranță la gard. Nu că gardul ar fi sigur. Mai sunt doi oameni spânzurați de el, uciși pentru că au părăsit ghetoul să cumpere de afară.

Mă supără că Max, deși știe asta, totuși a venit.

Își pune pantofii, în dimineața următoare, când aud o bătaie în ușă. Dură. Oficială.

Încremenim, iar Max se strecoară sub pat, luându-și încălțările. Helena vrea să îi mute cana, dar eu clatin din cap, cu un deget la buze. În vârful picioarelor, străbat holul și aștept. Bătaia se repetă de trei ori, iar eu transpir înainte să aud scârțâitul care dă de gol că a pus cineva piciorul pe a doua treaptă. Coboară. Mă strecor înapoi în cameră, cu degetul la buze, și mă uit pe după colțul rogojinii bătute în cuie peste fereastră, cu grijă să nu o mișc.

Iată-l pe ofițerul Berdecki, care ridică privirea spre fereastra mea și apoi se îndepărtează.

– Poți ieși, spun, dar Max e deja la jumătatea distanței.

– E polițistul ăla?

– Ce te face să crezi asta?

– Ce? Ai și alți iubiți care-ți bat la ușă la 6:30 dimineața?

– Nu, răspund eu, dulce. De obicei, îi las să stea peste noapte. Văd cum i se ridică arcul sprâncenei și cum zâmbește larg. Nu se supără că îl tachinez, fiindcă e fericit. E fericit că am găsit strada Tatarska.

– Dar, Fusia, aici rămâne doar Max! spune Helena. N-ai întârziat la lucru?

– Trebuie să merg la oficiul pentru locuințe, explic eu. L-am plătit pe băiatul Szymczak să ducă un bilet la Minerwa. Nu le va plăcea asta. Dar orele de lucru ale oficiului și ale turei mele aproape coincid.

– Trebuie să plec, spune Max. Înainte să ajungă aici soldații din schimbul de zi. Cât sunt încă obosiți cei din tura de noapte.

– Max, spun eu, serioasă. N-ar trebui să mai vii aici. Ar trebui să stai în ghetou până...

Până când vine vremea să riște să îl părăsească pentru totdeauna.

– Trebuie să aflu dacă primești Tatarska, spune el. Nu vreau să spun nimănui până nu știu cum vor sta lucrurile. Avem nevoie de timp să ne pregătim.

– Încă se citește corespondența?

– Da, cel puțin ce ajunge din ea.

Ne gândim pentru un minut. Apoi Helena propune:

– Îți pot aduce eu o scrisoare, Max.

Amândoi ne întoarcem spre masă, unde Helena pune vasele în chiuvetă. Este treaba ei acum, fiindcă eu muncesc.

– Pot duce o scrisoare la gard, insistă ea.

Îmi pun haina.

– Nu, Hela.

– Dar pot! M-am mai jucat acolo, și paznicilor nu le pasă de copii. Chiar dacă ne apropiem de gard.

– Când ai fost tu la gard?

– Săptămâna trecută. L-am căutat pe Max.

– Are dreptate, spune Max. Nu se leagă de copii.

– Trebuie să ne gândim la altceva, spun. Hela, spală vasele, și fii atentă. La fel și în cazul tău, îi spun eu lui Max. Exceptând vasele.

– Haide, îl aud pe Max spunând, în timp ce mă grăbesc pe hol. Te ajut să le ștergi înainte să plec.

În oficiul pentru locuințe nu sunt ochelari cu ramă de sârmă. În schimb, există o secretară poloneză amabilă, care îmi aduce documentele de completat pentru a solicita apartamentul de pe Tatarska 3. Sprâncenele ei se ridică când vede

că nu plec, ci mă retrag într-un colț să le completez, rozând capătul creionului. I le înapoiez.

– Cât va dura? întreb.

– Două zile.

– Și sunteți sigură că e încă gol? Că nu l-a mai cerut nimeni?

Femeia zâmbește.

– Nu prea cred, fluturaș. Vei primi o scrisoare.

Alerg pe ușă, străbat orașul până la fabrică, iar când mă grăbesc să intru în hală mă așteaptă Herr Braun. Oprește motoarele și zbiară la mine în germană și în poloneză. Biletele nu sunt suficiente, și nici scuzele. Sunt o fată proastă și leneșă, care nu va mai avea niciodată tupeul să întârzie la muncă. Voi sosi cu cinci minute mai devreme. Îmi voi depăși cota. Dacă nu îmi depășesc cota, voi fi recunoscătoare și bucuroasă să continui să lucrez până o depășesc.

Uneori, cel mai bine este să dai din cap aprobator.

Muncesc și în pauză, și, când ridic privirea, băiatul blond se află de cealaltă parte a mașinăriilor mele. Se numește Lubek, mi-a spus Januka, fata care își împarte ocazional sendvișul cu mine.

– Să-mi spui dacă ai nevoie de ajutor, se oferă el, și se îndepărtează.

A doua zi am nevoie de ajutor, iar Lubek îmi aduce mai mult metal cu care să hrănesc mașinăriile, ca să nu pierd timp făcând eu asta. Îmi depășesc cota. De îndată ce o depășesc, în ziua următoare, mă grăbesc să părăsesc hala, strecurându-mi brațele în mânecile hainei în timp ce fug pe podul de fier, cu eșarfa în mână, și nu pe cap, pentru că nu vreau să aștept

scrisoarea. Am douăzeci și trei de minute la dispoziție până se închide oficiul pentru locuințe.

Năvălesc pe ușă. Mica sală de așteptare este plină de oameni și miroase a transpirație, după fuga mea prin frigul proaspăt. Secretara ridică privirea. Ridică și sprâncenele. Apoi, ia un teanc de documente și le agită spre mine.

– L-am primit? strig, printre trupuri.

Ea încuviințează.

Mă strecor prin mulțime, o apuc pe secretară de obraji și o sărut zgomotos.

– Termină, spune ea, râzând, și îmi dă hârtiile. Și un set de chei.

– Dacă te sărut și eu, primesc apartament? întreabă un bărbat.

– Sărută-mă pe mine! strigă un altul.

Toată sala râde.

Mă îndrept cu pași mari spre apartamentul încă al meu, sub un cer plin de stele, și îi dau Helenei vestea cea mare. Sare în sus de bucurie. În noaptea aceea mă culc gândindu-mă cum aș putea muta un pat.

Nu visez nimic.

A doua zi dimineață, plec devreme și trec pe lângă gard, în caz că l-aș vedea pe Max. Nu vreau să am cum să-l văd, pentru că mă tem de ce se poate întâmpla dacă atrage atenția nemților. Sau poliției poloneze. Dar vreau să-l văd pe Max, să-i spun despre Tatarska. Zona de dincolo de gard, de obicei plină de oameni disperați, este pustie. Nu se aude decât țăcănitul cizmelor ofițerului de gardă. Înconjor până în locul

în care sârma ghimpată este slăbită, doar că nu mai este. Au fost bătute în cuie scânduri de lemn peste deschizătură și, când mă apropii de ferestruica de la subsol în care s-a vârât Max ultima dată, nu văd nici acolo pe nimeni. Acum trebuie să fug la muncă. Doar ca să descopăr că, mulțumită lui Herr Braun, sunt pe tura de noapte. Mai am douăsprezece ore până să încep.

Când intru iar pe ușă, o sperii pe Helena de îi dau lacrimile, pentru că își închipuie că mi-am pierdut slujba. Este la chiuveta din bucătărie, cu șorțul meu în jurul taliei, spălând vasele în apa pe care a încălzit-o pe sobă. O sărut pe creștet și o ajut să termine.

– Uite ce-am găsit, spune ea. Scoate lada veche de lemn pe care mi-a dat-o cândva doamna Diamant din nișa din spatele patului. Acolo își ține acum lucrurile, revistele pentru colaje, ața, bilele, nasturii și ce mai găsește pe stradă. Acum, scoate o minge dezumflată. Domnul Szymczak mi-a spus ieri că are o pompă de umflat cauciucuri și că o poate umfla, îmi spune ea.

– Nu crezi că are o gaură pe undeva și de aceea nu poate reține aerul?

– E-n regulă. Nu trebuie să stea umflată multă vreme. Doar cât s-o pot lovi de gardul ghetoului.

– Ce vrei să spui?

– O să merg la gard și o să mă joc cu mingea, și o să strig chestii gen „Maxi! Maxi! Scrisoare Fusia!", iar paznicul nu va ști ce înseamnă, dar Max va ști, și va ieși, așa că eu voi arunca mingea pe sub gard, când paznicul nu e atent, iar Max mi-o va da înapoi și, când mi-o dă înapoi, eu îi dau scrisoarea.

M-am jucat cu mingea de două ori cu paznicii, să văd dacă merge, și merge – e atât de ușor.

Mă uit la surioara mea. Care se joacă în compania ofițerilor SS.

– Pot s-o fac, confirmă ea.

Batem palma. Poate încerca, dar merg și eu cu ea și o urmăresc de după colț. Dacă Max nu vine în cinci minute, se oprește. Dacă ceva cât de neînsemnat pare nelalocul lui, se oprește. Mă postez în spatele unui mic stand de lângă șine, unde se vindea cândva înghețată, iar Helena începe să arunce mingea pe care i-a umflat-o domnul Szymczak. Are o bucată de hârtie în buzunar, pe care scrie „L-am primit. Fereastră. În două zile". Adică, am primit apartamentul de pe Tatarska, iar Max trebuie să se vadă cu mine la fereastra de la subsol – care pare cel mai sigur loc – în două zile.

Inima îmi bate atât de tare, încât cred că-mi vine rău.

Pentru că sunt cea mai nesăbuită soră din câte există.

Helena lovește mingea de peretele unei clădiri, prinzând-o când ricoșează.

– Maxi! Scrisoare Fusia! strigă ea. O lovește iar și strigă, ca într-un joc. Văd omul din SS privind-o pentru o clipă, în timp ce parcurge distanța de lângă gard. Apoi, ea se întoarce și o aruncă spre el. El se apleacă și o prinde, după care i-o aruncă. Helena râde și o azvârle înapoi.

Se pricepe.

Omul din SS zâmbește și îi aruncă mingea iar, arătând spre peretele de cărămidă. Helena strigă, lovește mingea de perete și o prinde. Strigă, lovește, prinde.

Apare Max, ca o umbră, în ușa unei clădiri de dincolo de gard.

Nu cred că Helena îl vede. Lovește mingea, în timp ce Max se apropie, iar când omul din SS i-o aruncă înapoi, la câțiva metri de unde trebuie să se întoarcă, Helena lovește mingea de gard.

Se rostogolește dedesubt. Max aleargă după minge, iar Helena așteaptă, cu nasul vârât prin gard și, când el rostogolește mingea înapoi pe sub sârmă, văd hârtiuța mototolită, strecurată din mâna ei într-a lui. În cealaltă mână, o altă bucată de hârtie trece de la el la ea.

La asta nu mă așteptam.

Se termină în câteva secunde. Max dispare, iar Helena lovește iar cu mingea în perete și aleargă după ea. Paznicul se întoarce și începe să măsoare gardul în pas cadențat. Ea se mai joacă un minut, două, apoi aleargă după colț, rânjind.

– Poftim, spune, dându-mi hârtia. O iau de mână și mergem repede, până când ajungem la două străzi distanță și ne așezăm la coada care se formează la brutărie. Cumpărăm bulci? întreabă Helena.

– Chiar și o prăjiturică, îi spun. Pentru că ești cea mai isteață fată pe care o cunosc.

Am impresia că zâmbetul îi va despica fața în două. Despăturesc bilețelul.

Tifos. Mâncare și medicamente.

Mă întreb cine e pe moarte.

Oricine ar fi, trebuie să aștepte până mâine, când iau primul salariu.

O duc pe Helena pe strada Tatarska, una ținând în mână o mătură, alta, un mop și un șervet de vase distrus. Helena aleargă dintr-o cameră în alta, trântind ușile, cățărându-se pe scară, rotindu-se cu brațele întinse prin bucătărie.

– E atât de mare! strigă ea.

Cred că i se pare că a trecut o veșnicie de când am plecat de la fermă.

Aprind focul în sobă cu niște rămășițe de lemn pe care le găsim în spatele scării de pe micul hol. Ne apucăm de treabă: ștergem pereții, frecăm podeaua, deranjăm mai mulți șoareci decât mi-aș fi dorit să văd. Helena învață să folosească pompa și să ia apă din fântână, umplând găleată după găleată și, în același timp, ținându-i la distanță pe cei doi băieți ai doamnei Krajewska. Într-un târziu, suntem mai murdare decât Tatarska 3.

Mă grăbesc spre casă pe înserat, mă spăl și mă grăbesc iar la muncă, ajungând chiar înainte de ora începerii turei. Nu văd pe nimeni cunoscut și nimeni nu mă poate ajuta să îmi fac norma. Nu reușesc, dar inspectorul se uită la fața mea obosită și i se face milă. Când plec, neamțul de la birou îmi dă un plic cu numele meu pe el. Salariul. Mă întorc și mi-l vâr în sutien.

Alerg la prăvălii în zori și intru în drogherie în secunda în care deschide spițerul ușa. Aspirina costă o jumătate din salariul meu, iar asta mă sperie. Mă liniștesc cu gândul că voi continua să primesc bani, și merg la piață. Soția fermierului cu care mă târguiesc de obicei tocmai își instalează taraba și se plânge că m-am dus în altă parte. Îi explic că nu, doar că am

acum o slujbă și că am lucrat de noapte. Cumpăr ouă, brânză, unt și o jumătate de pui. Bolnavii au nevoie de proteine. Sau cel puțin așa spunea mama despre femeile care nășteau, și cred că e cam același lucru.

Mă împleticesc pe ușa apartamentului, îi spun Helenei că poate mânca o felie de pâine și un ou, dorm trei ore și împachetez mâncarea pentru Max. Nu au trecut două zile, însă atunci nu știam despre tifos. Sper că își va da seama. Pregătesc un pachet învelit în hârtie maronie și în șorțul meu, apoi ocolesc gardul ghetoului și mă îndrept spre fereastra de la subsol, evitând poarta păzită.

Aleea îngustă este pustie, cu excepția unor grămezi de resturi și de petele înghețate de apă murdară de la vasele cuiva. Ferestrele de deasupra mea îmi par niște ochi. Mă sprijin de o clădire, cu pachetul în mâini. Este frig. Foarte frig. Dacă aș fi Gestapo, cred eu, aș posta câte un om în unele dintre apartamente, care să supravegheze gardul, fără să fie văzut de jos. Gândul mă face să mă cutremur. Nu se întâmplă nimic o vreme, așa că arunc o pietricică în geamlâc.

Ratez. Mai arunc una și provoc zgomot. După câteva secunde, fereastra se deschide și capul lui Max iese afară. Aud pași venind dinspre gard. Max dispare, geamul se închide pe neauzite, iar eu mă ascund sub porticul unei prăvălii abandonate. Privesc deschizătura din gard prin geam și văd un polițist polonez care trece, cu cascheta înfundată pe frunte.

Mi-aș dori să știu când trece patrula.

Mă strecor înapoi spre gard, și Max scoate iar capul, chemându-mă. Mă grăbesc să înaintez, îngenunchez și împing pachetul prin sârma ghimpată. El îl trage prin geam.

– Cine e bolnav? șoptesc.

– Henek și doctorul Schillinger.

Numai să nu piardă Max încă un frate!

– Este și aspirină, spun.

– Le-am spus despre casă, zice Max. Am un plan...

Pașii revin. Max dispare, fereastra se închide, iar eu mă ridic în picioare. Cizmele macină pietrișul dintre pietrele de pavaj. Tropăie. Țâșnesc dincolo de alee, dar n-am timp să mă ascund. Mă sprijin de perete, parcă plictisită.

O fulgerare de albastru, și iată un polițist alergând pe lângă mine. Se oprește, dă înapoi și se uită pe alee.

Este ofițerul Berdecki.

Ochii lui albaștri clipesc și ne privim. Are obrajii roșii.

Chiar este foarte chipeș. Parcă-i din reviste.

Eu mă prefac că aștept pe cineva la poarta ghetoului.

Ar trebui să mă aresteze.

Dar pleacă. Pleacă, clătinând din cap.

Mă întreb ce-oi fi făcut ca să îl conving pe bărbatul ăsta să mă placă suficient cât să mă lase iar să plec.

Sau cum voi plăti pentru asta, mai târziu. Știe unde locuiesc.

Alerg acasă, dau năvală în apartament și spun:

– Hela, ne mutăm. Astăzi.

Ne ia trei ore să împachetăm tot ce avem, și numai pentru că durează o oră să găsesc pe cineva care să-mi închirieze un cărucior. Două dintre cutii le cărăm chiar noi pe Tatarska, și o las pe Helena cu ele cât mă întorc să încarc vasele, cadrul patului și salteaua. Vreau să mă mișc repede, ca să dispar

înainte ca ofițerul Berdecki să își încheie tura și Emilika să vină acasă. Mă tem că, dacă mă vede, își dă seama ce fac. Este mai bine să o las să se întrebe.

Trag salteaua pe scări în jos, o așez deasupra cărucioru-lui încărcat, îl plătesc pe băiatul Szymczak să îl supravegheze, apoi alerg înapoi sus, să mă asigur că nu am uitat nimic.

Mă uit prin camera goală, unde murdăria și praful despre care aș fi putut jura că nu există acoperă podeaua, și străbat fi-ecare centimetru din apartamentul plin de ecouri. Amintirea a ce a fost cândva și vederea a ce este acum se ciocnesc în mintea mea, ca două tangouri în chei diferite. Ar fi trebuit să deretic. Doamna Diamant și-ar fi dorit asta. Păstra mereu podelele curate, mai ales în prăvălie.

Dar apoi mă gândesc că *babcia* mea ar fi preferat să îi salvez fiii.

Las cheia pe comodă, închid ușa și împing căruciorul amărât până pe Tatarska 3.

16

MARTIE 1943

Sunt atât de obosită la muncă, în noaptea aceea, că am noroc să ajung la miezul nopții cu toate degetele la locul lor. Mecanicul de noapte vine și mă bate pe umăr, făcând semn din cap spre masa de reparații. Dorm o oră și mă întorc.

Când ajung pe strada Tatarska, Helena este pe podea, pe salteaua goală, tremurând în somn pentru că vremea este încă aprigă, iar ea știe că nu are voie să aprindă focul. Dar a agățat hainele noastre de cârlige în dormitor, a pus rogojinile urâte, cu care acopeream ferestrele, pe podea și a aranjat vasele pe raftul de lângă chiuvetă. O acopăr cu haina mea, aprind focul și asamblez patul. Au rămas două ouă și o jumătate de cană cu lapte pentru micul dejun. Trebuie să merg la piață. Și trebuie să îi trimit un mesaj lui Max. Dacă ne caută la apartament, nu va fi nimeni acolo care să îl ascundă.

Scriu trei cuvinte pe o bucată de hârtie maronie, de la măcelărie. „Mutat. Bolnavi? Când?" De îndată ce ochii Helenei se deschid, întreb:

– Ți-ai luat și mingea?

Peste o oră, Helena se află la poarta ghetoului, jucându-se cu mingea, cu bilețelul în buzunar, iar eu sunt la post, lângă vechea tarabă de înghețată. Doar că, de data asta, va aștepta și se va mai juca după ce îi va fi dat bilețelul lui Max, ca să vadă dacă primește răspuns. Sper că îmi va spune cine

trăiește, cine este încă bolnav și când pot veni pe Tatarska. Helena lovește mingea de peretele din cărămidă al unei clădiri.

– Maxi! Maxi! Scrisoare Fusia! strigă ea.

Astăzi mai sunt și alți copii la gard. Unii încearcă să se joace cu Helena, dar ea îi ignoră. Lângă fântâna secată din piața dezafectată, un grup de patru băieți, tineri adolescenți cu puf deasupra buzelor, își trec de la unul la altul o țigară. Helena aruncă mingea spre paznic – un tip din SS, deși nu același –, și el latră la ea ceva neprietenos, deși îmi este greu să înțeleg, peste claxonul unei mașini. Ea se joacă mai departe și strigă, dar evită paznicul.

„Bravo, Hela."

Apoi îl văd pe Max mergând de cealaltă parte a gardului, departe de sârmă. Helena aruncă tare mingea, ratează și o lasă să se rostogolească sub gard. Paznicul e cu spatele. Max oprește mingea și se apropie repede să i-o înapoieze. Nu îmi dau seama dacă Helena i-a dat sau nu bilețelul.

– Stefania Podgórska, ce faci în mijlocul drumului?

Tresar ca arsă. Este doamna Wojcik, care stă lângă mine, ținându-și cățelul. Zâmbesc fals.

– Aștept pe cineva.

– Pe cine? întreabă.

Nu îmi place deloc de ea. Ce caută pe partea asta de șine? Mă uit după Helena. Se joacă foarte aproape de gard. Nu-l văd pe Max.

– Pe polițistul tău? întreabă doamna Wojcik. Așa este, nu? Deja ți-a făcut buclucul? Nu mă poți păcăli. Am fost măritată treizeci și doi de ani, am crescut doi fii și mă aștept să am din

nou un soț, curând. Se oprește aici, sperând că voi întreba mai multe. Așa că nu mă poți contrazice. Îi știu eu pe bărbați.

Sunt prea obosită pentru așa ceva.

– Doamnă Wojcik, am un singur lucru să vă spun. Se apleacă spre mine, așteptând. Mai precis, *geyn in drerd*!

Sigur nu are idee că tocmai i-am spus să se ducă naibii, în idiș, dar, după expresia feței, cred că i-am transmis emoția corectă.

Cățelul schelălăie când doamna Wojcik pufnește și pleacă, și, când mă întorc, copiii se joacă și paznicul se află în fața porții, vorbind cu unul dintre băieții cu țigara. Mingea Helenei se rostogolește încă de-a lungul gardului.

Dar nici urmă de Helena.

Ies de lângă gheretă.

– Hela? strig. Helena? Mă îndrept spre gard. Helena! strig iar, învârtindu-mă în cerc. Apoi îl văd pe Max dincolo de gard, arătând disperat în dreapta mea. Paznicul din SS se oprește din discuție să se uite la mine. Arăt și formez cuvintele „Pe aici?".

Paznicul ridică pistolul, dar, la încuviințarea lui Max, sprintez în direcția respectivă, înainte ca paznicul să poată lătra un cuvânt.

– Helena!

Oamenii se întorc să se uite la mine, iar eu alerg spre următorul colț de stradă, alunecând și oprindu-mă brusc, să privesc în ambele direcții. Nu o văd. Șinele arată o singură direcție de întoarcere. Dar pe care stradă?

– Ați văzut o fetiță? întreb un bărbat care se sprijină de stâlpul unui felinar. Icnește și arată spre stânga. Alerg

într-acolo, de-a lungul gardului ghetoului, spre un cartier cu apartamente. Acolo sunt niște fetițe care desenează un șotron pe trotuar. Ați văzut o fetiță alergând pe aici? le întreb, gâfâind. Una cu codițe se uită suspicioasă la mine și clatină din cap.

– Am văzut niște băieți, spune ea. Și un soldat.

Mă gândesc la băieții care împărțeau țigara. La cel care discuta cu paznicul. Nu.

„Nu, nu, nu."

Ce i-o fi dat Max?

– Pe unde au luat-o? întreb. Vocea mea e sfâșiată de panică. Pe unde? Ce fel de soldat?

Dar fetița nu știe.

Mă uit spre trotuar. Văd cel puțin patru intersecții unde Helena ar fi putut coti. Dar dacă ai vrea să ajungi la pasarela de peste șine, dacă ai vrea să scapi de o haită de băieți și de un ofițer din Gestapo, și să ajungi înapoi pe Tatarska, atunci ai lua-o pe aici, unde sunt o mulțime de străduțe.

Alerg în toate direcțiile în care ar fi putut pleca Helena, dar nu văd nimic și pe nimeni. Mă întorc spre casă, zburând peste pod, peste piață și în sus, pe colină, până când picioarele mele lovesc pământul înghețat din curtea Tatarska 3. Descui ușa. Poate a intrat pe fereastră.

– Hela? urlu. Strig chiar și spre scara ce duce în pod. Dar simt că nu e nimeni acolo. Alerg înapoi în curte. Helena?

Doamna Krajewska scoate capul pe ușă.

– Ce s-a întâmplat?

– Ați văzut-o pe sora mea?

– Nu e chiar în spatele tău?

Mă întorc pe călcâie, și iat-o pe Helena, urcând dealul dinspre curțile din spate, și nu dinspre stradă. Are buza spartă și lacrimi în obraji.

– Scuze pentru deranj! îi strig doamnei Krajewska peste umăr, și o bag pe Helena în casă. De îndată ce închid ușa, cad în genunchi și o strâng în brațe. Se cutremură de suspine.

– Băieții... spune ea. Urmăreau. Voiau... să prindă oameni care ajută evrei, și au văzut... unul dintre ei l-a văzut... pe Max... dându-mi bilețelul.

O privesc în față, ștergându-i sângele de pe buză cu mâneca și încercând să nu-i arăt cât sunt de speriată. Pentru că i-am pipăit deja buzunarele. Sunt goale, și în mână nu văd niciun bilețel.

S-ar putea să trebuiască să fugim. Acum.

– Băiatul acela mare, suspină Helena, a spus să-i dau ce-am primit de la evreu și, când am fugit, a strigat după soldatul cu caschetă neagră, și au fugit după mine. M-au urmărit multă vreme, iar eu nu... n-am mai putut să fug. M-au prins.

Mă uit pe geam, dar strada e pustie.

– Hela, ce spunea bilețelul?

– Nu știu! Nu m-am uitat! Nu știu toate cuvintele...

Dacă Max a folosit numele nostru sau adresa, orice ne-ar fi putut da de gol, ei nu mai au un loc sigur.

– Ce-au făcut băieții când au luat bilețelul?

Helena se încruntă.

– Cine a luat bilețelul, băieții sau soldatul? Ce-au spus? L-au citit?

– Nu, spune Helena, ștergându-și lacrimile. Nu l-au putut citi.

– De ce?

– Pentru că l-am mâncat.

Mă sprijin pe călcâie.

– Ai mâncat bileţelul de la Max?

– Îmi pare rău, Stefi! Dar îmi era teamă că, dacă spunea ceva important... aşa că l-am rupt şi l-am băgat în gură... doar că alergam, şi mi-a fost greu să înghit... mă înecam, şi ei m-au prins din urmă, şi băiatul m-a lovit şi... l-am înghiţit!

Mă mai uit o clipă la ea, apoi o strâng tare, tare în braţe.

– Apoi a venit soldatul cu caschetă neagră...

Mă aplec iar spre ea.

– Voia să mă ia, şi...

Îi cuprind faţa cu palmele.

– Aşa că l-am lovit, şi am căzut, şi l-am muşcat!

– L-ai muşcat?

– De picior! Eşti supărată? mă întreabă, apoi repetă: Eşti supărată? Doar că, de data asta, are vocea înfundată în părul meu.

Clatin din cap.

– Dar dacă spunea ceva important...

– Tocmai de aceea l-ai mâncat, fată isteaţă. Şi eşti mai curajoasă decât toată armata poloneză la un loc, pentru că pun pariu că niciunul dintre soldaţii noştri n-a muşcat vreodată un nazist de picior. Nici măcar o dată.

– Serios?

– Serios. Îi sărut fruntea şi ambii obraji, şi apoi iarăşi fruntea, şi, înainte să termin, lacrimile ei s-au uscat şi zâmbetul începe să i se formeze pe buzele crăpate. Sunt atât de

Sunt hotărâtă să nu mai fie niciodată nevoită să fie atât de isteață și de curajoasă.

Asta înseamnă că mâine mă voi strecura în ghetou.

Hotărăsc să merg de dimineață, după muncă. Este intervalul preferat de Max, pentru că, spune el, paznicii de noapte dorm în picioare. Cea mai simplă cale, decid, este prin ferestruica de la subsol. Dacă o găsesc descuiată. Dacă n-am vreun polițist polonez pe urme.

Nu sunt sigură ce mă fac dacă s-ar întâmpla să am.

Înconjor iar gardul și urmez o cale în zigzag pe alei și prin spatele clădirilor, până când ajung la intrarea ferită a prăvăliei abandonate. De acolo privesc, la fel ca înainte, prin vitrinele goale. Stau multă vreme pe loc. Nu trece nicio patrulă, ceea ce înseamnă că nu există una, sau că va apărea din minut în minut. Mai aștept puțin, apoi mă apropii de marginea aleii și mă aplec ca și când mi-aș lega șireturile. Ridic privirea și cercetez gardul. Nu văd pe nimeni.

Țâșnesc în față și mă târăsc pe sub sârma ghimpată. Fereastra e atât de aproape, că nici n-am trecut de jumătatea gardului și trebuie să o deschid. Dar se deschide și eu mă târăsc în interior, întorcându-mă cu greu să îmi vâr picioarele înainte și să alunec la subsol, unde aterizez dur și simt că mă furnică tălpile. Nu știam că sunt atât de departe de podea. Fereastra se trântește mai tare decât ar trebui, iar acum geamul a crăpat, deși e atât de murdar, că nu permite luminii să intre aproape deloc.

Sunt în beznă.

Apoi, ceva se mișcă. O umbră mai mare decât un șobolan se ridică brusc. Am nevoie de toată puterea voinței să îmi înăbuș strigătul, dar aud:

– Fusia?

– Max, șoptesc, tu ești?

– Uite, proptește nițel geamul...

Are un soi de băț pe care îl folosește ca să țină geamul deschis, și, când îl împinge, văd locul în care ar trebui să-i fie ochii și îi văd silueta în penumbră. Cam atât.

– Ce faci aici? întreb.

– Așteptam să văd dacă te apropii de gard, ca să-ți spun să nu faci asta. Credeam că vei arunca înainte cu o piatră. Ce s-a întâmplat cu biletul?

– Helena l-a mâncat în timp ce fugea, dar nu știa ce-ai scris. Cum se simte Henek? Dar domnul Schillinger?

– Vor trăi. Tifosul face ravagii. Trebuie să ai grijă când vii aici. Schillinger e atât de slăbit, că Gestapoul aproape l-a împușcat.

– Cum adică?

– Împușcau pe toată lumea care era prea bolnavă să se ridice din pat. l-am pus pe Henek în buncărul din pivniță, dar pe Schillinger a trebuit să-l rostogolesc sub pat. Dziusia s-a așezat deasupra, cu picioarele atârnând...

Cred că știu de unde i-a venit ideea asta. Apoi, îmi dau seama că vorbim cu nonșalanță despre uciderea cu sânge rece a bolnavilor.

– N-ar fi trebuit să vii, spune el. Ghetoul este periculos acum. Să intri și să ieși.

Deși pare să fi știut că voi veni.

– Am un plan să ieșim de aici, dar va dura o vreme să fac rost de hainele potrivite și de lucrurile de care avem nevoie. Siunek Hirsch și cu mine vom ieși primii. Peste o săptămână. Ne vedem la gară, pe peron. Dacă tu întârzii, ne putem preface că așteptăm trenul. Apoi, tu pleci prima și noi te urmăm, și, dacă e poliție, îi distragi tu, iar eu îl duc pe Siunek pe Tatarska.

– La ce oră?

– La șase dimineața, când se termină tura de noapte.

– Dacă sunt pe tura de noapte, nu pot ajunge înainte de 6:30. Dacă sunt pe tura de zi, va trebui să ne vedem la cinci.

– Să treci pe lângă gard cu o zi înainte și să ridici șase sau cinci degete, ca să știu.

– Bine.

Brațele lui Max mă înconjoară. Este cald și murdar, de la podeaua pivniței. Și foarte slab.

– Mulțumesc, Fusia. Îmi dă drumul. Trebuie să te grăbești, spune el. Totul este supravegheat. Ferestruica de la subsol – nu știu cum de n-ai fost prinsă.

Mă întreb dacă motivul este că e supravegheată de polițistul meu polonez.

– Ieși pe calea veche. E la o stradă distanță, dacă faci stânga cum ieși pe ușă și o tai în dreapta, pe străduța următoare. Am slăbit iar sârma, dar nu cred c-au aflat. Ia asta. Max se întoarce și scotocește în beznă, apoi îmi vâră un pachet în mâini. Mi-aș dori să merg cu tine, dar noi doi, împreună... Dacă vezi că se schimbă paza, dacă vezi orice ți se pare în neregulă, ascunde-te. Sau culcă-te la pământ. Întinde-te. De parcă ai fi obosită. Dacă îi auzi strigând „Schwammberger!", fugi. Cât de repede poți. Promite-mi.

– Cine este Schwammberger?

– Ofițerul care conduce ghetoul. Îi place să împuște oameni când iese la plimbare. Dacă-i auzi numele, fugi. Îmi promiți?

– Promit.

– Peste cinci zile, plimbă-te pe lângă gard. Peste șase zile, ne vedem la gară.

Apoi, va ajunge pe Tatarska. La mai bine. Sau la mai rău.

Max mă conduce la treptele care dau spre ieșirea din pivniță, apoi la două uși care ies în stradă. Le deschid, iar el șoptește:

– Fusia?

Mă întorc.

– Cumpără-mi o lopată.

Mă târăsc afară, pe străzi, de parcă stau să cadă bombe.

Este mult mai rău decât ultima dată. Oamenii stau înghesuiți în grupuri mici, sau tremură singuri în frig. Apoi, îmi dau seama că mulți sunt morți – sau atât de aproape de moarte, că nu mai contează. Tifos. Înfometare. Și cine știe câte altele pe deasupra. O tai pe alee, așa cum mi-a spus Max, strângând pachetul la piept și încercând să nu înțeleg ce văd.

Apoi, aud un lătrat.

– Stai!

Vocea este în spatele meu. Privesc peste umăr.

– Tu, de colo! Stai! Un bărbat se apropie în grabă pe alee. Poartă o salopetă murdară, de muncitor, și o șapcă trasă peste ochi. Cizmele lui calcă zgomotos pavajul. Ce cauți aici? întreabă el. Ce-ai acolo?

Este prea curat ca să fie muncitor. Iar eu sunt prea curată ca să locuiesc în ghetou.

Înăuntrul meu, ceva încetinește, iar mintea mea accelerează. Privesc în jos și îmi dau seama că duc două cămăși și niște perdele – sau așa cred.

– Am cumpărat perdele.

– Știi că n-ai voie să cumperi sau să vinzi aici.

Încerc să zâmbesc.

– Dar am o soră de hrănit, și am...

– Hai cu mine, spune el, apucându-mă de braț. Acum! adaugă, când mă împotrivesc. Sau vrei să chem SS-ul? Mă împinge pe alee, apoi pe stradă, pe lângă vii și morți, într-o clădire ce pare de birouri, deși dorm oameni și aici. De-a lungul unui pat sunt aliniate paturi de campanie. Îmi trag brațul din strânsoare.

– Cine ești?

– *Judenrat*, spune bărbatul.

– Poliția evreilor? Dar unde ți-e uniforma?

Nu răspunde. Mă duce într-o cameră cu un birou și mă face să mă așez. Intră alți doi bărbați. Sunt membri ai Orpo și poartă uniforme. Poartă o conversație lungă, pe șoptite, din care nu prind nimic. Apoi, îmi iau pachetul și îl analizează, scuturând cele două cămăși și două seturi de perdele. Nu știu de unde le-a luat Max, însă materialul este întunecat și gros, și are crini albi imprimați pe el; și știu imediat la ce sunt bune: ca să ascundă evreii de privirile care ar putea cerceta ferestrele de pe Tatarska 3.

Lasă grămada de material pe un birou. Bărbatul care m-a arestat pleacă, înlocuit de altul. Nici el nu poartă uniformă.

Acesta se așază în spatele biroului, iar ceilalți doi rămân pe poziții. Bărbatul arată bine hrănit, dar obosit. Și hotărât.

– Actele, te rog, spune el.

Îi întind actele și decid să nu pomenesc că adresa este greșită.

– Podgórska, spune el, trecându-și ochii peste poza mea. Ridică privirea. Știm cine ești.

– Numele meu e pe documente.

Zâmbește.

– Poate ar trebui să spun că știm *ce* ești. Și ce faci.

– Știți că am venit să cumpăr perdele în ghetou?

– Domnișoară Podgórska, știm că dorești să ascunzi evrei.

Dacă aș fi ridicat privirea și aș fi dat de Hitler stând la biroul acela, n-aș fi fost mai surprinsă decât sunt. Cum să fiu prinsă acum? Când nici măcar nu făcusem ceva? Mă las pe spate în scaun.

– Nu ascund evrei. Am cumpărat niște perdele ieftine de la oameni care nu mai au nevoie de ele.

Bărbatul pune jos documentele mele și deschide un dosar galben.

– Ai fost observată, domnișoară Podgórska, venind și plecând. Te-am văzut dând bunuri peste gard. Am văzut-o pe sora ta la gard...

Asta mă înfioară. Răsfoiește dosarul, citind mai departe.

– Știm că încerci să îi ascunzi pe... doctorul Schillinger și pe fiica lui. Pe Siunek Hirsch și pe tatăl lui, doctorul Leon Hirsch. Pe Henek Diamant și pe Danuta Karfiol.

L-ați uitat pe Max.

– Vezi tu, domnișoară, nu poți minți. Pentru că știm.

N-am nimic de zis despre ce știe el. Tot ce vreau să știu *eu* este de unde știe. Și cum pot ieși din povestea asta? Îi zâmbesc subțire.

– Există o problemă cu informațiile dumitale. Sunt eronate.

– Ascunzi evrei, domnișoară Podgórska. Sau o vei face curând.

Unul dintre membrii Orpo rânjește arogant. Par să creadă că și-au terminat treaba cu mine și c-a fost frumos împachetată, ca la magazin. Bărbatul își așază documentele în dosar și îl pune pe birou.

– Conform legii, vei fi dusă la birourile Gestapo-ului, unde poți explica și poți răspunde pentru ceea ce faci. Ofițerul de față va...

– Legea cui? întreb.

Ridică privirea, uimit.

– Legea germană, firește.

– Sunteți evrei, spun, și încercați să mă dați pe mâna nemților... pentru că salvez evrei.

Fața omului se răsucește într-o grimasă.

– Și noi încercăm să salvăm evrei, domnișoară Podgórska. Trebuie să înțelegi. Dacă toată lumea respectă regulile, nu vor exista urmări. Dar și un singur evreu prins asupra faptului înseamnă că sute vor fi pedepsiți. Ați facilitat activitățile criminale a șapte evrei, domnișoară Podgórska. S-ar putea pierde mii de vieți. Dacă vrem să supraviețuim, trebuie să avem ordine. Trebuie să îi protejăm pe cei nevinovați...

– Dar naziștii ucid nevinovații! Propriii voștri oameni! Și, între timp, voi mențineți „ordinea", ca monștrii aceia să poată avea un ghetou întreg de victime mai ușor de ucis!

Bărbatul clipește.

– Știți că spun adevărul. Mă uit urât la ceilalți doi. Nu mai zâmbesc. Nu-i așa? Sau n-a îndrăznit nimeni să vi-l arunce în față?

– Salvăm câți putem, spune bărbatul.

– Stând și uitându-vă, în timp ce sunt uciși și înfometați? Încărcându-i în trenuri ca să fie... Mă uit la ei, iar ei se uită la mine de parcă mi-aș fi pierdut mințile. Sper să mă duceți la Gestapo, continui eu. Ca să le spun și lor ce vă spun vouă. Că sunteți lași. Idioți. Bineînțeles că vreau să ascund evrei. Recunosc. Este adevărat. Vreau să-i ascund și să-i salvez până când cineva decide să pună capăt războiului. Între timp, o să lupt să ajut cât pot, chiar dacă voi n-o veți face, și nu îmi voi căuta scuze pentru asta. Mă ridic, parcă pe punctul să plec. Am picioarele dintr-un cauciuc foarte moale. Duceți-mă la Gestapo. Acum. Mă vor ucide și îi vor ucide pe toți cei pe care i-aș fi putut salva. Sper să vă ierte Dumnezeu, deși nu prea văd cum ar putea.

– Afară, spune bărbatul de la birou. Li se adresează celor doi membri Orpo. Ei ies, și ușa se închide cu un pocnet. Stai jos.

Rămân în picioare.

– Am spus să stai jos.

Mă așez.

– Crezi că-mi place postura în care mă aflu, domnișoară Podgórska? Mă întreb ce fel de alegeri crezi că am. Poate ai

impresia c-am ales de bunăvoie să fiu aici? Că SS nu poate intra oricând în casa mea, să-mi împuște familia? Deschide un sertar și începe să mâzgălească pe o bucățică de hârtie pe care a rupt-o dintr-un carnețel. Încercăm să-i salvăm, spune el. Dăm listele greșite și amânăm deportările. Limităm represaliile pricinuite de oameni ca tine, pentru ca, undeva, cineva să fie salvat. Dacă ai alte sugestii despre ce aș putea face să îmi salvez oamenii, te rog să-mi spui. Așteaptă să-i răspund. Nu ai? Atunci, adună-ți lucrurile și hai cu mine.

Fac ce mi se spune și împăturesc perdelele și cămășile. Curajul mi se scurge precum apa printr-o sită. Dacă mă ucid, ce se va întâmpla cu Max? Cu ceilalți?

Ce se va întâmpla cu Helena?

Ar fi trebuit să fac mai multe pentru Helena.

Îmi iau actele, strâng materialele împăturite la piept, și bărbatul deschide ușa. Îl urmez pe un coridor lung, slab luminat, departe de intrarea pe care am venit, trecând pe lângă alte rânduri de paturi, unele cu bărbați dormind.

Încerc să mă gândesc ce să fac.

Să mă lupt? Nu am nimic cu care să fac asta. Doar perdele și unghii.

Să plâng? Cred că oricum am s-o fac.

Să îl împing, să îl lovesc cât de tare pot și să fug?

N-aș reuși să ies din ghetou.

Ajungem într-o cămăruță de la capătul coridorului, un soi de chicinetă încălzită de aburul de varză. Bărbatul deschide ușa din spate.

– Ia asta, spune el, dându-mi hârtia ruptă din carnețel. Du-te la ușa din față și dă-i-o paznicului.

– Și pe urmă?

– Du-te acasă, domnișoară Podgórska.

Mă uit iar la hârtie și nu pricep.

– Du-te acasă, spune el, și nu te mai întoarce. Și... Mă străduiesc să-i prind cuvintele. Dacă vrei să faci ceva, ar fi bine să fie repede. Ai înțeles?

Încuviințez și ies repede pe ușă.

– Stai, spun, întorcându-mă. De unde ai știut?

– Vorbe, răspunde el.

– Vorbele cui?

– Oamenilor le place să vorbească.

– Și cui îi place să asculte?

Ridică din umăr și dintr-o sprânceană.

– Nu știu răspunsul. Ai grijă, domnișoară Podgórska. Să ne ierte Dumnezeu pe toți.

Închide ușa, iar eu rămân acolo, holbându-mă, prea amorțită să simt ușurare. Ascult nefericirea din ghetou.

Mă gândesc la ce a spus despre familia lui. La Izio, care a murit în lagăr pentru că *Judenrat* a făcut o listă. La evreul din Orpo care a amenințat că va arunca o grenadă în ascunzătoarea lui Max și i-a demascat pe toți cei dinăuntru.

Ar trebui să organizeze o armată, nu trenurile morții. Ar trebui să lupte.

Bărbații ca Max ar fi luptat.

Asta ar fi trebuit să-i spun. Așa ar fi trebuit să-și protejeze oamenii.

Sau poate că, la fel ca noi toți, nu știa nici el ce va urma. Poate că n-a știut până n-a fost prea târziu.

Nu mi-a spus nici măcar numele lui.

Mă grăbesc spre poartă, îi arăt pazniculuí biletul și, spre surprinderea mea, mă lasă să ies. Când ușa mea de pe strada Tatarska este încuiată, lampa, aprinsă, și Helena îmi face un ceai, mă pot gândi doar la vorbe și la cât va dura până vor afla cei din Gestapo.

17

APRILIE 1943

Îmi petrec următoarele zile trudind la fabrică și pe Tatarska 3. Cineva a vorbit, și nu știu nici cine, nici ce, și nici cu cine. Poate că am fost deja denunțate. Poate că cei din Gestapo vor veni în miez de noapte și mă vor lua de lângă mașinării. Poate că vor da buzna în miez de zi și îmi vor sparge ușa casei. Sau poate așteaptă.

Să vină Max și Siunek.

Nu am cum să îi avertizez.

Nu pot dormi. Abia dacă pot mânca. Îmi spun că, dacă Gestapoul știe, atunci deja cunosc numele evreilor. Că-i vor lua din ghetou, nu-i vor căuta printre oamenii de pe stradă. Că SS-ul nu s-a preocupat niciodată de amănunte precum dovezile – de ce să aștepte să le aibă?

Dacă ar ști, îmi spun, ar fi deja aici.

Este mai ușor să îmi repet lucrurile astea decât să le cred.

Nu mă pot aștepta să fiu mereu arestată și eliberată.

În cinci zile, trec pe lângă gard, în drum spre casă. Îl văd pe Max șezând, dincolo de sârmă. Sunt atât de ușurată să-l zăresc, încât zâmbesc. Parcă ar fi Paște și ziua mea.

Îmi răspunde la zâmbet.

Ridic șase degete și merg mai departe.

Încuviințează.

Mă duc acasă și atârn perdelele.

La ora 6:20, trec pe lângă gară, în drumul meu de la muncă spre casă. Pe banca de pe peron stau doi bărbați. Au șepcile trase până aproape de nas, grăsime pe față, genți mari, care ar putea fi pline de unelte, în spinare, și unul ține un termos cu mâner. Cel cu termosul este Max, iar celălalt trebuie să fie Siunek. Nu sunt sigură în ce fel de muncitori pozează. Dar, indiferent ce sunt, se ridică de pe bancă și încep să se deplaseze în direcția mea.

Mă țin zdravăn de reverele hainei, ca să nu îmi tremure mâinile foarte tare, chiar dacă nu e atât de frig, și mă îndrept în pas lejer spre Tatarska 3. Apoi, iuțesc pasul. Văd un polițist venind de pe o stradă lăturalnică și întorcându-se în direcția mea.

Nu îndrăznesc să privesc în urmă. Dacă văd un polițist, se presupune că ar trebui să-i distrag atenția. De-asta sunt aici, ca să atrag atenția poliției asupra mea, și nu asupra muncitorilor care nu sunt muncitori, aflați câțiva pași mai în spate.

Dar creierul meu nu are nicio idee cum să acționeze.

Atunci, aud o voce.

– Stefania?

Mă opresc. Este chiar el, ofițerul Berdecki. Ofițerul Markus Berdecki din poliția poloneză, cu ochii lui albaștri, cu gropița lui și cu bărbia aceea pătrată. Bărbatul care este peste tot unde nu vreau să fie.

S-a zis cu distragerea.

Își scoate cascheta.

– Te-am căutat, Stefania. Vii de la muncă?

– Da, răspund, comandându-le picioarelor să se repună în mișcare. Și trebuie să mă grăbesc acasă. Sora mea este singură și...

Ofițerul Berdecki își potrivește pasul după al meu.

– Te referi la noua ta casă.

Mă uit la gropița lui. Doi muncitori cu fețe unsuroase ne depășesc, din mers.

– Să știi c-am întrebat unde te-ai mutat, însă nimeni dintre vecinii tăi nu știe unde se află noul tău apartament. Pot să te conduc acum acasă?

– Nu, mulțumesc, spun.

– Stefania, spune el, oprindu-mă. Vocea lui și-a mai pierdut din dulceață. De ce te porți așa urât cu mine, când tot ce vreau este să fiu prietenul tău?

Deschid gura și nu îmi vine în minte niciun răspuns. Ce mi-a făcut omul ăsta? M-a lăsat să plec, în loc să mă aresteze, m-a invitat la o cafea, și a fost nițel cam prea conștient că este chipeș. Nu e vina lui că am mereu evrei sub pat, sau că mă urmăresc pe stradă, sau că îmi este mereu prea frică, sau îmi fac prea multe griji ca să mă bucur de viață chiar și o secundă. Și nici nu a pomenit de ziua când m-a găsit lângă gardul ghetoului. Din nou.

– Îmi pare rău, spun. Pare surprins. Doar că-mi fac griji pentru sora mea.

– Helena?

Și-a amintit cum o cheamă.

– Atunci, lasă-mă să-ți chem o mașină, ca să ajungi repede acasă...

– Nu! Pare din nou surprins. Mă uit spre drum. Din Max și din Siunek nu se mai văd decât niște siluete. Adică nu, mulțumesc. Ar înrăutăți lucrurile. Vezi tu, surorii mele îi este teamă de bărbații în uniformă. Foarte. După ce ați plecat voi data trecută, a fost atât de supărată, că mi-a luat multă vreme s-o liniștesc. Sunt convinsă că își va depăși teama, dar...

– Mă bucur că mi-ai spus. Atunci, nu te conduc chiar tot drumul. Îmi spui tu când să mă opresc, bine?

Nu știu cum să-l refuz, așa că mergem împreună.

– Există un motiv, Stefania, pentru care te-am căutat la vechiul apartament.

– Serios?

– Da.

Nu-i mai văd deloc pe Max și pe Siunek. Sunt pe cont propriu. Mi se strânge stomacul. Am trecut de piață și am început să urcăm. Dar nu pe dealul care duce spre Tatarska.

– Aș vrea să discut ceva foarte serios cu tine. Deși nu un subiect de pomenit pe stradă...

Sper că Max își va aminti drumul. Sper că Helena va descuia ușa pentru el.

Dacă Helena nu își amintește să descuie?

Dacă doamna Krajewska se uită pe geam, cum face întotdeauna, și vede bărbatul despre care știe că e fratele meu strecurându-se ca un hoț în casa mea? S-ar putea să cheme poliția. S-ar putea să cheme Gestapo-ul.

– Vezi tu, știu un secret despre tine, Stefania Podgórska.

Acum mă opresc și mă uit în ochii lui foarte albaștri. Se oprește lângă mine.

– Nu am secrete, șoptesc.

Zâmbește.

– Știi că nu e așa. Ai un secret anume, nu-i așa, Stefania?

Mă uit lung la ofițerul Berdecki. Știe.

„Știe. Știe. Știe."

– Dar, cum am mai spus, șoptește el, privind spre strada pustie. Nu este locul potrivit pentru a discuta asemenea lucruri. Haide la mine duminică, când nu lucrezi. Putem vorbi acolo. Uite adresa mea... Scoate hârtie și creion din buzunar și folosește zidul jos de piatră al bisericii ortodoxe, ca să scrie.

Privesc peste deal, către Tatarska. Dacă s-ar trage focuri de armă, aș auzi de-aici, nu? Sau voi fi săltată duminică?

Mi se face rău.

– La ora patru? întreabă el.

Iau bucata de hârtie cu adresa și fac semn că da.

– Îți amintești când am spus că vreau să te ajut, în orice chip pot?

Încuviințez iar.

– Asta vreau să fac acum. Mă crezi?

Mai dau o dată din cap. Este ca un actor de film – de o perfecțiune la care nimeni nu ar putea să aspire.

– Ești o fată atât de serioasă, Stefania. Îmi îndreaptă reverul hainei. Mai vorbim duminică, la patru. Se dă înapoi pe stradă, cu gropițe în ambii obraji, și mă salută înclinându-și cascheta. Îi ia multă vreme să coboare dealul. Se tot uită înapoi și îmi face cu mâna. Ridic și eu mâna. Într-un târziu, cotește spre piață.

Poate că nu mă va trăda, mă gândesc. Poate că mă șantaja. Îmi va lua tot ce am, apoi ne va servi pe mine, pe Helena, pe Max și pe Siunek SS-ului.

Asta dacă Max și Siunek au ajuns.

Asta dacă cei din Gestapo nu sunt deja acolo, așteptându-i.

Mă întorc și mă uit dincolo de turnurile catedralei, spre drumul ce urcă în pantă către Tatarska. O iau la fugă.

Când cotesc pe stradă și văd casa, izolată, aproape de vârful dealului, soarele s-a ridicat deja. Doamna Krajewska s-o fi trezit și își face cafea. S-o fi uitând pe geam.

Ce-a văzut înainte?

Măcar ofițerii Gestapo nu par să fi ajuns încă.

Doar dacă n-au plecat deja. Cu tot cu Max și cu Siunek.

Cu Helena.

Nu pot să respir. Mă furnică brațele și picioarele, am un junghi dureros sub ochiul stâng și simt că-mi va exploda pieptul. Vreau să țip. Dar încetinesc, mă oblig să trec pe lângă fântână și să intru în curte, cu umerii plecați, de parcă am avut o noapte lungă și grea la muncă. Ocolesc încetișor, prin spate, și de îndată ce nu mă pot fi văzută de la geamul doamnei Krajewska, alerg spre ușă și bat cu pumnul.

Se răsucește broasca, iar ușa se deschide atât de repede, că aproape cad prin ea, împleticindu-mă în bucătărie. Îmi recapăt echilibrul, gâfâind.

Un tânăr îndesat, cu sprâncene groase și negre și grăsime pe față îmi poartă șorțul. Taie pâine pe masă, în timp ce Helena dă din picioare pe scaun, cu un pahar de lapte în față. Are mingea în poală. Cea pe care am lăsat-o să se rostogolească lângă gard. Nu știu cum a pus Max mâna pe ea. Nu îmi vine să cred că a cărat-o prin tot orașul. Cei trei se uită surprinși la mine, apoi ușa se închide în urma mea.

– Probleme? întreabă Max, încuind. Fusia?

Încep să plâng.

Mă ia în brațe.

– Ce s-a întâmplat? Ai avut probleme cu polițistul ăla?

Polițistul. Ofițerul Berdecki și gropițele lui adorabile. Care ne știe secretul.

Pentru că a vorbit cineva.

Dacă nu mă adun, vom fi cu toții uciși.

– Max. Fac un pas în spate, ștergându-mi lacrimile de pe față. Pot să discut ceva cu tine?

Încuviințează.

– Siunek, vrei să supraveghezi tu fereastra?

Tânărul își șterge mâinile de șorțul meu și se apropie de fereastra cu perdeaua trasă a dormitorului, de unde se vede strada și oricine se apropie de curte. Max trage un scaun pentru mine, de parcă am fi la restaurant.

– Hela, spune el. Ai vrea să aduci niște apă? Cred că sora ta ar dori un ceai. Se uită la mine. Ai ceai?

Încuviințez, încă ștergându-mi fața, iar Helena înșfacă găleata și iese pe ușă, fără să comenteze. Este bucuroasă că Max se află aici, mă gândesc.

Apoi, îi spun totul lui Max. Ce s-a întâmplat cu *Judenrat*, ce a spus omul de acolo și cum mi-a dat drumul să plec. Despre ofițerul Berdecki. Când termin, sunt mai liniștită, însă Max se trage de păr atât de tare, că mi-e teamă să nu și-l smulgă.

– Nu pot să cred, spune el. Nu-mi vine să cred. Am stat laolaltă, Schillinger, familia Hirscher, Henek și Danuta, și am jurat în fața lui Dumnezeu că nu va răsufla nimic dincolo de pereții acelei camere. Știau ce înseamnă să vorbească...

– Și Dziusia?

– Nu era acolo.

– Unde? întreb. Unde vă întâlneați?

– În buncăr. Cel de dinainte. Nu era nimeni... care să știe despre locul acela... toți au plecat. Și locul este sub pământ.

Cobor vocea.

– Ești sigur în privința lui Siunek?

– Mi-aș pune viața gaj pentru el.

Deja a făcut-o.

– Dar când am vorbit eu cu tine, în pivniță? Ar mai fi putut să fie cineva acolo?

Clatin din cap. Nu s-ar explica de unde știau numele. Numele tuturor erau deja la dosar.

Helena se apropie încet, cu găleata grea de apă, și încuie ușa fără să i se spună.

– Uite ce cred eu, spune Max. *Judenrat* are oameni în tot ghetoul, la fel ca acela care te-a arestat pe tine. Poate că unii dintre ai noștri or fi vorbit, însă numai între ei, și au fost auziți. Dar dacă Gestapoul știa, nu cred c-ar fi lăsat lucrurile să meargă atât de departe...

Așa m-am gândit și eu.

– Ne-ar fi oprit. Ne-ar fi împușcat în somn. Și ai fi fost deja arestată. Nu am văzut nimic neobișnuit pe drum încoace, în afară de polițist. Nimeni nu s-a uitat de două ori la noi. Și am venit prin spate, peste zid, așa că nu am trecut pe lângă nicio fereastră...

Este o ușurare.

– Și polițistul? întreb. Știe ceva.

Max clatină din cap.

– Fusia. Nu știe nimic. Tu nu te prinzi când flirtează un bărbat cu tine?

Venind de la el, asta mă doare. Mă tratează ca pe o fetiță.

– Nu l-ai auzit vorbind...

– L-am auzit ultima dată și a fost suficient. Nu îți va cere bani, pentru că știe că nu ai. Și dacă nu vrea să îți ceară ceva, de ce ar fi intrat în vorbă cu tine? Am fi deja împușcați sau în custodia Gestapo-ului. Plătesc repede, din câte știu, iar cuvântul polițistului tău este suficient.

Am remarcat accentul pus pe „tău".

– Deci nu crezi că este un motiv în plus să merg și să aflu ce știe?

– Vrei să mergi și să afli ce știe?

– Nu. O părticică din mine nu este de acord, dar nu îi spun lui Max. Dacă nu încerc să aflu, lăsăm multe în voia sorții. Este o chestiune de viață și...

Helena îmi pune dinainte o cană cu ceai.

– De viață sau... nu. Nu vreau să vorbesc despre asta de față cu ea.

– Dziusia ar trebui să vină în două zile, spune Max.

Asta nu știam.

– Schillinger și bătrânul Hirsch, la câteva zile mai târziu. Nu îi mai pot opri. Nu fără ca unul dintre noi să se întoarcă în ghetou, și nu vreau să fii tu aceea.

Este periculos pentru amândoi. Beau din ceai – este perfect.

– Fusia, trebuie să-mi spui acum. Vrei să ne întoarcem? Poți pune capăt situației, dacă asta vrei.

Mă gândesc cum ar fi viața fără teama pe care o îndur acum, și, pentru o secundă teribilă, mă tentează.

– Nu, Max! spune Helena. Am uitat amândoi că este și ea prezentă.

Mă uit la Max și îmi amintesc alternativele.

– Nu, Max, spun eu, așa cum a făcut și Helena.

El zâmbește, dar e un zâmbet trist. Apoi spune:

– Polițistul ăla știe unde locuiești acum?

Clatin din cap.

– Bine. Dacă vine aici, s-ar putea să fiu nevoit să-l omor. Sprânceana i se zbate, semn că glumește.

Poate că sprânceana lui minte.

Nu cred că Max Diamant vede lucrurile prea limpede când vina vorba despre ofițerul Berdecki.

Ultimul lucru pe lume pe care aș vrea să-l fac e să discut despre ofițerul Berdecki cu Max.

– Sunt obosită, murmur. E adevărat. Mi se închid ochii.

– Du-te la culcare.

– Bea tu ceaiul meu, îi spun.

– Te trezesc înainte de muncă.

Mă împing pe picioare, mă duc în camera alăturată și cad în pat, așa îmbrăcată.

Am uitat că la fereastră se află un bărbat, care veghează strada și curtea prin crăpătura dintre perdele.

– Eu sunt Siunek, spune el. Încă mai poartă șorțul meu.

– Stefania, îngaim. Dar îmi poți spune Fusia.

– Așa fac. Sora ta chiar a mușcat un ofițer SS de picior?

Adorm înainte să pot răspunde.

Max mă scutură. Soarele a dispărut de parcă ar fi suflat cineva într-o lumânare.

– Fusia, șoptește Max. Fusia!

Deschid anevoie ochii.

– Ai cumpărat o lopată?

Îi dau lopata înainte să plec la muncă, și de fiecare dată când lamele mașinăriei mele taie canelura unui șurub, mă întreb ce face Max. Ce face Helena. Ce face Siunek. Dacă sunt în siguranță. Sau dacă au fost prinși și îi voi găsi morți când ajung acasă. Îmi îndeplinesc cota, iar când răsucesc cheia în broască pe Tatarska 3, stomacul mi s-a strâns deja de groază. Nu e nimeni în bucătărie.

– E cineva? strig.

Niciun răspuns.

Țâșnesc pe ușa dormitorului, și iată-l pe Siunek din nou la geam, cu degetul la buze, în timp ce Max stă până la genunchi într-o groapă săpată în locul unde se afla patul, fără cămașă, transpirat, plin de noroi. Scândurile sunt aranjate ordonat lângă perete. Max vâră lopata în pământ și sare, ușor ca o pisică, afară.

– Ce faci? întreb. Unde este Helena? Mă uit la cealaltă ușă, cea care duce spre al doilea dormitor.

– N-aș intra acolo, spune Max, privind ușa. L-am folosit ca toaletă. Într-o găleată! spune el, răspunzând privirii mele dezgustate. Și nu e găleata de apă! Drept cine mă iei?

– Șșș, ne avertizează Siunek.

Max mă conduce înapoi în bucătărie.

– Ne-am dat seama că îți putem auzi vecina acolo, spune Max, cu voce joasă. Cea pe care am cunoscut-o în seara în care

am venit să ne uităm. Etajul ei este chiar deasupra noastră, iar asta înseamnă că ne aude și ea. Am crezut c-ar fi indicat să nu audă bărbați vorbind în apartamentul tău, toată ziua. Începe să își șteargă transpirația murdară cu prosopul de baie și mă privește cum cântăresc ce mi-a spus. Mă privește cum mă asigur că găleata de apă e la locul ei. Ce credeai că vom face, Fusia? Că ne vom ține până se termină războiul? Nu putem merge la toaletă.

Nu știu prea bine de ce nu m-am gândit la asta, dar nu m-am gândit.

– Unde-i Hela?

– I-am spus că poate merge la joacă. E în regulă, nu?

– Și tu ce faci?

– Construiesc un buncăr. Să ne putem ascunde dacă apare cineva la ușă. Acum, există doar podul, iar dacă urcă cineva pe scară, suntem prinși.

Nici la asta nu m-am gândit.

– Dormi pe tine, Fusia, comentează el.

Așa este. Sunt sfârșită. Iar el este plin de energie, ca o pasăre care își clădește cuibul.

– Dar... ce faci cu tot pământul ăla?

Max rânjește.

– Hai să vezi. Deschide ușa către micul hol, din care urcă scara spre pod. Camera aceasta n-a avut niciodată o podea de lemn – doar pământ bătătorit și neted. Numai că, acum, pământul este cu câțiva centimetri mai înalt decât era, coborând în spatele scării.

Cine i-a spus că poate face asta? Dacă vede doamna Krajewska pământul, va ști că nu e ceva în regulă. Ar putea depune o plângere. M-ar putea da afară.

– Hela a tropăit pe el toată ziua, să se aşeze, spune Max, încă privindu-mă. Şi m-am gândit c-ai putea aduce nişte gunoi sau vechituri, ca să acoperim partea din spate, să nu se cunoască...

Acum, cred eu, ei vor să alerg să aduc gunoi. Sau vechituri. Şi, în acelaşi timp, să merg la piaţă şi să îmi cheltui jumătate din salariu şi restul zilei cărând mâncare sus pe deal. Apoi pot să mătur podeaua, să şterg stratul de praf cauzat de săpăturile lui Max de pe sobă, să pregătesc cina şi să mai spăl o dată totul, apoi să prind câteva ore de somn, mai puţine decât am nevoie, într-o casă care miroase a bărbaţi transpiraţi şi a mormânt deschis – o casă în care să deschizi geamul este prea periculos –, înainte să mă trezesc şi să o iau de la capăt, petrecând douăsprezece ore în compania maşinăriilor care fac şuruburi.

Şi găleata din al doilea dormitor trebuie golită.

– Eşti supărată, spune Max.

– Nu sunt, mint eu.

Mi-e teamă.

Fac majoritatea lucrurilor de pe listă. Doar că mă întorc de la piaţă şi găsesc podeaua măturată şi soba ştearsă, iar Siunek îmi ia plasele grele şi spune că va pregăti ceva pentru cină.

Dar tot trebuie să golesc găleata.

Când mă întind, sunt atât de obosită, că mă doare trupul. Dorm pe patul aşezat în alt loc decât ar fi trebuit, deşi Max sau Siunek sunt pe poziţii, la fereastră, şi îl visez pe Izio şi tot ce mi-a spus paznicul că i-au făcut. Când deschid ochii, mi-e greaţă şi transpir, iar soarele după-amiezii pătrunde pe după marginile perdelei şi pe după silueta îndesată a lui Siunek.

Primul meu gând este că nu știu unde se află Helena, și dacă nu știu unde se află, poate fi moartă. Al doilea gând este că Max și Siunek au un buncăr, dar eu nu știu unde aș putea fugi dacă vin cei din Gestapo. Când vin cei din Gestapo.

„Moarte evreilor." Aud vocea bărbatului în minte. Număr împușcăturile. Una, două, trei...

„Termină, Fusia."

„Termină."

Mă ridic în capul oaselor și Siunek îmi face cu mâna, de parcă am fi dat unul peste altul în parc.

Apoi, îmi amintesc că e duminică.

Max greșește în privința ofițerului Berdecki. Și chiar dacă are dreptate, greșește, pentru că nu pot trăi în nesiguranță.

Mă ridic din pat, îi spun lui Siunek să mă lase câteva minute singură și închid ușa în urma lui. Mă dezbrac de rochia boțită, înmoi o cârpă în ligheanul pe care-l folosim pentru apa de spălat și frec toate locurile în care pot ajunge, până mă furnică. Apoi, îmi perii părul și îl împletesc – nu am timp de bucle –, trăgându-l de pe față, așa cum îmi stă bine. Când termin, mă duc tiptil spre pat, îmi vâr mâna sub pătură și scot o bluză împăturită cu grijă. Este moale, de un albastru pal, cu o margine ferfeniță în partea de jos, care nu se vede oricum. Am cumpărat-o ieri de la piață, cu banii de ouă.

Pot să o vând oricând.

Vâr bluza în celălalt articol vestimentar decent pe care îl mai dețin – fusta mea de lână maronie, și, de pe fundul săculețului pentru perie, pescuiesc rujul de buze mic și compact, care i-a aparținut cândva Marysiei. A mai rămas doar un pic,

pe margini, și ezit, întrebându-mă dacă ar trebui. Dar, când ies din dormitor, pe buze mi-a înflorit roșul.

Siunek este la masă, privind curtea cât de bine poate de la geam, iar Max stă cu Helena în poală. Îi spune o poveste, cred că despre ocean, pentru că am auzit cuvântul „rechin". Ridică privirea. Rămâne blocat.

– Fusia! Ce frumoasă ești! spune Helena. Ai o bluză nouă.

– Ba nu, spun eu. Este cea veche. Cea pe care nu o port.

Sora mea e suficient de isteață să nu insiste.

– Unde te duci? întreabă Max, încet.

– Fetele de la muncă dau o petrecere.

Sună ridicol. Periculos și iresponsabil.

– Distracție plăcută, spune el, fără să întoarcă privirea.

Helena îl îmbrățișează.

Eu ies pe ușă și o aud încuindu-se în urma mea.

Vinovată. Sunt atât de vinovată. Dar trebuie să aflu ce știe polițistul.

Merg pe strada Tatarska și cotesc în capătul ei.

18

APRILIE 1943

Casa ofițerului Berdecki este pe malul opus al Sanului, parte pe care Przemyśl era german când noi aparțineam încă de Rusia. Nu trebuie să găsesc adresa, pentru că iată-l, așteptându-mă lângă pod. În caz că mă pierd, poate, sau mă răzgândesc.

– Stefania, spune el, venind să îmi sărute mâna. Ești foarte frumoasă.

Și el este. Nu l-am văzut niciodată altfel decât în uniformă. Arată puternic și sănătos. Este proaspăt bărbierit. Îmi dau seama că mă uit lung.

– Haide, spune el. Vom sta de vorbă. Mă ia de braț și mă conduce pe stradă, apoi după un colț, spre un șir de apartamente de piatră care par mai degrabă căsuțe, precum cele de pe Tatarska, însă cu acoperișuri noi, proaspăt văruite, cu ferestrele înlocuite. Mă privește cum le măsor. Locul ăsta a fost lovit de artileria rusă, la începutul războiului, îmi explică el, dar acum este ca nou. Mulți dintre polițiștii polonezi locuiesc aici.

Zâmbește și descuie ușa, iar eu mă întreb dacă am fost păcălită și dacă totuși mă arestează, dar nu sunt alți polițiști înăuntru. Casa este simplă. Confortabilă. Miroase bine. Și e multă liniște.

– Locuiești singur? întreb, surprinsă.

– Bineînțeles.

Nu știu de ce mi l-am imaginat cu o mamă, o soră, patru sau cinci frați. Ce să facă un om cu o casă întreagă numai pentru el?

Poate se simte singur.

– Permite-mi să-ți iau haina, spune el. Sper că nu te superi, dar ți-am pregătit ceva de mâncare. De obicei, acum mănânc, așa că...

– Ofițer Berdecki...

– Markus, te rog.

– Ai spus ieri că știi ceva despre mine.

– Da, spune el. Și acum fața lui arătoasă devine serioasă. Trebuie să vorbim. Te rog să te așezi.

Stau lângă o masă aranjată festiv, cu față de masă și veselă din porțelan. Ofițerul Berdecki îmi trage un scaun, și mi se pare nepoliticos să îl refuz.

– Îți dau dreptate că vrei să treci direct la subiect, spune el. Aprinde un chibrit și, de la el, o lumânare, chiar dacă soarele e încă sus. Dar, așa cum am zis, cam asta-i ora mea de masă, și mâncarea este caldă. Te deranjează?

– Dar ai spus că știi...

– Mai întâi, cina. Face gropițe, iar părul îi lucește în lumina lumânărilor.

Îmi așez mâinile în poală. Mă simt nelalocul meu. Parcă am cinci ani.

Aduce două farfurii cu felii de șuncă glazurată – sunt felii adevărate, de la fermă, cartofi prăjiți în ulei, cu sare, brânză și sărățele mici, o salată de morcovi murați și, dintre toate lucrurile de pe lume, pere la borcan. De unde a făcut

rost de pere la borcan? Vinul îmi joacă purpuriu în pahar și este dulce și delicios. Nu poate fi cina lui obișnuită. Cred că a pregătit totul pentru mine.

Parcă ar fi Crăciunul. Dinainte de război.

Markus vorbește despre nimicuri și face glume care nu sunt amuzante, dar eu râd oricum. Râd și apoi mă întreb de ce. Am obrajii îmbujorați.

Îmi toarnă mai mult vin. Mănânc toată șunca. Mănânc tot și, când vede cât de mult îmi plac, îmi oferă perele lui la borcan. E foarte amabil.

Nu își ia nicio clipă ochii de la mine. Îmi face complimente. Nu îmi cere să fac nimic dificil, periculos sau neplăcut. Sunt fericită. Mă simt specială. Nițel amețită. Îmi amintesc că vreau să aflu ceva de la el.

– Am luat cina, spun. Cuvintele ies cu dificultate. Și ai spus... că știi un secret.

Undeva, în mintea mea, știu că este important.

Apar gropițele.

– Da, știu ceva despre tine. Mai vrei vin?

Clatin din cap. Îmi mai toarnă puțin, oricum, înclinând sticla.

Da, așa este. Am un secret.

– Hai să stăm pe canapea, propune el.

Îmi știe Markus secretul? Asta ar trebui să aflu.

– Hai să stai cu mine, repetă Markus, și putem vorbi despre ce știu. Mă prinde de mână și îmi ia paharul cu cealaltă.

Soarele a apus, iar camera este slab luminată de lumânările de pe masă. Canapeaua este moale. Comodă. Îmi sprijin capul de ea.

– Spune-mi ce știi.

Cred c-ar trebui să-mi fie teamă, dar nu par să o simt.

– Un sărut, șoptește Markus, și îți spun.

Mă sărută și, odată ce o face, cred c-ar trebui să o facă iar. Mă simt frumoasă. El este frumos. Greutatea lui mă ține în canapea, dar nu vreau să mă mișc. Mi se despletește părul. Și colțul acela încă alert al minții mele își amintește.

– Și... treaba noastră, spun, deși buzele lui sunt pe gâtul meu. Ce secret... știi?

– Secret? murmură el. Fața lui plutește deasupra feței mele. Secretul pe care îl știu despre tine, Stefania mea, este că ai nevoie să fii sărutată. Mă sărută iar.

Și eu mă gândesc, și mă gândesc, și îmi amintesc, prin ceața purpurie a vinului. Crede că trebuie să fiu sărutată. Acela e secretul meu.

Nu știe despre Max. Sau despre ceilalți. N-a știut despre ei niciodată.

M-a făcut să cred că ar ști ceva. A vrut să-mi fie teamă.

De fapt, m-a vrut pe canapeaua asta.

Ridic un picior și îl împing într-o parte, cât de tare pot. Ofițerul Berdecki se rostogolește de pe canapea, lovind podeaua cu zgomot.

– Hei! Hei! Se ridică în picioare, și mă ridic și eu. Asta pentru ce-a fost?

– Mă întrebi pentru ce-a fost? Îndrăznești să mă întrebi așa ceva? Ar trebui să te tai într-o mie de bucățele, șarpe. Sconcsule! Îmi vâr bluza în fustă, căutându-mi disperată pantofii. Sconcsule! repet.

Ai înnebunit? Cuvintele sunt rostite dur, și par și mai dure fiindcă vocea lui blândă și măgulitoare a dispărut. Nu te mai purta ca o fetiță, Stefania. Ești femeie în toată firea.

„Sunt?"

– Tu și verișoara ta...

Verișoara? Se referă la Danuta. Verișoara mea stricată din Bircza. Ce i-a spus doamna Wojcik?

– Nu fă pe nevinovata. Știai de ce vii aici!

Doar că nu știam. Probabil c-ar fi trebuit să știu. Max m-a avertizat. Sunt cea mai proastă fată din Przemyśl, dar nu știam.

– Am venit pentru c-ai spus că știi ceva despre mine. Dar ai mințit!

– A fost un joc!

– Nu și pentru mine! Apuc sticla goală de vin și o arunc, ratându-i capul la milimetru. Sticla explodează în cioburi mititele, lăsând o pată mică, purpurie, pe perete.

– Ești nebună, spune el, și nu mai e deloc chipeș. Are părul vâlvoi, hainele în neorânduială și ruj pe față. Dar nu asta îl urâțește. Partea urâtă este în albastrul rece al ochilor. Îți pot face viața grea. Și surorii tale. Te pot aresta. Asta vrei?

Ne privim. Zâmbește. Nu-mi place.

– Așa zic și eu, spune el. Acum vino aici, iar tu și sora ta puteți dormi liniștite. Gropițele i se adâncesc. Și n-o să fie ceva ce nu-ți place.

Sunt atât de furioasă, încât mi se pare că se învârte camera odată cu mine.

Fac doi pași în față și îmi smulg haina de pe scaun.

– Cred c-ai face bine să mă arestezi, ofițer. Fă-o, și cât sunt arestată îi voi spune comandantului tău că îți place să lași răufăcătoarele să scape, dacă crezi că există o șansă de a le convinge să vină la tine acasă, pentru... cină.

Amenințarea își atinge ținta.

– Să nu te mai apropii niciodată de mine, spun. De data asta, nu țip. Vocea mea este joasă și plăcută. Să nu mai vorbești cu mine. Dacă mă vezi pe stradă, să te întorci și să pleci în direcția opusă. Să dispari. Sau merg la comandant. Poate că o voi face, oricum. Traversez camera, în timp ce el rămâne pe loc, și deschid ușa. Și dacă îi arunci chiar și o privire surorii mele, te tai în zece mii de bucățele, porc mincinos, puturos și murdar! Trântesc ușa.

Merg cât de repede pot. Aerul este răcoros, dar nu mă opresc să îmi pun haina. Mă opresc să îmi leg pantofii și mă clatin, pentru că încă sunt amețită. Trece o femeie, ducând niște cumpărături, și se uită lung la părul meu despletit.

Mă întreb dacă am și eu ruj pe față, ca el.

Nu. Doar lacrimi care îmi curg pe obraji.

De ce-am venit aici? Pentru că îmi era frică?

În mare parte, da.

Dar a fost și plăcut, nu? Să îmi imaginez că un polițist chipeș m-ar căuta. Să îmi imaginez că ar fi posibilități, după Izio, după război, chiar dacă erau posibilități nedorite. Fusese... plăcut.

Și detest că toate astea mă fac să mă simt o proastă.

Mă opresc cu mult înainte de strada Tatarska și îmi împletesc iar părul, uitându-mă în vitrina-oglindă a unei prăvălii de sub un felinar. Nu văd nici urmă de ruj. Mă asigur

că am toți nasturii încheiați înainte să urc dealul. Unul dintre ei, știu, mă va privi venind. Simt fiorul familiar de teamă, că nu a mai rămas nimeni care să mă urmărească, și mă gândesc cu groază că voi vomita tot vinul băut.

Nu îl vomit. Intru în curte.

Îi voi salva, mă gândesc. Cât îmi stă în puteri.

Când deschid ușa casei, aud lopata din dormitor. Cineva lucrează din greu. În bucătărie arde lampa. Nu văd prea des bucătăria în lumina lămpii și constat că arată mai blândă, mai drăguță decât la lumina zilei. Ar trebui să cumpăr niște mobilă, mă gândesc. Când fac negoț. Ceva ieftin, care poate fi vopsit sau reparat. Poate un raft pentru mâncare și vase, un dulap pentru dormitor – o masă întreagă, o canapea.

Poate nu o canapea. Un fotoliu.

Sau o bancă.

Zgomotul lopeții încetează și Max iese din dormitor. Iar nu poartă cămașă. Este plin de pământ negru și duce două găleți.

– Te-ai întors. Cum a fost la petrecere?

Sunt convinsă că Max știe că n-am fost la nicio petrecere.

– Bine, răspund.

– N-ai stat mult.

– N-a fost chiar atât de reușită.

– Ah! Văd cum i se schimbă expresia, dar nu știu ce înseamnă.

– Hela doarme?

– Da.

– Și ați mâncat cu toții?

– A gătit Siunek.

– Cum merge buncărul?

– E gata. Au mai rămas scândurile.

Cred că a dat la lopată în fiece secundă, cât am lipsit. Deschid ușa care dă spre pod. În partea din spate a micului hol, podeaua este cu cel puțin șaptezeci de centimetri mai înaltă decât ar trebui. Am nevoie de o soluție ca să ascund asta.

– Hela a scos ultimele ture de pământ și le-a golit în spatele latrinei, spune Max. Era întuneric, deci nu a văzut-o nimeni.

Este în gardă. Nu îl pot învinui.

– Du-te să te speli și dă-mi hainele, îi spun. Ți le spăl eu.

– Nu trebuie să faci asta.

– Nu mă deranjează. Nu pot dormi acum. Funcționez după un orar invers.

Pun cea mai mare oală pe care o am pe sobă și încep să torn în ea apa din găleată.

– Serios, nu trebuie.

– Hainele tale sunt murdare.

– Fusia, nu am altceva de îmbrăcat.

Încă mai stă în ușa dormitorului, lângă gălețile lui, nebărbierit și cu o tunsoare care cere foarfecă.

– Există pături. Sau ți-e teamă să-ți văd pielea?

Cred că-i vine să râdă, pentru că oricum nu poartă cămașă. Și pentru că am locuit în aceeași casă și niciunul dintre băieții Diamant nu a fost vreodată modest. Mereu m-au considerat sora mai mare. Cu excepția lui Izio. Dar Max nu râde.

– Îmi place bluza ta, spune el.

– O s-o vând.

– N-ar trebui. Ți se potrivește culoarea.

Nu sunt sigură de ce, dar replica asta mă face să vreau să plâng.

Mai arunc o bucată de cărbune pe foc, îi dau lui Max niște apă caldă să se spele cu ea, mai încălzesc o tură și îi spăl hainele. El adoarme pe podea, înfășurat într-o pătură, în timp ce eu îi atârn hainele la uscat și mă apuc de ale lui Siunek. N-ar strica să caut și niște haine bărbătești, mă gândesc, ca să nu am parte de băieți dezbrăcați, care tremură prin casă de fiecare dată când spăl. Și mai avem nevoie de un pat. De săpun. Și mai cred și că Helena iar a mâncat tot untul.

Poate că nu mă va deranja să nu am niciodată viața mea.

Rămân trează cât timp casa doarme. Usuc haine la foc și cos o ruptură în fusta Helenei, pe care nu am cusut-o bine prima dată. Siunek este la fereastră, dar pare pierdut în gânduri. La fel ca mine.

Mă întreb ce a pierdut din cauza războiului.

Probabil mai multe decât mine.

Îl trezesc pe Max înainte să plec la muncă, să vegheze fereastra și să-l lase și pe Siunek să se odihnească. El a dormit aproape toată ziua. Se freacă la ochi și se ridică în picioare, cu pătura pe el, apoi își freacă și brațele. Din cauza podelei și a datului la lopată, știu că îl dor.

– Nu uita, spune el, că Dziusia vine mâine.

Nu uitasem.

– Cum o scot afară?

– O s-o împingă printr-o gaură făcută de Schillinger între cărămizi, în partea din spate a ghetoului, unde nu e gard, ci doar clădirile cu ferestre blocate. Asta se va întâmpla la

cinci, iar tu trebuie să te întâlnești cu ea la podul de peste șine înainte să pleci la muncă. După ce vezi că e în siguranță, treci pe lângă ghetou până când îl vezi pe doctorul Schillinger și strănuți. Asta înseamnă că a ajuns la noi.

Micuța Dziusia, cu claia ei de bucle.

Nu-mi vine să cred că o trimit singură.

– Nu vor da atenție unei copile, spune Max, de parcă aș fi vorbit tare.

Așa am crezut și despre Helena.

Simt ochii lui Max asupra mea cât timp cobor strada Tatarska.

Lucrez o tură întreagă și abia reușesc să îmi fac norma, și simt urmările pierderii somnului de peste zi. La șase fără un sfert dimineața, când picioarele mă dor și umerii mi-au înțepenit de la spălat rufe și făcut șuruburi, Herr Braun vine la mine și mă informează că am fost mutată în tura de zi.

Acum.

Pot să muncesc. Sau îmi pierd slujba.

Mă întorc la mașinăriile mele și încep trapul necesar ca să le hrănesc continuu cu metal. Ca să fac să funcționeze continuu pompele de apă. În două ore, sunt din nou moartă pe picioare și în pericol să îmi pierd o mână. Lamele se vaită, iar motoarele torc în sincron.

„Dziusia. Dziusia. Dziusia."

O împing prin gaura din zid la ora cinci. Eu nu pot pleca decât la șase. Herr Braun se plimbă printre noi și mă privește lucrând. Poate că ar trebui să îmi pierd slujba.

Poate vom muri de foame.

Herr Braun mă privește toată ziua. În pauză, mă duc să stau afară, pe podul de fier, plesnindu-mă peste față ca să mă trezesc. Sunt amețită de îngrijorare, atât de obosită, că nu pot gândi, și nimeni de pe strada Tatarska nu știe unde sunt. Januka îmi aduce o cană de cafea tare.

– De la mecanic, spune ea, și îmi oferă o înghițitură de sendviș. Băiatul blond vine și el, aprinzându-și o țigară. Cu excepția ei, aerul miroase a nou. A primăvară.

– Lui Braun nu-i place de tine, comentează el.

– Ce te face să crezi asta? râde Januka.

Mă frec la ochi.

– La ce oră pleacă?

– La cinci. De obicei, spune Januka.

Cinci. Ar putea fi suficient.

– Am nevoie să-mi faceți un serviciu. Credeți că voi doi mi-ați putea termina tura?

Januka se încruntă.

– Am o întâlnire, spun.

Januka spune:

– Nu poți s-o reprogramezi?

Băiatul blond pufăie din țigară.

– Ce-i atât de important?

– Este... Creierul meu amorțit repornește brusc. Este cu poliția. Nemțească. Ar trebui să fiu acolo și... știți bine că nu le pasă ce slujbă am.

– Ai probleme? întreabă Januka, îngrijorată.

– Am o problemă cu documentele. Se rezolvă. Dar nu pot rata programarea.

– Nu sunt sigură...

– Facem, spune băiatul. Dacă pleacă Herr Braun. Inspectorului nu îi va păsa. Știe că ai lucrat două ture.

– Serios? întreb. Crezi?

Ridică din umeri, iar stomacul mi se destinde nițel. Dau cafeaua peste cap.

– Mersi. Vă fac și eu un serviciu, când pot.

– Mă numesc Lubek, apropo, spune blondul. În caz că te întrebai.

– Știu! spun. Deși uitasem.

Januka râde iar. Râde mereu. Apoi, îl sărută pe Lubek pe gură și se întoarce la cuterul ei de bolțari.

Nu știam că Lubek este iubitul ei.

Lubek își aruncă mucul țigării peste pod și întinde brațul, să intru prima pe ușă. Nu are părul la fel de deschis ca ofițerul Berdecki. Are nuanța grâului uscat, nu a aurului. Iar zâmbetul lui este mai prietenos decât mi-aș dori.

Sunt prevăzătoare cu zâmbetele.

Mă întorc la zgomotul mașinăriilor. Dacă plec la cinci, dacă fug – poate ajung la pasarelă înaintea Dziusiei.

Dar nu pot pleca la cinci. Herr Braun circulă. Și la cinci și un sfert tot asta face.

Cred că-l urăsc.

Nu pleacă decât douăzeci de minute mai târziu. Lubek îmi preia mașinăriile, iar eu fug parcă mânată de câinii germani.

Ajung la pod la cinci și jumătate, și iată câinii germani. Cu bărbați din SS, la ambele capete. Podul este păzit. Nu lasă pe nimeni să iasă sau să intre din și în ghetou.

Oh, nu!

„Nu. Nu. Nu."

Mă sprijin de un stâlp de felinar, parcă așteptând autobuzul, și privesc podul. Zece minute mai târziu, iat-o pe Dziusia Schillinger. Îi văd părul. Au îmbrăcat-o ca pe o ucraineancă și lovește o conservă de-a lungul străzii.

Se oprește când vede paznicii, ia conserva și se întoarce.

Așteptat. Pieptul îmi strivește aerul din plămân.

Se întoarce.

Și pleacă iar.

Și eu nu pot să fac nimic.

Lovește conserva dincolo de primul paznic. Cred că un câine întoarce capul, dar paznicul, nu. Lovește conserva până la al doilea paznic, și un tren se oprește sub ea, într-un văl de abur. Când o văd iar, a lăsat conserva în urmă și coboară scările, privind în stânga și în dreapta, în mijlocul răcnetului de tren. Eu fac un pas spre pod și trec pe lângă el, sperând că mă va urma.

Nu mă recunoaște.

Se duce spre mica piață din apropiere de șină, locul unde se vinde pește, iar eu încerc să o urmez fără să par dubioasă. Mă prefac că aș cerceta marfa. Dar Dziusia este mereu înconjurată de oameni. Femeia de la care cumpăr haine folosite. Și una dintre femeile din sat trece și ea; cea care îmi oferă un preț bun pentru lapte. O văd pe Dziusia trăgând de mânecă o străină și întrebând ceva. Este ignorată. Pare să-i vină să plângă. Dar nu îi pot surprinde privirea.

„Ai grijă, Dziusia."

A ajuns în fața catedralei, cea în care mă rog de obicei, lângă Na Bramie. Două femei cu baticuri urcă treptele dinspre ușile din față. Ea se îndreaptă spre ele.

„Da, Dziusia. O alegere mai bună."

Văd cum le oprește și aproape că îi văd gura formând cuvântul „Tatarska". Una dintre femei se apleacă. Arată în direcția corectă, iar eu o urmăresc pe Dziusia printre tarabele și gheretele pieței mari. Pe deal. Cu cât urcăm mai mult, cu atât mai puțini oameni sunt, iar când strada este pustie, mă grăbesc și trec de ea.

– Dziusia, șoptesc. Urmează-mă.

O aud suspinând încet.

Soarele coboară, dar nu a ajuns suficient de jos încât doamna Krajewska să nu se uite pe geam. Sper că va crede că este o prietenă a Helenei, care a venit să se joace. Când traversăm curtea și mergem prin spate, se deschide ușa. O împing pe fetiță înăuntru, iar Max încuie după noi.

– Ce s-a întâmplat? spune Max. Am crezut c-ai fost împușcată!

– M-au obligat să lucrez tură dublă.

– 24 de ore?!

Dziusia a fugit la Siunek și l-a luat în brațe. Are ochii uscați, dar respiră în icnete, de parcă ar plânge. Siunek o mângâie pe păr.

– S-a udat, șoptește el, arătând. Privesc în jos, și așa este. Pantofii și fusta ei sunt leoarcă.

– Aveau câini, îngaimă ea.

– Podul este păzit acum, spun eu. SS, cu câini. La ambele capete. Apoi o văd pe Helena în colț. Hela, ea este Dziusia.

I-a spus cineva Helenei că vine alt copil aici? Sper că i-a spus Max.

– Îi poți arăta unde este apa pentru spălat și îi poți împrumuta cealaltă rochie a ta, cât îi spălăm hainele?

Helena încuviințează, timidă. Dziusia este cu doi, poate cu trei ani mai mare ca ea. Dar Helena o ia de mână și o conduce afară din dormitor.

– Iau apă de spălat, încep să spun, dar Max clatină din cap.

– Spăl eu. Tu trebuie să te întorci în ghetou. Te rog. Tatăl ei. Doctorul Schillinger așteaptă.

Mă uit în ochii lui mari și căprui. La fața lui palidă. Îmi pun haina și ies iar pe ușă.

E atât de îngrijorat.

Iar eu sunt atât de obosită.

Nu am cum traversa acum șinele altfel decât ascunzându-mă de SS și alegându-mi bine momentul. Fac asta, apoi înconjor tot ghetoul, îndreptându-mă spre poartă de parcă aș veni din direcție opusă, dinspre clădirea Minerwa. De cealaltă parte a gardului, la colțul unei clădiri, un bărbat se află în umbră. Unde nu-l poate vedea paznicul. Este rigid.

Cred că este doctorul Schillinger. Dacă am nimerit, atunci a slăbit mult. Probabil de la tifos. Sau fiindcă, de când au venit Max și Siunek, nu am mai dus mâncare în ghetou.

Mă apropii mai mult de poartă și privesc brusc în sus, de parcă m-aș fi rătăcit. Paznicul mă privește cu coada ochiului. Mă întorc în cealaltă direcție, înapoi spre doctorul Schillinger. La trei metri de mine, bățos ca o mumie egipteană, este ofițerul Berdecki.

Ne uităm unul la altul. Eu sunt epuizată. N-am dormit de când ne-am văzut ultima dată. Am spălat rufe, am curățat

casa, am fost la piață, am muncit tură dublă și am ajutat la extragerea unei fetițe din ghetou. Și dacă nu se dă acum din calea mea, îl lovesc.

Pare să știe asta. Se întoarce și face cum i-am spus în camera lui de zi. Dispare. Îmi ofer două secunde de satisfacție. Apoi, mă aplec și strănut cu putere.

Umbra unui bărbat din spatele gardului ghetoului se așază în ușă și plânge.

19

MAI 1943

Îmi ia o săptămână să îmi redresez orele de somn și de veghe ca să nu mă zbat în tura de zi. Când vin acasă, sâmbătă seara, dorindu-mi cu ardoare o zi liberă, descopăr casa plină de pui.

Max are o față vinovată.

Mă întorc spre el, și îmi spune că doamna Krajewska a întrebat-o pe Helena dacă avem pisică, pentru că a auzit zgomote în casă cât timp Helena era plecată. Helena i-a spus că da, toată numai zâmbet, dar Max a decis că e imposibil să fie suficientă liniște. Că pereții sunt prea subțiri. Atunci, la momentul oportun, Helena a vorbit de soția unui fermier care își vindea tot stocul de pui la piață, iar Siunek mai avea ceva bani, așa că, într-o ordine firească a lucrurilor, acum locuiesc într-un coteț.

Iar.

Mă culc între cotcodăceli. Când mă trezesc, cotcodăcitul continuă. Este enervant și mă irită. Măcar Helena a avut inspirația să cumpere doar găini.

Puii mă distrag de la faptul că putem muri cu toții astăzi. Este iar duminică, și așteptăm să vină bătrânul Hirsch și doctorul Schillinger.

Am cumpărat, totuși, o canapea. Și un dulap. Le-am schimbat, cu câteva zile în urmă, pe bluza albastră, de

mătase. Este o canapea groaznică. Mă tem de ce substanță o fi pe ea, mai ales după o noapte în compania puilor. Dulapul arată de parcă l-ar fi nimerit un obuz. Dar Max înșurubează balamalele la loc, iar gaura rămâne la spate, la perete, unde nu se vede, dacă ușile sunt închise.

Trebuie să ținem ușile închise, astfel încât puii să nu se cocoațe pe nicăieri.

Le pun pe Helena și pe Dziusia la treabă, să aștearnă paie și să facă un cuibar în holișorul cu scara, care ne va ajuta și să ascundem înălțimea nefirească a podelei. Max și cu mine dezasamblăm canapeaua, îi scoatem tapițeria, spălăm materialul verde închis în trei ape cu săpun. Rezultatul este nuanța limetei. Intră la apă, și râdem când Max și cu mine ținem de un capăt, Dziusia și Helena de celălalt, și cu toții ne clătinăm încercând să o readucem la forma anterioară. Max se urcă pe un scaun și o atârnă pe Helena de un capăt, iar ea țipă – tehnica funcționează mai bine decât crezusem.

Ne distrage și asta de la faptul că s-ar putea să murim astăzi.

Nu i-am spus Dziusiei că vine tatăl ei. În caz că nu vine. Și nici Helenei, ca să nu-i spună Dziusiei. Dar Siunek se îngrijorează cumplit și nu vrea să plece de la geam. Își mușcă unghiile până la sânge. Planul de dinaintea plecării lui Max a fost făcut de doctorul Schillinger și implică mituirea poștașului, un om pe care doctorul îl știe de mai demult. Bătrânul Hirsch își va rade barba și se vor îmbrăca amândoi ca niște muncitori, cum făcuse Max. Apoi, vor ieși din ghetou cu sacii de corespondență și vor fi lăsați pe drum, undeva aproape de piață, după care vor merge spre strada Tatarska.

Max mă asigură că poștașul nu îmi știe nici numele, nici adresa. Că este plătit să lase doi evrei să călătorească în poștalion. Îi spun lui Max că duminică nu funcționează poșta. Îmi spune că din ghetou pleacă și duminica, pentru că toată corespondența trece pe la naziști, care o verifică. Îi spun că fabricile nu sunt deschise duminica, deci hainele de muncitori nu au sens. Îmi spune că bărbații care muncesc în cafenelele și pensiunile germane nu au zile libere, și așa se vor îmbrăca Hirsch și Schillinger.

Nu îmi place planul. Au fost deja prea multe limbi dezlegate.

Nu pot să fac nimic.

Ar trebui să ajungă aici undeva după ora trei. La două și douăzeci, Siunek năvălește în bucătărie.

– Poliția! șoptește.

Ne uităm lung la el.

Max lasă jos ciocanul și cuiele. Încă țin tapițeria pe care o prindea.

– Treceți în buncăr, spune Max, și repede!

Ne împleticim, dar reușim, în tăcere. Max dă scândurile la o parte, alunecă pe burtă sub pat și în gaură, cu Siunek după el, deși îi ia ceva mai mult. I-o dau pe Dziusia, pe care am luat-o din plin joc de șotron cu Helena, făcut cu creta pe podeaua celui de-al doilea dormitor. Îi dau lui Max scândurile de pus la loc și mă uit în jur. Pe pervaz sunt un pămătuf și un brici. Le vâr sub pernă. Helena îmi dă pantofii lui Siunek, fără o vorbă. Îi bag în dulap și închid ușa.

– Spală vasele, îi șoptesc. Dă din cap. Sunt prea multe căni. Mă duc la geam și mă uit de după perdea.

Inima îmi alunecă în stomac. Doi polițiști stau în fața ușii de pe Tatarska 3. Au bastoane și se uită spre stradă. De ce au venit aici tocmai acum?

Pentru că știu.

Pentru că a vorbit cineva. Cineva a vorbit în tot timpul ăsta.

Din clipă în clipă, Schillinger și Hirsch vor urca dealul.

Chiar vom muri cu toții astăzi.

Tocmai mi-am amintit cât de mult nu vreau să fie adevărat; atât de mult, că mă supără tare.

Cineva ar trebui să afle ce vor polițiștii.

Mă așez pe pat să îmi leg șireturile.

– Ce se întâmplă? șoptește Max.

– Acum, nimic.

Cred că îmi vede pantofii.

– Rămâi înăuntru, Fusia.

– Nu, răspund. Mă întorc imediat, Hela! strig, și iau găleata de apă.

„Doamne, uite cum voi afla dacă ești sau nu de partea mea."

Poate c-ar fi trebuit să-mi aduc mătăniile.

Poate n-ar mai trebui să-L sfidez pe Dumnezeu.

Mă opresc lângă fântână.

– Bună ziua! strig eu. Polițiștii se întorc. Nu suntem pe cale să fim răpiți de ruși, nu?

Amândoi râd, iar zâmbetul meu este mare și fals.

– De americani?

– Ne ocupăm noi de ei, spune unul.

– Atunci, cine e jefuit? Sau ucis? Mă apropii cu găleata. Haideți, nu mai am idei. Ce faceți pe-aici?

Schimbă o privire. Sunt tineri – dar nici chiar foarte tineri. Polonezi.

Măcar nu sunt ofițerul Berdecki.

– Locuiți aici, domnișoară?

– Da. În spate. De ce?

– Pentru că am primit informații că ar ascunde cineva evrei.

Las curiozitatea să mi se oglindească pe față. Înăuntru, m-am înfuriat pe Dumnezeu.

– Evrei? Unde?

– Pe strada Tatarska, între numerele 1 și 5.

Așa că s-au proțăpit în fața numărului 3. Să fie siguri.

– Doi evrei bogați ar trebui să vină aici după-amiază, dar poate că nu avem informațiile corecte. Poate sunt doar bârfe.

– Așa cred, spun eu, repede. Locuiesc aici de o vreme și n-am văzut nici picior de evreu. Intru în toate casele vecinilor. Unde să-i ascundă?

N-am fost în nicio casă, dar îmi armez zâmbetul cu o inocență veselă, și polițistul îmi rânjește înapoi.

– Nu vă îngrijorați, spune el. Dacă îi găsim, e bine pentru noi și n-are a face cu dumneata.

Sau s-ar putea să fie numai despre mine. Pentru că doctorul Schillinger tocmai urcă dealul.

Doamna Krajewska iese pe ușă.

– Ce se petrece?

– Este poliția, spun. Caută evrei.

– Evrei?

– Hei! spune o voce din spatele meu. Dumneata! Domnișoară Podgórska!

Mă întorc încet. Este doctorul Schillinger, încă urcând încet dealul.

Cred că mi-a stat inima.

– De ce n-ai fost ieri la muncă? strigă el.

Casc gura.

– Am întrebat de ce n-ai fost ieri la muncă. A trebuit să-ți găsim înlocuitor!

– Ar fi trebuit să mergeți, mormăie un polițist. Râd amândoi.

– Terminați odată! spune doamna Krajewska, ieșind în stradă. Domnișoara Podgórska este o fată bună!

– Dacă este așa, ar fi trebuit să vină la muncă! spune doctorul Schillinger. Merge repede, roșu la față, dând din mâini. Chiar arată de parcă ar veni dinspre clădirea Minerwa.

Mă adun.

– Îmi pare rău. Sora mea s-a simțit rău.

– A spus că sora ei s-a simțit rău! Doamna Krajewska agită un deget. Nu poate pleca dacă sora ei este bolnavă!

– Ar fi trebuit să trimită un bilet! urlă doctorul Schillinger.

– Haide, fiți politicos... începe doamna Krajewska.

Celălalt polițist mormăie:

– Hai mai sus.

– Dar am trimis, mă jeluiesc eu. Am plătit un băiat din piață. N-ați primit?

Doamna Krajewska își adună curajul să mă apere.

– Haideți să beți un ceai, spun repede, și vă pot explica...

Doctorul Schillinger se oprește în fața noastră, iar polițiștii se îndepărtează. Nici urmă de bătrânul Hirsch.

– Vreau să știu ce-ai de spus, evident, spune Schillinger. Vreau să fiu corect. Dar ai făcut probleme...

Îl iau de braț și îl conduc spre ușă, iar când privesc în urmă, fac un semn de „mulțumesc" către doamna Krajewska, iar ea îmi trimite o sărutare. Cotim, cu doctorul Schillinger certându-mă încă, și apoi iată-ne trecuți de ușa de pe Tatarska 3.

Încui, și cred că Max era deja afară din buncăr și privea de la geam, fiindcă se apropie de mine și mă sărută pe obraz. Îi strânge mâna doctorului. Ar trebui. Schillinger tocmai ne-a salvat. Alunec pe lângă perete și mă așez pe podea, și un pui vine să mi se suie în poală. Dziusia începe să țipe de bucurie, în brațele tatălui ei, în timp ce toți îi spunem să tacă.

Am crezut că voi muri. Sincer, chiar am crezut asta.

– Calmează-te, Dziusia, spune doctorul Schillinger, așezând-o lângă el pe canapeaua dezmembrată. Pare dezamăgită. El pare să aibă nevoie să treacă peste spaimă.

Siunek spune:

– Tata unde e?

Doctorul Schillinger își scoate căciula și se uită la ea. Clatină din cap.

– Poștașul, spune el. Poștalionul a fost controlat, și el a spus că noi îl ajutăm, că avem permisiunea, și un evreu din Orpo pe care cred că-l plătește a venit și a spus Gestapo-ului că așa e, și ne-au lăsat să plecăm. Dar apoi și-a pierdut capul. A mânat calul și căruța prin oraș de parcă era urmărit și ne-a lăsat în alt loc. Nu știam unde suntem – mai ales Hirsch.

Hirsch nu este din Przemyśl, îmi amintesc eu, ci din Dobromîl.

– Trebuia să stea la câțiva pași în urma mea, să nu dăm impresia că suntem împreună, continuă Schillinger, stând picior peste picior acum. Arată ciudat în salopetă. Dziusia îl ține de braț. Dar, când am întors capul, dispăruse. Se uită la Siunek. Crezi că s-ar întoarce în ghetou?

Siunek clatină din cap.

– Cunoaște adresa? întreabă Max.

Schillinger încuviințează. Max mă privește. Ne privim. Nu e neapărat rău, fiindcă și-ar putea găsi drumul încoace. Dar nici bine, pentru că ne poate trăda. Citesc întrebarea de pe fața lui Max.

– Poliția știa de cineva care ascunde evrei pe Tatarska, spun eu. Între numerele 1 și 5. Au auzit „vorbe", dar nu știau dacă adevărate.

Max face un semn din cap. E furios. Se uită la Siunek și la Schillinger, și știu că îi va întreba dacă au spus cuiva. Apare Helena, în fugă.

– În curte a venit un bătrân!

Evident că este singura care și-a amintit să păzească fereastra.

Ne agităm. Schillinger nu știe unde este buncărul. Dar nu e timp pentru ascuns. Încă mă ridic, când Siunek se uită și țipă:

– Tata! Tata!

Deschide ușa și mă gândesc că avem noroc că nu s-a dus nimeni acum la toaletă. Ar fi văzut toată hoarda de evrei din casa mea.

Bătrânul Hirsch se împleticește înăuntru, fără barbă, iar Siunek încearcă să-l îmbrățișeze.

– Suntem morți, suntem morți, mormăie Hirsch. Suntem morți cu toții!

Trag și încui ușa, iar el începe să alerge dintr-un capăt în altul al camerei.

– Suntem trădați! Vin! Suntem morți!

Apoi, vomită pe podea.

Trece o vreme până când reușim să-l liniștim pe bătrânul Hirsch cât să vorbească. Trebuie să o trimit pe Helena să aducă două găleți cu apă ca să curăț podeaua, și nu pot decât să sper că doamna Krajewska crede că supraveghetorul meu și cu mine bem ceai cu stacana. Când podeaua este curată, le las pe Helena și pe Dziusia să ia câte un pui și să meargă să joace noul lor joc preferat, în dormitorul din spate: șotron în coteț, pe tăcute.

E preferatul lor, până când are nevoie cineva să folosească toaleta din găleată.

Mă spăl pe mâini și liniștesc restul de pui în holișor, în timp ce bărbații se adună în jurul lui Hirsch. Nu s-a pierdut. Nu a fost separat de Schillinger. A fost jefuit.

– Hoțul m-a tras pe o alee și a spus „Ha! Știu că ești un evreu bogat și ai ieșit din ghetou, și îți vreau banii". Eu zic „Ce bani?". Iar el mă ia de gât și mă caută în buzunare și găsește zece mii de zloți.

– Zece mii? întreabă Siunek. De ce atât de mulți?

– Pentru că de suma asta mă pregătisem.

– Pentru ce? se încruntă fiul lui.

– Să fiu jefuit!

– Știai că vei fi? întreabă Max.

– Nu. Dar mă pregătisem! Pentru că așa e lumea asta.

Clatin din cap, uscându-mi mâinile. Dacă nu ar fi vomitat de spaimă, aș crede că bătrânul Hirsch se amuză. Ce hoț n-ar fi bucuros și cu o mie de zloți? Mă gândesc câtă pâine aș putea cumpăra de nouă mii de zloți în plus.

– Găsește banii pe care eram pregătit să-i dau, dar nu găsește ce nu eram pregătit să dau, și pe urmă îmi zic că sunt un om mort, pentru că de ce n-ar încasa și recompensa de la Gestapo? Dar el spune: „Sunt eu hoț, domnule Evreu, dar am onoare. Nu sunt ucigaș. Acum, hai cu mine, și voi avea eu grijă să-ți spun când pleacă poliția".

– Deci hoțul știa unde mergi? întreabă Max.

– Da! De-asta zic că suntem morți cu toții!

Max clatină din cap. Se înfurie iar. E ca și cum cineva ar fi făcut un afiș și l-ar fi lipit în ghetou. Cazare pentru evrei pe strada Tatarska.

– Când ne-am întâlnit cu toții în buncărul de pe Kopernika, spune încet Max, am făcut un pact și un jurământ sacru. Că nimeni nu va pomeni numele sau adresa Stefaniei, sau că vom fi ascunși. Era cel mai mare secret. Cea mai solemnă promisiune pe care o puteam cere, pentru că de ea depindea viața. A noastră, a ei și a surorii ei. Dacă aici există o persoană care a încălcat acest jurământ, să spună. Dacă a fost accidental sau voit. Ca să știm ce să facem și să ne salvăm, dacă putem. Dacă nu putem, atunci trebuie să le dăm Stefaniei și surorii ei șansa de a fugi. Acum.

Max mă privește. Ceilalți trei mă privesc. Apoi se privesc între ei. Bucătăria de pe Tatarska 3 tace. Se aude o bătaie în ușă, care mă scoate din minți de spaimă.

De ce uităm mereu să supraveghem fereastra?

Bătrânul Hirsch ridică mâinile, gata să strige, dar Siunek îi acoperă gura. Max se ridică încet, fără zgomot, și îi cheamă pe ceilalți să-l urmeze în dormitor. Când au ieșit cu toții afară și ușa s-a închis, bătaia se repetă, așa că mă uit pe ferestruica de lângă ușă.

Nu este nici poliția, nici Gestapo. Sunt doi băieței.

Deschid ușa nițel.

– Da?

– O doamnă ne-a dat un bilețel, spune unul. Nu cred că are mai mult de zece ani.

– Ce doamnă?

– O doamnă, spune cel mai mic. A zis să ne întoarcem după răspuns peste o oră.

– Pa, spune celălalt, și pleacă săltând.

Trag ușa după mine și o încui, apoi deschid ușa de la dormitor.

– Puteți ieși, șoptesc. Bărbații ies în camera de zi. Nici n-au avut timp să îndepărteze scândurile de pe buncăr. Cred că Dziusia și Helena joacă încă șotron. Despăturesc bilețelul și îl citesc. Iar. Și iar.

– Ce este? întreabă Max.

– Suntem șantajați, atât. Mă așez pe un scaun.

– Șantajați?

– Femeia asta spune că fie îi ascund pe ea și pe cei doi copii ai ei, fie în trei zile ne denunță.

– Ce? Max îmi smulge biletul. Cine e doamna Bessermann?

– Nu știu! N-am auzit de...

– Bessermann? spune Siunek. Malwina Bessermann? Se răsucește spre bătrânul Hirsch, care se așază pe canapeaua parțial reasamblată. Pare șocat. Tată, nu-i iubita ta?

– Iubita? repetă Max.

Schillinger clatină din cap.

Hirsch pare încolțit.

Iubita.

Multe lucruri încep să se lege.

– Trimiteți-mă de aici, spune bătrânul Hirsch. Îmi pare rău! A fost o nebunie de bătrân!

Dar nu mi se pare atât de plin de regrete, nu acum, că s-a liniștit. Se așază înapoi pe canapea și își aprinde o țigară. Nu cred că se gândește că vom face asta.

Încep să învăț că bătrânul doctor Hirsch are mereu un as ascuns în mânecă.

Arată spre mine cu țigara.

– Dacă bărbații se pregătesc să vorbească, spune el, atunci să plece fata.

Serios? Foarte amuzant.

– Ești în casa ei, spune Max. Pare gata să-l bată. Dar văd că bătrânul încearcă doar să ne distragă atenția și să detracteze conversația de la problema reală.

– Tată, spune Siunek, îți dai seama c-ai dat-o pe mâna poliției pe fata asta?

– Nu mi se pare.

– Ar fi trebuit să spui!

– Ce?

– Că ți-ai încălcat jurământul și i-ai zis Malwinei Bessermann.

– Și cui să-i fi spus?

– Fiului tău! strigă Siunek.

– Hirsch, spune Schillinger. Vocea lui are mai multă autoritate. Termină cu prostiile. Sunt șapte vieți în joc. Cui i-ai mai spus?

Bătrânul Hirsch oftează, suflând fum. Pare cumva mai bătrân, fără barbă.

– Jur acum că i-am spus doar Malwinei, de dragul copiilor. Dar cui i-a spus ea, nu știu.

Oricine ar putea să știe ce fac eu în casa asta. Absolut oricine.

Citesc biletul de la Malwina Bessermann încă o dată – un bilet deschis, trimis prin niște necunoscuți de pe stradă. Trebuie să dau un semn că am primit biletul, și apoi am două zile să decid. Dacă în a treia zi n-am acceptat, Gestapoul află despre noi toți, cu nume și prenume.

Este o cale oribilă de a cere cuiva să-și riște viața pentru tine. Josnică. Egoistă. Dezgustătoare. Toată situația mă înfurie. Și sunt convinsă că nu vom supraviețui. Nu toți. Îmi amintesc când mi-a spus Izio asta, în ultima noapte dinainte de lagăr.

Și totuși, dacă aș fi mamă în ghetou, dacă aș fi pierdut un soț, părinți, frați și surori în trenuri – și asta spune Siunek că a pățit doamna Bessermann –, ce aș face ca să-mi văd copiii afară? Ca să nu aibă parte de aceeași soartă? Ce-aș face pentru Helena?

Orice. Asta aș face.

Aș înșela, aș minți și aș fi cât de josnică trebuie.

Rup o bucată de hârtie de măcelărie, îmi iau creionul și, după ce termin de scris, împăturesc hârtia în două și ies. De parcă aș merge la toaletă. De fapt, aștept în curte, căutând băieții aceia din priviri. Când vin, le strecor biletul și mă întorc înăuntru, unde bărbații se ceartă încă.

Mai târziu, după ce adorm fetele în patul meu și bătrânul Hirsch face penitență, stând primul de cart la geam, mă duc în bucătărie, după apă, trec de siluetele înfășurate în pături și de respirațiile ușoare de pe podea și ajung la vechea haină a lui Hirsch, atârnată lângă fereastră. Caut banderola prin buzunare și o găsesc.

Credeam că nu va mai trebui să mă strecor în ghetou.

Tresar când Max îmi șoptește:

– Fusia, ce faci?

20

MAI 1943

Regulile din ghetou par să se schimbe mereu. Schimbări mai mari, schimbări mai mici. Nu sunt permise interacțiunile la gard. Secțiunea aceasta este doar pentru lucrători. Secțiunea cealaltă, pentru cei care nu lucrează. Mergi unde vrei. Mergi într-un loc greșit, și te ucidem. Astăzi, ne prefacem că nu vedem dacă te târguiești la gard. Poate fi dificil să-ți dai seama cum stai. Acum, poarta pare să fie păzită serios și nu se mai traversează podul. Dar, odată ce ești înăuntru, nu îți vom mai da prea multă atenție.

Am grijă, oricum. Mi-am ciufulit părul, mi-am murdărit fața, mi-am ascuns poșeta și am o banderolă adevărată pe mânecă, nu una care doar seamănă. Cu o seară înainte, Max m-a implorat să nu plec, și înțeleg de ce. Dacă mi se întâmplă ceva, sunt morți cu toții. Dar cred că trebuie să îmi dau seama ce e cu doamna Bessermann.

Ar putea fi o capcană. Dar nu văd de ce ar fi.

Merg la locul nostru, cel dintotdeauna, unde Max a tot lărgit sârma ghimpată. Este încă slăbită. De acolo nu e decât o plimbare scurtă până pe strada Kopernika. Mă strecor la numărul 5 fără să atrag atenția, apoi merg spre capătul holului, unde există un horn de cărămidă care urcă din subsol și încălzește camerele, alături de o ușă către debaraua de sub

scări. Doar că nu este o debara. Acolo e un perete fals. Când miști o scândură și intri, vezi o ușă către pivniță.

Max a construit totul cu multă istețime, așa cum face de obicei.

Cobor treptele și văd o lanternă deja aprinsă. Sunt Henek și o femeie cu părul negru, lucios, care șed pe niște lăzi. Exact așa cum le cerea biletul meu. Nu mi-am dat seama cât de mult voi detesta locul ăsta. Este întunecos și umed, și nu îmi place cum miroase.

Sau poate e doar fiindcă mi-l amintesc pe Max, cu lacrimile curgându-i pe pielea desprinsă a feței, și povestea celor întâmplate aici.

Henek se ridică, mă sărută pe obraz, dar nu zâmbește. Mă așez, se așază și el, și ne uităm la doamna Bessermann.

Este o femeie frumoasă, spre patruzeci de ani. Mult prea tânără pentru domnul Hirsch. Mă întreb ce i-o fi promis. Mă întreb ce i-o fi promis ea. Stă într-o poziție elegantă, cu spinarea perfect dreaptă.

– Doamnă Bessermann, de ce, în loc să mă rugați să vă ajut, ați decis să îmi amenințați viața, a mea, a altor cinci persoane și a surorii mele de șapte ani?

– Dacă v-ar fi cerut-o politicos o străină, domnișoară Podgórska, sigur ați fi ajutat-o. Sarcasmul ei ar putea descoji un cartof.

– Asta au făcut ceilalți, doamnă Bessermann.

Strânge din buze. Așteptă. Își mișcă mâinile. Apa picură. Apoi, se îndreaptă și mai mult de spate, elegant, pe lada din subsolul murdar, în care oamenii și-au pierdut viețile.

– Atunci, vă rog, domnișoară Podgórska. Vă implor ajutorul. Pentru mine și pentru cei doi copii ai mei.

Sprâncenele lui Henek se ridică. Îmi privesc mâinile.

– Am deja șapte oameni de hrănit într-un spațiu foarte strâmt. Nouă, când li se vor alătura Henek și Danuta. O aud respirând pe întuneric. Acum, încă trei n-ar putea face o diferență prea mare.

Stă complet nemișcată, asimilându-mi cuvintele. Apoi, fața ei se strâmbă și începe să plângă.

Noi stăm în tăcere și îi ascultăm suspinele.

Cine, dacă nu eu?

Henek mă trage deoparte, înainte să plec.

– Ești sigură, Fusia?

– Tristețea se poate transforma în cruzime, șoptesc eu, gândindu-mă la *babcia* mea.

Henek clatină din cap.

– E o greșeală, spune el.

– Nu cred.

– Dar ești sigură? O greșeală te poate ucide. Și pe fratele meu.

Îl privesc cu atenție pe Henek. E prima dată când aud că recunoaște pericolul în care se află. Este slab, ca toată lumea, dar pare suficient de puternic, chiar și după tifos. Și-a tuns mustața.

– Când veniți tu și Danuta?

– Nu suntem încă pregătiți. Lucrăm amândoi. Suntem bine.

Acesta este Henek, așa cum îl cunosc.

– Ar trebui să veniți curând. *Judenrat* a spus că nu mai durează mult. Îi văd deruta, dar nu am vreme de povești, iar el știe asta.

– Avem timp suficient să ne mutăm în buncărul tău, Fusia. Dacă este vreun pericol, oamenii din ghetou vor fi primii care află.

– Dar veți veni curând?

– Curând.

– Este o greșeală, șoptește Max când îi spun. Nu cred că femeia prezintă încredere.

– Spune că ea este cea care a comis o greșeală. N-a știut ce altceva să facă. Cred că e disperată. Are doi copii.

– Of, Fusia, oftează el.

Îi dau o bucată de pâine, și când crede că nu mă uit, rupe un colț și aruncă firimituri pe podea, pentru pui. Îl lovesc peste braț, iar bătrânul Hirsch se așază înapoi pe canapea, privind și fumând.

A doua zi, după muncă, mă duc în piața mititică din apropierea șinelor de cale ferată, locul unde se vinde pește, unde Cesia Bessermann, cincisprezece ani, și fratele ei, Janek, zece ani, așteaptă o tânără cu eșarfă roșie, care cumpără cartofi. Mă urmează pe Tatarska 3.

Sunt convinsă că nu e o greșeală.

La două zile după aceea, Max mă cheamă repede la fereastră, și îmi acopăr gura cu mâna ca să-mi opresc un icnet de groază. Doamna Bessermann este în curte, îmbrăcată frumos, cu o plasă în mână. Discută prietenește cu doamna Krajewska.

– Trebuia să vină abia săptămâna viitoare! șoptesc eu.

Max clatină din cap, iar doamna Krajewska își ia la revedere. Doamna Bessermann se îndreaptă voios spre ușa mea.

Nu trebuie să-mi repete. Cred c-a fost o greșeală din partea mea.

Două săptămâni mai târziu, arunc o găleată de apă în oală și o încălzesc ca să spăl vasele, când doctorul Schillinger vine din tura de pază la geam și șoptește:

– Oameni în curte.

Nimeni nu spune nimic. Toți se mișcă în tăcere spre buncăr, pentru că nimeni nu are voie să poarte încălțări și pentru că Max i-a obligat să exerseze de o sută de ori. Fiecare persoană răspunde de propriile lucruri. Fără mucuri de țigară, fără haine sau piepteni – mai ales nu bărbătești. Dacă mănânci, îți iei mâncarea cu tine. Max îndepărtează scândurile, iar copiii – Cesia, Janek și Dziusia – împreună cu Schillinger și bătrânul Hirsch, urmați de Max, după rotația de astăzi, intră în buncăr. După ce scândurile sunt la locul lor, doamna Bessermann se vâră sub pat, iar Siunek, sub cel nou, cumpărat dintr-o căruță de vechituri, cu cinci zile în urmă. Abia încap. Mă asigur că mâncarea este ascunsă, în timp ce Helena verifică repede casa; oamenii mei au dispărut în mai puțin de un minut.

Nu am văzut cine se apropie de ușă. Aud o bătaie și o voce profundă de partea cealaltă.

– Domnișoară Podgórska!

Este o voce prefăcută.

– Ai vreun bărbat înăuntru?

Deschid nițel ușa.

– Surpriză! spune Januka. Te-am găsit! Și ai liber astăzi! Ridică o sticlă de votcă și un cartuș de țigări. Este rația

suplimentară pe care o primim pentru munca în fabrică. N-ai de gând să ne lași să intrăm?

Deschid ușa și iată-l pe Lubek, pe trei fete pe care nu le cunosc, dar le știu de la fabrică, și încă două cupluri pe care nu le-am văzut în viața mea. Se scurg în camera mea de zi și în bucătărie.

– Ce căutați aici? întreb.

– Ne adunăm mereu duminica, după raţii, doar știi asta!

Cineva pune în funcțiune un gramofon pe jumătatea mea de masă din bucătărie, lângă o farfurie cu prăjiturele.

– Dar de unde...

– Mergeam spre Anna... spune Lubek.

Nu știu cine este Anna.

– ... și Januka te-a văzut la fântână.

– Nu-i așa că e frumos aici? spune Januka, vârând capul în dormitor. Ce perdele drăguțe!

Știu că oamenii mei sunt ascunși, dar vreau să alerg și să trântesc ușa, oricum.

Januka are o dispoziție de zile mari. Cred că votca a fost deja deschisă.

– Ahhh, strigă ea, priviți! Pui!

Se face mare caz de holișorul meu plin cu pui – de parcă i-aș ține ca animale de companie. Helena așa crede. Privesc în jur și o găsesc într-un colț, cu ochii mari, tremurând.

– E sora ta? întreabă o necunoscută cu buzele rubinii.

– Hela, spun eu, și întind mâna. Vine la mine și mă aplec spre ea, șoptind. Începe muzica și trebuie să vorbesc mai tare. De ce nu ieși la joacă? Nu trebuie să fii în zonă... În caz că se întâmplă ceva. Până când scap de ei.

– Poți să-i faci să plece? șoptește ea, privind spre dormitor.

– Da. Însă îmi va lua ceva timp.

Îmi îndrept spatele, și ea aleargă spre ușă, parcă acționată de un arc.

– E timidă?

Ridic privirea, și iată-l pe Lubek cu țigara lui.

– Foarte, spun eu, și las lucrurile așa. Dar nu-mi place felul în care ne privește el.

Cuplurile schimbă placa și încep să danseze în fața canapelei. Januka îmi întinde unul dintre pahare, plin vârf cu votcă.

– Nu-i așa că-i o surpriză minunată? spune ea. Trebuie să fie atât de fain să trăiești singură, fără părinți!

Atât de fain. Să ai toată răspunderea pe umerii tăi.

N-are idee.

Dacă aș fi Januka, dacă aș avea o slujbă și ceva bani, nicio soră și un loc doar pentru mine, aș crede și eu că e o surpriză minunată. Aș bea votcă și aș coace prăjiturele, aș fuma și aș dansa cu un băiat, dacă m-ar invita.

Nu sunt Januka.

Trebuie să mă gândesc la o cale să scot pe toată lumea de aici.

Găsesc sticla de votcă și mă duc la chiuvetă, să torn conținutul paharului meu înapoi în ea. Detest să irosesc rația cuiva. Eu o vând pe a mea de fiecare dată.

– Deci nici votcă nu bei? spune Lubek.

„Trebuie să te duci s-o găsești pe Januka", mă gândesc. Încep să spăl paharul gol.

– De când locuiești aici?

– De câteva săptămâni.

– Este un loc bun. Dar ai putea avea vecini mai buni.

Ridic privirea. Lubek e foarte înalt.

– Ce vrei să spui?

– Tipul din SS pe care l-am văzut în față. Nu mi l-aș dori ca vecin.

Un om din SS. În casa doamnei Krajewska. Ce caută acolo?

– E acolo acum?

– Da.

Simt un junghi puternic în spatele ochiului stâng și tresar.

– Am fost în ghetou, spune Lubek. Cu unchiul meu. Dorea să se însoare, și acolo era un aurar pe care îl cunoștea. S-a gândit că poate îi face un inel. Nu ți-ar veni să crezi ce fac cei din SS acolo.

Ba da.

„Un bărbat din SS locuiește alături. Un bărbat din SS..."

– Am auzit că ghetoul e pe cale să dispară.

– De unde?

– Poliția vorbea la gard.

– Să dispară de tot?

– Să nu rămână nimeni. *Judenfrei*[1]. Spun că vor muta evreii în altă parte, dar eu nu cred că e așa.

– Ce crezi că vor face?

– Vor încuia porțile și îi vor da foc. Atât de ticăloși sunt.

Clatin din cap.

[1] Fără evrei; în germană, în original. (n.tr.)

– Nu vor folosi focul. Îi vor împușca. Pe toți.

Henek. Danuta. Trebuie să fugiți.

– Îi vor ucide, oricum ar fi, este de acord Lubek. Apoi, vor continua cu noi. Are sprâncenele ridicate. Se gândește. După care spune: Cred că paharul ăla e curat acum. Mă uit în jos. Încă mai spăl paharul. De ce nu ne arăți restul casei?

– Nu mai e nimic de văzut, în afară de dormitoare.

– Atunci, ai putea să-mi arăți dormitorul.

Aproape că zâmbesc. „Nu, Lubek, nu trebuie să-mi vezi dormitorul sau ce se ascunde acolo. Și nici pe cel pe care îl folosim pe post de toaletă."

Păcat că nu pot să spun ce gândesc.

– Nu le arăt băieților dormitorul meu, decid să spun.

– Serios? Acum rânjește. Și ei?

Mă întorc. Unul dintre cupluri dansează spre camera alăturată, ducând cu ei gramofonul.

– Stați, spun eu. Stați așa. Nu aveți voie... Alerg în dormitor.

Discul cântă atât de tare, că mă dor urechile. Un cuplu dansează pe podea, iar altul s-a așezat pe patul de deasupra buncărului și se sărută. De sub unul dintre paturi vine un zgomot, un soi de scuipat înfundat, apoi un pocnet. Zgomotul de lemn care cade.

Ce s-o fi întâmplat acolo?

Pieptul mi se strânge într-un ghem care pulsează.

– Stefi! spune fata de pe pat, întrerupând sărutul. N-am idee cine este. Zgomotul se aude iar. Ce-i asta? Ai o pisică sub pat? Ador pisicile.

Se desprinde din brațele iubitului și cade în genunchi.

– Pis, pis...

– Termină! urlu eu. Nu te uita!

Cuplul care dansează se oprește. Fata de pe podea și iubitul ei se privesc lung. Nu știu unde sunt Januka și celelalte fete, dar simt prezența lui Lubek undeva, în spatele meu. Mă las în genunchi lângă fata de pe jos, ca să mă lupt cu ea, dacă trebuie. Simt că întreaga cameră așteaptă.

– Este o pisică rea, spun. Te va zgâria pe față.

– Ah! Fata își duce o mână la obraz.

– Să mă uit eu...

Arunc o privire sub pat și o văd pe doamna Bessermann, toată numai păr ciufulit și ochi speriați. Cred că cineva strănută sub podea.

– Da, este pisica. Dar scuipă. Am face bine să o lăsăm în pace.

– Domnișoară Podgórska! Ce se petrece aici?

Mă ridic. Doamna Krajewska este în dormitor, cu Januka în spatele ei, care își cere scuze prin semne. Cred că ea i-a dat drumul înăuntru.

De ce toată lumea pe care o cunosc e în camera asta?

– Știi ce gălăgie faceți aici? întreabă doamna Krajewska, acoperind muzica. Și este duminică după-masă! Ține mătăniile într-o mână, atârnate de pumnul încleștat peste un șold al rochiei imprimate, și asta pare să aibă efect asupra petrecăreților. Acul este smuls de pe discul care se rotește, și mi-aș dori să nu se fi întâmplat. Se lasă tăcerea, și cineva tușește încet sub podea.

– Îmi pare rău, doamnă Krajewska, spun tare, ajutând fata de lângă mine să se ridice. Nu voi permite să se întâmple și altă dată. E timpul să plecați!

– Dar eu...

Cred că doamna Krajewska voia doar să îmi roage prietenii să facă liniște, nu să plece. Dar eu n-o las să ne pretindă doar atât.

– Serios. Știu că n-am respectat regulile. Îmi pare rău.

Doamna Krajewska pare mulțumită și nițel derutată, dar ușurată că oamenii își strâng băuturile și muzica. Îi conduc afară și închid ușa dormitorului. În câteva minute, farfuriile, și sticlele, și poșetele sunt toate strânse, iar grupul iese pe rând din apartament.

– Pa, Stefi! spune Januka, tristă, făcându-mi scurt cu mâna.

Lubek rânjește și închide ușa după el. Doamna Krajewska privește în jur.

– Ai aranjat locul ăsta tare frumos, domnișoară. Acum, știi că nu există reguli privind vizitele prietenilor, dar...

– S-au autoinvitat. Îmi doream să plece.

Ea zâmbește.

– Ești o fată foarte de treabă. Ai cumva ceai?

Doamna Krajewska își trage un scaun de sub jumătatea mea de masă și se așază. Pun oala cu apă caldă înapoi la încălzit și găsesc două căni curate. Durerea din spatele ochiului a revenit.

– Să știi că îmi fac griji pentru tine, spune ea. Ești atât de tânără, ai o soră... Și nu ai mers la muncă în ziua aceea...

– Ni s-au încurcat turele, spun. S-a lămurit totul.

– Supraveghetorul tău mi s-a părut foarte bădăran. Cum se numește?

– Nu mai este supraveghetor, răspund. Din cauza atitudinii.

– Nu mă uimește, ținând cont de cum a venit la tine atunci. Ce face mama ta?

– Poftim?

– Scrisoarea de la mama ta. Cum se simte?

Doamna Bessermann pretinsese că era o prietenă de-a mamei și că îmi aducea o scrisoare de la ea, pentru că mama nu îmi știa noua adresă.

– Spune că este bine. E încă la Salzburg, dar s-a întâlnit acolo cu una dintre surorile mele.

Încep să mă pricep la minciuni.

Poate că m-am priceput mereu.

Torn apa fierbinte în ceainic. Se aude un trosnet puternic din dormitor, de parcă una dintre scânduri ar fi căzut sau ar fi fost pusă la loc, iar ochii doamnei Krajewska țâșnesc spre ușă.

– Pisica, spun.

Își întoarce atenția spre ceai, ridicând capacul ceainicului ca să-i verifice nuanța. Ochiul mă doare atât de rău, că trebuie să-l masez. Apoi spun:

– Aveți un musafir?

– Da, am uitat să-ți spun! Nepotul meu este aici, băiatul surorii primului meu bărbat. Este ofițer, cred c-ai remarcat.

– Ofițer german.

– Da, însă este un băiat bun! spune doamna Krajewska, cu același ton pe care l-a folosit ca să mă apere în fața doctorului Schillinger. Nu e ca alții din SS.

– Cu siguranță nu, spun. Torn ceai.

„SS locuiește în vecini. SS locuiește în vecini."

– Cât va rămâne aici?

– N-a zis. Face o pauză. E foarte chipeș.

– Sunt convinsă.

– De fapt, dacă vrei să vă aranjez o discuție... pot să mă ocup. Ar fi de mare ajutor să ai un soț.

– Mulțumesc. Cred că perioada războiului nu este prea sigură pentru soți sau iubiți. Voi aștepta până ce se termină totul.

– Cât de înțelept! Dar nu aștepta prea mult! Nu vrei să îmbătrânești și să ratezi toate șansele.

„Voi ține minte asta, doamnă Krajewska. N-ar trebui să vă rostiți rugăciunile?"

Trebuie să-mi mușc limba ca să nu gândesc cu voce tare.

Ea soarbe din ceai. Eu îl înghit pe al meu. Cred că aud iar tusea de sub podea, dar musafira mea este prea ocupată să vorbească.

– Domnișoară Podgórska, am vrut totuși să vorbesc cu tine despre un lucru. Am remarcat ceva la tine și mă supără deja de o vreme.

Durerea din spatele ochiului meu stâng se răspândește în spatele frunții.

Poate că astăzi este ziua. Dacă nu va fi Januka, SS-ul sau doamna Krajewska, va fi creierul meu, care va exploda.

– Sunt foarte îngrijorată că nu mergi la slujbă.

Îmi termin ceaiul. Ea îl soarbe încetișor pe al ei și ascultă cum îi explic că merg la catedrala de pe Na Bramie să mă rog, de două ori pe săptămână. Dacă ar ști exact cât de frecvent mă rog, cât de frecvent m-am rugat în ultimele cinci minute, ar fi surprinsă.

Apoi, spune că își face griji pentru pisică, din cauza puilor. Și a Helenei, care petrece mult timp singură și nu

pare să dorească să fie în compania băieților ei. Dar nu este vina ei, pentru că băieții doamnei Krajewska sunt două terori de cinci și de șapte ani, iar Helena nu este deloc atât de singură pe cât crede ea. Ultima parte a cănii este consumată în timp ce-mi spune ce ar trebui și ce nu ar trebui să fac cu apartamentul, cu banii, cu religia, cu viitorul meu soț și cu alte lucruri. La un moment dat, nici nu o mai ascult.

Când vorbește, nu se mai aude zgomotul de sub podea, așa că o las să vorbească.

În cele din urmă, doamna Krajewska nu mai are sfaturi de dat și pleacă. Încui ușa după ea și mă grăbesc la geam, să mă asigur că a ajuns acasă, și doar apoi șoptesc:

– A plecat.

Siunek și doamna Bessermann alunecă de sub paturi. Doamna Bessermann este supărată. Dă la o parte scândurile pe care le împinge Max în sus.

– Cesia! Janek!

Dar bătrânul Hirsch este cel care iese primul afară. Este murdar, groaznic de ud – parcă ar fi căzut într-un lac – și are chipul pământiu. Scuipă o batistă pe podea, îndesată, probabil, pentru a-l face să tacă, și apoi tușește, și tușește, de parcă nu va mai respira vreodată, încă întins pe burtă. Îi aduc apă. Max pune scândurile la loc, doamna Bessermann îndepărtează bucățile de pământ din părul Cesiei, Dziusia și Janek sunt pe cale să se încaiere, iar doctorul Schillinger și Siunek sunt în genunchi și încearcă să îl ajute pe Hirsch.

– Luați-l în cealaltă cameră, șoptesc. Repede! Doamna Krajewska și nepotul ei din SS nu-și vor închipui că tusea aceea este a mea. Cine veghează la geam?

Se mișcă, însă foarte încet. Am nevoie de Max. Max nu e aici.

– Ascultați-mă! Gesticulez, abia rostind cuvintele. Un om din SS este de cealaltă parte a peretelui!

Asta le atrage atenția. Bătrânul Hirsch este dus în cealaltă cameră. Cesia se postează la geam. Doamna Bessermann îi separă pe Janek și pe Dziusia. Când intru în bucătărie, a fost cotropită de pui. Cineva a deschis ușa de la hol și, fiindcă holul este gol, cred că a urcat pe scară.

Urc, iar Max stă în lumina prăfoasă dinspre geamlâc, privind podul cu brațele încrucișate. Trebuie să păstrăm liniștea aici. Doamna Krajewska are camere sus, iar pereții sunt mai subțiri decât jos. Mă apropii de el.

– Nu funcționează, șoptește el.

Știu.

– Suntem deja prea mulți pentru buncăr, și nu cred că îl pot lărgi mai mult, nu fără să pun în pericol siguranța casei. Sau să cădem în pivniță.

Care îi aparține doamnei Krajewska.

– Ce facem când vin Henek și Danuta?

– Mai luăm paturi? sugerez.

Zâmbește. Apoi, îi tresare sprânceana și spune:

– Ah, Fusia. Pisica.

– Te va zgâria pe față.

Râdem amândoi, pe înfundate. Chiar dacă nu e deloc amuzant. Cred că suntem ușurați că trăim.

Suntem atât de aproape să nu mai trăim.

– Ai auzit de bărbatul din SS?

– În mare parte, peste tuse. Nu vrei să ieși și cu el, nu?

Clatin din cap. Îmi dau seama, după sprânceană, că mă tachinează. Dar nu îmi place că a folosit cuvintele „și cu el". Cred că încă e supărat din cauza ofițerului Berdecki.

– Trebuie să ai grijă cu Lubek.

– De unde îi știi numele?

– Ai fi uimită ce pot să prind de sub podea. Te-a întrebat multe.

Dar nu îmi dau seama dacă Lubek este curios în privința mea sau a activităților mele ilicite. Se plimbă prin pod, în șosete. Apoi, se apropie iar să putem vorbi.

– Mă gândeam la un perete. Chiar aici. Face niște pași, dând din mâini și arătându-mi o linie care ar reduce suprafața podului îngust. Dacă facem rost de lemn, de lemn vechi, aș putea construi aici un perete fals și aș face un spațiu pentru noi în spatele lui. Ar fi strâmt, mai ales cu încă doi, dar mai bine decât sub pământ. Nu-ți poți imagina cât de tare doare să stai în aceeași poziție, cât de frig se face. Este înfricoșător pentru copii și dificil pentru bătrânul Hirsch, sau chiar pentru doctorul Schillinger, să se vâre suficient de repede sub pat. Ne-am descurca mai bine cu o scară.

Încerc să îmi imaginez ce îmi descrie.

– Cred că poți, spun.

– Crezi?

– Cel pe care l-ai făcut pe Kopernika părea trainic.

– Ce-ai căutat acolo?

– Acolo m-am văzut cu Henek și cu doamna Bessermann.

– Aș vrea să nu te fi dus acolo, spune el.

– Știu. Îmi pare rău.

Ne uităm la peretele pe care vrea să-l construiască.

– Nu se va întâmpla nimic aici, îi spun. Știe că mă refer la subsolul de pe Kopernika. Nu vom permite.

Încuviințează.

– Voi găsi o cale să fac lucrurile să funcționeze.

Îi scutur pământul din părul ciufulit.

Cred că va găsi.

21

IULIE 1943

Cercetez pieţele timp de trei săptămâni, fără să văd nici urmă de lemn care să arate potrivit pentru pod. Apoi, în soarele dimineţii, în drum spre fabrică, văd un om care împinge un cărucior spre piaţă, încărcat cu scânduri vechi, ce îi ajung până la bărbie. A demolat o casă, spune el, distrusă în timpul luptelor dintre ruşi şi nemţi, dar lemnul este încă bun, şi ce-aş putea eu să fac cu el? Să-l pun pe foc, mint eu, şi alerg înapoi pe Tatarska, după bani, avertizând pe toată lumea că va livra un bărbat lemn în spate.

O las pe Helena să se ocupe, îi explic doamnei Krajewska despre cum mi-a dat cineva lemn de foc, ca să nu creadă că l-am cumpărat, şi, când cobor dealul în fugă şi trec peste podul de fier spre Minerwa, am întârziat deja. Dar Herr Braun n-a remarcat, pentru că Lubek mi-a pornit maşinăriile.

Januka, Lubek şi cu mine petrecem aproape fiecare pauză împreună, acum, şi nu îmi dau seama precis care este aranjamentul dintre ei. Dar n-au mai fost petreceri. Par să fi prins ideea că nu am apreciat musafirii nepoftiţi nici eu, nici proprietara apartamentului.

Nepotul doamnei Krajewska se numeşte Ernst. Face parte din SS şi are un soi de permisie, şi cred că este un om de joasă speţă. Stă mai tot timpul înăuntru, bând – cred, pentru că, de câte ori îl văd, este beat. Dar îmi face evreii ascunşi să umble

în vârful picioarelor și să șușotească, în ciuda zgomotului făcut de pui, și de aceea devin iritabili. Mai ales pe copii. Când poate, Helena fuge. Nici măcar nu știu unde se duce. Paza de la geam se schimbă la fiecare trei ore. Zi și noapte.

Când mă întorc seara acasă, Max are câteva scânduri de lemn în camera de zi, pentru că a convins-o pe Helena să le târască înăuntru. Trage cuiele ruginite afară, ca să le poată refolosi. Ridică și așază scândurile ca pe bucăți de sticlă, imaginându-și în tăcere cum să arate peretele. Zâmbește când intru și își trece mâna peste lemnul uzat.

– Este ce trebuie, șoptește el. Exact ce trebuie!

Pentru că nu poate spune prea multe, mă sărută pe ambii obraji. Așa cum ar fi făcut tatăl lui. Sau poate că nu. Doamna Bessermann pufnește, dar el nu remarcă, pentru că este tare bucuros.

La trei zile după aceea, în ziua mea liberă, mă duc la doamna Krajewska și întreb dacă are un ciocan. Îi spun că îmi spăl toate păturile și lenjeriile de pat și vreau să bat o frânghie în cuie, ca să le atârn în pod, să nu se murdărească iar afară. Nu doar că îmi dă un ciocan și niște cuie, dar și niște frânghie, în caz că nu-mi ajunge. Așa că trebuie să car apă și să spăl totul. Helena scoate puii în curte, unul dintre băieții doamnei Krajewska aleargă după ei, iar Max dă lemnul din mână în mână până sus în pod.

Are grijă și bate cât mai discret posibil, iar când termină, nu-mi dau seama că peretele lui nu este parte din pod. Nu până când nu împinge la o parte două dintre scândurile verticale, arătându-mi spațiul din spatele lor. A agățat chiar și frânghia de rufe.

– Mut niște lucruri din al doilea dormitor, îi spun, ca să arate a depozit.

– Vom avea nevoie de o găleată, spune el. În caz că... știi tu.

Mă uit la spațiul din spatele peretelui. Acoperișul se înclină spre două geamlâcuri joase, într-o parte, lăsând să pătrundă puțină lumină. Majoritatea nu ar fi capabili să se ridice, nu va exista niciun strop de intimitate, și acoperișul de tablă se va încălzi sub soarele de vară, ca un cuptor al diavolului. Dar ce mai contează, când viața ta e în joc?

– Trebuie să acoperim ferestrele, spune Max. Știai că băieții Krajewskăi urcă pe acoperiș?

Eu nu. Pun pariu că Helena știe.

– Te-au văzut?

– Aproape.

– Fac rost de perdele. Dar nu știu cu ce. Va trebui să caut iarăși prin gunoaie. Hrănim zece oameni pe două cartele, salariul meu și contribuția lui Hirsch, și tot nu ajunge. Doamna Bessermann nu înțelege de ce nu cumpăr pâine mai bună. Bătrânul Hirsch vrea să știe unde-i sunt țigările.

Nu îndrăznesc să-i spun că îmi vând rația de țigări.

– Ai vreo veste de la Henek sau Danuta? întreabă Max.

Clatin din cap. Ar fi trebuit să las o hârtiuță goală sub o piatră de lângă locul slăbit din gard, arătând că sunt gata să vină. Trebuia să las și eu o agrafă de păr acolo, să le arăt că am primit hârtia și că eram gata să îi primesc.

– O să aștepte prea mult, spune Max. E singurul frate care mi-a rămas, și o să aștepte prea mult.

Verific locul de la gard în fiecare zi a lunii august. Începând din august, Lubek începe să mă viziteze tot mai des.

– Iubitul Fusiei! şopteşte oricine e de serviciu la geam, şi nu sunt deloc încântată. Când vine el, opt oameni trebuie să dispară în podul apărat de perdele şi să se întindă pe podea, fără să mişte, în linişte absolută, nefericiţi, transpirând, în timp ce Lubek vorbeşte şi fumează la jumătatea mea de masă din bucătărie.

Asta nu ne asigură armonie în gospodărie.

Dar Lubek este interesant. Verişorul lui livrează peşte înfăşurat în ziare străine, şi aude că germanii nu se descurcă deloc bine în războiul cu Rusia. Britanicii se opun, susţinuţi de americani, chiar dacă americanii se luptă şi cu japonezii. Germania are două fronturi imense.

S-ar putea să piardă, spune Lubek. Poate că vor pierde înainte să-i ucidă pe toţi, iar Przemyśl va aparţine din nou Poloniei.

Lubek este atent. Arată bine. Nu e chiar atât de hăbăuc cum credeam. Nu l-am văzut niciodată să-şi piardă cumpătul. Nu a fost niciodată nepoliticos – poate doar cu Januka, fiindcă nu cred că ea ştie că vine pe aici.

Lubek îl înfurie pe Max, ceea ce o amuză pe doamna Bessermann. Mă ofer să mă văd în altă parte cu Lubek, pentru ca lumea să nu fie nevoită să urce în pod, dar lui Max nu îi place nici ideea asta – ceea ce o amuză pe doamna Bessermann şi mai tare.

Doamna Bessermann este iritată pentru că Siunek îi dă prea multă atenţie Cesiei. Cesia are cincisprezece ani, dar nu-i arată, şi suntem într-un spaţiu restrâns. Dziusia se ceartă constant cu Janek, pentru că el o chinuie, iar domnul Schillinger se uită în gol, în loc să-şi apere fiica, ceea ce

înseamnă că ne revine mie sau lui Max sarcina asta. Bătrânul Hirsch stă bosumflat, adulmecând mirosul de la țigările fumate de Lubek.

Nu o pot învinui pe Helena că dispare în fiecare zi. S-ar putea să fie mai sigur pentru ea; mai sănătos.

Dar mă îngrijorează.

După o zi în care Dziusia a trebuit să folosească găleata din pod și apoi s-a certat cu Janek fiindcă el a spus că se uitase, și din cauza asta a trebuit să-i spun lui Lubek că sus era pisica și alerga după șobolani, mă vâr în pat, lângă Helena. Luna strălucește, argintând crăpăturile dintre perdelele cu crini. Trag cuverturile peste capetele noastre și Helena se lipește de mine. Miroase a văzduh și a fetiță. Șoptesc:

– Hela, ce faci tu cât sunt eu la muncă?

– Hrănesc puii, aduc apă și scot afară găleata. Știi doar.

– Ce altceva?

Se gândește.

– Mă cert cu băieții Krajewskăi. Dacă nu vor să-mi dea acces la apă.

Acum îmi doresc să o pot vedea.

– Ce vrei să spui?

– Zic mereu că apa din fântână este a mamei lor. Dar dacă nu iau apă, oamenilor le este sete, pentru că nu pot ieși afară. Și atunci trebuie să-i lovesc. Pe băieți. Și uneori încearcă să intre, și atunci iar îi lovesc.

– Înțeleg. Voi vorbi cu doamna Krajewska despre asta. Și când termini, unde te duci?

– În diverse locuri.

– Ce locuri?

Se gândește iar.

– Sus, pe deal, este o casă de piatră abandonată. Ca un castel. Uneori, mă joc acolo. De parcă ar fi o casă adevărată. Și mă duc la mănăstire, pentru că îmi dau călugărițele prăjituri, și merg la catedrală...

– Așa faci?

– Da. Miroase bine.

– Te joci cu altcineva?

– Bineînțeles că nu!

Ar fi dificil să ai un secret ca al ei și să stai cu alți copii. Nu mai este un secret de o noapte sau două. Nu ca Mickiewicza 7.

– Uneori, spune Helena, îmi închipui că s-a întors mama și că îmi coase o rochie, iar pălmașii aduc multă mâncare acasă...

Sunt surprinsă că Helena își amintește de oamenii care ne lucrau câmpurile.

– ... și ziua, cât mama lucrează, mă duc la școală, ca să cunosc toate cuvintele de pe firmele prăvăliilor. Știu multe, dar nu pe toate.

– Te-aș putea învăța eu să citești, Hela.

Dar vocea vine din afara cuverturilor. Trag pătura de pe noi și-l văd pe Max, de serviciu la fereastră, cu scaunul lăsat pe spate.

– Ai vrea? o întreabă el.

Zâmbetul Helenei se lățește tot mai mult, iar când vin acasă de la muncă, în ziua următoare, capul ei șaten este lipit de cel brunet al lui Max. Se uită împreună pe un manual de stomatologie. Helenei nu îi pasă de subiect – vrea să învețe cuvinte.

Nu mi-am dat seama că era atât de singură.

Apoi, Cesia vine în fugă și strigă:

– Iubitul Fusiei!

Se mișcă precis, în tăcere, apucându-și lucrurile și dispărând pe scară în sus, fără să deranjeze puii. Verific vesela, și Helena oftează când Max îi ia cartea. Îl văd pe Max ezitând. În ultima clipă, în loc să urce, se strecoară în dormitor.

În celălalt buncăr. De unde mă poate auzi vorbind cu Lubek.

Mă enervează.

Lubek bate la ușă și încearcă să intre direct, dar nu poate, pentru că este încuiat.

Nu-mi place deloc că se simte ca la el acasă.

Deschid ușa, iar Lubek rânjește și împinge la o parte un pui care îi cotcodăcește la picioare. Se duce direct la oală, să își facă o cană cu ceai.

Vorbește despre incendiul mic de la fabrică, cel care a închis mașinăriile, însă nu pentru multă vreme, și despre cât de rău a fost cu fumul de după. Îi spun că mi se pare amuzant, ținând cont de cât fum respiră mereu. Spune că e diferit.

Aproape că simt urechile lui Max lungindu-se spre noi.

Așa că spun tare:

– Ce crezi despre trasul cu urechea?

– La fel ca oricine, bănuiesc. Nimeni nu vrea să-i fie ascultate conversațiile private. Cine a... Stai așa. Unde e zahărul?

– Ce? Ah, da, scuze, nu mai am.

– Dar aveai alaltăieri. Aveai o jumătate de kilogram.

Doamna Bessermann și Cesia au copt prăjituri, ceea ce l-a înfuriat pe Max, fiindcă ce i-am fi putut spune doamnei

Krajewska sau bărbatului din SS, Ernst, dacă vedeau fumul ieșind pe horn? Când adulmecau mirosul? Că Helena pregătea o tură de *babka*?

– Nu cred, spun.

– Ba da, insistă el. Aveai.

– L-am mâncat eu, spune Helena, de pe canapea. Mă întorc spre ea. Am uitat că e acolo.

– Ai mâncat o jumătate de kilogram de zahăr? întreabă Lubek. Știi cât costă? Sora mea îl privește cu încăpățânare cum clatină din părul de culoarea grâului. Stefi, trebuie s-o pedepsești.

„Nu-mi spune cum să mă port cu sora mea", mă gândesc. „Mai ales că este minunată."

– De ce nu scoți tu puii afară? îi spun Helenei, severă. Vorbim mai târziu despre asta.

În timp ce ea adună puii, mă întorc cu spatele spre Lubek și îi trimit o sărutare. Ea rânjește și îmi răspunde la fel, ceea ce pare o impertinență din perspectiva lui, probabil. Apoi fuge pe ușă afară.

– N-aș vrea să cresc o soră mai mică, spune el. Ce altceva crezi că mănâncă?

Altceva decât unt, ocazional, nu știu la ce se referă.

– Consumi multă mâncare. Văd că sacul de cașă tot scade. Nu cred că mâncați atât de mult. Ce faci cu ea?

Lubek vede prea multe.

– O vând, spun. Revând, pentru profit. Trimit bani mamei.

El își aprinde o țigară.

– Pare tipic pentru tine. Nu mai spune nimic timp de câteva minute, și sper că Max are cârcei. Oare ce planuri ai? spune Lubek, brusc. Ce vrei să faci după război? Ai idee?

„Vreau să îmi găsesc familia. În afară de asta, nu știu ce altceva." Ridic din umeri.

– Vreau să te gândești la asta, spune el.

– De ce?

– Pentru că vreau să te gândești să ți le faci cu mine. Vreau să îmi fac planuri – în linii mari, firește. Dar vreau. Cu tine.

Asta e tot ce are de spus pe tema asta. Își termină ceaiul, îmi spune să fiu mai fermă cu Helena și mă lasă singură cu gândurile mele.

Chiar n-aș fi vrut ca Max să audă discuția.

Cred că și el e de acord. Când iese din buncăr, cu pământ în păr, nu mă privește în ochi.

– Dacă o să tot vină, vom fi descoperiți.

Da, știu asta. Dar, în noaptea aceea, ținând-o pe Helena în brațe, o parte din mine se întreabă dacă Lubek știe să țină un secret. Dacă m-ar ajuta. Apoi, îmi amintesc ce a zis Emilika despre spionii germani. Ce face Lubek pare o metodă excelentă de a scoate evrei la iveală.

A doua zi, la muncă, îl evit. Vorbesc cu Januka până când el pleacă acasă. Ea mă conduce peste podul de fier, iar eu merg încet, ca nu cumva să mă găsească Lubek acasă, dacă trece pe la mine.

Știu că Helena nu-l va lăsa să intre.

Nu îi spun nimic Janukăi. Dar îi spun că trebuie să mă opresc la cărbunar, ca să cumpăr câteva kilograme pentru sobă. Spune că și stocul lor a scăzut. Ar vrea să vină cu mine. Nu este atât de departe.

Cumpărăm fiecare câte cinci kilograme, în saci legați la gură. Januka începe să flirteze cu cărbunarul. De fapt, îl joacă

pe degete. Sunt impresionată. Nu mă mai simt atât de prost în legătură cu Lubek. Apoi, văd că el are ceas la mână.

– Este opt și douăzeci?

Januka înclină capul și se uită la încheietura lui murdară.

– Ah!

Stingerea este la ora nouă, dar eu am de mers aproape jumătate de oră, și Januka, mai mult. Trebuie să ne grăbim.

Ţâșnim afară, îngăimând un cuvânt, și mergem repede pe trotuar. Soarele s-a scurs în spatele dealurilor, se lasă amurgul, iar străzile se golesc. Sentimentul de siguranță al mulțimii se evaporă. Mergem mai repede, cărbunele devine tot mai greu, și apoi ajungem la colțul unde Januka trebuie să cotească și eu să o iau drept înainte, pe Tatarska. Ne oprim, ne luăm la revedere, și iată doi soldați germani care trec strada, unul dintre ei făcându-ne cu mâna.

– *Halt! Wer ist da?*[1]

Eu și Januka ne privim. Nu s-a făcut încă ora nouă.

Primul soldat este tânăr. Poate de vârsta mea, cu o mitralieră la spate și un pistol la centură. Întinde mâna și cere actele Janukăi. Ea pune jos cărbunele și începe să caute prin geantă. Al doilea soldat se apropie de mine. Are părul castaniu și o mustăcioară *à la* Hitler. Îi dau documentele.

Ceasul de la încheietura primului soldat arată 20:47. Aștept, bătând din picior și uitându-mă la spațiul unde a fost cândva sinagoga. Cei doi soldați fac o glumă și râd între ei. Dar prind un cuvânt cunoscut: *Neun*.

Nouă. Ne vor reține aici până la nouă, ca să ne poată aresta.

[1] Stai! Cine-i acolo?; în germană, în original. (n.tr.)

Mă uit la Janka, iar ochii ei mă țintuiesc.

Am încurcat-o.

Soldații germani continuă să vorbească, și acum este evident că despre noi. Cel mai tânăr își trece degetele prin părul Janukăi, iar când le spun că este aproape nouă, la revedere, și încerc să plec fără acte, cel cu mustață strigă la mine, trăgându-mă înapoi de braț. Janka a împietrit. Clopotele catedralei încep să bată.

Soldatul mai tânăr râde și ne dau documentele. Cred că ne lasă să plecăm, și ne ridicăm cărbunii. Dar ne prind de câte un braț pe amândouă și ne târăsc pe stradă, în jos. De unde am venit.

Am încurcat-o rău.

Simțurile mi se ascut ca niște cuțite.

Cunosc strada pe care ne aflăm. Mergem pe mijlocul ei, pentru că trotuarul este ciuruit de bombe. La capătul străzii se află o pensiune germană, unde locuiesc soldați, mai toți din poliție. Dar, înainte de pensiune, sunt apartamente. De ambele părți ale străzii.

Soldatul meu nu mai glumește. Mă ignoră, cu buzele strânse și privirea înainte. Mă strânge tare de braț. Îmi lasă vânătăi intenționat. Al Janukăi îi atinge iar părul, apropiindu-și fața de gâtul ei și adulmecând, din mers. Ea se retrage, iar soldatul meu latră ceva – probabil îi spune să se oprească.

Sau să aștepte.

– Nu cred că înțeleg poloneză, îi spun încetișor Janukăi. Căutăm amândouă o reacție, dar nu există. Zâmbește, îi spun. Așa facem. Râzi, îi spun. Și râdem.

Cu siguranță nici măcar un nazist n-ar putea crede că este adevărat; dar strânsoarea de pe brațul meu se relaxează puțintel.

– Se apropie de clădiri, spun eu, pe ton de conversație. Sunt apartamente, cu uși în față și în spate, și cu un hol între ele. Pricepi? Râzi, Januka.

Râde, și în același timp face semn din cap că nu.

– Când număr până la trei, îi lovim în față cu cărbunii. Eu alerg prin dreapta, tu prin stânga, pe ușa din față a clădirii și până la cea din spate. Alergăm de parcă ne-ar fugări diavolul însuși. Poți? Râzi dacă da.

Râde tare. Râd și eu cu ea. Soldatul meu pare tare mândru de el.

Januka trebuie să se implice trup și suflet, altfel nu va funcționa.

– Cât de tare poți?

Încuviințează, dar nu mai râde. Ochii ei sunt mari și speriați.

Mă uit în față, spre clădiri, alegând. Și cred că văd două care ar putea să meargă. Picioarele noastre tropăie pe o stradă pustie. Clădirile pe care le-am ochit se apropie.

– Unu, spun, zâmbindu-i Janukăi. Apoi mă uit în față. Doi. Și trei...

Apuc brusc sacul de cărbuni cu ambele mâini și îmi folosesc toată greutatea să îl balansez în sus. Sacul îl lovește pe soldat în mustață, iar el se împleticește în spate, căzând pe pavaj. Mă opresc o secundă, uluită că a căzut, și o aud pe Januka chiuind: „Fugi!".

Al ei a căzut înaintea soldatului meu.

Alerg. Ca o iepuroaică. Ca vântul. Cum nu am mai fugit niciodată. Și creierul meu hiperactiv îmi arată zăvorul înainte să îl ridic. Trântesc ușa fără să mă opresc. Alerg pe holul întunecos, până la următorul zăvor. Ușa se deschide și se închide, iar eu nu pierd o clipă. Cobor scările, ies pe o alee. Mă întorc spre dreapta și apoi spre stânga. Sper să nu dau de o fundătură. Aud împușcături pe stradă. Focuri de pistol. Cuvinte strigate în germană.

„Ah, Januka", mă gândesc. „Sper că ești bine."

Dar nu mă pot opri. Rămân pe aleile lăturalnice, cotind și cotind până când ajung să urc dealul spre Tatarska. Rămân în umbră. Nu știu dacă mă urmărește cineva. Nu aud.

Cred că, dacă mă urmărea cineva, aș fi fost deja împușcată.

Alerg în curte, înconjor prin spate și, dacă mă vede doamna Krajewska, cred că sunt doar o ceață. Bat tare în ușă, iar Max o deschide brusc, mă trage înăuntru și încuie. Cred că a stat de veghe la fereastră.

– Ce s-a întâmplat?

Mă sprijin de ușă, icnind. Gâfâi. Nu mai pot respira.

Dar am un sac de cărbuni. Îl las să cadă pe podea.

– A venit tânărul tău, spune doamna Bessermann.

– Aduceți-i niște apă, poruncește Schillinger, iar Dziusia se duce după un pahar. Siunek și Cesia apar din cealaltă cameră, iar bătrânul Hirsch mă privește, cu o curiozitate vădită, de pe canapea. O văd pe Helena într-un colț, chircită să încapă. Îi întind mâna și ea se apropie, cuprinzându-mi talia cu brațele.

Cred că au fost îngroziți când au văzut că n-am apărut înainte de stingere.

După ce îmi revin, îi povestesc lui Max despre soldați și despre Januka. Este posibil ca ea să fie moartă. Gândul mă face să tremur. Aproape îmi dau lacrimile.

Max scrâșnește din dinți, în timp ce vorbesc. Își masează tâmplele. Apoi, lovește ușa din fața lui cu pumnul. Helena tresare în brațele mele.

– Bine, spune el. Ajunge. Te învăț să boxezi. Chiar acum.

Mi se pare interesant că Max a devenit liderul celor ascunși. Doctorul Schillinger este mai în vârstă, iar la cabinetul dentar era șeful lui Max. Hirsch este mai în vârstă decât Schillinger. Doamna Bessermann este mamă și are obiceiul să dea ordine oamenilor, iar Siunek e de două ori cât Max. Dar, când trebuie să se ia o decizie, toți se uită la Max. Dacă Max spune că trebuie să învăț să lovesc naziști – sau pe oricine altcineva care merită lovit –, atunci ei fac loc, și eu presupun că voi învăța cum să lovesc naziști.

Max și cu mine rămânem în mijlocul unor oameni nerăbdători, și chiar și Helena se așază să privească, cu umerii aduși în față, în așteptare. În afară de pericolul zilnic de a fi găsiți de Ernst, bărbatul din SS, acesta este, probabil, cel mai interesant lucru care s-a întâmplat de când au fost fugăriți doi pui de un câine.

Cred că Helena speră la trucuri pentru băieții Krajewskăi.

Mă simt caraghios. Obosită. Adrenalina mă face să tresar. Este o combinație neplăcută. Apoi, îmi imaginez ce s-ar fi întâmplat dacă nu aveam un sac de cărbuni, și decid că nu este tocmai o pierdere de vreme. S-ar putea să-mi prindă bine să lovesc ceva. Ridic pumnii.

– Primul lucru, șoptește Max, ca să nu ne audă vecinii, este să fii în defensivă înainte să ataci.

– Unde ai învățat să boxezi? întreb.

– În liceu, spune el. Cred că ai ratat perioada în care veneam acasă cu ochii învinețiți. Acum, trebuie să rămâi ușoară pe picioare, gata să te ferești...

– Nu poți lovi dacă ai fost deja lovită, fată! spune bătrânul Hirsch. Este limpede că se distrează.

– Haide, Fusia, spune Max. Saltă pe picioare.

Salt. Doar puțin. Mă simt caraghios, iarăși.

– Acum, sprijină-te pe partea asta a picioarelor. Fii gata să te miști.

Mă balansez pe partea corectă a picioarelor, iar Max mă face să exersez cum să mă feresc de loviturile lui. Mă pricep. Helena bate din palme. Cred că Janek ar prefera ca Max să mă lovească, dar nu cred că Max își dă silința. Apoi, îmi arată cum să pocnesc.

– Degetul mare aici, îmi ajustează el pumnul, și pune-ți greutatea în el. Gura închisă. Folosește-ți greutatea...

Știu la ce se referă. Așa cum am făcut cu sacul de cărbuni. Mă trag înapoi, îmi folosesc greutatea și îl lovesc pe Max în nas.

N-am vrut. Mă gândeam la sacul de cărbuni.

Văd șocul de pe fața lui. Simt șocul de pe a mea. Helena are mâinile la gură. Apoi, doamna Bessermann spune:

– Bravo! Janek bate din palme, iar bătrânul Hirsch începe să râdă, fără să se gândească la zgomot, în timp ce Max sângerează pe cămașă.

Stau în spatele lui Max, cu o mână pe gâtul lui aplecat și cu o cârpă umedă în cealaltă, apăsată pe nasul lui. Aștept să se oprească sângerarea. Și ca Siunek să îi arate milă lui Max și să nu îl mai tachineze. Max nu se supără – foarte tare. După ce Siunek se satură, termin de spălat fața lui Max și mă așez lângă el la masă. Își atinge nasul. Este nițel umflat. I se ridică sprânceana.

– Cred c-am decis că nu ai nevoie de lecții.

– Îmi pare rău. Mi-am pierdut capul.

– Este pedeapsa mea fiindcă am tras cu urechea. O accept.

Replica asta ne pune piedică discuției.

– Îți place de el, Fusia?

– Da.

Max se încruntă.

– Ca prieten, vreau să zic.

– Nu i-ai spus așa, când te-a cerut de nevastă.

– Nu cred că asta...

– Ba da, asta făcea.

Nu vreau să recunosc așa ceva.

– Dacă ești serioasă, va trebui să faci o alegere. În cazul în care vine în continuare, va trebui să-i încredințezi secretul nostru. Crezi că poți avea încredere în el?

Nu știu.

– Ce vrei, Max?

– Fusia, spune el, pipăindu-și nasul. Nu este un moment potrivit să mă întrebi ce vreau. Nu cred că ți-ar plăcea. Doar... amintește-ți ce este în joc.

N-am nevoie să îmi spună el care e miza. Dar stau întinsă în pat, lângă Helena, și mă gândesc oricum la asta. Sunt încă trează când Schillinger preia tura la fereastră, de la doamna Bessermann.

În dimineața următoare, în drum spre muncă, văd un bărbat spânzurat. Este în piață, păzit de ofițeri din SS. Jumătate de oraș a venit să-l vadă murind.

A fost spânzurat pentru că a ascuns evrei.

Alerg spre fabrică. Iat-o pe Januka, venind peste podul de fier să mă îmbrățișeze. Au tras asupra ei, și a fugit atât de repede, că s-a lovit în peretele din spatele clădirii, în loc să intre pe ușă. Dar a scăpat.

Spune că nu știe ce vom face dacă dăm nas în nas cu soldații.

Văd mai departe picioarele bărbatului spânzurat, legănându-se în bătaia vântului.

Știu că nu-i pot spune secretul meu lui Lubek.

Abia mă pot concentra. Las pompa uneia dintre mașinării fără apă. Îmi ratez norma aproape în fiecare zi, toată săptămâna.

Lubek își petrece pauzele cu mine, pe pod, și nimic nu pare schimbat – doar că mă privește tot mai atent. Vineri, după ce intră Januka, spune:

– Te-ai gândit la ce vrei să faci după război?

– Nu este un moment bun să-mi fac planuri.

– Nu există moment prost pentru planuri. Doar dacă nu vrei.

– Lubek, spun eu, nu vreau. Nu acum. Nu cu tine.

Încuviințează și își aprinde o țigară.

– Ai timp. Eu sunt hotărât, și n-o să mă răzgândesc.

Auzim o șarjă de împușcături în depărtare. Vin dinspre ghetou. Ne uităm într-acolo. Urmează țipete, care se ridică și răzbat cu ecou dintre clădiri, acoperind zgomotul trenurilor. Trei minute mai târziu, altă șarjă. Apoi alta.

– Ai avut dreptate, spune Lubek. Capătul țigării îi luceș-te. Îi împușcă.

Ascultăm șarjă după șarjă, cam la trei minute una de cealaltă.

„Of, Henek", mă gândesc, „nu-mi pasă dacă ești un *Dummkopf* sau un *iuț*. Nu vreau să mori. Danuta, de ce l-ai lăsat să aștepte atât? De ce nu l-ai obligat să vină? De ce nu ai venit tu?"

Împușcăturile continuă, șarjă după șarjă, iar pauza noas-tră se încheie și intrăm înapoi. Tărăboiul mașinăriilor înecă sunetele morții.

Nu îl las pe Lubek să îmi vadă lacrimile.

22

SEPTEMBRIE 1943

Timp de două zile după împușcăturile din ghetou, fumul înnegrește cerul. Germanii ard trupuri, la grămadă. Duhoarea este insuportabilă. Lasă un strat de murdărie grasă pe toate suprafețele din gară. Dar, la poarta ghetoului, încă este postat un paznic, așa că o fi rămas cineva în viață. Verific locul din gard, însă nu găsesc nimic sub piatră.

Ochii lui Max sunt roșii.

Este singurul Diamant rămas.

Lubek vine la mine două seri la rând. Încerc să nu îl las să intre. Încerc să îi spun că trebuie să plec la piață. Dar se întoarce și mă însoțește, și nu pot să cumpăr ce am nevoie, pentru că ar vedea cantitățile. În a treia zi, îl rog pe inspector să vină mai întâi la postul meu de lucru și să-mi numere șuruburile, apoi mă strecor repede pe ușă, înainte ca Lubek sau Januka să termine. Îmi leg o eșarfă în jurul capului, ca să mă feresc de ploaia rece, și alerg pe străzile ude până ce văd ușa de care am nevoie. Ezit, inspir adânc și intru în atelierul foto.

Emilika este la tejghea, ajutând un bărbat cu pălăria udă. Ochii i se măresc când mă vede, dar continuă să îl servească pe client. Aștept. Mă simt agitată, murdară și dubioasă, printre portretele zâmbitoare și rolele de film. Bărbatul își ridică gulerul să se apere de ploaie, ușa se închide și Emilika se sprijină cu coatele de tejghea.

– Stefania Podgórska, am crezut c-ai fugit în Rusia.

Clatin din cap.

– Am un apartament nou. Am profitat... de ocazie.

– Nu ți-ai luat la revedere.

Voiam să-i ofer o scuză, cum că lucrasem toată după-amiaza la mașinării, dar îi spun adevărul.

– Îmi pare rău. Ar fi trebuit. Dar am crezut că erai supărată pe mine, din cauza... discuției.

– Ce discuție? spune ea. Nu-mi amintesc.

Zâmbesc.

– Ce face Hela? întreabă ea. Cum e noul tău apartament? Unde este?

– Hela e bine. Evit întrebarea despre apartament. Dar am o problemă.

– Da?

– Am un tip.

– Aha! E toată numai ochi și urechi. Știam că așa va fi.

– Am un tip și nu-l vreau. Este foarte...

– Insistent?

– De neoprit.

– Aluziile nu funcționează?

Nu.

– Și dacă-i spui „nu"?

– Degeaba.

– Și eu cum pot să ajut?

– Mă întrebam dacă ai în plus o fotografie cu cineva din SS și mi-o poți da.

O privire pusă pe șotii îi schimbă expresia feței. În ciuda tuturor defectelor ei, tot mi-a fost dor de Emilika.

– Am ceva perfect! Se strecoară în spatele perdelei care ascunde partea din spate a atelierului. Tocmai le-am terminat în dimineața asta, spune ea. Este de vis! Și ai noroc, pentru că domnul Markowski nu-i astăzi aici... Vocea ei se aude tot mai strident dincolo de perdea. ... Și am un lot care are o pată. Din cauza hârtiei proaste. Este greu să punem mâna pe hârtie de calitate. Toată lumea crede că gloanțele sunt mai necesare. Dar eu cred că asta va funcționa! Tu ce zici? Pune o fotografie pe tejghea și se răsucește spre mine.

Este un bărbat frumos, cu părul deschis la culoare, ochi luminoși și un profil cu care s-ar mândri orice nordic. Chiar și dinții lui sunt perfecți. Nu are cascheta pusă, dar pe guler i se văd două fulgere. Iau fotografia.

– Ah, da, îi spun Emilikăi. Merge. Mă uit lung la fotografie. Cred că prefer părul negru.

Lubek mă va detesta îngrozitor.

Încă țin fotografia în mână când se deschide ușa atelierului. Nu văd expresia Emilikăi, până nu e prea târziu.

– *Guten Abend, Fräulein*[1], spune o voce.

Când întorc privirea, este chiar tipul cel chipeș din SS. Cel din fotografie. Mă vede cu ea în mână.

Cască gura.

O fi el chipeș, dar, în persoană, arată cam prostuț.

Mai sunt doi ofițeri în spatele lui, înghesuindu-se în atelier. Chicotesc când văd ce țin în mână și își înghiontesc prietenul în coaste. El se încruntă și se întoarce spre Emilika, spune ceva în germană, apoi trece la o poloneză foarte stricată.

[1] Bună seara, domnișoară!; în germană, în original. (n.tr.)

– Vinzi... *Die Fotos?*

– Ah, nu, spune Emilika. Doar ne uităm. Îi zâmbește strălucitor, adăugând: Chipeș. Mă ciupește de braț, peste tejghea.

– Chipeș, sunt eu de acord.

– *Gut aussehend*[1], traduce unul dintre ceilalți, dându-i încă un cot, iar chipul ofițerului se luminează.

– Îți... place? întreabă el.

Dau din cap că da, pentru că nu știu ce altceva să fac.

Unele lucruri sunt la fel peste tot, cred eu. Chiar și în germană îți dai seama cu ușurință că bărbatul cel chipeș din SS este tachinat de colegii lui. Râd și mă privesc. Emilika mă ciupește iar de braț. Abia dacă i se mișcă buzele.

– Fugi, șoptește ea. Fugi!

Las fotografia pe tejghea.

– Bună ziua, spun, și încerc să mă mișc, dar tipul întinde brațul.

– *Nein, nein, Fräulein!* Apoi, se gândește la cuvântul potrivit și spune: Așteaptă, ridicând un deget. Prietenii lui vorbesc unul cu altul. După aceea, este împins nițel în față. Ia fotografia, mi-o apasă pe piept și îmi întinde obrazul.

Un sărut. Pot păstra fotografia pentru un sărut.

Îi sărut obrazul, fiindcă am nevoie de poză.

Mă întreb dacă el i-a împușcat pe Henek sau pe Danuta.

Apoi, sărut și celălalt obraz pe care mi-l întinde, pentru că nu știu ce s-ar întâmpla dacă nu l-aș săruta. Și, între timp, mă întreb dacă bărbatul ăsta e răspunzător de fumul oribil.

Ceilalți doi bărbați din SS izbucnesc în urale și aplaudă, bătându-și prietenul pe spate. Emilika se întinde pe sub tejghea.

[1] Arăți bine; în germană, în original. (n.tr.)

– Poftim, spune ea, dându-mi un plic mare, galben. Vâr fotografia înăuntru și plicul sub haină.

– Mersi, îi spun, încet.

– *Auf Wiedersehen, Fräulein!* strigă frumușelul, făcându-mi semn cu mâna.

Închid ușa atelierului și stau între vitrine, trăgându-mi sufletul înainte să ies din nou în ploaie. E a doua oară când am fost nevoită să ofer o sărutare unui ofițer german. Mi-a plăcut chiar mai puțin decât prima oară.

Și nu cred că-i voi povesti lui Max despre asta.

Urc dealul spre strada Tatarska, în bezna umedă, și simt un freamăt cunoscut de teamă. E ca o pasăre care își ia zborul în pieptul meu. Voi găsi ușa spartă. Voi găsi casa și buncărele goale. Voi vedea că toți au fost împușcați. În seara asta, când pun mâna pe clanță, găsesc ușa descuiată.

Cred că voi fi împușcată în secunda în care o deschid.

Stau în ploaie, cu fotografia ascunsă sub haină.

Zborul de pasăre se transformă în zvârcolire.

Deschid complet ușa, încet, și o văd pe Helena pe un scaun, dând din picioare. Are ochii mari. Pe canapea șade, cu spatele drept, o femeie cu căciulă de blană și haină maro închis. O femeie pe care nu am mai văzut-o în viața mea. Mă bucur că nu este de la Gestapo. Pășesc înăuntru, închid ușa. Domnește tăcerea, iar eu picur în mijlocul ei.

Cred că toată lumea este în pod.

Sper că sunt în pod.

Femeia se ridică.

– Domnișoara Podgórska?

– Da.

– Mă numesc Krawiecka.

Scot plicul cu fotografia, îl pun pe zaharniță, în siguranță, și îmi atârn haina care picură în continuare.

– Pot să vă ajut cu ceva, doamnă Krawiecka?

– Da, puteți. Aș vrea să ascundeți un evreu.

Mă uit la femeie. Am reușit să îmi desfac eșarfa pe jumătate.

– Ce-ați spus?

– Aș vrea să ascundeți un evreu pentru mine. Nu pot fi mai directă decât atât.

Îmi atârn și eșarfa, trag un scaun și mă așez. Femeia se sprijină de spătarul canapelei. Helena se uită de la una la cealaltă.

– De ce mi-ați cere așa ceva? spun.

– Vă rog. Eu sunt sinceră aici. Aveți decența să fiți sinceră cu mine. Am un evreu, pe nume Jan Dorlich, care ar dori să fie ascuns aici.

– Eu nu cunosc niciun Jan Dorlich.

– Serios? Jucați bine rolul de fată naivă. Pentru că el vă știe. Domnul Dorlich a scăpat din ghetou ieri, înainte să vină trenurile. Știați că au revenit trenurile? Gardurile sunt dărâmate. Ghetoul este pustiu.

Nu, asta nu știam. Simt din nou o strângere puternică în piept.

– Domnul Dorlich a ajuns la mine acasă, dar nu poate rămâne. Nu este un loc sigur. Știe că ascundeți evrei. Familiile

Hirsch, Diamant și Bessermann. Cred că ar fi cel mai bine pentru toată lumea să mai acceptați unul.

Cel mai bine pentru cine? Pentru noi? Ca să nu ne trădeze? Și presupun că se va întoarce și va cere și bani. Femeia asta nu e decât o șantajistă. Alta.

Cred că-l ucid pe bătrânul Hirsch.

– Doamnă Krawiecka, cred că ați venit în casa greșită. Eu nu vă cunosc și nu cunosc niciun Jan Dorlich. Și nici evrei nu ascund. Muncesc, am grijă de casa asta și îmi hrănesc surioara. De unde timp, să am grijă de oamenii aceia? N-am auzit de ei.

– Nu te mai juca, fată, îmi spune ea, schimbând tonul. Nu ești în postura de a mă refuza.

– Sau ce? Ne veți turna, pe mine și pe surioara mea, la Gestapo, și îi veți lăsa să ne tortureze până mărturisim? Asta doriți?

După ce tocmai am sărutat un membru al SS, sângele îmi fierbe. Șantajista asta și-a ales ziua nepotrivită.

– Trebuie să fiți sigură de afirmațiile pe care le faceți, înainte să năvăliți în casa cuiva și să lansați acuzații cum că ar ascunde evrei! De ce i-aș ascunde? Îi urăsc!

Helena tresare.

– Dar... Femeia își duce mâna la gât.

– Poate ar trebui să mă duc eu la Gestapo și să le spun că ascundeți un evreu.

– Nu! Era atât de sigur...

– Vedeți vreun evreu pe aici, doamnă? Vă rog să inspec-

Decide să facă întocmai. Străbate camera de zi și bucătăria. Se uită peste tot. Intră în dormitor, se uită după perdea, sub pat. Intră în al doilea dormitor și iese imediat. Vine înapoi în bucătărie, deschide ușița și se uită la puii cocoțați pe scară. Pune un picior pe ea.

– Da, spun tare. Uitați-vă în pod, vă rog!

Urcă suficient de sus încât să își vâre capul prin deschizătura din podea și să vadă tot ce am depozitat acolo. Coboară repede, călcând peste pui, se îndreaptă spre zaharniță și ia plicul.

Găsește fotografia ofițerului SS.

Helena își duce mâna la gură. Pare să găsească frustrarea doamnei Krawiecka amuzantă. Sau starea mea.

– Am primit informații false, spune femeia, lăsând poza pe masă. Voi ști ce am de făcut. Îmi cer scuze pentru timpul răpit.

Încui ușa în urma ei și mă așez la masă. Helena se duce la geam și, după un minut, strigă: „A plecat!". Deschid ușa de la pod, fără să mă ridic.

Puii ies. Apoi iată-i pe evreii mei, coborând unul câte unul scara. Au auzit aproape tot și sunt zdruncinați.

– De o mie de ori iertare! spune bătrânul Hirsch. Barba a început să-i crească la loc. Îmi pare atât de rău!

Max cade pe scaunul de lângă al meu.

– Fusia, îl cunoști pe Jan Dorlich.

Ridic privirea. Aveam fața îngropată în mâini.

– Ce?

– Era poștașul nostru, pe Mickiewicza.

Domnul Dorlich. Uitasem. Nu îmi vine să cred, deși nu sunt sigură că îi știam prenumele. Și nu e de mirare că el știe.

Probabil îl cunoștea pe celălalt poștaș, pe care l-au plătit Schillinger și Hirsch să îi scoată din ghetou. Îl privesc pe Max.

– Ce-i de făcut?

– Nu știu. Sper că este bine, atât.

Frica mea și-a găsit companie: sentimentul de vinovăție.

Max ia fotografia omului din SS.

– Ah, spune el. Da, cred că va merge. Cred că va fi foarte bine așa.

Știe pentru ce e și se bucură. Mă enervează.

– Vine Lubek! strigă Helena.

Opt persoane trebuie să se înghesuie din nou în pod. Cu excepția lui Max. El privește scara. Mă privește în ochi. Apoi, intră în dormitor. Să asculte. Helena îl urmează și închide ușa. Are manualul de stomatologie ascuns sub pernă.

Nu voiam să fac asta acum.

Lubek încearcă să intre, dar ușa este încuiată.

– Așteaptă! Verific casa de lucruri, închid ușa spre pod și sprijin fotografia de zaharniță. Deschid ușa.

– Ai plecat mai repede astăzi, spune Lubek, retrăgându-se din ploaie. Fără un cuvânt de salut.

– Trebuia să ajung undeva.

– Mereu pari să te grăbești undeva. Își scutură haina chiar în prag, apoi o atârnă și închide ploaia afară. Nu mă eviți cumva?

– Nu. Mă duc să mă așez la jumătatea de masă. Din clipă în clipă, va pregăti ceai și se va întinde după zahăr.

Știu că fac ce trebuie. Am ales cele șapte vieți de deasupra capului meu și cea de sub podea. Dar detest clipa în care va vedea poza aceea.

Lubek rânjește.

– Cred că nu vrei să vorbești despre ce vreau eu să vorbim.

Dacă îmi place un lucru la Lubek, este felul în care trece direct la subiect, fără introduceri inutile. Acum, stă și mă privește în față. Cu spatele la poză. Decid să fiu și eu directă.

– Lubek, mi-ai fost prieten bun. Dar eu nu sunt fata potrivită pentru tine.

– De ce?

„Pentru că mint pe toată lumea, mereu. Chiar și pe tine. Pentru că aș putea fi împușcată în orice zi. Pentru că am iubit cândva un băiat, iar el a fost ucis, și mă tem că se va întâmpla din nou."

De ultima nu-mi dau seama decât acum.

– Pentru că îmi placi, spun. Dar nu te iubesc.

„Gata, Max. Sper că apreciezi."

Lubek se încruntă. Sunt surprinsă că n-a scos încă o țigară.

– Asta se poate schimba.

Poate că da. Însă nu.

Clatin din cap. Lubek își împinge scaunul, se ridică și se întoarce. Să facă un ceai.

Vede fotografia.

Împietrește.

Îmi încrucișez brațele peste stomac. Știu ce am de făcut.

– Cine este? întreabă el.

– Un tip cu care mă văd.

– Te vezi cu... unul dintre ei?

– Este foarte drăguț, spun, gândindu-mă cât de prost mi se păruse în atelier. Este... din Salzburg.

Lubek se uită paralizat la fotografie.

– Acolo te duci după muncă?

– Uneori.

– Apoi stai cu mine aici, la masă.

Să fiu sinceră, nu l-am invitat niciodată pe Lubek să luăm ceaiul la masa asta. Dar nici nu m-a deranjat.

Lubek mă privește. Fierbe de furie.

– Presupun că are bani.

– Are ceva, șoptesc.

– Nu știam că ești atât de ieftină.

Clipesc, dar nu-i permit să mă vadă tresărind.

– Credeam că ești altfel. Că ești mai bună decât Januka și decât celelalte. Credeam că ai minte în cap. Acum aflu că ești la mezat, ca toate celelalte. Se duce la ușă și își ia haina. Ți-am spus că nu mă răzgândesc. Am greșit. M-am răzgândit. Deschide ușa și întoarce capul. Îmi produci silă. Apoi trântește ușa atât de tare, că se zguduie pereții.

Mă ridic de la masă, mă duc la ușă, o încui. Apoi, mă sprijin de ea.

A durut, și încă tare.

A fost o zi oribilă.

Când deschid ochii, Max intră în cameră, cu cămașa scoasă din pantaloni, desculț. Sunt convinsă că l-a auzit pe Lubek plecând. N-am dat semnalul pentru ceilalți din pod, încă, și nu o face nici el. Mă ia în brațe și încep să plâng.

– Îmi pare rău, spune el.

– Mi-a spus că sunt ieftină, șoptesc.

– Știu. Mă mângâie pe păr. Nu ești. Ești cea mai bună, din câte cunosc.

E atât de bine să fiu ținută în brațe. Max mă prinde de tâmple și mă sărută pe frunte. Așa cum făcea tatăl lui.

Doar că nu seamănă deloc cu săruturile acelea.

Senzația gurii lui pe pielea mea îmi taie respirația.

Totul s-a schimbat.

Ne oprim, cu mâinile lui în părul meu. Cred că Max mă va săruta. Cu adevărat.

Dar nu poate. Am traversat camera să-mi șterg fața și să pun ceainicul deoparte. El stă lângă ușă, acolo unde l-am lăsat.

Iar inima mea bate de parcă am alergat la maraton.

– Le spun că pot să coboare, zice Max.

– Așteaptă.

Se oprește.

– Ai pământ în păr.

Își trece mâna prin păr, în timp ce eu îmi fac de lucru cu ceainicul, inutil. Curând, oamenii coboară pe scară, camera se umple, iar el le amintește tuturor să facă liniște, pentru că alături de noi locuiește un om din SS.

Iau fotografia și o vâr sub saltea.

În noaptea aceea stau întinsă în pat și mă gândesc la fiecare conversație, fiecare minut pe care îmi amintesc să-l fi petrecut în compania lui Max. Chiar a vrut să mă sărute, sau eram eu confuză? Poate am inventat totul. Oare am vrut eu să îl sărut? Ce-ar crede Izio, dacă Max m-ar săruta?

Nu vreau să iubesc pe nimeni. Nu în război.

Iubirea mă va face să sufăr.

Apoi, Siunek mă trezește dintr-un somn adânc, în care nu știam că am căzut. Mă doare gâtul. Am adormit pe

manual. Apare teama, prinde aripi în pieptul meu, îmi sare în gât. Mă ridic în capul oaselor.

– Ce s-a întâmplat?

– Vin spre ușă, spune Siunek. Henek și Danuta!

– Adu-l pe Max, spun, și arunc cât colo cuverturile.

L-am sărutat pe Henek pe obraz și am îmbrățișat-o pe Danuta, iar acum sunt cu Max. Capetele lor s-au adunat laolaltă și vorbesc încet. Max ține mâinile fratelui său în ale lui.

Și plânge.

Vreau să-i scutur pământul din păr.

Henek a așteptat aproape prea mult. S-a ascuns până când a plecat și ultimul tren. Apoi, ofițerii SS au început să verifice clădirile. Împușcau pe oricine rămăsese. Dar Danuta se pregătise, păstrase mâncare și haine potrivite de ieșit pe stradă.

Apoi, hotărâseră să se strecoare în oraș după stingere și să le dea nemților toate șansele de a-i vedea în orice loc n-ar fi avut ce căuta.

Sunt bucuroasă că amândoi trăiesc – mai ales pentru Max.

Dar acum suntem doisprezece. Și există oameni care știu că suntem aici.

Mă întreb cât vom rezista.

Durerea din tâmple mă supără întreaga zi, și Lubek mă tratează ca și cum aș fi moartă pentru el, la muncă.

Merg direct la piață, după muncă, și cumpăr ce mai găsesc, adică un sac de cartofiori, niște morcovi și patru cepe. Le car cu greu pe deal în sus spre Tatarska, luptându-mă

cu teama cotidiană. Poate că azi este ziua în care doamna Krawiecka a trimis după Gestapo. Sau în care ofițerii din *Judenrat* au spus ce știau, dacă or mai fi trăind. Sau poate că Ernst, tipul din SS, n-a mai băut suficient cât să nu-și dea seama ce e de cealaltă parte a peretelui.

Mă întreb dacă să pregătesc o supă.

Când încui ușa după mine, obosită, îngrijorată și speriată, Max și Siunek robotesc în jurul mesei. Mută vasele în chiuvetă. Se uită la mine. Se uită unul la altul. Își târșâie picioarele.

Vinovați.

Las sacul jos.

– Bine. Cine a mâncat untul? Am bănuit-o pe Helena.

Ei nu răspund.

– Atunci, zahărul? Cad pe un scaun.

– Ai dori o cană de ceai? întreabă Siunek.

Decid că da. Îmi pocnește capul. El încălzește deja apa.

– S-a întâmplat ceva cu Henek? Sau cu Danuta?

Max se așază în fața mea și clatină din cap.

– Cu Dziusia?

– Nu...

– Hela? Aproape că sar de pe scaun.

– Nu, nu. Max își freacă tâmplele. Vreau să te întreb ceva.

Aș vrea să mă întrebe odată.

– Vreau să știu ce-ai zice să... mai ascunzi pe cineva.

– Pe cine?

– Pe Jan Dorlich.

Mă sprijin de spătar. Siunek îmi pregătește ceaiul, dar mă urmărește. Îmi masez tâmplele, care mă dor, și oftez.

– Dacă are nevoie de ajutor... atunci are. Nu cred că femeia aceea i-l va da. Nu pentru multă vreme.

– Deci... începe Siunek. L-ai primi?

– Unde sunt zece mai încape încă unul, cred. Mă uit la Max. Să merg la femeia aceea?

– Nu este nevoie, spune el.

– Cum adică?

– Păi, spune Max, este în pod.

Îmi mut privirea de la Max la Siunek.

– Poștașul este în pod?

Ei dau din cap. Siunek îmi pune ceaiul în față. Eu suflu în el și iau o gură, recunoscătoare.

– Atunci, spune-i că vom mânca de îndată ce-mi termin de băut ceaiul.

– Ai avut dreptate, spune Siunek, de parcă Max ar fi câștigat un pariu.

Max ridică privirea. Îmi întâlnește ochii și le zâmbește, aproape sfios. Apoi, intră în dormitor cu Siunek.

Cred că încearcă să nu fie singur cu mine.

A doua zi, după muncă, mă duc la piață, pentru că iar am rămas fără mâncare. Folosesc ultimii bani ai lui Hirsch din săptămâna aceea și cumpăr ce găsesc. Napi, niște cașă. Urc dealul spre strada Tatarska, întrebându-mă dacă astăzi va fi ziua. Dacă voi deschide ușa și casa va fi un mormânt.

Poate adaug napii în ce-a mai rămas din supă, s-o mai lungesc.

După ce încui ușa în urma mea, și spatele meu este ostenit, și mi-am tăiat mâna într-una dintre mașinăriile mele

de făcut șuruburi, și mă doare, Max și Siunek apar deja în bucătărie. Se mută de pe un picior pe altul. Arată ca băieții doamnei Krajewska, prinși cu un pachet de țigări asupra lor.

Îmi scot haina și mă așez la masă. Max se așază vizavi. Siunek îmi pune ceaiul în față.

– Cine e în pod? întreb.

– Monek și Sala, răspunde Max.

Cred că plouă cu evrei.

– S-au ascuns într-o pivniță, fără nimic de mâncare, de când s-a închis ghetoul, spune Siunek. Nu aveau unde să se ducă...

– Dar cum au știut să vină aici?

Iarăși vinovăția.

– Stați așa. Cum se numesc?

Max ezită.

– Hirsch.

– Îmi pare rău! strigă bătrânul Hirsch, de pe scară.

Suflu în ceai și sorb din el.

Treisprezece, mă gândesc. Treisprezece evrei în podul meu.

Nu-i ca și cum naziștii m-ar putea omorî de mai multe ori.

23

DECEMBRIE 1943

Tatarska 3 este plină. Trebuie să folosim al doilea dormitor, să creăm un colț privat, cu ajutorul unui cearșaf. Dar nu este suficientă o găleată, iar Helena trebuie să o golească de câteva ori pe zi, doar ca să fie mirosul suportabil. Durează mai mult să ajungă la scară de acolo, și de pe scară în pod. Trebuie să le spun doamnei Krajewska sau vreunei fete de la muncă să aștepte, după ce bat, pentru că mă îmbrac, în timp ce treisprezece persoane își înșfacă lucrurile, se aliniază și urcă în șir indian scara. Iar dacă musafirul este cineva pe care l-am văzut deja în ziua aceea, trebuie să mă schimb într-adevăr, ca să port altceva decât în ce m-a văzut ultima dată. Doamna Krajewska, cred eu, a hotărât că sunt vanitoasă. Dar cel mai dificil este să mențin liniștea, cu treisprezece oameni care se ceartă mereu.

Monek Hirsch este nepotul bătrânului Hirsch, vărul lui Siunek, dar asta nu înseamnă că se înțeleg între ei. Nu sunt sigură că s-au înțeles nici înainte. Sala este soția lui Monek, iar ea și Danuta se aliază împotriva doamnei Bessermann, care îi ia partea lui Janek împotriva Dziusiei. Jan Dorlich este mereu de acord cu Schillinger, căruia îi livra cândva corespondența, iar Cesia stă numai cu Siunek. Max îl apără pe Henek până în pânzele albe, chiar și când acesta devine irațional. Doar dacă nu se ceartă cu Siunek, cu sau fără Ernst, despre cum să taie morcovii pentru supă.

Helena fuge oricând are prilejul.

Mai sunt și rufele. Hainele și păturile fiecărei persoane trebuie spălate o dată pe săptămână, altfel avem mai multe discuții pe tema asta decât despre găleată. Dar este dificil să aducem suficientă apă fără să intre doamna Krajewska în alertă, pentru că fântâna se află chiar sub geamul ei. Dacă se spală de două ori pe zi, sugerez, inclusiv hainele mele și ale Helenei, atunci toate vor fi curate într-o săptămână și putem să o luăm de la capăt. La opt zile după asta, Max vine la mine când mă întorc de la muncă.

– Bătrânul Hirsch a încercat să o plătească pe doamna Bessermann să-i spele rufele, folosind banii de mâncare, iar acum ea este supărată că n-a fost plătită, chiar dacă a obligat-o și pe Cesia s-o ajute. Acum Cesia nu mai vrea să spele, și Siunek spune că nu ar trebui, și este și rândul Danutei, însă Henek spune că e prea fragilă și nu vrea să spele el în locul ei.

Pun jos plasele pe care tocmai le-am cărat pe deal în sus.

– Max, spun eu, tocmai am făcut 31 000 de șuruburi în 12 ore și am mers pe jos 12 kilometri să găsesc ceva pentru cină. E problema ta.

Cumpărăturile sunt problema mea. Soția fermierului, care îmi vinde lapte, se întreabă cum de pot două fete să bea atât, și aproape că primesc aceeași întrebare din partea băcanului care-mi vinde ouă. Comentariile sunt doar pentru proviziile pe trei-patru zile, fiindcă în rest cumpăr din alte piețe, tocmai ca să evit genul ăsta de întrebări. Doamna Krajewska menționează că mă vede venind cu plase în fiecare zi, și până și Lubek remarcase sacul de cașă.

Așa că încep o afacere. Falsă. Cumpăr mâncare de la fermieri și o trimit pe Helena să o revândă la piață, cât sunt eu la muncă, pentru că „mama noastră are nevoie de bani". Așa cum i-am spus lui Lubek – sau aproape.

Asta înseamnă că Helena urcă dealul în fiecare seară, cu două plase grele de provizii de pe lista pe care i-am dat-o, și în fiecare dimineață coboară cu două plase care arată pline, dar nu sunt. Sunt doar transformate de Max. A prins două bucăți de lemn înăuntru, ca să le țină deschise, și a pus deasupra o scândurică, pe care pot sta un coltuc de pâine și alte lucruri. Plase pline. Helena exersează mersul aplecată, de parcă ar căra ceva greu, iar dacă doamna Krajewska întreabă de ce sunt pline plasele, ea răspunde că n-a vândut prea mult în ziua aceea și va reveni mâine.

Plasele de seară sunt prea grele pentru ea, iar vântul se întețește, chiar dacă nu ninge încă. Nu prea mai avem cărbuni. Apoi, bătrânul Hirsch ascunde banii pentru mâncare, fiindcă refuz să îi aduc țigări.

Două zile, mâncăm varză și cartofi, și în ziua următoare n-a mai rămas mare lucru nici din ele. Puii sunt în pericol. Cu sau fără Ernst, începe cearta. Max, Schillinger, Henek și Danuta contra bătrânului Hirsch, a lui Monek, a Salei și a doamnei Bessermann. Dar Siunek găsește banii într-un spațiu îngust de deasupra uneia din bârnele din pod. Max preia banca, ținând cu grijă socoteala pe un perete, să o vadă bătrânul Hirsch, și când aduc acasă pește uscat și mere uscate, iar puii se salvează făcând patru ouă, micul nostru război ia sfârșit.

Avem nevoie de mai mulți bani pentru mâncare.

Următoarea dată când iau salariul, vin acasă de la piață cu o investiție. Patru pulovere vechi, urâte și pline de găuri, și cinci perechi de andrele. Copiii desfac cu grijă puloverele. Danuta păstrează apa de la sfecla fiartă și vopsește iarăși lâna. Când s-a uscat, toată lumea învață să împletească. Femeile care știu îi învață pe bărbații care nu știu, așa că toți cei treisprezece ai mei sunt foarte ocupați, iar Siunek este o minune: termină o mânecă în doar câteva ore. Vând primul pulover unei fete de la muncă și, în câteva zile, primesc comenzi pentru alte cinci.

Nici măcar bătrânul Hirsch nu se poate gândi la țigări, când trebuie să numere ochiuri.

Folosesc un sfert din banii pe pulover pentru alte pulovere vechi. Alt sfert merge pentru ceva bun, cum ar fi carne de pui sau brânză, sau – ce zi memorabilă! – cinci borcane cu murături. Dar restul banilor îi pun la ciorap. În secret. Vine Crăciunul. Și pentru că este sâmbătă, voi avea vineri, sâmbătă și duminică zile libere. Evrei sau nu, cei treisprezece au nevoie de o pauză.

Avem nevoie de o sărbătoare.

Sunt plină de secrete.

În duminica dinainte, mă trezesc devreme. Cesia este de veghe la geam, deși nu sunt sigură că nu dormea, pentru că tresare când mă dau jos din pat. Aranjez păturile în jurul Helenei, îmi pun în tăcere pantofii și haina, și mă prefac că merg la toaletă. Dar încui ușa încet, îmi leg părul cu un batic și cobor pe Tatarska, în dangăt de clopote. Ora stingerii s-a încheiat, iar eu am vârât deja în haină banii de pe pulover.

Una dintre doamnele mai în vârstă de la fabrică mi-a povestit despre un bărbat. La opt kilometri în afara Przemyślului și departe de drum, într-o căsuță din pădure, are bunuri de vânzare. Tot soiul de lucruri pe care nu le poți găsi în piețele din oraș. Lucruri despre care este mai bine să nu întrebi de unde provin. Dacă ai noroc, se târguiește cu tine.

Eu vreau să îmi încerc norocul.

Pășesc iute în semiîntuneric, cu respirația în chip de nor, și când găsesc cotitura de pe drumul principal, soarele abia a început să înroureze aerul. Trupul mi s-a încălzit de la mers. Transpir. Dar degetele mi-au înțepenit, nasul și degetele de la picioare mă furnică. Văd o casă printre copaci. Doar o colibă. Întunecată. Dar într-o parte este un hambar, cu un felinar la fereastră. Ușa se deschide puțin și un bărbat scoate capul afară.

– Ce dorești?

Mă opresc brusc.

– Să cumpăr ceva? Poate că am greșit casa.

Mă privește. Are o căciulă neagră, împletită, trasă peste urechi, și împinge ușa mai larg.

– Haide, fată, spune el. Lași căldura să iasă.

Țâșnesc înăuntru și descopăr că hambarul este un depozit. Sticle, conserve și cutii umplu rafturile de-a lungul unui perete, iar boxele pentru cai sunt ca niște tarabe de piață: pline cu lucruri. În hambar sunt și vaci, care ajută la păstrarea căldurii. Poate că și ele fac parte din ofertă.

Mă uit îndelung la ce are de vânzare. Cinci duzini de șosete de armată. O ladă plină cu conserve de fasole. Ciorapi. Parfum. Un ruj. Votcă. Aspirină. Hârtie igienică de armată. Și grămezi

de conserve de pere. Mă întreb dacă ofițerul Berdecki își face cumpărăturile aici.

Apoi, văd o ladă ascunsă într-un colț. Sunt lucruri diferite, poate din casa cuiva. Într-o parte, văd o păpușă. Nu este un bebeluș, ci o fată, cu cozi împletite blonde și ochi albaștri, pictați, și buze roșii. Îi curge rumegușul dintr-un picior și îi murdărește hainele. Ezit, apoi o scot împreună cu celelalte lucruri din ladă și duc totul omului cu căciulă împletită.

Se uită la ele, face un calcul în minte și spune un preț. Clatin din cap și îi propun cât am. Clatină și el din cap.

– Nu dau lucruri pe gratis, îngeraș.

– Dacă eram îngerașul cuiva, răspund, aveam mai mulți bani decât am.

Rânjește și spune alt preț. Tot prea mare. Mă ofer să înjumătățesc zahărul. Este mai ieftin aici, dar pot să cumpăr din oraș. Ridică din umeri. Iau două conserve de pere. Ridică iar din umeri. Ezit și elimin un sac de un kilogram de făină – din aceea pe care n-am mai văzut-o altundeva decât în brutării, din 1941 – și o cutie de aspirină. Apoi ezit iar, iau păpușa și pun aspirina înapoi. Am plătit jumătate de salariu pe aspirină când a făcut Henek tifos. Bărbatul mă privește punând păpușa deoparte.

– A fost deja Sfântul Nicolae, spune el.

– Știu. I-am spus Helenei că lui Moș Nicolae îi va fi greu să ajungă în Przemyśl anul ăsta. Ar trebui să treacă prin mijlocul unui război. Ceea ce e considerat a fi un fleac, după ce i-a cunoscut pe băieții Krajewskăi.

– Bine, spune el. Îți caut un sac.

Nu știu de ce sunt atât de supărată pentru păpușă. Nu este practică. Ar putea cauza probleme cu Dziusia și cu Janek. Nu că s-ar aștepta să sărbătorească Sfântul Nicolae, deși sunt convinsă că își amintesc ce primeau de Hanuka.

Îl plătesc, iar el împachetează lucrurile într-un sac pe care îl pot prinde pe spinare. Este greu. Foarte greu, și cei opt kilometri până înapoi în oraș îmi dau junghiuri. Dar sunt încântată. Cei treisprezece ai mei vor fi tare surprinși. Trec pe la piață, în drum spre casă, deși sunt doar câteva tarabe la care se vinde duminica, și iau niște varză și alți cartofi, ca să am o scuză pentru absență. Apoi, car toate cele pe Tatarska, să nu aibă Helena de cărat.

Nu știu cine este la geam, dar încerc să țin lada în fața mea, urcând dealul, ca să nu-mi vadă sacul din spate. Doamna Krajewska iese pe ușă și îmi face semn din mână.

– Domnișoară Podgórska! Iată-te. Ai vândut azi în locul surorii tale, văd. N-ar trebui să faci asta duminica.

Mă opresc în fața fântânii.

– Dar înțeleg situația cu mama voastră. Am bătut la ușă, și n-a răspuns nimeni.

Ochii mei se lipesc de fereastra cu perdea a dormitorului, unde știu că stă de veghe cineva. Helena cred că a ieșit.

– ... și am vrut să-ți spun că trebuie să ai grijă cu pisica.

– Ce? Pisica? Da. De ce?

– Pentru că le-a pus gând rău puilor! Am auzit-o sărind în casă, și puii cotcodăcind...

Cred c-a alunecat Siunek de pe scară, cu șosetele. Doamna Krajewska ar fi surprinsă dacă ar afla că pisica mea are un metru optzeci, împletește și trebuie să se bărbierească.

– ... și am vrut să-ți mai spun că plecăm de Crăciun la sora mea. Ai putea avea grijă de casă?

– Și nepotul?

– Cine, Ernst? Vine cu noi, apoi se alătură din nou unității sale, în Berlin. Păcat că nu ați reușit să petreceți timp împreună...

Continuă tot așa, și când îi spun că mă dor brațele, îmi oferă, în sfârșit, date și ore. Mă strecor prin spate, spre latrine, las sacul cu lucruri ilicite în dosul clădirii, și, în noaptea aceea, când toată lumea doarme, îl aduc înăuntru, acoperit cu o pătură, apoi, în timp ce doamna Bessermann se uită pe geam, îl vâr sub pat, sub Helena, care doarme.

– Ce faci? întreabă doamna Bessermann, în șoaptă.

– Am crezut c-am auzit un șoarece.

Împing sacul mai adânc sub pat, dar ceva cade afară.

Este păpușa.

Zâmbesc.

Săptămâna aceea zburd la muncă și cânt în timp ce lucrez. Îmi îndeplinesc norma în fiecare zi. În pauze, lucrez la păpușă. Îi cos rupturile, îi spăl hainele, Januka îi împletește din nou părul, și chiar îmi aduce panglici pe care să i le leg la capete. Folosesc un stilou ca să-i repar punctele lipsă din sprâncene și gene, unde vopseaua s-a șters, și, când terminăm, arată ca nouă. Sau aproape. Este frumoasă.

– Sora ta va fi încântată! spune Januka. Mi-aș dori să am o surioară.

Lubek ne privește muncind, în tăcere. Fumează și așteaptă să termine Januka tura. Zilele astea, pleacă împreună cu ea de la muncă.

Împachetez păpușa în hârtie de la măcelărie și o ascund între bârnele spațiului pentru depozitare de lângă toalete. Nu pot să dorm în noaptea aceea. Mă tot învârt sub cuverturi. Max își întoarce scaunul de lângă geam.

– Ce pui la cale? șoptește el.

E prima dată când începe o conversație doar între noi, din seara aceea în care m-a sărutat pe frunte. M-a evitat, iar mie mi-a fost teamă de ce înseamnă asta. Nu știu ce vreau să însemne. În noaptea asta, nu-mi pasă. Merg în vârful picioarelor prin frig, în cămașa de noapte, și mă așez pe podea.

– Deci, Fusia, spune el, ne-am întors la fereastră. Se uită prin crăpătura perdelei spre zona luminată de pe Tatarska, cu brațele încrucișate la piept, și își împinge scaunul pe picioarele din spate. Îmi aruncă o privire. Vrei să-mi spui ce s-a întâmplat?

Clatin din cap. Îmi ascund zâmbetul.

– N-am nimic de zis.

– Tare rău minți.

– De fapt, mint foarte bine. Doar că nu oamenii potriviți.

– Deci eu nu sunt omul potrivit?

– Dacă vrei să fii mințit, nu.

Pare să se ofenseze, deși nu-mi dau seama de ce.

– Credeam că poate ești atât de fericită pentru că te-ai îndrăgostit.

– De cine?

– Cum pot să țin eu pasul cu toți iubiții tăi?

Îi simt furia din cuvinte și mă doare. Sunt sigură că am inventat senzația care a însoțit sărutul pe frunte.

Apoi șoptește:

– Îmi pare rău.

Îi privesc părul întunecat, ochii negri, care se uită la lumina de afară. Cândva, risca să fie împușcat doar ca să lase în urmă cușca ghetoului. Acum, nu poate părăsi aceste trei camere și un pod.

Cred că-și pierde mințile.

– Mă gândeam la *mame*, spune el. Și la lumânările aprinse. La challah[1]. La cum gătea fără încetare, și mă trimitea la prăvălii în ultima secundă, după lucrurile de care uitase. Alergam repede pe trotuar, pentru că spunea că, dacă nu luam gem, nu putea face gogoși cu jeleu. Dar îmi plăcea cel mai mult senzația vântului prin păr.

Mi-l pot imagina pe micul Max, țâșnind ca un pește prin curentul de pe Mickiewicza.

– Ce zi din Hanuka este? întreb eu.

– A doua.

Am petrecut o singură noapte de Hanuka împreună cu familia Diamant, pentru că, de obicei, mă întorceam la fermă de Advent și de Crăciun. Dar îmi amintesc gogoșile și lumânările.

– Mă gândeam la turtă dulce, spun. Toată săptămâna asta, mama cocea turtă dulce și toate deserturile pentru Ajun.

– Mai mult de un desert?

– Erau douăsprezece feluri de mâncare, pentru cei doisprezece apostoli, așa că jumătate dintre ele erau, de obicei,

[1] Pâine împletită, asemănătoare cu un colac, care se mănâncă de Sabat, în formă simplă, iar în formă rotundă, adesea cu stafide, de sărbătorile evreiești importante; în idiș, în original. (n.tr.)

deserturi. Dar mie îmi plăcea turta dulce. Mama o făcea mereu în formă de stea, pentru fiecare dintre noi.

Max se uită pe fereastră.

– N-o să se mai întoarcă niciodată, spune el. Chiar dacă se încheie războiul. Nu știam pe atunci că trăiam zile care n-o să se mai întoarcă nicicând.

Mi-aș dori să i le pot da înapoi. Împachetate în hârtie și legate cu fundă.

– Trăim întotdeauna zile care nu se mai întorc la noi, spun eu. Așa că ne bucurăm de altele. Atâta tot.

– Vorbim? mormăie Dziusia, de sub pătură. În efortul de a o face să doarmă în liniște, tatăl ei i-a spus că oamenii nu vorbesc noaptea. Max zâmbește către silueta ei, apoi îmi zâmbește mie.

Nu știu care din noi se întinde primul. Poate ne mișcăm amândoi odată. Dar, brusc, Max are mâna mea între ale lui.

– Rămâi cu mine, Fusia? Cât stau de veghe?

Rămân. Stau cu el până când luna apune și îmi cad pleoapele. Schillinger preia cartul.

Dimineață, când Schillinger e încă de pază și toată lumea doarme, o trezesc încetișor pe Helena. Îi ia câteva secunde să se concentreze. Apoi îi șoptesc ceva la ureche, la adăpostul palmei. Clatină din cap și se dă jos din pat, somnoroasă. De parcă s-ar duce la toaletă. Dar văd când o zărește Schillinger, traversând curtea, în frig. Se încordează.

– Ce face? mormăie el. Mă strecor în spatele lui și privesc prin perdea. Voiam ca ea să-și fi pus haina și pantofii. Bate la ușa doamnei Krajewska. Se uită pe geamuri. Apoi, se întoarce în goană pe partea noastră de Tatarska.

– A plecat! urlă Helena, cât o țin puterile.

Siunek, Janek și Jan Dorlich se ridică de pe podeaua camerei de zi. Bătrânul Hirsch, care doarme pe canapea, încearcă încă să se ridice dintre perne. Doamna Bessermann apare în ușă, cu Cesia și Dziusia după ea, și văd fețele Salei, Danutei și lui Monek urmându-l pe Henek afară din al doilea dormitor. Max e în picioare de când a fugit Helena în curte. Gura i-a înțepenit într-un rictus de teamă.

– Le spui tu? întreb.

Helena încuviințează. Țopăie, pe cale să explodeze.

– Doamna Krajewska, spune ea, a plecat în voiaj!

Văd fețe fără expresie în jurul meu. Bătrânul Hirsch flutură din mână și se întinde înapoi pe canapea.

– Și-a luat soțul, băieții și pe urâtul ăla din SS! Iar urâtul din SS nu se mai întoarce!

Bătrânul Hirsch se ridică iar.

– Deci, pentru o săptămână, spune Helena, putem face zgomot. Așa! Sare în sus și în jos, fluturându-și brațele și chițăind.

Pentru o clipă, cei treisprezece nu știu ce să facă.

Apoi, Janek spune:

– Eu vreau să fac zgomot! Aleargă în cameră, repede, în caz că ar încerca cineva să-l oprească, și sare și chiuie cu Helena. Doamna Bessermann râde. Jan Dorlich râde tare, apoi Danuta o ia pe Dziusia de mână și sare cu ea în cerc, cântând un marș vechi.

Hei! Oricine-i polonez să-și ia baioneta!
Ori câștigăm, ori gata suntem să clădim
O barieră din trupurile noastre,

Să-ncetinim gigantul ce înlănţuie lumea.
Hei! Oricine-i polonez să-şi ia baioneta!

E nițel cam violent pentru Crăciun, dar copiilor le place. Monek și Sala, care s-au căsătorit cu doar o săptămână înainte să plece din ghetou, dansează un vals, iar Siunek îi cere Cesiei să li se alăture, păşind peste Helena și Janek, care se rostogolesc pe podea. Max râde.

Mi se pare o zi noroasă, la munte, când apa este plată precum carcasa unui tanc. Când iese soarele, face totul să strălucească.

Suntem în pericol să spargem mobila.

Avansez cumva prin haos spre dormitor și îmi scot sacul de sub pat, aducându-l în bucătărie, în timp ce toată lumea este ocupată. Înteţesc focul. Am apa pregătită pentru încălzit și scot o conservă din sac.

Doamna Bessermann, mereu atentă la toate, sare pe mine din cealaltă parte a încăperii.

– Doar nu e... Îmi smulge conserva. Cafea!

– Surpriză! spun eu.

Asta îl face pe bătrânul Hirsch să se ridice de pe canapea, să supravegheze prepararea cafelei, iar mirosul este atât de relaxant și ne induce tuturor o stare de *acasă*, încât camera se umple de un zumzet fericit de conversaţie. Tai restul de pâine și o ung cu o urmă de unt, pentru copii, și chem femeile în bucătărie. Max vine și el, fiindcă e curios, și îmi golesc sacul cu un gest de scamator. Sunt o războinică și îmi prezint trofeele. Sala se întinde și atinge făina, de parcă n-ar crede că e adevărată. Max ridică din sprânceană.

– Acum, zic eu, cine știe să facă challah?

Gătitul și coptul se transformă într-un efort colectiv, cu Siunek și Max, și chiar Schillinger dând o mână de ajutor, pentru că el a fost mereu cel care curăța cartofii pentru soția lui. Doamna Bessermann nu vrea să lase pe nimeni să o ajute la challah. Îi dau voie lui Max să taie sfecla și o scot pe Helena în depozit, unde nu putem fi văzute de omul de pază de la geam. Desfac păpușa.

– Oh, spune Helena. Oh, oh!

– Moș Nicolae a întârziat puțin.

– Nu-i nimic, șoptește ea.

– Credeam că, poate, cât sunt la muncă, ți-ar prinde bine compania ei.

Helena încuviințează. Atinge cosițele împletite, buzele roșii, mișcă brațele păpușii. Apoi se uită la mine, îngrijorată.

– Cum rămâne cu Dziusia și cu Janek?

– Ei nu sărbătoresc la fel ca noi, spun, vinovată. Dar poate ar trebui să o ținem ascunsă, deocamdată.

Helena face semn că da, sărută păpușa și o împachetează la loc. Intrăm și, în timp ce rulez aluatul pentru prăjiturele și Monek Hirsch spune o poveste cu voce tare despre un pește pe care l-a prins cândva – cu unchiul lui care intervine mereu să-l corecteze – aud un chiot din dormitor. Helena le-a dăruit Dziusiei și lui Janek mingea, cea peticită de domnul Szymczak, pe care Max i-a adus-o înapoi pe Tatarska, în timp ce încerca să nu fie împușcat. Cei trei încropesc un joc ce presupune lovirea mingii de la o ușă la alta, și suntem norocoși: nu ajunge nici măcar o dată nici în găleata cu lături, nici în supă.

Tatarska 3 miroase a Crăciun cât e ziua de lungă.

Când soarele apune, aduc toate cele trei lămpi ale noastre la masă, pentru a treia zi de Hanuka. Bătrânul Hirsch pune sare pe challah și mâncăm borș cu latkes și compot de pere, plus unul dintre pui, sacrificat în timp ce Helena se juca mai departe cu mingea. Urmează prăjiturelele, tăiate în formă de stele ciudate, pentru că nu am cu ce le tăia mai bine. După ce ne-am îndopat și am pus vasele în chiuvetă, iar copiii adorm în picioare, îi adun pe toți în camera de zi și scot ultima surpriză.

Votcă și un cartuș întreg de țigări. Nu mi-am vândut rația. Bătrânul Hirsch mă sărută pe ambii obraji, Monek se grăbește să aducă pahare și jumătate din cameră se luminează la față.

Jucăm „Ghicește ce sunt". Jan Dorlich, descoperim curând, este un actor nedescoperit. Dar, după ce votca trece din mână în mână, lucrurile degenerează și Max poartă un bol de supă în cap, vorbește când ar trebui să tacă și îl tachinează pe Hitler cu ce presupun că ar trebui să fie accent britanic, doar că nu e. Este Churchill, evident, însă nu va ghici nimeni, doar ca să-l facem să continue. Râd atât de tare, că îmi dau lacrimile, iar când Henek, care nu are simțul umorului, strigă, într-un târziu: „Churchill! Churchill! Dumnezeu să ne aibă în paza Lui!", râd și mai tare, iar Siunek cade pe podea.

Max își scoate bolul de supă de pe cap și se așază lângă mine, pe canapea.

– Am fost bun, nu-i așa?

– Ai fost foarte bun! chicotesc.

Rânjește și mă înconjoară cu brațul.

Canapeaua mi se pare caldă și confortabilă, și iubesc pe toată lumea.

Senzația plăcută durează multă vreme. Când copiii se joacă veseli cu mingea în dormitor, și Helena adoarme cu păpușa, și eu stau cu Max noaptea, la fereastră. Chiar și când se întoarce doamna Krajewska și trebuie să facem din nou liniște. Când țigările s-au fumat, și puloverele trebuie tricotate, și rufele sunt murdare, și ne-am întors la mâncat varză. Când vremea se înrăutățește, și eu merg la muncă prin zăpadă, și Helena se chinuie să urce dealul, cu plasele de mâncare, și nu mai avem bani de cărbuni.

Până în ziua când Sala Hirsch strigă de la geam, și cei treisprezece ai mei dispar în pod. Când răspund la ușă, și aflu că este Gestapo-ul.

Când omul din SS se uită pe lista lui și spune:

– *Fräulein*, vă rechiziționăm casa.

24

IANUARIE 1944

Mă uit lung la ofițerul SS. Îl însoțesc alți doi oameni din Gestapo. Par iritați. Plictisiți. Iar eu nu pot decât să spun:

– Ce?

Sprâncenele bărbatului se încruntă sub caschetă.

– Vă rechiziționăm casa, spune el din nou, într-o poloneză aparte, cu accent nemțesc. De parcă aș fi înceată la minte. Apoi, intră cu forța, și ceilalți doi îl urmează.

Trec prin camerele goale. Se uită prin colțuri și primul ia notițe pe o listă. Nervii mei sunt praf, gata să-mi iasă prin piele.

Îmi vor casa. Naziștii îmi vor casa.

„Te rog, Helena. Nu veni acasă."

Apoi, ofițerul deschide ușa care dă spre scară și face un pas înapoi, dezgustat de pui. Se uită la mine.

– Unde duce scara?

Am gâtul uscat. Blocat.

– Unde duce scara? latră el.

– În pod, șoptesc. Îi privesc cizmele lucioase urcând treptele una câte una. Urcă până sus. Cizmele lui dispar. Ceilalți doi mă urmăresc, cu icoana Fecioarei cu pruncul în spatele lor, pe când cizmele trosnesc tavanul deasupra capului meu.

„Te rog, Doamne. Te rog, te rog."

Podul rămâne tăcut. Cerul, la fel. Omul coboară pe scară și își notează ceva.

– Clădirea goală de peste drum va deveni spital german...

Am văzut muncitori intrând în fostul liceu, săptămâna trecută, pentru reparații. Nu îmi dădusem seama ce făceau.

– ... iar personalul are nevoie de cazare. Noii chiriași vor ajunge în două ore. Vă luați lucrurile și lăsați mobila.

Două ore. Naziștii îmi vor casa în două ore.

– Dar... nu pot împacheta...

Nu pot pleca deloc.

– Plecați sau veți fi împușcată, spune.

Mă uit lung la el.

– Dacă sunteți aici, vă împușcăm. Pricepeți, *Fräulein?*

Pricep. Prea bine.

– Ne întoarcem în două ore, spune omul. Bifează ceva pe listă și ceilalți îl urmează pe ușă afară.

Mă sprijin de un scaun și inspir adânc, întretăiat. Apoi, sar peste pui și mă grăbesc sus, pe scară, dând la o parte scândurile și târându-mă prin ușiță.

Danuta scoate un țipăt scurt, dar altfel totul e tăcere. Chiar și cei care plâng tac. Nu-mi pot imagina cum s-au simțit, știind că Gestapoul urca pe scară.

Sau poate că știu.

Max este în genunchi, cu o scândură groasă în mână. Cred că era gata să-mi spargă capul.

– Fusia! sâsâie către mine. Data viitoare avertizează-ne!

– Iau casa, spun eu. Naziștii iau casa peste două ore. Rămâneți pe loc. Găsesc eu ceva.

Dar unde să duc treisprezece evrei, acum, pe loc?

Nu știu.

Max mă apucă de braț.

– Când vin, ne luptăm cu ei. Am decis deja.

– Lasă-mă să găsesc ceva.

– Ia-o pe Hela, spune Max, și nu te mai întoarce.

– Dacă vine, spune-i să se ascundă în ruinele castelului...

– Fusia, o iei și nu vă mai întoarceți!

– Spune-i c-o găsesc acolo, adaug, și mă uit în jos, spre scară, de parcă el nici n-ar fi vorbit.

Alerg pe strada Tatarska, în vântul aprig, iar ochii mei rătăcesc. Unde să-i duc? O pivniță. Un garaj. Cum să ajungem acolo pe lumină? Sunt dubioși. Slabi. Nebărbieriți. Palizi. Arată ca și cum ar fi locuit într-un pod. Unde putem pleca?

Zbor pe ușa oficiului pentru locuințe, atrăgându-mi priviri ultragiate când dau la o parte oamenii de la coadă. Femeia care m-a ajutat să dobândesc casa de pe Tatarska este în spatele biroului.

– Am nevoie de un apartament, spun. Acum. Nemții ne iau casa, iar sora mea și cu mine nu avem unde...

– Cinci zile, cel puțin, spune femeia. Nu mă mai numește fluturașul ei, nici șoricel, nici altceva. Probabil fiindcă sunt nepoliticoasă.

– Mai degrabă două săptămâni! strigă un bărbat din spate.

– Nu aveți nimic acum? o întreb.

– Bineînțeles că nu!

După aceea, alerg fără țintă pe străzi, pentru că nu știu ce să fac. Caut orice ar putea fi gol, unde aș putea ascunde treisprezece oameni pentru câteva zile. Două săptămâni până

ce primesc alt apartament. Dar oare ar fi locul potrivit pentru a-i ascunde? Bat la două uși cu semne la geam, dar nimeni nu vrea să mă lase să mă mut fără acte. Intru în goana mare în catedrală, îmi ud degetele cu apă sfințită, îngenunchez și îmi fac cruce atât de repede, că două femei se opresc din rugăciune și întorc privirea spre mine.

Cer. Implor. Arcadele tavanului mi se par pustii deasupra capului.

Bat clopotele.

Am o jumătate de oră.

Am de luat o decizie.

Alerg de la catedrală, lăsând porțile din stejar masiv să se închidă cu zgomot, și nu mă opresc din alergat până la ușa de pe Tatarska 3.

Helena e acolo. Și Max. Toți cei treisprezece ai mei, în camera de zi. Max are scândura. Doamna Bessermann a luat un cuțit de bucătărie. Siunek, un ciocan.

Un sfert de oră.

Ușa nici măcar nu e încuiată.

Max pune scândura jos și se apropie de mine. Îmi ia fața în mâini și mă privește în ochi.

– Ascultă-mă, spune el. Ai făcut destule. Ia-o pe Helena și fugiți. Înțelegi?

Ochii lui sunt întunecați, furioși, disperați.

– Du-te, Fusia, spune Siunek.

– Fugi, spune Jan Dorlich, și la fel spun și Sala, și doamna Bessermann. Fiecare mă atinge cu mâna, pe unde poate.

– Du-te, fată, spune bătrânul Hirsch.

– Fugi, spune doctorul Schillinger.

Dziusia îmi înconjoară talia cu brațele. Mă uit la Max și plâng.

Pentru că nu pot să fug.

– Helena, șoptesc. Du-te la Emilika, până vine mama.

Surioara mea scutură din cap. Mă îmbrățișează și ea, alături de Dziusia.

Mai avem zece minute.

– Stefania, spune Max. Încă îmi ține fața între palme, în timp ce eu plâng. Plânge și el. Ia-o pe Hela și fugiți. Acum!

Doar că nu m-aș putea împăca vreodată cu ideea. Vreau să trăiesc, dar nu așa.

Clatin din cap.

– Te oblig să pleci, îmi spune Max.

– Fusia, spune și Henek, pleacă! Acum!

Danuta încă plânge. Îmi pune o mână pe umăr.

Nu știu ce să fac. Ce să facem? Helena trebuie să plece. Inima mea bate și iar bate, cu putere. Nu pot să-l văd pe Max plângând. Închid ochii umezi.

Mă cuprinde calmul. Cald și moale, ca în noaptea în care am găsit blănurile. Ca în noaptea în care am găsit strada Tatarska. Și, la fel ca atunci, am o conversație cu o altă parte din mine.

„Trimite-i în pod. Deschide fereastra. Poartă-te ca și cum nu ți-ar fi frică. Fă curat în al doilea dormitor."

„Este ridicol. De ce să fac asta, când sunt pe cale să fiu împușcată?"

„Fiindcă nu te vor împușca."

„Dar cei din Gestapo au spus că mă împușcă. Și apoi îi vor găsi pe ceilalți."

„Nu vor împușca pe nimeni. Vor doar spațiul. Le poți da o cameră."

„O vor împușca pe Helena."

„Nu. Le dai camera. Poartă-te ca și cum nu te-ai teme și dă-le-o."

„Dar..."

„Dă-le-o. Acum. Vin."

Deschid ochii. Max mă scutură. Cred că m-a pocnit ușor peste față.

Toți vor crede că am înnebunit. Risc viața Helenei. S-ar putea să nu meargă – cel puțin așa spune mintea mea.

Dar înăuntru este liniște și știu; nu sunt singură.

– Mergeți în pod, spun. Cu toții!

– Te rog, șoptește Max. Nu.

– Plecați! Și mă îndepărtez de el, de toate mâinile lor, și mă întorc să încui ușa.

– Plecați, spune Max, pe un ton scăzut. Și nu scoateți niciun sunet.

Pleacă. Se strecoară ca niște stafii pe scară, luându-și armele cu ei. Se vor lupta când vine vremea. Doar că vremea nu va veni. Max apucă bucata de lemn, mă mai privește o dată și urcă scara. Acum, ochii lui sunt doar triști. Mai mult decât trist, însă, pare pierdut.

Crede că nu ne vom mai revedea.

– Hela, spun eu. Repede. Golește găleata din dormitor și las-o afară. Apoi, fugărește puii în curte și rămâi cu ei. Voi încuia ușa după tine.

Nu scoate un cuvânt. Își trage haina pe ea. Eu dau jos perdeaua din camera cu găleata și o arunc sub pat. Trag

perdelele de la geam și îl ridic. Respir aerul curat. Am uitat cum arată camera asta când e luminată. Apoi mătur, cântând. Spațiul ascuns din pod este chiar deasupra mea.

Știu că Max crede că mi-am pierdut mințile.

Poate are dreptate.

Dacă așa este, mai bine.

Aud dangăt de clopote și bătăi cu pumnul în ușă.

Nu mă grăbesc să răspund. Nu merg nici încet. Iau mătura cu mine. Deschid ușa când ajung.

Voi afla dacă mai am zile.

Sau dacă voi muri.

Deschid ușa.

Este un om din SS. Altul, cu o înfățișare severă. Are nasul roșu de frig și un pistol. Este singur.

– Domnișoara... Podgórska? spune el, verificând lista. Sunt aici pentru cazare.

Poloneză mai bună. Inspir adânc.

– Da, au spus că veți veni. Tocmai măturam camera.

– Pot să mă uit, vă rog?

Nu știam că Gestapo e-n stare să ceară permisiunea. Deschid ușa mai larg și îi zâmbesc Helenei, care tremură, privind pe după latrine. Ofițerul SS crede că îi zâmbesc lui.

Străbate dormitorul din spate, ia niște notițe și, când trece pe lângă patul meu, se oprește și ridică un plic. Este scrisoarea de la mama. Helena a citit-o încontinuu noaptea trecută. Dintr-odată, chipul lui se îmblânzește.

– Salzburg? întreabă. Eu sunt din Salzburg!

– Mama și fratele meu muncesc într-un lagăr de acolo. De aceea îmi cresc eu surioara.

– Cea de afară? Este foarte drăguță. Timidă. Zâmbește. Nu pare gata să mă împuște.

Stă cu mine la masă. Spune că sunt doar două asistente care au încă nevoie de cazare, și nu vede de ce ar avea nevoie de un dormitor fiecare. Pot sta împreună, iar sora mea și cu mine ne putem păstra camera. Ar fi în regulă? Este atât de bine că nu ne-am mutat mai repede, pentru că iată că funcționează și dacă rămânem. Soldații vor veni în câteva minute să aducă două paturi. Și poate duce o scrisoare mamei mele, când se întoarce la Salzburg.

Îi mulțumesc și închid ușa.

Avea pistol, dar nu l-a folosit.

Trăiesc. Helena trăiește. Trăim cu toții.

Trebuie să deschid iar ușa, pentru că au ajuns soldații, care aduc cadre metalice de pat, vopsite. Le montează în dormitorul din spate, iar conversația în limba germană și zgomotul sunt puternice. Mă întreb ce-or fi gândind cei treisprezece ai mei. Apar cele două asistente, Karin și Ilse. Sunt tinere, au în jur de douăzeci de ani, unghii vopsite și părul proaspăt ondulat. Nu par încântate de situație. Nu voiau să împartă o cameră. Nu pot trăi fără electricitate. Sau fără o bucătărie. Și unde sunt toaletele?

Înțeleg toate astea din reacțiile soldaților care le montează paturile, fiindcă ele nu vorbesc deloc poloneză.

Poate că își vor dori atât de mult să plece, încât vor găsi o cale.

În timp ce se instalează, spun că voi muta câteva lucruri din calea lor. Fac asta arătând în câteva direcții și lăsându-le derutate. Par să fie la fel de scârbite de mine cum sunt de

noile aranjamente. Helena stă la masă, gata să fluiere dacă apar probleme – cum ar fi dacă încearcă asistentele să urce pe scară sau dacă mai vin alți naziști să locuiască aici –, în timp ce eu mă strecor în pod cu găleata murdară și cu una curată, plină cu apă. Nu cred că femeile astea vor pleca prea curând.

Max deschide deja peretele fals. Este pe jumătate înăuntru, pe jumătate în afara ușiței, când mă las în genunchi. Mă apucă de frunte și o trage spre a lui, șoptind abia auzit:

– Ești o idioată.

Încuviințez, cu fruntea lipită de a lui. Știu.

Las gălețile și cobor iar.

Mai târziu, Ilse vine la mine și spune:

– *Ratte. Ratten!* Arată în sus. Spre tavan. Îmi dau seama că îmi spune că avem șobolani.

Cred că îmi spune că aude ceva în pod.

– Ah, spun, și le surând înțelegătoare. Șobolani, da. Îmi pare rău.

Ridic din umeri. Pare dezgustată.

Trebuie să îl avertizez pe Max, dar nu pot.

Asistentele se servesc din proviziile noastre. De parcă mâncarea mea ar fi furnizată de armata germană. Mănâncă toată pâinea, untul pe o săptămână, jumătate din ouă. Nu a mai rămas nimic pe care să-l pot furișa în pod. Nu fără să gătesc. Apoi, se așază o vreme pe canapea și vorbesc între ele. Par mai binedispuse. Ilse o ajută pe Karin cu rujul. Apoi, răspunde la ușă când bate cineva. De parcă nici n-aș fi acolo.

Sunt doi soldați germani. Unul dintre ei este din SS. Se salută și se pupă între ei.

Apoi se duc cu toții în dormitorul din spate.

Nu par preocupați de faptul că în casă este un copil.

Helena și cu mine dormim pe canapea în noaptea aceea – sau ea doarme. Eu zac nemișcată, cu ochii deschiși, așteptând cel mai bun moment să urc în pod. Când urc, Max abia dacă mută scândurile, să nu creeze zgomot. A făcut o gaură mică între ele, să vadă cine vine.

– Vă aud, șoptesc eu.

– Și noi pe ei, răspunde Max.

Știu.

– Va trebui să faceți liniște.

– Copiilor le este foame.

– Helena va veni de îndată ce se duc la lucru. Dar trebuie să fiți foarte discreți.

Max încuviințează, dar nu cred că este sigur că îi poate struni pe toți.

Nici eu nu sunt. Unii dintre cei treisprezece sunt dificili. Alții sunt prea mici.

Când mă întind pe canapea lângă Helena și casa este în sfârșit tăcută, vechea teamă revine. Nu a plecat niciodată. A fiert și a scos aburi, sub capacul de falsă siguranță pe care l-am așezat deasupra ei. Dar acum nu mai sunt sigură. Mi-e greu să respir, să gândesc, și am o durere atât de groaznică în spatele ochilor, că văd stele verzi. Vreau să o iau pe Helena și să fug, așa cum mi-au spus.

Am fost o proastă că nu am fugit. N-am făcut decât să le provoc și mai multă suferință.

Apoi, îmi amintesc de certitudinea mea.

Că trebuie să existe un motiv.

Că trebuie să existe o șansă de supraviețuire. Mă agăț de acel gând ca de credința în Dumnezeu.

În dormitor sunt patru naziști.

În podul de deasupra capetelor lor sunt treisprezece evrei.

Helena și cu mine ne aflăm între ei.

Cred că suntem cu toții pe cale să ne redefinim iadul.

25

FEBRUARIE 1944

Este imposibil să-i hrănesc.

Eu plec la muncă mai devreme decât asistentele. Vin acasă cam la aceeași oră. Iubiții lor sosesc curând după aceea. Spitalul este chiar peste drum, așa că ele pot alerga oricând acasă pentru a-și schimba pantofii. Pentru a lua un pulover uitat. Pentru a-și încălzi fasolea și a-și prăji cârnații pentru prânz, în timp ce oamenii mei zac în pod și adulmecă. Zilele lor libere sunt diferite în timpul săptămânii, și, când nu merg la muncă, dorm până târziu. În unele zile, nu ies deloc.

Eu nu pot să dorm noaptea. Tresar la fiecare zgomot.

Helena se străduie. Strecoară găleata murdară jos și găleata cu apă sus, în fiecare dimineață, imediat ce pleacă Ilse și Karin. Apoi, se duce să facă piața pentru a doua zi, cărând plasele false de colo, colo, în timp ce doi dintre cei treisprezece se strecoară jos să spele, să își întindă picioarele și să pregătească mâncarea pentru ceilalți. Când vine ziua Danutei, ea pune treisprezece ouă la fiert și abia dacă are timp să urce înapoi pe scară, cu Henek, înainte să intre Karin pe ușă, fără nicio grijă, să recupereze cascheta SS uitată de iubitul ei. Când Helena se întoarce pe Tatarska, extenuată după ce a cărat plasele în sus, pe deal, primește o palmă peste față de la Karin pentru că a făcut focul și l-a lăsat nesupravegheat.

Eu și Karin ne certăm pe tema asta. Într-un amestec de germană și de poloneză, la fel de stricate. Dar cred că mă fac înțeleasă. „Dacă-mi lovești sora iar, te lovesc și eu, și nu îmi pasă cine este iubitul tău."

A doua zi, merg la muncă și îl implor pe Herr Braun să mă schimbe pe tura de noapte. Îl flatez. Mă căciulesc. Dar el refuză. Apoi, mi-e rău la muncă, mi-e teamă de ce se poate întâmpla acasă. Karin ne privește pe amândouă cu ochi de vultur nazist, mai ales când mâncăm.

Trebuie să ascund mereu mâncarea. Dacă o găsesc asistentele, o mănâncă.

La două săptămâni după ce mi-am început viața de proprietară de pensiune pentru naziști, vin acasă de la lucru cu un coș cu sfeclă. Le curăț, le tai, le pun în oala de supă, iar Ilse începe să adulmece, în timp ce își face unghiile pe canapea. Își așteaptă iubitul. Karin i se alătură, și mă privesc amestecând, în timp ce vorbesc între ele. Dar le aud spunând „borș". Când Karin devine nerăbdătoare, se apropie cu o lingură în mână și ia capacul, dar se dă înapoi, lasă capacul și se plânge tare către Ilse.

După ce vin iubiții lor și toată lumea a plecat în dormitorul din spate, ridic capacul oalei și pescuiesc ghemul de lână din borș – care nu e foarte diferit de vopsea –, apoi duc toată oala sus. Lâna era curată, iar Max spune că fibrele minuscule rămase în urmă au făcut borșul mai sățios.

Dacă i-aș fi crezut în stare să mănânce lână, le-aș fi dat. Max este foarte slab. Când vine duminica și ambele asistente sunt pe tură, și este ziua lui din săptămână, coboară, și descopăr că are purici. Chiar există șobolani, spune el, din cauza

mâncării din pod. Și șobolanii au purici. Toată lumea a fost mușcată, peste tot. Îl las să se spele în dormitor, în timp ce Siunek e de veghe la geam, și îmi amintesc de Crăciun, când m-a ținut lângă el pe canapea. Și de noaptea de dinainte, de la fereastră, când m-am gândit că se simte ca în cușcă.

Acum, cușca lui s-a strâmtat mai tare.

Vreau să trăiască Max. Cred că am decis că vreau să trăiască Max mai mult decât vreau să nu fiu eu împușcată.

Mai tai un pui și folosesc restul de cartofi să fac o tocană pe care să o poată duce sus, și, în timp ce fierbe, încerc să scot puricii din părul lui Max cu pieptenele. Nu sunt sigură că are vreun efect, dar pieptănatul îl mai relaxează. Părul lui e foarte lung. La fel și barba. Ar trebui să îi tai părul, dar știu că l-aș strica. Mi se scurge printre degete, negru.

– Suntem într-o mare încurcătură, Fusia, spune el, cu ochii închiși.

„Suntem în viață", mă gândesc eu.

Îi dau praful de copt, iar Siunek ia tocana.

– Împrăștie pe jos. Folosește restul pentru piele, îi spun.

Vreau să plâng când urcă înapoi pe scară.

Dar mi-a lăsat un cadou lângă zaharniță, acolo unde s-a aflat cândva poza unui ofițer SS. Este o bucată de hârtie cu un desen simplu. Cu mine. „Fusia", scrie acolo. Părul îmi încadrează fața, iar Helena se află lângă mine, zâmbind. Dar, în loc de brațe, Max ne-a desenat aripi, care se întind de la un capăt al hârtiei la celălalt, iar sub aripile noastre sunt treisprezece fețe. Max, doctorul Schillinger, Dziusia. Siunek și bătrânul Hirsch. Malwina Bessermann, cu Cesia și Janek. Monek și Sala, Henek și Danuta. Jan Dorlich.

Ating fața sub care scrie „Max" și, când aud vocea Ilsei la ușă, alerg în dormitor și o vâr sub saltea. Alături de toate celelalte lucruri.

A doua zi, în pauză, Januka povestește despre o femeie din cealaltă parte a orașului, de peste San, care ascundea evrei în pod. Soțul ei făcuse un sistem, o țeavă în plus care înconjura o parte a casei, pe unde oamenii de deasupra își puteau face nevoile. Doar că țeava avea o scurgere, și doamna de la parter se trezea mereu cu ferestrele murdare. Așa că soțul ei s-a uitat la țeavă, și-a dat seama că n-ar fi trebuit să fie acolo și i-a chemat pe cei din Gestapo. Au găsit patru evrei și i-au împușcat chiar acolo, în curte, apoi au împușcat-o pe femeia care îi ascunsese, pe soțul ei și pe cei doi copii ai lor. Bărbatul de la parter s-a simțit atât de vinovat, că a intrat și s-a sinucis, iar acum soția lui a înnebunit de durere.

Januka o spune ca pe o poveste de groază, de genul celor cu care îți sperii prietenii în miez de noapte.

Pentru mine este prea reală. Mult prea reală. Simt durerea pulsând în spatele ochilor.

Lubek mă privește, fumând.

Mă grăbesc spre casă, pe Tatarska, gândindu-mă la ce a spus Januka. Mă gândesc că astăzi poate fi ziua în care asistentele au urcat pe scară. Au pătruns prin peretele fals, căutând șobolanii. Și sunt oprită pe stradă de doamna Krajewska.

– Cum ai reușit? spune ea, cu brațul încărcat de cumpărături. Încerc de ani de zile, însă nemțoaicele alea doar au pocnit din degete, și puf!

– Despre ce vorbiți? Vreau să ajung acasă. Vreau să știu cine trăiește.

– Electricitate! spune ea. Se pregăteau să instaleze cablurile când am plecat eu. Cred că te vei bucura să ai...

– Să instaleze cabluri? spun. Unde?

– Prin pod, cred...

Țâșnesc. Alerg pe stradă. Chiar dacă mă grăbesc doar ca să fiu împușcată.

Când ajung în vârful dealului, sunt atât de extenuată, că nu pot vorbi, și am un junghi într-o parte, care mă face să mă clatin. Este întocmai cum mi s-a spus: pe acoperișul meu sunt doi muncitori, chiar deasupra buncărului din pod, și o mică mulțime de vecini s-a adunat în curte, privind spectacolul – inclusiv cele două asistente, care zâmbesc mulțumite. Inclusiv domnul Krajewska, pe care nu-l văd niciodată ieșind. Alerg lângă el.

– Ce se întâmplă? gâfâi.

– Or să instaleze un stâlp care să treacă prin pod, să aibă de ce prinde firele, spune el. Taie o gaură în acoperiș. Vor strica pereții, cred eu. Pietrele astea sunt vechi...

– Or să treacă un stâlp prin...?

– Da, prin pod.

„Nu. Nu. Nu. Nu pot face asta."

– Apoi vor intra și îl vor înșuruba din interior.

„Nu. Nu. Nu. Nu pot să intre acolo."

– Și vor trece firele pe acolo.

Vor tăia gaura aceea și se vor uita în jos, dând cu ochii de treisprezece evrei.

Bărbatul este gata să facă gaura.

„Nu, nu poate. Nu poate."

– Stai așa! strig. N-ar trebui!

Bărbatul de pe acoperiș se oprește. Mica mulțime de asistente și vecini așteaptă să vadă ce voi face.

– Avem nevoie de electricitate într-o singură cameră, strig eu. Și este foarte frig, și curând nu va mai fi lumină. N-ar fi mai ușor să treacă prin fereastră?

– Are dreptate, spune și domnul Krajewska. Altfel veți smulge pereții.

Bărbatul de pe acoperiș se gândește.

– Cobor, spune.

Sunt ușurată pentru o secundă, înainte să mă gândesc ce s-o fi petrecând în pod. Cred că au auzit tot zgomotul de afară și că bărbatul acela se pregătea să facă o gaură chiar deasupra capetelor lor. Dar trebuiau să tacă.

Mă grăbesc să intru. Helena este într-un colț al camerei de zi, chircită toată după canapea.

– I-am oprit, îi dau de știre. Du-te afară și lasă-mă să le spun ce se petrece.

Zbor pe scară – puii sunt afară – și țâșnesc în spațiul pentru depozitare, mutând scândurile înapoi, în caz că vine cineva după mine. Când mă întorc, cei treisprezece ai mei se înghesuie într-un colț, așa ca Helena. Doar că sunt pe jumătate îmbrăcați, cu paie în păr și praf de copt pe piele, iar Schillinger acoperă gura Dziusiei cu mâna, astupându-i plânsul. Max stă pe vine în fața lor, cu mâna întinsă. Le spune să tacă.

Știu cum se simte teama. Acum știu și cum arată.

– Nu intră prin acoperiș, șoptesc. Și nici în pod. Se vor duce prin peretele de jos, chiar de sub voi. Liniște!

Verific prin vizor, apoi alunec afară pe ușa falsă, înlocuiesc scândurile și mă grăbesc să cobor.

Când deschid ușa, Ilse este acolo și mă privește. Ne uităm una la alta, iar eu zâmbesc, chiar dacă stomacul meu amenință că va arunca singura mușcătură din sendvișul Janukăi pe podea.

– Acoperișul este în regulă, spun, arătând în sus. Nu l-au atins.

Nu știu dacă îmi pricepe poloneza. Dar mai târziu o văd deschizând ușa și privind scara. Durerea din spatele ochilor mă înjunghie dintr-o parte în alta.

Când vin iubiții, descopăr de ce era atât de importantă electricitatea. Au un radio. Mă așez pe pat și perii părul Helenei, în timp ține păpușa în brațe, încercând să ascult în vreme ce ei caută un post.

Cât de amuzant mi se pare acum că ne îngrijoram pentru Ernst, care locuia de partea cealaltă a peretelui. Acum, sunt patru naziști în dormitorul de alături, iar eu o perii pe Helena, sperând să prind știrile.

Nu pot auzi. Orice ar asculta, sunt doar intermitențe, suprapuse cu discuții pe care nu le înțeleg. Dar știu că este Ilse cea care vorbește, secondată uneori de Karin, și alteori primește și răspuns de la bărbați. Aud un cuvânt pe care îl recunosc: *Ratten*.

A doua zi, anunț că sunt bolnavă.

Nu sunt bolnavă.

Mi-e frică.

De îndată ce Karin și Ilse au plecat, Helena se îndreaptă spre fântână. Se luptă cu băieții Krajewskăi. Am crezut că s-a terminat cu asta. Mama lor ar fi trebuit să-i pună capăt. Aș vrea ca Helena să-mi fi spus. Dar câștigă. Și aduce apă.

O duce sus, pe scară. Coboară găleata murdară. Treaptă cu treaptă. Peste puii cocoțați. Fără să facă mizerie, și cu nasul într-un miros care ar întoarce pe dos stomacul oricui.

Cer multe de la Helena.

Stau în cămașă de noapte, ca, în cazul în care intră vreo asistentă, să mă pot preface bolnavă, și încep să fierb terciul. O oală imensă de terci. Atunci coboară Max.

– Hela a spus că stai azi acasă. Ești bolnavă?

Nu știu cum să explic toate detaliile care mă îngrijorează la asistente. Mă îngrijorează destul cât să justifice pierderea unei zile de lucru.

– Mă prefac, răspund.

– Bine, spune el. Vreau să-ți spun ceva.

Mă face să zâmbesc. Are mai multă energie decât ultima dată când l-am văzut. Mușcăturile sunt vindecate și are fața luminoasă ca felinarele de Hanuka pe care le așezăm pe masă. Helena se întoarce cu găleata clătită, iar Max se apleacă automat și o lasă să îi ciufulească părul lung și să îl scarpine în barbă. Scoate niște sunete de câine mângâiat corespunzător. Helena chicotește și spune:

– Bună dimineața.

– Bună dimineața.

Cred c-o fi vreun ritual de pod despre care nu știu.

– Ce cauți aici, Max? întreabă Helena.

– Sunt rău.

– Ah, bine. Ea chicotește și gonește puii afară.

– Este rândul lui Monek și al Salei, deci am doar un minut, dar am vrut să-ți arăt. Uite. Scoate un stetoscop.

– Ai avut un infarct?

– Nu încă. Dar pot – se oprește, pentru emfază – să ascult prin podea.

Să asculte radioul. Prin podea.

– Ce-ai auzit?

– Frânturi. Au lăsat traducerea în poloneză doar ici și colo. Dar am pus totul cap la cap. Nu le merge bine. Nicăieri. Rușii își iau înapoi Ucraina. Nemții se retrag.

– E aproape.

– Dacă împing spre vest...

– S-ar putea să vină aici.

– Dacă vin, suntem liberi.

Speranța îi înfrumusețează fața.

Auzim voci afară. În curte.

Nimeni nu supraveghează fereastra.

Max dispare pe scară. Dar ușa spre holișor este încă deschisă când intră Karin și Ilse, cu iubitul lui Karin.

Ofițerul SS.

Mâna mi se strecoară spre decolteul cămășii de noapte, ținând-o închisă și făcându-mă să mă aplec nițel în față. Cred că mă ajută să par bolnavă.

Sau poate că este frica.

– Nu vă simțiți bine, *Fräulein?* întreabă el.

Deci vorbește poloneză. E bine de știut.

Clatin din cap în loc de răspuns, ținându-mi cămașa de noapte, cu o lingură deasupra terciului. Karin spune ceva, arătând și cerându-i să mă întrebe.

– Unde este sora dumitale? întreabă el.

Teama devine atât de acută, că abia mai țin lingura. Helena nu s-a întors după ce a scos puii afară. Cred c-a fugit la joacă.

„Fugi, Hela. Fugi."

– Sora mea este la piață. De ce?

– Aceste doamne spun că este ceva în neregulă în casă.

– Cum adică?

– Vor să mă uit în pod.

Bărbatul ține umerii drepți și capul sus. Fața îi e lipsită de expresie. Și totuși, nu se simte în largul lui. Ele l-au convins să facă asta.

Încearcă să mă omoare. Și pe Helena. O copilă.

Poate că este bine, fiindcă scap de teamă. Mă duc într-un loc îndepărtat, unde i-am trimis pe Izio și pe *babcia* mea, pe toți oamenii pe care i-am cunoscut, acele chipuri din ghetou care au urcat într-un tren, ca să nu se mai întoarcă niciodată. Un loc adânc, la care nu trebuie să mă gândesc acum, dacă pot să mă gândesc mai târziu.

Acum sunt doar furioasă.

– Bine, spun. Du-te să te uiți în pod. Mă întorc și amestec terciul.

Terciul pentru cincisprezece persoane.

Nu le văd reacțiile. Dar le aud mormăind.

„Te rog, Max. Te rog să ai scândurile la loc. Te rog, Doamne, fă copiii să tacă."

Aud cizme traversând bucătăria. Le aud cum încep să urce scara. Pun capacul pe terci și mă duc să îl văd urcând.

– Ai grijă! îi spun. Tare. Să ne audă Max. Cred că sunt șobolani.

Urcă mai repede, când spun asta. Ca să își scoată capul prin gaură, probabil.

Acest ofițer al Gestapo-ului, îmi dau seama, se teme de șobolani.

– Vezi vreunul? întreb. Am pus capcane.

Cizmele i s-au oprit. Îi văd trupul răsucindu-se să privească în jur.

– Este un pod tare mic, spune el.

– Restul este al casei din vecini.

Karin strigă ceva în germană, iar el răspunde, mai caută câteva secunde și spune:

– *Was ist das?*[1] Întreabă ceva. De parcă ar vedea un lucru la care nu se aștepta.

Inima mea bate atât de tare, încât mi se pare că asistentele o pot vedea prin cămașa de noapte. Îmi încrucișez brațele și mă uit dincolo de ele, nepăsătoare. De fapt, mă uit la icoana cu Fecioara Maria și pruncul.

„Te rog, Doamne, te rog."

Bărbatul din SS coboară iar scara, scuturându-și jacheta și dând din cap.

– *Ratten*, spune el.

Cred c-a văzut într-adevăr un șobolan.

Karin pare surprinsă, iar Ilse, dezamăgită.

– Ai văzut destul? întreb.

– *Ja*. Da. Mulțumesc, *Fräulein*.

– Pot să-ți cer un serviciu, dacă tot ești aici? Fiindcă vorbești poloneză?

El încuviințează, încă netezindu-și jacheta. Pare furios.

Nu pe cât de furioasă sunt eu.

[1] Ce-i asta?; în germană, în original. (n.tr.)

– Le poți spune că tatăl meu a murit, că mama și fratele meu sunt într-un lagăr din Germania și că am grijă singură de sora mea?

Le spune, încruntat.

– Poți să le spui că abia dacă îmi ajunge salariul?

Le spune, pierzându-și răbdarea.

– Așa că, atunci când îmi iau mâncarea și o mănâncă fără să întrebe, îmi lasă sora flămândă.

El se oprește și traduce. Karin vrea să spună ceva, dar o întrerup.

– Și că eu cred că este foarte nepoliticos să aducă musafiri acasă fără să întrebe. Prin dormitorul meu. Și să-i țină aici, cât este sora mea de față.

Din nou pare să nu se simtă în largul lui, dar traduce.

– Și cred că ea deja știe, dar dacă o mai lovește Karin o dată pe sora mea, chem chiar eu Gestapo-ul.

Nu mai traduce. Doar urlă la Karin, iar Karin urlă înapoi, la fel și Ilse. Într-un târziu, ies afară, cu cearta lor cu tot.

Mut terciul de pe sobă. Oala imensă de terci, pentru cincisprezece persoane, pe care nimeni nu a remarcat-o. Și știu că voi plăti pentru asta. Chiar dacă Ilse și Karin nu se mai întorc.

Pentru că știu că teama va reveni.

Cu multă vreme în urmă, Przemyśl m-a învățat să nu separ oamenii după țară, religie, și nici măcar după preferințele politice. Orașul m-a învățat cum să așez oamenii corect pe hartă.

Și știu precis unde să le plasez pe asistentele mele.

26

MARTIE 1944

Cineva mă urmărește până la muncă.

Remarc asta prima dată dimineața, când ceţurile de primăvară se ridică deasupra colinelor din jurul Przemyślului și soarele răsare tot mai devreme pe cerul apos. Un bărbat se uită într-un ziar, lângă tarabele din piață, care se montează acum. Are față îngustă și sprâncene groase, care aproape i s-au unit. Mai târziu, când mă pregătesc să traversez podul de fier până la fabrică, văd un bărbat stând lângă șinele de sub el. Are o singură sprânceană stufoasă și un ziar sub braț. Când schimb tura cu muncitorii de noapte, se sprijină de un stâlp de lemn pentru firele de telefon.

Nu întorc privirea. Nu fac nimic diferit. Dar o iau prin piață, care se închide. Mă opresc, mă uit la mărfuri, ridic una, alta în lumina care scade. De fiecare dată, în mulțimea ce se rărește, e acolo.

La fel și în ziua următoare. Și în cealaltă.

Mi-e teamă să părăsesc casa.

Mi-e teamă să nu o părăsesc.

Chiar dacă asistentele se poartă mai frumos cu mine, acum. La scurtă vreme după incidentul cu iubitul din SS, Ilse reușește să mă întreb câți ani am. Îi arăt optsprezece degete. Cred că am optsprezece – nu îmi amintesc. Pare surprinsă, și îmi dau seama că or fi crezut că Helena nu e

sora mea. Sau poate că le este și lor teamă de SS. Dar acum spun „mulțumesc", și nu ne mai mănâncă mâncarea. Își aduc mai departe iubiții acasă, deși Karin are unul nou. Dar sunt mai politicoase.

Sau poate că sunt mai politicoase pentru că încă mă suspectează, și au pus să fiu urmărită, în schimb.

Sperând că omul cu o singură sprânceană va uita de mine, sau își va pierde interesul, rămân acasă timp de două zile și îi ajut pe Danuta, pe Siunek și pe Sala să împletească pulovere, ca să recuperăm salariul pierdut. Încuiem ușa și lăsăm pe toată lumea să iasă din pod, înainte să-și piardă mințile.

Unii dintre cei treisprezece sunt de nerecunoscut. Păr haotic. Palizi. Riduri noi. Schillinger este slăbit. Jan Dorlich este ca o prăjină pe picioare. Dziusia a învățat să se elibereze în propria minte. Doar stă. Și stă. Janek abia dacă merge. Acolo, sus, stau unii peste alții. Nu se pot mișca, altfel podeaua ar scârțâi deasupra asistentelor. Nu pot vorbi, altfel cineva i-ar putea auzi. Le este foame și nu pot geme. Sunt furioși și nu pot reacționa. Nu pot tuși, nu pot strănuta, nu pot sforăi. Lasă șobolanii să se târască peste ei.

Cred că unii dau vina pe mine.

Cred că unii dau vina pe Max.

Cred că au nevoie de cineva pe care să dea vina.

Simt că va fi așa la nesfârșit.

Trebuie să fi fost iubitul anterior al lui Karin cel care dorea să asculte știrile, pentru că acum singurul lucru care se aude prin stetoscop este o melodie de dans. Nu auzim nimic despre Rusia. Nu știm nimic despre război. Doamna

Krajewska și-a luat băieții în vizită la sora ei, din nou, și, la un moment dat, îmi dau seama că nu s-a mai întors. Dar îl auzim încă pe domnul Krajewska. Max spune că pașii lui se plimbă de colo, colo, de cealaltă parte a peretelui. Nu prea mai găsesc mâncare la piață, și ce găsesc este scump. Speranța care era atât de frumoasă pe chipul lui Max s-a uscat și a căzut.

Poate că naziștii chiar controlează lumea.

Și, când merg la muncă în ziua următoare, cu prietenul meu cu o singură sprânceană pe urmele mele, descopăr că sunt deportată. În Germania.

Întreaga fabrică Minerwa se mută la Berlin, împreună cu personalul. Plecăm la final de aprilie.

Mă duc direct la Herr Braun, care îmi spune să merg și să vorbesc cu directorul și să îl las în pace.

Mă duc la director, care stă în spatele biroului, purtând inevitabilii ochelari cu ramă de sârmă. Și îmi spune că da, numele meu este pe listă. Știu că numele meu este pe listă și de aceea am venit. Am o surioară care nu poate fi lăsată de izbeliște. Spune că nu este o problemă, fiindcă la Berlin sunt multe internate, la care va fi bucuros să o recomande.

Dar eu nu sunt calificată să plec, pentru că nu îmi înțeleg munca, îi spun.

El răspunde că, practic, sunt mecanic, fiindcă știu să repar toate pompele de apă.

Oftez. Adevăratul motiv pentru care nu pot să plec, spun eu, este că sunt bolnavă.

Se uită la zilele mele de absență, pentru care scuza mea a fost „probleme femeiești". Dă la o parte hârtiile. Nu este o boală.

Ba da.

Nu este – doar dacă spune un doctor. Așa că plec.

Dacă plec în Germania, cei treisprezece ai mei sunt morți.

Bărbatul cu o singură sprânceană mă urmărește la doctor. După o așteptare lungă, doctorul îmi pipăie abdomenul și îndrug tot soiul de minciuni despre simptomele mele. Dar nu știu exact ce să spun.

– Fetele de vârsta ta au adesea probleme similare, spune el, scriind în carnețel. Este normal, și totul se va regla când crești.

– Dar mă doare, mint. Îmi vine greu să muncesc.

– Da, sunt convins. Dar va trebui să înveți să suporți, dacă vrei să fii mamă.

Ce vreau este să-l lovesc. Dar îi zâmbesc, de parcă vreau cu adevărat să îmi cumpere o ciocolată. Chipul lui îmi arată simpatie. Apoi, devin îngrijorată.

– Mai am o problemă. Vedeți, o am pe sora mea în grijă. Are doar opt ani, iar fabrica mea se transferă în Germania. O vor lua și o vor duce la școală, iar munca mea aici este foarte obositoare și nu mă simt în stare de călătorie. Ar fi mai bine dacă aș primi o adeverință medicală care să spună că sunt prea bolnavă să călătoresc, ca să îmi pot ține sora în Polonia și să muncesc aici. Nu sunteți de acord că ar fi mai bine?

Doctorul se încruntă. Își drege glasul.

– Nu voi semna o adeverință pentru cineva care nu este bolnav. Ar însemna o trădare față de *Führer*. Ieși din biroul meu. Data viitoare să alegi alt doctor.

Plec, mușcându-mi buza, și îl las pe omul cu o singură sprânceană să mă urmărească până la baza străzii Tatarska. Nu se obosește să urce dealul.

Mă întreb câți spioni or fi trimis nemții în cabinetul doctorului, încercând să îl prindă asupra faptului.

Mă întreb cât de bolnavă va trebui să mă prefac că sunt.

Când merg a doua zi la muncă, nu trebuie să mă prefac că sunt obosită și palidă, pentru că nu am putut dormi. Nu trebuie să mă prefac că am o migrenă. Rochia atârnă pe mine. În pauză, toată lumea aleargă la podul de fier, pentru că în șanțul de sub el zace o femeie. Înghețată. A fost împușcată, ne spune Herr Braun, pentru că a ascuns un evreu. Unii dintre colegii mei spun că este îngrozitor. Alții, că a meritat-o. Lubek doar fumează.

Restul zilei, sunt atât de distrasă, că nu îmi îndeplinesc norma. Gura inspectorului se transformă într-o linie subțire. Apoi, în timp ce omul cu o singură sprânceană mă urmărește acasă, aud un „pssst", urmat de *„Fräulein, Fräulein!"*.

Privesc în jur și văd un ofițer SS cu cascheta îndesată pe frunte, stând de unul singur peste drum, cu gulerul ridicat peste urechi. Îmi face semn să mă apropii. Simt tremurul familiar al fricii, dar nu îi dau atenție. Am și eu o limită. Traversez strada și îmi dau seama că este el.

Bărbatul din SS, din poza de lângă zaharniță.

Gesticulează, face cu mâna, se gândește, apoi arată spre el și spune:

– Chipeș?

Mă întreabă dacă îmi amintesc de el. Încuviințez, iar el pare ușurat. Este încă la fel de chipeș, dar poloneza lui nu s-a îmbunătățit.

Mă întreb ce crede umbra mea despre conversația cu un ofițer SS. Poate va pleca.

Bărbatul chipeș se gândește iar, încercând să găsească niște cuvinte. Își freacă palmele, pentru că bate un vânt rece.

– Nu... ezită, apoi: ... merge.

– Să nu merg?

– *Ja*, spune el. Să nu mergi. Du-te... Și mă răsucește, împingându-mă simbolic în direcția opusă. Pare preocupat.

Eu sunt derutată.

Așa că mă ia de braț, cu blândețe, și mă ghidează pe stradă. Pe unde mergeam, la început. Ne oprim la colț, se uită în jur și arată.

Un grup de soldați germani stau în jurul unui foc făcut într-o pubelă. Sunt zgomotoși, ca soldații. Omul din SS arată spre ei, apoi spre mine.

– Nu merge, spune el.

Mă dau înapoi. Vrea să îmi spună că soldații aceia mă așteaptă? I s-a întâmplat unei alte fete de la fabrică. Mergea singură și a fost luată de pe stradă. A fost înlocuită. A trebuit. Și de data asta nu am un sac de cărbuni, și sunt prea mulți să-i pot pocni.

Am crezut că înghițisem toată porția de teamă. M-am înșelat.

Chipeșul ofițer din SS își dă seama c-am înțeles. Mă însoțește pe trotuar, până când ajung în siguranță la următorul colț, apoi mă împinge iar, puțintel, în direcția opusă. Îmi spune să mă grăbesc.

– Mulțumesc, spun. Face un semn din cap și din mână, iar eu fug.

Chiar că merită un sărut, de data asta, dar nu i-l dau.

Tot din SS e.

Încui ușile de pe Tatarska 3 și verific fiecare geam. Tremur și mă gândesc toată noaptea, în pat. Când răsare soarele, a doua zi, nu mă duc la lucru.

Nu mă duc nici în ziua următoare. Nici după aceea. Plătesc un băiat de pe stradă să ducă un bilet la Minerwa, în care spun că sunt bolnavă. Foarte bolnavă. Stau în pat cât sunt asistentele acasă, iar Ilse vine să-mi pună mâna pe frunte și să mă întrebe ce am. Sau asta cred că întreabă. Mă prind de stomac.

În cele șapte zile cât am lipsit de la muncă și asistentele sunt pe tură, mă strecor la prăvăliile cu marfă la mâna a doua, căutând pulovere de reîmpletit, sau haine de revândut, ca să recuperez pentru pierderea salariului. Vremea se încălzește puțin și nu îl văd pe urmăritorul meu, nici nu merg mai departe. Îmi spun că n-ar fi înțelept, dacă se presupune că sunt la pat. Adevărul este că tremur în ghete doar știindu-mă singură pe stradă.

Detest să îmi fie frică.

Când ajung acasă, Helena este pe canapea, citind manualul de stomatologie, iar Januka în camera de zi, ținându-și poșeta și bătând din picior.

– Iată-te! spune ea. Ești o idioată, Stefi! Poliția a fost aici. Mă uit la Helena. Doar se preface că citește. Îi tremură buza, pentru că se teme rău de poliție.

– De ce?

– Pentru că n-ai mai venit la muncă, și este o slujbă de la guvern, Stefi!

– Dar le-am spus că sunt bolnavă.

– Nu te cred! Așa că au trimis un supraveghetor să verifice. Lubek i-a auzit vorbind. Dar nu erai aici, așa că

au trimis poliția, și cum nu erai aici, vor veni din minut în minut să te aresteze! Își leagă baticul și își aruncă poșeta pe umăr. Trebuie să plec. Dacă îmi pierd slujba, frații mei mor de foame.

Asta nu știam.

– Ar trebui să dispari în noaptea asta, Stefi, apoi să revii mâine și să te milogești. Știu c-ar prefera să nu te înlocuiască, pentru că tu te pricepi să repari pompele de apă. S-ar putea să scapi.

– Mersi, Januka, spun și o sărut pe obraz. Pare iritată și se grăbește să iasă.

Încui. Nu pot fi arestată, nici nu pot pleca în Germania. Cei treisprezece vor fi prinși. Împușcați. Sau vor muri de foame.

– Hela, ești bine?

Încuviințează, încă prefăcându-se că ar citi. Nu sunt convinsă că e bine.

– Ce le-ai spus celorlalți oameni care au venit?

– Că ți-a fost rău, dar trebuia să mâncăm, și eu sunt prea mică să cumpăr de la piață, așa că ai rugat un fermier să te ducă în căruță.

Oh! Se pricepe.

– Perfect. Dacă bat la ușă, crezi că poți repeta povestea?

Face semn că da, însă mi-e teamă că nu vorbește serios.

– Le poți spune că mă doare burta mereu și că stau în pat? Și că tu faci toată treaba?

– Dar trebuia să mâncăm, așa că ai plecat la piață, șoptește ea.

– Exact. Acum...

Cineva bate la ușă. Tare.

Dacă mă arestează, ei sunt morți.

– Ești în stare, Hela? șoptesc.

Ea dă din cap că da.

Mă întorc, ca una dintre stafiile mele, și urc scara.

Max mă așteaptă în vârf. A auzit. Ne târâm amândoi prin gaură, în pod, și pune scândurile la loc.

Aici este răcoare. Miroase. Henek o ține în brațe pe Danuta, care tremură, iar Dziusia și Janek sunt înconjurați de un cerc de spinări, să le țină cald. Restul se ghemuiesc în grupuri mici, sau singuri. Sunt murdari și slăbiți, sălbăticiți, înfometați. Parcă am nimerit în bârlogul unei haite disperate, cu Max ca lider.

Singurul lucru care se află între ei și moarte este sora mea de opt ani.

Max privește prin vizor.

Nu mi-am dat seama ce bine poți auzi de aici. Nu cuvinte. Nu din camera de zi. Dar aud balamalele ușii și vocea Helenei, și a unui bărbat, care îi pune întrebări. Scurte, cred, gen „Unde e sora ta?".

O aud pe Helena că răspunde. Apoi, vocea bărbatului se aude limpede în pod.

– Mincinoasă mică! strigă el. Tresar. Următoarele lui cuvinte nu se înțeleg; deslușesc doar „văzută la piață".

Cineva m-o fi văzut. Poate omul acela care mă urmărește.

Helena neagă, sau spune că am mers cu o căruță. Se aude zgomotul clar al unui „pleosc". Piele pe piele. Helena chițăie și spune:

– Nu știu!

Tocmai a lovit-o. A lovit-o pe Helena.

Mă mișc spre ușiță, dar Max întinde mâna și clatină din cap. Încerc să îl dau la o parte, dar clatină tare din cap și îmi astupă gura cu mâna. Încremenesc. Dacă ne foim, suntem auziți.

Bărbatul urlă:

– Unde e sora ta?

– Nu știu.

Pleosc! Pleosc! Helena plânge.

Dau să sar spre ușă, iar Max mă plachează, cu mâna apăsându-mi gura. Se urcă deasupra mea și mă ține, clătinând din cap.

Pleosc! Helena strigă. Pleosc! O piesă de mobilier se răstoarnă.

– Îmi spui sau nu unde e? strigă polițistul.

I-ar putea spune. Dar nu îi spune.

Pleosc!

– Îmi spui?

Acum, Helena plânge prea tare ca să mai poată spune ceva. Scuipă cuvinte fără sens. Mă zbat iar. Max mă ține.

Pleosc!

Pleosc!

Pleosc! Sora mea strigă la fiecare lovitură. Eu plâng.

Pleosc! Pleosc! Max își mușcă buza până la sânge și își îngroapă fața în părul meu.

Pleosc!

O s-o omoare.

Mă zbat iar, dar Max mă împinge la podea, astupându-mi zgomotele cu gâtul. Doamna Bessermann stă întinsă lângă noi, privind fără un sunet.

Cred că ne vom pierde mințile cu toții.

Ascult.

S-a trântit ușa. Helena plânge, dar restul este tăcere.

Max mă lasă să ies și dau jos scândurile care alcătuiesc ușița, aproape căzând de pe scară să ajung jos. Puii care au rămas aleargă prin casă, iar Helena e o grămăjoară pe rogojina urâtă din camera de zi, cu unul dintre scaunele din bucătărie deasupra ei. Dau scaunul la o parte și cad în genunchi, trăgând-o încet în poala mea.

Are buza spartă, gura și dinții plini de sânge, ochiul i se umflă și are un cucui în frunte, probabil de la căderea pe podea. Nu mai plânge.

Tremură ca un șoricel în viscol.

O legăn, ca atunci când era bebeluș.

Max este și el în cameră. Încuie ușa și întreabă dacă poate coborî cineva să stea de pază, și să-l aducă pe Hirsch. Bătrânul Hirsch a fost medic, nu doar dentist.

Max găsește o cârpă, o udă în găleata cu apă și începe să o spele pe Helena. Eu o țin. Ea tremură mai departe. Bătrânul Hirsch se clatină pe scară și o privește. Arată translucid – o umbră palidă. Nu sunt sigură cât de bine vede. Dar spune că nu și-a rupt nimic. Nimic permanent.

Doar că Helena nu se oprește din tremurat, și nu îi pot desprinde brațele din jurul gâtului meu.

După ce am încercat o dată, renunț. Abia mă ridic în picioare, cu ea agățată de mine, cu Max susținându-i o parte din greutate și ajutându-mă să o duc în dormitor.

Este atât de mare, față de cum era când am adus-o aici. Picioarele ei îmi atârnă mai jos de genunchi.

Ne întindem împreună în pat, cu brațele ei încă în jurul meu, și Max ne acoperă cu pătura. Ea tremură și tremură. Nu a scos un cuvânt. Max se așază lângă noi, cu o mână pe capul ei, în timp ce Monek supraveghează geamul, jucându-se la infinit cu degetele, și ceilalți profită de șansă ca să își dezmorțească picioarele.

Încet, încet, Helena nu mai tremură. A adormit.

Apoi, plâng, plâng și plâng. Max se întinde lângă mine și ne cuprinde pe amândouă cu brațul.

Plâng pentru că este greșit. Totul este greșit.

Plâng pentru că nu m-am simțit niciodată mai lipsită de putere.

Plâng pentru că nu mi-am dorit niciodată atât de mult să renunț.

27

APRILIE 1944

Când mă trezesc, o fac pentru că mă scutură Ilse. Tresar. Icnesc. Și mă ridic în capul oaselor. Dar Max nu mai e. Nu este nimeni la fereastră. Cred că au plecat când au venit asistentele acasă. Apoi tresar iar, pentru că nu o văd pe Helena, și lângă pat stă o necunoscută.

Ilse spune ceva în germană, iar femeia mi se adresează în poloneză.

– Eu sunt Edith, spune ea. Sunt asistentă peste drum, iar poloneza mea este... bunicică. Zâmbește. Sora ta este în patul de alături. Karin i-a dat... Își caută cuvintele. Ceva... să doarmă.

O privesc pe Helena: liniștită, albastră-vineție. Are un ochi atât de umflat, că rămâne închis.

Ilse vorbește iar, și Edith traduce.

– Vor să știe ce s-a întâmplat cu sora ta.

Nu văd de ce nu le-aș spune.

– Am fost prea bolnavă să merg la muncă, iar fabrica a trimis poliția. Helena nu a știut unde eram, așa că au bătut-o.

Edith se încruntă și îi spune totul Ilsei, iar Ilse se încruntă și ea și clatină din cap. Se poartă de parcă i-ar părea rău, când, acum câteva săptămâni, aproape a făcut să fie omorâtă sora mea.

Auzim toate un scârțâit pe podelele de deasupra capetelor noastre. Edith ridică privirea, iar Ilse spune: «*Ratten*». Au o discuție rapidă, iar Edith se întoarce spre mine.

– Vrea să știe dacă ai fost la doctor.

– Nu m-a crezut.

Are loc o nouă conversație între ele, la fel de lungă.

Apoi, Edith spune:

– Ilse vrea să-ți spună că-i pare rău pentru ce s-a întâmplat înainte. Karin este... este... cuvântul, cuvântul... Găsește altă cale să o spună. Este îngrijorată din cauza evreilor.

Sărmana Karin. Trăiește cu treisprezece dintre ei deasupra capului. Încuviințez și mă prefac că înțeleg.

– Spune că v-au făcut probleme, iar dacă vrei să mergi la un doctor german, există unul peste drum care te poate vedea acum, și nu vei avea probleme la serviciu.

– Ar putea să-mi scrie o adeverință, care să mă scuze la muncă?

Edith traduce, iar Ilse ridică din umeri și spune:

– *Ja.*

– Dar cum rămâne cu... Mă uit la Helena.

– Va dormi multă vreme, spune Edith. Karin rămâne cu ea. Este o asistentă foarte bună.

Nu știu ce să fac. Nu vreau să o las pe Helena singură. Nu vreau să o las pe Karin singură în casă. Dar fără adeverința aceea, plec în Germania sau sunt arestată, iar dacă se întâmplă asta, cei treisprezece ai mei sunt ca și morți. Și poate și eu. Și Helena.

Cred că nu renunț.

Pentru că mă ridic din pat.

Traversăm încet strada, în beznă, și mă întreb când o fi apus soarele. Edith mă ajută dintr-o parte, iar Ilse, din

cealaltă, pentru că se presupune că sunt bolnavă. Intrăm în spital.

Am trecut linia frontului. Sunt pe teritoriu inamic.

Mă conduc pe un coridor lung, vopsit într-un alb orbitor. Asistentele însoțesc medicii îmbrăcați în halate. Totul pare foarte curat. Steril. Precis. Cât se poate de diferit de Tatarska 3. Apoi, cotim spre un birou cu un portret al lui Hitler și o sală de așteptare cu scaune, iar Edith își ia *auf Wiedersehen*, ceea ce nu e deloc bine, fiindcă acum nu mai știu ce se vorbește în jurul meu. Ilse stă cu mine, apoi vine doctorul și mă duce în sala de consultații.

Doctorul o rupe nițel în poloneză, și cred că pricepe aceleași minciuni pe care i le-am turnat și primului doctor. Îmi ascultă inima. Îmi ia tensiunea. Mă pune să mă întind și îmi apasă abdomenul. Îl întreb dacă îmi poate semna o adeverință pentru muncă, și îmi spune că trebuie să se asigure. Îmi dă un combinezon de spital și mă trimite în spatele paravanului, să mă dezbrac.

Apoi, mă întind din nou pe masă, iar el își pune mănușile și mă examinează. Temeinic. Mult mai amănunțit decât celălalt doctor. Și în timp ce face asta, deja un proces umilitor, alți patru doctori intră în cameră, iar el începe să vorbească. Să țină o prelegere în germană. Cred că îi învață și mă folosește ca material didactic. Ei ascultă cu atenție, își ițesc capetele să vadă mai bine, iau notițe în timp ce eu mă înroșesc. Doctorul nu este deloc blând. Apasă tare cu cealaltă mână. Eu mă strâmb. Încep să transpir. Privirile lor reci, sterile, mă fac să vreau să fug fără să mă opresc. Chiar îmi face rău.

Sunt prizonieră. Sunt doar un specimen pe o masă.

Primul doctor încă le spune celorlalți ceva despre mine. Unul dintre ei obiectează. Nu îmi dau seama la ce. Doctorul se ceartă cu el. Se contrazic cu toții. Se ceartă ca pe coridorul fabricii. Apoi, doctorul își ia mâna – în sfârșit. Suspin de ușurare, și iat-o pe Ilse, cu părul acoperit și mască pe față. Ține o tavă cu o seringă. Are un ac lung de aproape trei centimetri. Doctorii se ceartă în continuare, iar pe mine mă trec încă toate sudorile.

Ce-aș face pentru adeverința aceea?

Dacă o primesc, aș putea să îi țin în viață pe Max și pe ceilalți, până se întâmplă ceva. Până se termină războiul. Până vin rușii. Dacă nu o primesc, vor rămâne pe cont propriu, cu Ilse și Karin, cea care urăște evreii.

Mă gândesc la Izio. La familia Diamant. Ce-aș fi făcut să-i țin în viață, dacă aș fi putut?

Ce-aș face pentru frații lui Izio? Pentru fiii *babciei* mele?

Ce-aș face pentru Max?

Între el și nemți sunt doar eu. Exact cum a fost doar Helena între noi și poliție.

Dacă Helena poate, pot și eu.

Ilse vine și mă ține de mâini, sau poate că doar mă face să stau nemișcată, iar doctorul vâră acul acela în mine. Adânc. Înțeapă, apoi arde. Oribil. Strig, pentru că nu mă pot abține. Apoi se termină, iar ceilalți patru doctori își termină notițele și se ceartă între ei, în timp ce eu sunt trimisă după paravan, să mă îmbrac. Îmi tremură picioarele.

N-a spus ce crede c-ar fi în neregulă cu mine. Mai groaznic e că nu era nimic.

Plec mult mai încet decât am venit, pentru că acum chiar mă doare, și abia dacă pot să trec strada.

Dar strâng adeverința în pumn.

Helena și cu mine ne trezim împreună de dimineață. Este rigidă și o doare, vede numai cu un ochi, și n-a știut că am fost plecată. Nu vorbește, doar se agață de mine, așa ca ieri. Vrea să fie dusă în brațe. Nu pot. Am o umflătură ciudată în vintre, de parcă aș fi înghițit o portocală întreagă. Nu mă pot îndrepta. Îmi vine greu să merg. Nu pot merge la toaletă. Așa că stăm în pat, iar ea își strânge păpușa în brațe, și o mângâi pe cap, însă ea se ține mereu de mine, cu o mână în părul meu sau în cămașa mea de noapte.

Apare Ilse și îi examinează ochiul, apoi trage cuvertura și mă apasă pe burtă. Urlu. Ea plescăie din limbă și îmi aduce aspirină și apă.

Vestea bună este că sunt într-adevăr bolnavă.

Vestea proastă este că nu pot duce adeverința la departamentul pentru muncă, să-i anunț.

Cealaltă veste proastă este că nimeni n-a dus de mâncare sau apă în pod, și nici la pui nu am dat.

N-am ce să dau la pui.

N-am mare lucru pentru oameni.

Când Ilse și Karin pleacă, iar Helena adoarme, mă furișez din pat și urc încetișor scara. Max stă de veghe, ca de obicei, și se mișcă o scândură, iar capul lui ciufulit iese afară.

– Ce se întâmplă? întreabă el. Ce face Helena?

– Suntem amândouă bolnave.

– Ce-ai pățit?

– Nimic.

Nu-i pot spune. S-ar putea să nu-i spun niciodată.

– Vino jos când poți și fă ce e de făcut, spun.

Nu e mare lucru de făcut, pentru că nu prea mai este mâncare. Dar iau și ei ce este.

Mă întreb cât va dura până când încep să moară de foame.

Următoarea zi nu e cu nimic mai bună, și mă asigur că Helena mă atinge, înainte să se trezească. Încă n-a scos un cuvânt.

Nu am salariu. Nu am vândut nimic. Nu avem de mâncare.

Am banii bătrânului Hirsch.

– Hela, șoptesc eu. Trebuie să cumpărăm de mâncare.

Ea încuviințează, cu mâna în părul meu.

– Ar fi mai bine să te las aici, în pat, să mă aștepți până mă întorc, sau ai vrea să vii cu mine?

Ridică din umeri. Nu e un răspuns.

– Îmi poți spune cum este mai bine?

Clatină din cap. Bine, deci întrebările trebuie să fie cu răspuns închis.

– Vrei să stai aici?

Clatină din cap.

– Vrei să vii cu mine la departamentul pentru muncă și la piață?

Clatină din cap, apoi face semn că da.

Ne îmbrăcăm bine, fiindcă, deși suntem în aprilie, pare să stea să ningă, iar vântul este un cuțit ascuțit de gheață, care ne pătrunde prin haine. Înfășor capul Helenei cu eșarfa mea, ca să îi țină de cald și să îi acopăr o parte din vânătăi,

și mă ține de mână, și mergem pe stradă de parcă aș avea o sută de ani.

Mi-e frig. Nu mă pot mișca suficient de repede să mă încălzesc. Când ajungem la poalele dealului, văd bărbatul cu o singură sprânceană, la adăpostul intrării acoperite în catedrală. Azi poartă o căciulă de blană.

„Ah, urmărește-mă atunci, dacă n-ai ceva mai bun de făcut. Aștept să văd cum te descurci dacă mă mișc atât de lent."

Ne căznim să mergem prin Przemyśl spre clădirea oficiului. Evităm soldații. Ofițerii SS. Polițiștii. Toate uniformele. Umbra mea pierde mult timp mergând în cerc și holbându-se la vitrine. Când urcăm scările și ajungem în biroul potrivit, trebuie să așteptăm. Firește. După neamțul de la birou. Cu teancul lui de dosare. Nu poartă ochelarii, dar îi văd puși deoparte. Pregătiți.

Explic situația mea. Îi dau adeverința de la doctor.

Omul plescăie din limbă, oftează și își pune ochelarii.

Spune că nu poate accepta adeverința.

Este de la un medic militar. Dintr-un spital al armatei. Nu este acceptabil. De ce? Pentru că adeverința trebuie eliberată de spitalul orășenesc. Astea sunt regulile și nu, nu știe de ce sunt regulile așa, dar treaba lui este să le asculte, așa că *auf Wiedersehen*, ședere plăcută în Germania.

Plecăm. Mă doare atât de rău, că vreau să mă așez pe pavaj și să plâng.

Doar că nu avem timp pentru asta – lumea trebuie să mănânce.

Pentru că stă să ningă, piața a fost instalată în clădirea acoperită din spate, nu tocmai la interior, dar unde este mai

cald decât afară. Caut și caut ceva să ne hrănească, în timp ce omul cu o singură sprânceană se strecoară prin mulțime. Găsesc terci de ovăz și cașă, pentru un sfert din bani. Helena duce sacul cu cașă. Începem să urcăm încet dealul.

Stau la poalele ultimei coline și mă uit în sus. Helena mă ține de mână, tăcută, așteptând să mă mișc, încovoiată sub sac.

Sunt obosită, mi-e frig. Mă simt învinsă.

Mă uit în jos și văd că sângerez pe zăpada care abia se așază.

Acum trebuie și să spăl.

– Pot să te ajut, domnișoară?

Cred că este omul cu sprânceana. Dar nu este el, ci un polițist care stă la un colț de stradă. Polonez.

Helena se lipește de mine. Aproape că mă răstoarnă. Dar nu este cel care a lovit-o, îmi dau seama după voce. Și nu este vreun polițist pe care să-l fi văzut în ghetou.

– Ești domnișoara Podgórska? întreabă el.

Nu are sens să neg.

– Atunci, pe tine te caut. Te ajut să duci lucrurile.

Nu știu ce cred cei treisprezece când poliția vine din nou pe Tatarska 3. Dar numele polițistului este Antoni. Aduce cumpărăturile și mă lasă să încui ușa, să mă schimb și să mă bag în pat. Helena nu se desprinde de mine nici cât mă schimb. Se strecoară în pat, lângă mine. Ofițerul Antoni bate la ușă, își aduce un scaun și se așază lângă noi.

A venit pentru că fabrica Minerwa a contactat din nou poliția, să vadă de ce nu vin la muncă. Îi explic că am nevoie

de o adeverință medicală, dar nu mi-o eliberează nimeni. Mă întreabă de părinții mei, de ce i s-a întâmplat Helenei, și e foarte supărat când îi povestesc. Cere să vadă scrisoarea de la spital. Crede că este ridicol. Dacă medicul consideră că sunt bolnavă, este evident că sunt bolnavă. Ar trebui să ajute fetele ca mine, nu să le trimită în altă țară.

Se ocupă el, mă asigură. Se întoarce la Oficiului Forțelor de Muncă, sau la superiorii săi.

– Sărmana mielușea, spune el, încercând să o atingă pe Helena pe genunchi. Ea nu îi permite. Nu toți polițiștii sunt răi, să ții minte asta.

– Dar de unde voi ști dacă am primit adeverința? întreb.

– Vei primi o scrisoare.

Oftez. Din experiență, știu că poate dura o veșnicie până ajung scrisorile acelea.

O săptămână mai târziu, aproape că nu mai avem mâncare, iar Helena merge din nou cu mine la piață, la fel de încet. Cheltui un sfert din ce a mai rămas din banii bătrânului Hirsch.

Mâncăm porții minuscule, și uneori fac foamea. Ilse îmi verifică burta, plescăie din limbă și se închide în camera ei să mănânce tort cu un ofițer SS pe nume Rolf, în timp ce ai mei treisprezece mor de foame în tăcere, deasupra lor.

La două săptămâni după aceea, ne ducem din nou la piață, ceva mai repejor. Nu am primit nicio scrisoare, dar nici poliția nu a venit, iar fabrica de la Minerwa nu scoate fum pe coșuri. Prietenul meu sprâncenat ni se alătură la piață, și cheltui jumătate din ce a mai rămas din banii bătrânului Hirsch. Fac o nouă gaură în cureaua rochiei.

După încă o săptămână, cheltuim toți banii bătrânului Hirsch și, la încă o săptămână, nu mai putem merge la piață, fiindcă nu mai avem bani.

Dar eu mă simt mai bine. Umflătura din abdomenul meu a scăzut, și uneori chiar o duc pe Helena în brațe, dacă vrea. Alteori nu pot, iar ea se agață de brațele mele sau de talia mea. De haine. Tot nu vorbește și se sperie de fiecare dată când intră Rolf în casă, cu cizmele lucioase. Vremea s-a încălzit. Încă mă întreb, la fiecare uniformă care apare, dacă a venit să mă ducă în Germania.

Nu mă pot relaxa nicio clipă. Noaptea, când este liniște, dorm în brațele fricii.

Mi se vindecă trupul, dar sunt extenuată.

Apoi, Max coboară abrupt scara.

– Doamna Bessermann are tifos.

28

IUNIE 1944

Helena și cu mine nu avem voie să ne apropiem de pod, pentru că nu ne putem îmbolnăvi – cel puțin nu de tifos, deși nu mă pot împiedica să mă gândesc dacă nu tifosul mi-ar dobândi adeverința. Max coboară când poate, deși stă la distanță, și îmi spune că este mai rău decât a fost cu Schillinger sau Henek. Are febră foarte mare. Este plină de pete. S-ar putea să moară.

Dacă moare doamna Bessermann, ce facem cu cadavrul?

Nu credem că trebuie să ne facem griji pentru asta, fiindcă doamna Bessermann delirează.

Nu poate sta liniștită.

Nu poate păstra liniștea.

Asta înseamnă că vom muri cu toții.

În prima noapte când doamna Bessermann face febră mare, îl așază pe Siunek pe picioarele ei, să o țină, pe Henek pe un braț și pe Jan Dorlich pe celălalt, în timp ce Max, Schillinger și Cesia fac cu rândul și îi acoperă gura cu niște cârpe ude, reci, de fiecare dată când scoate un sunet. Nu știu cum reușesc să nu o sufoce sau înece.

A doua oară când aud un zgomot dinspre tavan, bat la ușa lui Karin și o întreb, folosind un limbaj al semnelor foarte animat, dacă ar putea da drumul la radio, ca muzica să o ajute pe Helena să doarmă. Karin se simte stânjenită,

pentru că Rolf este acolo. Și Ilse. Și un tip nou din SS. Crede că vreau să ascund zgomotul făcut de ei, deși tot ce vreau este să-l ascund pe cel care vine de sus.

Mă bag în pat și cred că este noaptea fatidică. Pare un deznodământ trist al eforturilor noastre.

Dar soarele răsare, naziștii merg la muncă, iar noi încă trăim.

Nu-mi dau seama pe deplin cum de este posibil.

De îndată ce pleacă, Max coboară scara, cu o bucată de hârtie. O pune pe masă și se îndepărtează, ca să nu mă molipsească. Sau pe Helena, care se ține de fusta mea. Hârtia este ruptă dintr-un carnețel cu rețete și are o semnătură falsă. Este a doctorului german care mi-a semnat adeverința.

– Te pricepi, spun eu.

– Avem vreo cale să obținem asta?

N-are chef de glume. Nu a dormit. Nu poartă cămașă. Niciunul dintre ei nu e prea îmbrăcat, pentru că este foarte cald acum și ei nu pot deschide geamul – și ce mai contează, când își fac cu toții nevoile în aceeași găleată? E transpirat. Poate că are tifos. Flămânzește.

Înnebunește, prizonier în pod.

– Am vândut trei cămăși la piață, spun. Pentru mâncarea de săptămâna asta.

– Dacă nu avem ceva cu care să o liniștim, nu va mai trebui să mâncăm, se răstește el. Apoi clipește și îi zâmbește Helenei. De parcă tocmai ar fi coborât din pod pentru o discuție amicală. Ai visat plaja, Hela?

Ea clatină din cap.

– Ar trebui să visezi plaja, spune el. Înainte să adormi, îți imaginezi soarele fierbinte, nisipul și apa sărată... și rechinii.

Scoate un zgomot cu degetele, ca de dinți care scrâșnesc. Ea zâmbește și se sprijină de mine, și, când mă uit la Max, el îmi evită privirea, stânjenit.

Vreau să-i spun să țină capul sus. Mi-a mărturisit cândva că eu sunt cea mai bună persoană pe care o cunoaște. Dar nu este așa. El este, nu invers. Eu nici nu mă compar cu el. Vreau să îi spun să nu se rușineze, pentru că este un supraviețuitor.

Dar nu știu cum să-i spun toate astea, așa că mă uit la rețeta falsificată. Să obțin medicamente va fi periculos. Voi fi interogată. Și nu i-am spus niciodată lui Max despre bărbatul cu o sprânceană. Câteodată, sunt atât de pregătită să mor, încât nici nu mai înregistrez senzațiile.

– Max, încep eu. Dar nu pot să spun ce-aș vrea.

Nu îmi vor da medicamentele. Dacă mi le dau, nu avem ce mânca. Trăim pe timp creditat, pentru că, din clipă în clipă, unul dintre naziști va auzi ceva. Sau va vedea ceva. Doamna Bessermann ne va da de gol.

Dar poate că Max știe deja câte ceva din toate lucrurile pe care nu i le spun.

– Luptăm mai departe, Fusia, spune el. Până la capăt.

O luptă până la capăt, deci.

Cred că acest capăt se apropie.

Iau rețeta falsificată, îmi pun haina și, pentru prima dată, Helena decide să rămână acasă. Se bagă în pat, cu păpușa, și se înghesuie într-un colț. Îi spun că încui ușa. Că nu trebuie să răspundă, nici pentru Karin sau Ilse. Îi las manualul de stomatologie și ies să văd dacă voi supraviețui zilei.

A plouat. Străzile sunt noroioase. Pe alocuri, inundate – deși nu fac deloc căldura mai suportabilă. Decid să trec podul către cealaltă parte a orașului, să merg la o farmacie unde nu mă cunoaște nimeni. Sanul curge repede la picioarele mele, cu valuri înspumate, iar aerul miroase a eșapament fierbinte și a abur de ploaie. Toată lumea e încordată. Simt asta. Nu sunt soldați la colțuri, care să stea degeaba. Cei pe care îi văd au capetele plecate și merg repede. Merg undeva. Îmi amintesc de ziua în care au împușcat-o pe fetița cu ochi albaștri. O zi în care nimeni nu vrea să privească pe nimeni.

Iuțesc pasul. Bărbatul cu o singură sprânceană se reflectă în sticla unei măcelării de mult închise, cu mâinile în buzunare, prefăcându-se că se uită la un afiș urât despre evrei.

M-am săturat de el.

Iuțesc pasul mai mult, las un camion de livrări să treacă și țâșnesc rapid pe trotuarul opus, întorcându-mă pe unde am venit. Omul trebuie să se oprească și să pretindă că intră într-o prăvălie. Să se poarte de parcă s-ar fi răzgândit și să meargă în aceeași direcție ca mine. Fac asta din nou. Și din nou. Așa, îl duc pe omul care mă urmărește într-o vânătoare de cai verzi pe pereții Przemyślului.

Urcăm repede colinele și le coborâm încet. Stau pe loc într-o băcănie și mă uit la verze pline de viermi, timp de cincisprezece minute, cât încearcă el să ia o decizie. Intru în catedrală și ies iar. Intru în altă catedrală. Ies iar, chiar când reușise să mă prindă din urmă. Îmi vâr mâinile în buzunare și merg în cerc, schimbând trotuarele, până când stăm în același loc din care am plecat.

Când tropăie să recupereze, eu țâșnesc brusc pe ușa din față a unei clădiri. Ies direct prin spate, fac dreapta pe străduță și intru pe ușa din spate a unei alte clădiri.

Stau pe coridorul clădirii de alături, privind pe geamul lateral cum omul aleargă pe ușa pe care am intrat eu, se întoarce în jurul cozii pe stradă și caută să priceapă unde am dispărut.

După atâta timp în Przemyśl, tot nu știe că există uși în fața și în spatele clădirilor. *Dummkopf.*

Se așază pe o bancă din stația de autobuz să aștepte, iar eu mă întorc pe ușa din spate. Dar mă răzgândesc. Ies pe cea din față, cobor scările și mă apropii de bancă, pe trotuar. Tocurile mele fac clic, clic! pe pavaj. Nu știu cine este. Dacă face parte din poliția germană. Din poliția secretă. Dacă este un detectiv particular din partea Minerwei. Nu știu dacă este nazist, sau dacă vânează evrei, sau poate că doar vrea să-mi ceară să ieșim împreună. Orice ar fi, mă urmărește deja de luni de zile, și mi-a ajuns.

Mă apropii de bancă. Este cu spatele la mine, scoțând un ziar.

– Scuze, spun.

Tresare, se întoarce și rămâne cu gura căscată. Eu îl pocnesc în nas, exact cum m-a învățat Max.

Îi cade pălăria și el se prăbușește la pământ, cu o bufnitură, iar eu mă întorc și intru în cea mai apropiată clădire, apoi ies pe ușa din spate și o iau pe o străduță. Zâmbesc mergând, scuturându-mi pumnul, și mă grăbesc să găsesc o farmacie care să-mi vândă o rețetă ilegală.

Găsesc o parte a orașului pe care nu prea o cunosc și, când intru, știu că am făcut o greșeală. Farmacia este pustie, iar spițerul îmi pune o groază de întrebări. Care este boala? Pentru cine sunt medicamentele? De ce am o rețetă pentru calmante atât de puternice de la un medic militar german? Eu mă prefac că mă uit la niște bandaje înainte să plec în altă parte, dar un grup de soldați intră în farmacie, vorbind tare în germană. Mă vâr repede într-un colț.

– Pot să iau astea, vă rog?

Spițerul se uită la rețetă. Abia dacă mă privește. Își face griji din cauza soldaților, pentru că, uneori, soldaților le place să uite să plătească. Ia cutiuța din spate, numără pastilele direct pe tejghea, notează ceva în registru și îmi cere zloții, cu un ochi la bărbații care îi cercetează rafturile.

N-a cerut destui bani. Nici pe departe. Dar n-am de gând să-l corectez. Îi dau banii, bag cutiuța în buzunar, lângă rest, și ies pe ușă înainte să-și dea seama.

Mă simt bine, mai bine decât m-am simțit de săptămâni. Cumpăr cel mai ieftin sac de terci pe care îl găsesc în piață, și o speranță micuță îmi străpunge sufletul, precum soarele printre nori. Începe iar să plouă. Când ajung pe Tatarska 3, o aud pe doamna Bessermann din curte. Aproape din stradă.

Cere brânză.

A venit ziua. Pentru că doamna Bessermann vrea brânză.

Bag cheia în ușă și o încui în urma mea.

Danuta alunecă în jos pe scară.

– Ai găsit medicamentele?

Îi dau pilulele, iar ea urcă în fugă. Mă grăbesc în dormitor, unde Helena a rămas în același loc, și trag cu ochiul

în dormitorul asistentelor. Paturile lor sunt nefăcute, lenjeria este pe jos, ciorapii curați atârnă la uscat de firele pentru electricitate ce se bălăngăne prin geam.

Știam că n-au cum să fie aici, pentru că nici Gestapoul nu este.

Asta nu înseamnă că nu vin.

Apoi intru în camera lor, pentru că de sub aparatul de radio se iețește o bucată de hârtie verde. Mă uit peste umăr și apoi o scot. Mă simt vinovată. După care îmi trece, pentru că hârtia are numele meu pe ea.

Este adeverința mea medicală, cea care mă scutește de plecare. Plicul în care a fost trimisă se află chiar dedesubt. Ștampila poștei este mai veche de o lună.

Polițistul s-a ținut de cuvânt. Nu e de mirare că nu m-au luat în Germania.

Mă întreb dacă asistentele mi-au ridicat corespondența din greșeală.

Mă întreb dacă au ascuns plicul de mine. Dar de ce? Au crezut că, dacă voi fi luată în Germania, vor avea casa numai pentru ele?

Doamna Bessermann urlă că vrea scrob, iar eu mă întreb dacă domnul Krajewska se află de cealaltă parte a peretelui.

Ascund adeverința medicală adânc sub saltea, cu poza omului din SS și desenul făcut de Max pentru mine, și peste pod se lasă tăcerea. Cred că doamna Bessermann și-a primit medicamentele.

Așteptăm Gestapoul toată ziua.

Max nu poate coborî, așa că Cesia este cea care îmi aduce găleata murdară, plângând pentru că este convinsă că mama

ei va muri. Helena supraveghează fereastra, iar eu șterg fața și ochii Cesiei și îi pieptăn cu grijă insectele din păr. Cam atât a durat distanțarea mea de cei treisprezece.

Trimit sus două găleți cu apă rece, pregătesc o oală de terci fără gust, care ne va ține în viață, și apoi fac curățenie, împreună cu Helena. Eu frec podelele, ea mătură, dintr-un capăt în altul și se descurcă tare bine. Vine ploaia și mă bucur. Una dintre asistente își va încheia tura curând, iar ploaia răsună cu putere pe acoperișul de tablă.

Stau pe pat cu Helena și ne jucăm cu ața, deși eu sunt cea care cântă. Apoi, deasupra noastră se aude un zgomot puternic. Se țipă, urmează un bufnet, vânzoleală. Ochii Helenei se măresc spre tavan. Cred că Max a pierdut, în cele din urmă, controlul. Apoi, mi se pare că aud ceva căzând pe scară. Mă ridic din pat. Ultimii doi pui care ne-au rămas cotcodăcesc. Ușa din față se deschide, iar eu smulg perdeaua.

Doamna Bessermann este afară. În curte. În ploaie. Strigă după Gestapo.

Timpul încetinește.

Văd lucruri ca prin ceață: cerul, latrinele, ușa din față a familiei Krajewska. Stropii de apă care se scurg pe geam. Altele sunt foarte vizibile, și atât de puternice, încât îmi rănesc ochii. Mașina care urcă încet dealul spre Tatarska. Luminile electrice de la ferestrele spitalului, bărbații și femeile care aleargă pe ușile din față, în mare grabă. Max, în curte, cu mâinile întinse. Doamna Bessermann, cu părul ciufulit și murdăria curgându-i pe obraji, de la ploaie, cu o bluză jegoasă atârnându-i pe un umăr. Are pete roșii pe față, pe gât, pe piept și pe mâini.

– Vreau pâine! strigă ea, către Max. Și brânză, și scrob cu hrean! Nu pune mâna pe mine! Se împleticește în noroi. Îmi aduci sau chem poliția! Chem Gestapo-ul!

– Stefi, spune o voce din spatele meu. Trebuie să ieși.

Vocea este mică. Scrâșnește, uscată. Este vocea Helenei. Stă încă pe pat, cu păpușa. Mă privește. O privesc.

Mă mișc ca fulgerul prin casă. Restul de treisprezece sunt înghesuiți în jurul canapelei. Danuta plânge. Monek plânge. Bătrânul Hirsch își frânge mâinile.

– Suntem morți, suntem morți, suntem morți...

– Cesia! Janek! Veniți cu mine!

Îi iau de mână și îi trag în ploaie, afară, unde oamenii au ochi și urechi și n-avem unde să ne ascundem.

Max are încă mâinile întinse, și părul lung i se lipește de cap.

– Putem să îți aducem toate astea, spune el. Doar că nu acum...

– Eu vreau acum! Și nu vreau să împart! Nu împart! Nu împart nimic cu Hirsch!

– Ne vei ucide, se roagă Max. Asta vrei?

Unii oameni din spital privesc prin ploaie ce se întâmplă peste drum.

– Da, spune doamna Bessermann. Să vină Gestapo-ul! Să se termine odată! Poliția! croncăne ea. Evrei! Sunt evrei aici! Poliția!

Apoi, Cesia spune:

– Mamă?

Doamna Bessermann se oprește și se clatină. Se șterge de apă și se uită la fiica ei.

– Mamă, eu nu vreau să mor. Și dacă nu intri, ne omori pe toți...

– Dar vei muri oricum, spune ea. Vei muri... lent... Gestapo! strigă ea. Vreau scrob acum!

– Te rog, mamă! strigă și Janek. Te rog să nu-i mai chemi! Nu ne ucide! Aleargă spre mama lui și o îmbrățișează. Pantalonii i-au rămas scurți cu vreo zece centimetri. Nu au venit trenurile. Te rugăm să nu ne ucizi, mamă!

– Hai înăuntru, spune Cesia, luând-o de braț. Nu este așa cum a fost cu tata. Nu sunt trenurile aici. Te rugăm să intri și să te faci bine!

Doamna Bessermann pare confuză, dar o lasă pe Cesia să o conducă, în timp ce Janek plânge și se agață de talia ei.

– Max, treci înăuntru, spun eu, grăbindu-mă în spatele doamnei Bessermann, s-o feresc de ochii din spital, pentru că arată exact a ceea ce este: o femeie bolnavă, nebună, care a fost mult timp închisă într-un pod.

Încui după ce intrăm.

Cineva trebuie să fi chemat deja poliția. Doar că nu știu cât le va lua să ajungă.

Nu pot să cred că a venit ziua.

– Max, urcă-i pe scară, spun. Curăț eu noroiul...

– Nu trebuie să faci ce spune ea! urlă doamna Bessermann, și pupilele ei imense rătăcesc prin cameră până ajung la bătrânul Hirsch. Iar eu nu trebuie să fac ce spune el! Nu trebuie să mă mărit cu tine... doar pentru că ai spus... doar pentru că am spus...

Bătrânul Hirsch și-a coborât privirea, dar nu are nicio reacție. Oare a promis doamna Bessermann că se va căsători

cu el? Aceea a fost înțelegerea? O ascunzătoare în schimbul unui mariaj?

– Și nu trebuie să fac... ce-am spus, mormăie ea mai departe. Iar tu... Se întoarce spre Max. Nu trebuie... să faci ce spune ea... doar pentru că o iubești! Nu trebuie...

– Mamă, hai cu mine, spune Cesia, evitând să mă privească.

– Doar pentru că-i iubești nu înseamnă... că trebuie! urlă doamna Bessermann. Max! Amintește-ți!

– Ajută-mă, Janek, spune Cesia. Repede, până nu vine poliția...

– Nu trebuie, Max! strigă doamna Bessermann, iar Siunek îi ajută să o împingă în sus, pe scară.

Max nu se uită la mine.

– Ți-aș spune să fugi, dar nu o să fugi, nu-i așa?

Clatin din cap.

– Bine. Când vin, suntem pregătiți. Trimite-i sus, dacă vrei. Zâmbește, chiar dacă știe că nu e amuzant, și urcă scara. Tot nu mă privește.

Ceilalți urcă după el, pe rând. Danuta plângă încă pe canapea. Henek o cuprinde cu brațul.

– Doamna Bessermann mormăia întruna despre pâine și brânză, spune el. Lucruri de care puteai face rost înainte de război. Chiar dacă nu trebuia să vorbim. Ne punea în pericol, așa, stând acolo și cerând mereu pâine și brânză. Nu-mi vine să cred c-a înnebunit ea înaintea mea.

– Este bolnavă, spun eu.

– Poate, șoptește Danuta. Dar nu e nimic altceva decât ce spunea mereu. Că nu se mărită cu Hirsch. Că ne toarnă pe

toți, ca să murim și să nu ne mai chinuim. A încercat mereu să facă asta.

– A făcut mai mult decât să încerce, spune Henek. S-au ridicat amândoi și se îndreaptă spre scară, de mână. Sunt delicați – fragili. Danuta își ridică bărbia spre gaura din tavan. Nu vrea să urce.

– Ce-a vrut să spună? o întreb iute. Când a pomenit de Max?

– Comentează mereu că Max face tot ce spui tu, de parcă n-ar fi doar pentru că încearcă să ne salveze. Nu e corect...

– Cum adică „doar pentru că..."?

Danuta mă privește, cu un picior pe scară.

– Fusia, scutește-mă.

– Nu fi *Dummkopf*, spune și Henek, și o urmează în pod.

Oare Henek și Danuta, doamna Bessermann, toată lumea din pod cred că Max este îndrăgostit de mine?

Întorc privirea și dau cu ochii de Helena, care stă în ușa dormitorului.

– Crezi c-ar trebui să curățăm noroiul? întreabă ea.

O sărut, pentru că sunt atât de bucuroasă că o aud vorbind. Chiar dacă urmează să murim.

Mă ajută să fac curat, iar când podeaua strălucește, cârpele au fost clătite și eu m-am șters de apa de ploaie, ne întindem în pat și așteptăm să vină Gestapo-ul. Doamna Bessermann a tăcut. Nu știu dacă i-au dat din nou pilule, dar funcționează. Mă gândesc la Max.

Știu că Max mă iubește. Și eu îl iubesc pe el. Am fost ca frații. Am pierdut aceiași oameni și am plâns din aceleași motive. Am trecut împreună prin cele mai frumoase și mai

cumplite clipe din viața noastră. Este cel mai bun prieten al meu – dar nu e cum spunea doamna Bessermann. Să fie îndrăgostit de mine este ceva complet diferit.

– Toată lumea știe că Max te iubește, Stefi, spune Helena, mângâind părul păpușii. Dar nimeni nu știe că îl iubești și tu pe el.

– De ce spui asta?

– Pentru că te privește ciudat, așa cum se uita domnul Szymczak la soția lui. Și fiindcă l-am auzit pe Henek spunând asta.

Îmi sprijin capul în scobitura cotului.

– Ce-a spus Henek?

– Că Max ar trebui să renunțe, pentru că nu îl vei uita niciodată pe Izio, iar Max nu se poate măsura cu o stafie. Helena ridică privirea. Nu știu ce înseamnă să te măsori cu o stafie. Cum vine asta?

– Nici eu nu știu, Hela, șoptesc.

Mă gândesc la sărutul acela pe frunte. Cel care nu a fost părintesc. Nici frățesc. Și nici nu m-a făcut să mă gândesc la Izio.

Mi-am spus că nu voi mai iubi pe nimeni. Nu din nou. Nu pe timp de război. Este prea greu.

Dar poate că n-am cum să mă abțin.

Cineva bate la ușă.

O sărut pe Helena pe creștet, un sărut care îi spune cât de mult o voi iubi mereu, orice s-ar întâmpla. Mă ridic în picioare și mă apropii de ușă.

Dar nu este poliția, nici Gestapo-ul. Sunt Karin și Ilse, supărate fiindcă le-am încuiat pe afară, în ploaie.

Tropăie în camera lor, împrăștiind stropi, fără să îmi vorbească, fără să îmi arunce nici măcar o privire care să însemne: „Am văzut o evreică nebună în curtea ta". Nu le vin nici iubiții, pentru prima dată. Pornesc radioul și nu ascultă muzică. Sunt știri, în germană. Aud cuvinte ca „Hitler", „americani" sau „Berlin". Ascultă știrile jumătate de noapte.

Cred că se întâmplă ceva în război.

Îmi trag cămașa de noapte pe cap și mă întreb dacă vor observa că am găsit adeverința medicală. Mă întreb dacă Max încearcă să asculte știrile cu stetoscopul. Dacă mi-a ascultat conversația cu Helena. Mă întreb de ce nu a venit Gestapoul după noi.

Poate sunt ocupați.

Aștern pătura peste Helena și o las să se lipească de mine. Sunt două paturi, însă acum dormim doar cu una. Radioul zumzăie din camera alăturată. Deasupra noastră este liniște.

Tăcerea e presărată de respirații și bătăi de inimă, de gânduri și de sentimente fără glas. Tăcerea de deasupra noastră este plină de viață, chiar dacă moartea va sosi în doar câteva minute.

Tăcerea nu înseamnă pustietate. Nu întotdeauna.

Nu pentru mine.

Dimineața, când ploaia a încetat și soarele de vară strălucește în râulețe de un galben cald printre perdele, tăcerea este încă acolo, și mă întreb cum de mai suntem în viață.

Nu știu de ce, dar suntem.

Apoi, mă întreb dacă Max a ascultat sfatul lui Henek și a decis să renunțe la mine.

29

IULIE 1944

Țin pe doamna Bessermann sedată până când îi scade febra. Se trezește slăbită, doar piele și os, dar în viață. La fel ca noi toți. Este un miracol, pentru că nimeni nu s-a mai îmbolnăvit.

Ceva se întâmplă în Przemyśl. Soldații se fâțâie de colo, colo, cu ranițe în spate, tancurile trec prin mijlocul orașului, și în magazine sunt numai rafturi goale. Nu e nimic de vânzare nici la piață, în afară de ce au fermierii, și este prea devreme ca să aibă și ei multe. Prețurile sunt foarte mari la ce e de vânzare; sunt înspăimântătoare. Mâncăm și restul puilor. Încerc să vând canapeaua. Jumătatea de masă. Dulapul stricat. Mă ofer să i le dau la schimb unui fermier și îmi ofer până și pantofii din picioare. Dar nimeni nu are nevoie de mobila mea sau de încălțările mele. Nimeni nu are bani decât pentru mâncare.

Apoi, vine ziua, ziua de care m-am temut de la începutul războiului. Și nu vine din cauza Gestapo-ului.

Este ziua în care nu mai avem ce mânca. Nimic. Și nici nu mai găsim nimic.

Cred că am supraviețuit doar ca să murim de foame.

După ce pleacă asistentele la spital, îmi chem oamenii din pod. Max ne face să ne așezăm cu toții în cerc, în camera de zi, cu excepția lui Siunek, de pază la fereastră, iar mie îmi vine în minte o haită de câini.

Ar fi trebuit să pun lucrurile la cale mai bine.

Max ar fi trebuit să planifice totul cu cap.

Max n-ar fi trebuit să mă asculte pe mine.

Ar trebui să merg la piață, să fur ceva.

Ar trebui să merg în camera asistentelor, să le caut banii.

Cred că peste drum, în spital, este mâncare, doar că nu am curajul să intru și să o iau.

Nimeni nu e în formă dacă flămânzește.

Atunci, Sala Hirsch spune:

– Ar trebui să mergem la doamna Krawiecka.

Se opresc din ceartă. Max spune:

– Cât de bine o cunoașteți?

– Eu o cunoșteam bine, spune Jan Dorlich. Sora mea a lucrat pentru ea. A fost în regulă, până când a crezut că am mințit-o...

Scuze, Jan.

– Cred că m-ar fi ajutat, dacă putea.

– Mă cunoaște și pe mine, spune Sala. Soțul ei făcea afaceri cu tata. Mă știe de când eram mică.

– Dar crezi că ar merge la Gestapo? întreabă Schillinger. Dziusia este ghemuită la picioarele lui, tăcută, zâmbind vag. Este pierdută în amintiri.

Sala ridică din umeri.

– Atunci nu s-a dus.

– Dar asta pentru că Fusia a speriat-o de moarte, spune Max. Se uită într-o parte, apoi la mine, pentru prima dată de când cu doamna Bessermann, și îi tresare sprânceana. Îmi zâmbește, și îi întorc zâmbetul. Când m-am pierdut cu firea în fața doamnei Krawiecka trebuie să fie una dintre amintirile

lui plăcute. Danuta ridică din sprânceană spre mine, de parcă mi-ar spune „Vezi?".

Nu mă uit la ea.

– Nu sunt sigură că-mi va deschide ușa, spun. Nu la cum au rămas lucrurile între noi.

– Ia-o pe Sala cu tine, spune Max.

– Nu, spune Monek.

– Nu mai fi egoist, spune doamna Bessermann.

Sala atinge brațul lui Monek cu mâna.

– Cred că trebuie, dacă vrem s-o convingem să ne ajute.

– Aveți și alte idei? întreabă Max.

– În afară de canibalism? întreabă bătrânul Hirsch. Și să începem cu tine? Na, idee!

Mă bucur să aud că bătrânul își mai revine.

Decidem să plecăm în seara aceea, la amurg, când majoritatea oamenilor se vor grăbi spre case, iar asistentele sunt în camera lor. Înseamnă să riscăm să ne întoarcem după stingere, în timp ce Ilse și Karin sunt acasă, dar Sala nu are haine decente și suntem disperați cu toții.

Ea se strecoară în jos pe scară, în timp ce asistentele ascultă știrile la radio. Avem noroc, pentru că, încă o dată, nu vin și iubiții lor. Doar dacă nu sunt cumva la ușă. Acum. Sala pare să-și fi imaginat același scenariu, pentru că tremură în bucătărie.

– Șșș, îi spun. Spală-te pe față.

O spălăm, o pieptănăm. N-a mai purtat pantofi de atâta vreme, că o stânjenesc. Îmi pun haina peste bluza ei deșirată, chiar dacă este mult prea cald să umble așa, și îi fac Helenei cu mâna. Helena îmi face și ea semn și încuie ușa după noi.

Trebuie să trecem pe lângă geamul asistentelor. Lumina electrică lucește dinspre radioul din spatele perdelei. Dar reușim să ne strecurăm pe Tatarska.

– Știi adresa? o întreb pe Sala. Încuviințează. Știi drumul? Din nou. Zâmbește, îi spun. Este plăcut să ieși la plimbare, îți amintești?

Se presupune că suntem prietene ieșite la plimbare. Acela e planul. Dar Sala îmi ține brațul ca într-o menghină. Dacă aș fi în locul ei, aș înfrunta orice primejdie numai pentru ocazia de a mă plimba pe stradă și de a ieși din pod. Dar poate că nu știu cum e să simți că fiecare om întâlnit vrea să te ucidă.

O femeie trece pe lângă noi, cu niște pachete, iar Sala începe să se agite. Tresare la șuieratul unei locomotive, la un claxon de mașină. Cred că va leșina.

– Sala, nu ai niciun semn agățat de spinare, îi șoptesc. Nu știe nimeni.

– Dar mi se pare că știu toți!

– Bine, atunci hai să mergem mai repede.

Drumul până la doamna Krawiecka este lung. Stă aproape în partea cealaltă a orașului. Cred că Jan Dorlich se gândea la poștalion când ne-a spus că ajungem acolo în jumătate de oră. Nu cred că vom reuși fără să fim interogate, nu când Sala își ascunde fața de fiecare soldat sau polițist de pe stradă. Dar astă-seară toată lumea pare foarte ocupată și preocupată. Nu are timp de două fete ca noi.

Ajungem la adresă, în sfârșit. Urcăm scările. Și îmi dau seama că nu suntem într-un bloc. Este o casă.

Cumva, am ratat informația că doamna Krawiecka este putred de bogată. Și toată lumea care a rămas așa pe timp de război lucrează cu nemții.

Doamna Krawiecka ar putea avea multe de pierdut.

Acum sunt la fel de agitată ca Sala.

Ridic o mână să bat, dar Sala arată spre butonul unei sonerii electrice. Apăs, aud sunetul și, când se deschide ușa, ne întâmpină o fată nu cu mult mai tânără decât noi. Sala se ascunde în spatele meu.

Zâmbesc.

– Aș putea vorbi cu doamna Krawiecka, te rog?

– Așteaptă aici, spune ea, și închide iarăși ușa. Mamă! o aud strigând.

Bat din picior. Trebuie să ne mișcăm din stradă. Dar dacă sunt nemți în casă, chiar acum?

Se deschide ușa.

– Eh, spune doamna Krawiecka, încruntându-se. Domnișoara Podgórska, cred? Și... ah!

Sala a apărut dindărătul meu.

– Sala!

Doamna Krawiecka ne vâră repede într-o cameră din partea din spate a casei și încuie ușa.

– Să ne asigurăm că nu suntem deranjate, spune ea. Nu ești răpită, domnișoară Podgórska. Știu că deja mă consideri o șantajistă.

– Îmi pare rău, eu...

Dar ea este ocupată să o îmbrățișeze pe Sala.

– Am crezut c-ai murit, spune ea. Dragul de papa, el...?

Sala încuviințează.

– Stai jos și povestește-mi totul.

Se așază, iar eu stau pe o canapea atât de moale, că mă afund în ea. Doamna Krawiecka spune lucruri de genul „Dumnezeule mare!" și „Sfântă Fecioară!", dar plină de respect. Nu doar că nu trebuie să mă scuz, dar nici să vorbesc. Nici măcar să cer ajutor.

– Treisprezece deasupra, naziștii dedesubt, și tu între ei, exclamă ea. Ești o micuță manipulatoare, până la urmă, domnișoară.

Cred că mi-a făcut un compliment.

Se duce la birou, ia o foaie și începe să scrie repede.

– Ia biletul ăsta și du-l la ușa din spate. Dă-i-l fetei. Ea va ști ce are de făcut. Repede. Am ținut un partener de afaceri în așteptare prea multă vreme, dar a meritat, și vă vom ajuta să ajungeți în siguranță acasă, înainte de stingere. Nu e bine să fiți văzute, nu? O sărută pe Sala pe obraji. Ai avut dreptate să vii la mine. Abia dacă mai ai carne pe oase. Am eu grijă de toate. La revedere, domnișoară Podgórska. Mă bucur că ne înțelegem atât de bine.

Înainte să-mi dau seama, alergăm pe coridor, îi dăm biletul unei fete cu bonetă albă, ea îl citește și ne scoate pe ușa din dos, apoi direct pe bancheta din spate a unei mașini. După care zice:

– Așteptați aici! Dispare în lumina tot mai slabă. Aproape se întunecă.

– Crezi că face afaceri cu nemții? o întreb pe Sala.

– Probabil. Și cred că le ia și pielea de pe ei.

– Crezi că face asta acum, adică în casa ei?

Sala ridică privirea spre clădirea cu etaje și rămâne cu gura căscată.

Un bărbat deschide portiera, ne așază câțiva saci grei în poală, se urcă pe scaunul șoferului, pornește motorul și demarăm în trombă.

Am mai fost cu autobuzul de câteva ori, și cu trenul. Dar nu am mers niciodată cu o mașină, care poate ajunge atât de repede unde dorești.

Vreau și eu una.

Urcăm dealul spre Tatarska 3 cât ai clipi și îl rog pe om să treacă de casă și să oprească după colț, lângă mănăstire. Nu vreau să ne vadă asistentele ieșind din mașină. Luăm sacii pe care ni i-a dat, alunecăm de pe banchetă și ne grăbim să coborâm în stradă, în timp ce el se îndepărtează. Mai sunt doar câteva minute până la stingere.

– Crezi că este mâncare aici? șoptește Sala.

Încuviințez.

– Și zici c-o putem pregăti acum? întreabă ea. Intrăm în curte, trecem pe lângă becurile radioului, care se văd prin geamul asistentelor, și descui ușa.

Doi ofițeri germani stau pe canapea.

Sala se izbește de spinarea mea.

Eu zâmbesc, de parcă mă pregătesc să le vând tot ce am.

Probabil asta fac.

– Bună seara, spun. Unul dintre ei se ridică.

– Domnișoara Podgórska? Vă amintiți de mine?

O împing pe Sala înăuntru, odată cu mine, și închid ușa.

– Nu-mi amintesc, îmi pare rău.

– Eu sunt unul dintre doctorii de la spital. V-am urmărit procedura.

O parte a minții mele este iar acolo, pe masă, și roșesc. Altă parte crede că bărbatul acesta vorbește bine poloneză, și totuși nu mi-a spus ce mi s-a întâmplat. Iar altă parte vrea să o îndese pe Sala sub canapea.

Singura mea speranță este că acești medici germani n-ar crede vreodată că sunt capabilă să intru pe ușa casei mele chiar înainte de stingere, cărând mâncare împreună cu o evreică.

– Ea este prietena mea, Sala, spun eu. Simt că transpir la baza gâtului. Uite. Pun sacii în brațele ei. Pui tu deoparte astea, pentru mine?

Ea încuviințează și duce sacii la masă.

„Te rog să-ți ții firea, Sala. Te rog."

Aduc un scaun din bucătărie aproape de canapea și mă așez.

Vreau să știu unde este sora mea.

Medicul german se așază iar. În cameră năvălește Karin. Privirea ei trece peste Sala și se oprește la mâncare. Se întoarce spre doctori și le spune ceva în germană.

Doctorul zice:

– Karin v-a observat evoluția...

Mă uit la Karin. Așa a făcut?

– Și credem că trebuie să vă studiem mai bine cazul.

– Nu sunt interesată.

– Dar noi insistăm că aveți nevoie, pentru vindecare.

– Injecția aceea n-a vindecat nimic, ci mi-a provocat durere multă vreme.

– Ah, spune el. O asemenea reacție înseamnă c-ar trebui să fiți sub observație, domnișoară Podgórska. Continuă, de parcă am fi stabilit ceva. Spitalul de aici se închide și se mută înapoi la Berlin. Prindem ultimul tren din gară, în seara asta. Karin vă va ajuta să împachetați.

Karin mă privește. Toți mă privesc.

Studiez fața doctorului și mi-o amintesc. Curioasă. În timp ce mie îmi ardeau măruntaiele. Ce mi-au făcut oamenii ăștia?

Când mă uit prin bucătărie, nici urmă de Sala. Sacii sunt nedesfăcuți, pe masă, iar ea a dispărut. Prostuța a urcat în pod.

Mă concentrez iar la doctori, zâmbesc și îmi șterg tâmpla de sudoare.

– Nu pot să plec în seara asta. Îmi pare rău.

– Trebuie să fie în seara asta, spune el. Este pentru binele dumitale.

Cumva, cred că este tocmai invers.

– Firește că vă puteți lua și sora, adaugă el.

Celălalt doctor n-a spus nimic, până acum. Își aprinde o țigară și privește, cu capul înclinat, de parcă aș fi interesantă. Are un pistol la șold.

Am opțiuni limitate.

Îmi păstrez o expresie amabilă.

– Am nevoie de câteva minute să împachetez, spun eu.

Primul doctor pare ușurat.

– Veți găsi tot ce aveți nevoie la spital, spune el. Așteptăm să vă escortăm la gară, împreună cu surioara.

Zâmbesc iar și mă îndrept spre dormitor. Karin mă urmează, și doctorul privește în jur.

– Unde e prietena dumitale?

– Ah, Sala? A plecat acum câteva minute, n-ați văzut? S-a dat stingerea. Îi era teamă de probleme.

Intru în dormitor, și imediat ce închid ușa, Karin îmi face semn să mă grăbesc. Ușa spre al doilea dormitor este deschisă și sunt haine împrăștiate peste tot, iar Ilse aruncă pantofi într-o valiză, la nimereală.

– Bine, bine, îi spun lui Karin și îi fac semn să se grăbească chiar ea. Închid ușa spre dormitorul lor, de parcă aș vrea să mă schimb. De parcă aș avea haine de schimb. Hela! șoptesc. Mă uit sub pat. Mă uit sub al doilea pat, și una dintre scânduri se mișcă puțin. E în buncăr. Ieși, spun, apucând scândura. Repede! Înainte să te vadă ele. Trebuie să împachetăm.

– Dar unde mergem? șoptește ea.

– Nicăieri, spun.

Iau una dintre gențile pe care le-am folosit când ne-am mutat de pe Mickiewicza (de fapt un sac de cartofi) și îndes în ea o pătură, alături de peria mea de păr și de păpușa Helenei, ca să dăm impresia că plecăm undeva. În două minute, Ilse și Karin ies din dormitor, cu pălăriile și mănușile puse, cu valizele în mâini. Karin pare mulțumită să mă vadă cu Helena și cu geanta. Ilse este îngrijorată.

Intrăm în camera de zi. Doctorul care fumează examinează holișorul cu scara. Dar, când vede că suntem gata, se întoarce. O iau pe Helena de mână.

– Bine, spune celălalt medic. Vă așteaptă o mașină peste drum.

Deschide ușa și le lasă pe Karin și pe Ilse să iasă primele. Apoi mă dau la o parte, în timp ce o țin pe Helena de mână, ca doctorul fumător să iasă următorul.

– Ah! spun. Helena, ți-ai uitat pălăria!

Ni se întâlnesc privirile. Dă din cap și se repede înapoi în dormitor, după ea.

Helena nu are o pălărie.

Nu se mai întoarce.

– Nu cred c-o găsește singură, îi spun doctorului. Revin.

Mă întorc în dormitor, cu geanta încă în mână, și cineva – cred că doctorul cu țigara – strigă cuvinte care includ *schnell*[1]. Doctorul dă drumul clanței și trece pragul, să îi răspundă, urlând ceva în germană, care poate să însemne că ne grăbim, sau că fetița își ia pălăria, sau ceva asemănător. Când face asta, eu străbat camera din trei salturi, apuc clanța, închid ușa și o încui.

După două secunde, clanța se zgâlțâie. Toată ușa se zguduie. Se bate cu pumnul, se strigă. Doctorul bate tot mai tare. Orice mi-or fi făcut oamenii aceia, nu se va repeta. Traversez camera, calmă, și verific încuietorile de la ferestre. Max coboară iute pe scară, cu scândura lui grea.

– Dă-te! șoptește el. Are pistol! Mă trage de lângă pereții fragili spre zidul de piatră al dormitorului, închide ușa, o apucă pe Helena și ne aruncă pe amândouă pe podea, într-o parte a ferestrei, unde nu ne pot ajunge gloanțele.

Doctorul încă urlă, lovind cu pumnul în ușă, iar în curte aud și alte voci. Chiar dacă nu înțeleg cuvintele, tonul face muzica. Sunt iritați. Sau le este teamă. Trebuie să plece. Vor

[1] Repede; în germană, în original. (n.tr.)

să mă lase acolo. După câteva minute, doctorul renunță, și auzim scrâșnet de frâne când mașina coboară pe Tatarska.

Mă întorc spre Max, în tăcere. Minunată tăcere. Are încă pieptul gol și transpirat, din cauza căldurii de vară din pod.

– De unde știai de pistol?

– Sala a spus că unul dintre ei e înarmat.

– Și ai coborât să mă aperi cu o bucată de lemn.

– Asta aveam.

– Cred că, dacă era o luptă, Max câștiga, spune Helena.

– Asta e fata mea, spune Max.

Mă sprijin cu capul de perete și zâmbesc. Apoi râd.

Gata cu iubiții și cu mâncarea șutită. Gata cu groaza la fiecare scârțâit al podelei.

Au plecat asistentele.

Sar de pe podea, urc pe scară și îmi vâr capul prin ușița din pod.

– Ieșiți! șoptesc. Au plecat!

Apar unul câte unul, ca niște fantome revenite la viață, și mă sperii când văd cât se chinuie bătrânul Hirsch și doctorul Schillinger să coboare scara.

Dar mă bucur că nu mai am naziști în casă.

Cercetez sacii de la doamna Krawiecka. Găsesc patru kilograme de fasole, patru de făină, cașă, unt, sare, un sac de cartofi și două verze. Adevărate bogății. Fierbem cartofii în coajă, ca să nu irosim nimic, și îi mâncăm cu unt și sare. Îl văd pe Monek întinzându-se cât e de lung și pe Cesia mergând dintr-o cameră în alta, cu brațele întinse, bucurându-se de spațiu. Janek găsește un colț și se întinde pe podea, de parcă ar fi încă în pod.

Este atât de ușor să credem că asistentele se pot întoarce oricând.

Max supraveghează geamul. Să fie sigur. Dar este în picioare.

Mă culc. Gestapoul ar putea încă să vină. Am putea fi uciși cu toții. Dar să nu mai trăim în casă cu dușmanul mi se pare o binecuvântare. Mă relaxez.

Târziu în noapte, când soarele de vară timpurie abia începe să se ridice de după dealuri, aud o explozie îndepărtată.

Mă ridic, ascultând. Se aud șuierături. Max se îndepărtează de fereastră. Mă dor urechile. Lumina îmi rănește ochii. Tatarska 3 se zguduie sub noi. Dziusia țipă, și o altă fulgerare de lumină gălbuie îmbracă perdelele în nuanțe de oranj.

Știu ce înseamnă. Dacă m-a învățat Przemyśl ceva, asta m-a învățat.

Suntem bombardați.

Nu pot decât să sper că sunt rușii.

30

IULIE 1944

Mai toate bombele cad asupra părții de jos a orașului și peste șinele de cale ferată, dar câteva fac praful să se scuture de pe tavanul nostru. Ne înghesuim laolaltă lângă peretele îndepărtat al dormitorului, și îmi aduc aminte de pivnița clădirii din copilărie, când Izio mă ținea de mână în așa fel încât să nu-l vadă maică-sa. Ca să nu mă tem.

Acum, Max este cel care stă lângă mine. Nu se teme de bombe, ci de cine va câștiga lupta. Dacă nemții păstrează Przemyśl, nu există speranță pentru el. Pentru niciunul dintre ei. Mă uit la grupul nostru, la ce ne-a mai rămas. Dziusia și doctorul Schillinger, bătrânul Hirsch și Siunek, Monek și Sala. Doamna Bessermann, cu câte un braț în jurul Cesiei și al lui Janek, Henek lângă Max, dar ținând-o în brațe pe Danuta, și Jan Dorlich, care nu mai are pe nimeni. Au supraviețuit. Din motive pe care nu le înțeleg, cu toate șansele împotriva lor. Au trecut peste toate. Iar dacă vin rușii...

Vor fi liberi.

Stăm și așteptăm. Așteptăm. Max se gândește, cu mâna pe bucata lui de lemn. Este slab și murdar. Curajos. Hotărât.

Nu vreau să-l iubesc.

Dar cred că-l iubesc.

Cred că mă iubește și el.

Dar nu știu dacă vrea.

Bombele nu mai cad. Fumul întunecă orașul. Se face liniște. Przemyślul m-a învățat și ce înseamnă asta.

Vin soldații.

Auzim mitralierele pe străzi. Mașini de teren. Bubuiturile baritonale ale tancurilor. Ne mișcăm laolaltă, rămânem împreună, ne îndreptăm spre peretele mai sigur, departe de gloanțele care ar putea pătrunde prin fereastră.

Așteptăm.

Ne rugăm.

Zile în șir.

Eu sper și tot sper.

Orașul se liniștește iar, pentru multă vreme.

Max privește atent de după perdele. Spune că vine cineva. Un soldat. Chiar pe mijlocul străzii Tatarska. Nici măcar n-a scos pistolul.

Este neamț.

Au câștigat nemții.

Nimeni nu vrea să se uite la celălalt. Nimeni nu vorbește. Închidem ochii. Sau privim podeaua. Helena își pune capul în poala mea.

M-am gândit pentru o vreme, cât cădeau bombele, că poate am reușit. Că poate coșmarul unei vieți de foame și frică s-ar putea sfârși. Că aș putea câștiga la jocul acesta pe care-l joc împotriva urii. Acum, familie după familie, îmi privesc cei treisprezece oameni gata să urce iar în pod.

O țin pe Helena de mână cât urcă ei, încet, treaptă cu treaptă.

Cu excepția lui Max, care rămâne cu mine.

– Eu nu mă întorc.

Încuviințez. Nu pot vorbi. Dar înțeleg.

– Ți-am cerut atât de multe, Fusia. Și îți voi mai cere ceva. Ia-o pe Helena și mergeți înapoi la fermă. Găsiți-vă mama și frații, și surorile. Faci asta pentru mine?

Nu vreau să-l părăsesc.

– Te rog să faci asta pentru mine...

Nu cred că și-a dat încă seama că nu-l pot părăsi.

Un bărbat strigă în curte. Chiar lângă geam.

Max apucă scândura și eu o iau pe Helena, gata să alergăm în dormitor, când ușa se sparge într-o explozie de așchii dinspre încuietoare. Eu strig, Helena strigă, și camera se umple brusc de bărbați cu mitraliere.

Mă uit la ei.

Nu au arme germane.

– Ruși, spune Max. Sunteți ruși!

– Lăsați... arme! poruncește căpitanul. Este murdar pe față și vorbește o poloneză cumplită. Vreau să o împing pe Helena în spatele meu, însă două puști se îndreaptă spre mine.

Max lasă jos scândura.

– Unde sunt nemții?

– Al cui e orașul? întreb. Al Rusiei?

– Przemyśl al Rusiei, spune bărbatul. Căutăm... nemți...

Mă întorc spre Max.

– A câștigat Rusia. A câștigat!

– Unde sunt nemții? insistă Max. Se întorc?

Ofițerul rus clatină din cap.

– Germania este... Caută cuvântul și se mulțumește cu: Terminată în Polonia.

Max mă privește.

– S-a terminat, spune el.

– S-a terminat, îi spun eu.

Max mă apucă de talie și mă ridică în brațe.

– A câștigat Rusia!

– A câștigat Rusia! urlă Helena.

Ofițerul zâmbește, făcând semn oamenilor lui să se relaxeze, dar armele sunt pe poziții cât ai zice pește, fiindcă din pod se revarsă oameni.

– Stați! Cine este...

– Sunt evrei! strig eu, în zbor. Max continuă să mă învârtă.

Soldatul rus lasă din nou pușca jos.

– Evrei? Eu sunt evreu. Privește în jur, la bătrânul Hirsch, care bate din palme, la Henek, care dansează cu Danuta, la Janek și Dziusia, care sar, sar, sar fără încetare, în sus și în jos. Ascundeați? Se uită la mine. Ascundeai evrei?

Acum, soldatul rus mă înșfacă de la Max și mă ridică el.

– Erou! strigă el. Erou, erou! Iar restul oamenilor strigă odată cu el.

Max râde, Jan Dorlich râde, râd și eu și, când soldatul mă lasă jos, îl îmbrățișez pe Max.

S-a terminat.

Alergăm afară. Toți, în plin soare. Nu ne pasă că aerul e încărcat de fum și duhnește a ars și a război. Nu ne pasă că soldatul german care mergea pe stradă este acum percheziționat de ruși, cu mâinile deasupra capului. Nici că domnul Krajewska a scos capul pe ușă, speriat. Strigăm de dragul de a striga, alergăm de dragul de a alerga. Bătrânul Hirsch se

întinde pe jos, privind soarele. Sala cântă, iar Max își îmbrățișează fără încetare fratele. Siunek găsește o găleată plină și stropește în jur, ca și când ar ploua, și toată lumea e udă și țipă. Aruncă o găleată pe Cesia, aruncă una și pe mine, iar noi șiroim și strigăm, în timp ce Helena dansează, pentru că s-a terminat războiul.

Cerul strălucește deasupra noastră. Lumina alintă toate locurile ascunse.

Cumva, nu știu cum, trăim.

În seara aceea, ne ospătăm cu restul belșugului de la doamna Krawiecka și râdem când Dziusia strigă:

– Max! Pune-ți o oală pe cap!

Ascultăm radioul lui Karin și al Ilsei, care transmite știrile poloneze despre războiul ce continuă în alte locuri, însă nu și aici. A doua zi, un bărbat vine să aducă mai mulți saci cu mâncare, alături de binecuvântarea doamnei Krawiecka. Sala și Danuta fac pâine, iar Max și Siunek găsesc o cadă întreagă într-o casă bombardată și o târăsc pe strada Tatarska, glumind în timp ce se opresc să se odihnească. Apoi, facem baie cu rândul. Băi adevărate, cu apă caldă din abundență. Încetișor, pe măsură ce rușii încep să reorganizeze Przemyśl, și noi ne obișnuim din nou cu viața, începem să discutăm despre ce se va întâmpla mai departe. Un lucru este sigur.

Piesele atâtor vieți distruse nu se vor potrivi la loc. Nu toate.

Doamna Bessermann pleacă prima, cu Janek, în zori, fără să-și ia rămas-bun. Le fel și Jan Dorlich. Cesia ne spune

că au plecat, ștergându-și lacrimile. Va rămâne cu Siunek și cu tatăl lui. După toate câte am pătimit, ne doare să ni se întoarcă spatele așa. Dar hotărăsc că nu mie mi-au întors spatele, ci momentelor cele mai cumplite din viața lor.

Nimeni nu vrea să-și amintească de pod.

Apoi, doctorul Schillinger o ia pe Dziusia, pentru că speră să își poată redeschide cabinetul stomatologic. Dziusia se agață de gâtul meu și mă sărută de rămas-bun.

Îmi fac griji pentru ce se va întâmpla cu ea când se lasă întunericul. Când frica se întoarce.

Uneori, visez că asistentele sunt în cameră cu mine și că se urcă pe pereți, să-și lipească urechea de tavan.

O visez pe *babcia*, plângând când este luată din ghetou.

Îl visez pe Izio, atârnat cu capul în jos.

Visez că încerc să îl prind pe Max când cade pe geamul unui tren în mers.

Dar când mă trezesc, Helena este cu mine și doarme, iar eu îmi amintesc că viața a reînceput.

Max nu mai are nevoie de mine.

Intru în bucătărie, în cămașă de noapte, dorindu-mi niște ceai, și îi găsesc pe Monek și pe Sala pregătindu-și micul dejun. Henek și Danuta nu s-au trezit încă, iar bătrânul Hirsch sforăie pe canapea. Dar pătura lui Max este goală, adunată grămadă pe podea.

– Unde e Max? întreb, înghițindu-mi un căscat.

– A plecat, spune Sala. De dimineață.

Încremenesc.

– Cum adică?

– Adică a ieșit pe ușă, răspunde Monek.

– Când se întoarce?

– Nu știu, răspunde Sala.

Max a plecat.

Simt un junghi în piept.

„A plecat. A plecat. A plecat."

Mă întorc să intru în dormitor, ca să-mi pun rochia și să fac nu-știu-ce, iar Monek râde.

– Max nu mai are nevoie de micuța lui *goyka*...

Încremenesc. *Goyka*. Ne-evreică. Eu. Dar felul în care a spus-o a fost urât. Disprețuitor. De parcă aș fi o bucată de gumă de mestecat, pe care o scuipi când nu mai are gust. Alerg în dormitor, îmi închei rochia și abia apuc să mă leg la pantofi înainte să ies din nou pe ușă.

– Fusia! mă strigă Sala, dar eu n-o ascult.

Max a plecat. Nu se poate. N-ar fi trebuit.

Cred c-a renunțat la mine.

– Fusia, așteaptă!

Las ușa din față să se trântească, o cotesc spre curte și dau de domnul Krajewska la fântână.

– Tu, spune el. Ar fi trebuit să știu că era ceva straniu la tine. Nevastă-mea și-a dat seama de la început.

Plec mai departe și încerc să-l ignor. S-ar putea să fie nițel beat. Dar el spune:

– Au ucis un evreu de dimineață. În piață.

Încremenesc. Teama se ridică în pieptul meu, ca o pasăre. Dă din aripi. Se agită.

Mă strânge în gheare.

Îl privesc pe domnul Krajewska.

– Pe cine au împușcat?

– Un băiat. A stat ascuns tot războiul.

Max.

– Acum, a decis cineva că trebuie pedepsit pentru că n-a fost ucis de la început...

A plecat de dimineață. Max a ieșit pe ușă.

– ... cineva crede că trebuie să termine ce-au lăsat nemții neterminat.

„Nu. Nu. Nu."

– Iar cu tine știam eu că este ceva. Am văzut bărbații aceia ieșind din apartamentul tău. Doar nu citeai cărți cu ei, nu? Bănuiesc că nici nu știi să citești...

După atâta vreme, domnul Krajewska încă nu-și dă seama că am ascuns evrei. Crede că sunt prostituată. Nu-l mai ascult. Nici nu îmi mai pasă. Îl las să vorbească singur și zbor pe strada Tatarska.

Picioarele mele lovesc pavajul cu atâta putere, că mă înțeapă tălpile.

Nu vreau să-l iubesc. Iubirea înseamnă suferință.

Dar îl iubesc. Și voi suferi mai mult fără el.

De ce-ai plecat, Max?

„De ce, de ce, de ce?"

Pe trotuarul celălalt urcă un bărbat, cu un pachet în mână. Se oprește să mă privească lung.

– Fusia?

Când mă uit la el, văd ochii mari și căprui, sprânceana care tresare. Este băiatul care mă făcea să râd, la geam. Bărbatul care poate supraviețui tuturor vitregiilor sorții.

Alerg de-a curmezișul străzii și mă arunc în brațele lui, iar pachetul i se rostogolește pe pietrele pavajului.

– Ce-ai pățit? spune Max.

Îl lovesc în piept.

– Ai plecat! Îl lovesc iar. Ai plecat! Ai plecat!

– M-am dus să mă tund.

Nu e de mirare că nu l-am recunoscut.

– Am cumpărat și unt, dar l-ai trântit pe jos.

Încep să plâng. Nu fiindcă a plecat, ci pentru că a rămas. Sunt o *Dummkopf*. Mă ia în brațe.

– Tu trebuie să rămâi cu mine, spun. Aici este locul tău!

– Știu, spune el. Iar locul tău e lângă mine.

– Știu.

– Chiar știi?

Dau din cap că da.

Îmi cuprinde obrajii cu palmele.

– Mi-ai dăruit viața, spune el. Acum, permite-mi să ți-o ofer mai departe ție.

Încuviințez iar. Îl las să-mi sărute buzele și lacrimile.

Suntem făcuți să fim împreună.

Vom supraviețui.

Stefania și Helena Podgórska, în timpul războiului

NOTA AUTOAREI

„A VENIT PENTRU O NOAPTE ȘI A RĂMAS CINCIZECI DE ANI."

Max și Stefania în 1944, poate în ziua nunții lor

Stefania Podgórska s-a căsătorit cu Max Diamant pe 23 noiembrie 1944. Întreaga familie Podgórsksa a supraviețuit războiului, inclusiv mama și fratele Stefaniei, care fuseseră în lagărul de muncă silnică din Salzburg. Ei nu au fost de acord cu această căsătorie și le-au dezmoștenit pe ambele surori fiindcă salvaseră evrei cât a fost Przemýsl sub ocupație. Antisemitismul era cuvântul d ordine în Polonia, pe atunci. Existau grupuri de „apărător civici", hotărâți să termine ce începuseră naziștii. Pentr a-și proteja familia, Max și-a schimbat numele cu unul foa te polonez, Josef Burzminski. Joe și Stefania au crescut împreună pe Helena, până când ea a intrat la universitate a urmat Facultatea de Medicină.

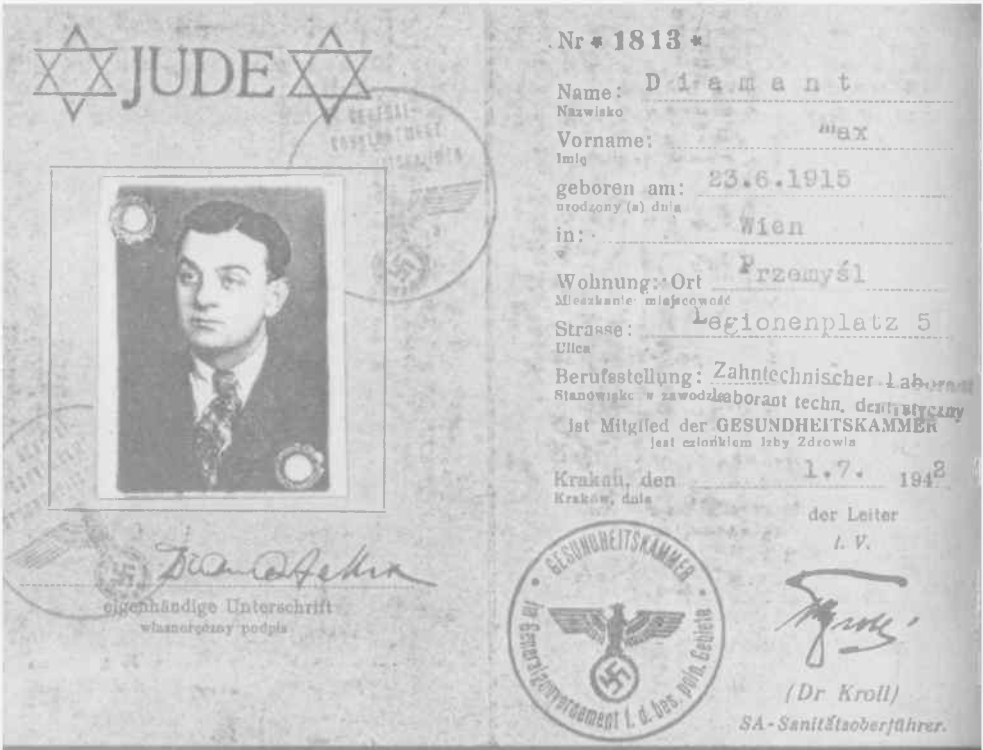

Documentul de identitate al lui Max Diamant, cu ștampila „Evreu" pentru identificare

Henek Diamant s-a căsătorit cu Danuta, a devenit dentist și s-a mutat în Belgia, în anii 1970. A murit în 2004. Danuta a decedat în 2011. Au o fiică și șapte nepoți.

După război, doctorul Wilhelm Schillinger s-a recăsătorit și s-a mutat în orașul Wrocław, din Polonia, pentru a deveni chirurg maxilo-facial. Fiica lui, Dziusia, a păstrat legătura cu familia Burzminski și chiar a locuit la ei o vreme, considerând-o mereu pe Stefania a doua ei mamă. S-a căsătorit și s-a mutat în Bruxelles (Belgia), în anii 1950. Are un fiu, o fiică și patru nepoți.

Malwina nu s-a mai căsătorit cu doctorul Hirsch. Ea și Janek au emigrat în Statele Unite în 1949, unde Janek

a devenit inginer electronist pentru IBM. Are doi fii și un nepot. După o scurtă vreme petrecută cu familia Hirsch, Cesia s-a alăturat mamei și fratelui și a emigrat. A călătorit în Argentina în 1988, pentru a depune mărturie împotriva lui Josef Schwammberger, ofițerul răspunzător pentru multe dintre atrocitățile săvârșite în ghetoul din Przemysl. Are un fiu, o fiică și patru nepoți.

După ce au plecat de pe strada Tatarska, doctorul Leon Hirsch și Siunek s-au trezit că locuiesc în Rusia, după restructurarea granițelor ucrainene. Siunek Hirsch a murit de cancer în 1947. Monek și Sala Hirsch și-au schimbat

Stefania Podgórska și Max Diamant, în anii '50
Max și-a schimbat numele în Josef Burzminski în 1944.

numele în Jalenski și, alături de Jan Dorlich, au emigrat în Israel. Monek s-a scuzat față de Stefania pentru că-i spusese *goyka*.

Josef și Stefania Burzminski s-au mutat în Israel în 1958. Joe a avut un cabinet dentar, asistat de Stefania (cunoscută drept Stefi), și a depus mărturie în procesul criminalului nazist Adolf Eichmann. Din cauza procedurii medicale – sau experimentului – la care a fost supusă Stefania în spitalul german, i s-a spus că nu va avea copii. Dar, într-un târziu, după peste zece ani de căsătorie, Stefi și Joe au întâmpinat cu bucurie o fiică și un fiu. În 1961, au emigrat în Statele Unite, unde Joe a descoperit că nu i se recunosc studiile medicale din Polonia. În ciuda celor douăzeci de ani ca dentist și chirurg maxilo-facial, și în timp ce învăța engleză, Joe s-a înscris la Universitatea Tufts, din Boston. A absolvit din nou specializarea Stomatologie în 1966. Helena a rămas în Polonia, unde a devenit radiolog. Locuiește în Wrocław, cu fiica ei.

În 1979, Stefania și Helena Podgórska au primit titlul de „Drept între popoare" din partea Yad Vashem, Memorialul Victimelor Holocaustului, principala instituție de educație, documentare, comemorare și cercetare în domeniu. Eroismul celor două surori din timpul Holocaustului a fost recunoscut prin numeroase alte premii, articole, documentare, interviuri televizate și un film din 1966, numit *Hidden in Silence* („Ascunși în tăcere"). Stefania a ținut un discurs la inaugurarea din 1993 a Muzeului Memorial al Holocaustului din SUA, la Washington, D.C., împărțind

Stefania, Max și Helena pe plajă, după război (de la stânga la dreapta)

podiumul cu președintele israelian Chaim Herzog, apoi cu președintele Bill Clinton și cu prima doamnă Hillary Clinton, unde a fost și îmbrățișată, într-o scenă devenită celebră, de vicepreședintele Al Gore. (Era frig.) Ea și Joe au apărut în emisiunea lui Oprah[1], în 1994, unde Stefi, un alt moment rămas în istorie, a arătat cu degetul și i-a spus prezentatoarei care nu se oprea niciodată din întrebat „Vait a minute[2]".

[1] *The Oprah Winfrey Show.* (n.tr.)

[2] Stai niţel (cu grafie intenţionat eronată, pentru a marca specificitatea pronunţiei). (n.tr.)

Stefania, Max, Helena, Henek și Danuta după război
(de la stânga la dreapta)

Am devenit conștientă de existența Stefaniei Podgórska la începutul anilor 1990, cu mult înainte să mă gândesc să devin scriitoare. Nu dintr-un articol, nici dintr-un film și nici din emisiunea lui Oprah, ci atunci când un fragment din povestea ei a fost difuzat la postul local de televiziune.

M-am oprit din tot ce făceam ca să mă uit și mi-a rămas în memorie timp de peste 25 de ani. În 2017, am descoperit interviul integral pe site-ul Muzeului Memorial al Holocaustului din SUA. L-am vizionat de trei ori și, când am terminat, știam trei lucruri: era o poveste care trebuia spusă, era o poveste care trebuia să devină roman și, de bine, de rău, trebuia să o scriu eu.

După o perioadă de urmărire nerușinată pe internet, l-am contactat pe fiul lui Joe și al Stefaniei, Ed Burzminski, iar el mi-a oferit acces la un veritabil cufăr al comorilor pentru o scriitoare: memoriile nepublicate ale Stefaniei. A devenit coloana vertebrală a romanului *Lumina din întuneric*, pe care am așezat, în straturi, interviuri filmate cu Stefi și Joe, poveștile Cesiei și ale lui Janek, alte memorii și lucrări de cercetare care documentează orașul Przemýsl înainte și după cel de al Doilea Război Mondial. Familia pe care Stefania o vede ucisă de SS este inspirată din uciderea Reniei Spiegel, „Anna Frank a Poloniei", o tânără evreică din Przemýsl, al cărei jurnal a fost publicat recent. Cred că este vorba despre aceeași ucidere a unor evrei ascunși la care se referă Stefania în memoriile sale. Bărbatul spânzurat în piața din Przemýsl, în timp ce Stefania merge la muncă, era Michał Kruk, executat pentru că ascunsese evrei.

În 2018, Ed și cu mine am mers împreună în Belgia, unde am intervievat-o pe Dziusia Schillinger, una dintre cele mai adorabile doamne pe care le cunosc, și apoi în Polonia, unde am vorbit cu Helena, un suflet frumos, care

Ed, Joe și Stefania Barzmiński

pregătește un vin de casă foarte... tare. Ambele doamne m-au tratat cu generozitate și bunătate – în timp ce eu venisem să sap după amintiri oribile. Apoi, Ed și cu mine am bătut străzile Przemyślului, am găsit apartamentul în care mama sa l-a ascuns pe tatăl său, locul în care fusese fabrica de unelte, ferestruica pivniței unde Max avusese un buncăr tainic, în ghetou. Doamne, cum am mai căutat locul în care se aflase prăvălia familiei Diamant! Am stat în podul de pe Tatarska

3 și am privit o clădire frumoasă, în ruină, care fusese cândva un spital german. Am condus spre satul Lipa și am stat în bucătăria unei doamne în vârstă, care știa pe nume toți cei nouă copii ai doamnei Podgórska. Am mers în Bełżec, unde au fost uciși bunicii și unchiul lui Ed, alături de nenumărați alți evrei. Am urcat pe un mal și am privit curba șinelor pe unde trecuse cândva trenul din care a sărit tânărul Max Diamant.

M-am întors acasă și am scris fără oprire.

Diferența dintre *Lumina din întuneric* și memoriile Stefaniei este că nu am putut povesti totul, nu fără să ajung la o mie de pagini. Și, pentru că viața reală nu este un roman, cronologia evenimentelor a fost cosmetizată, pentru a se potrivi structurii narative. Personajele episodice au fost, uneori, combinate într-unul singur. Am umplut golurile, în special în privința emoțiilor Stefaniei. Dar, cu excepția documentelor Stefaniei (știm că a falsificat datele), obținerea slujbei (știm că a mituit pe cineva) și loviturii în nasul omului cu sprâncenele unite (pe care sunt convinsă că i-ar fi aplicat-o, dacă ar fi avut ocazia), fiecare incident din cartea aceasta este întocmai cum l-au descris Stefania și Joe. Este amintirea a ceea ce a fost.

Am întâlnit-o o dată pe Stefania Podgórska, în 2017, deși ea nu a știut. Avea demență și, după vizita noastră, am fost cu Ed să alegem pijamale noi pentru ea – ajunsesem departe, de la emisiunea văzută pe PBS, din camera mea de zi. Atât Stefania, cât și Helena au fost afectate psihologic după război. Dziusia mi-a spus că, într-o parte a minții ei, Stefania nu a părăsit niciodată strada Tatarska. Astăzi, i-am

Stefania și Helena la sfârșitul

spus SSPT[1]. Ironic, demența a eliberat-o. Dansa, cânta și redevenise copila voioasă de dinainte de război.

Joe i-a spus unui reporter din Boston că și-ar dori să fi știut, în perioada petrecută în podul de pe strada Tatarska, că, într-o zi, el și Stefi vor locui în Statele Unite, sărbătorindu-și nunta de aur împreună cu copiii lor. „Era un vis, dar a devenit realitate", a spus el.

Josef Burzminski a decedat pe 17 iulie, 2003, în Los Angeles, California, unde se mutase împreună cu Stefi ca să fie mai aproape de copiii lor. Fuseseră căsătoriți timp de 58 de ani. Primul lui nepot s-a născut după ce Joe murise deja.

Stefania Podgórska Burzminski a trecut în neființă pe 29 septembrie 2018, în timp ce eu scriam această carte. Mi-aș dori ca ea să fi știut că o scriu. Am ajutat la editarea necrologului său – a fost o adevărată onoare. Câte persoane au privilegiul de a face un rezumat al vieții unei persoane pe care o admiră atât de mult? Și cât de mare este privilegiul de a scrie o întreagă carte despre o asemenea persoană? Într-un interviu din 1988, Stefi a fost întrebată dacă simțea că viața ei are o însemnătate aparte, pentru ce făcuse pe timp de război. „Ah, nu știu", a răspuns ea, fluturând a lehamite. Apoi, a folosit gestul caracteristic, cu degetul. „Dar știu că povestea mea va fi publicată."

A avut dreptate, nu-i așa?

Moștenirea lăsată de cel de al Doilea Război Mondial are tentacule întunecate, care se întind până în prezent. Pentru mulți dintre cei cu care am vorbit, războiul continuă.

[1] Sindromul șocului post-traumatic. (n.tr.)

Rănile nu s-au cicatrizat încă, iar repercusiunile mai dăinuie. Pierderea familiei. Pierderea prietenilor. Pierderea istoriei și viitorului. Teama, care nu poate fi dată uitării. Însă, oricât de mare i-ar fi fost suferința, în niciun interviu, scris sau verbal, Stefania nu a afirmat că ar fi regretat ce a făcut. Doar că ar face totul din nou. „O moarte sau treisprezece evrei", a spus ea. „A fost un târg bun." Chiar dacă moartea la care se referea era propria ei moarte.

Pentru mine, ea este definiția unei eroine.

MULȚUMIRI

Mereu mi s-a părut o misiune imposibilă să scrii mulțumiri. Nu există cale de a mulțumi cum se cuvine numeroșilor oameni minunați care ajută o carte să prindă viață, în doar câteva fraze scurte. Când vine vorba despre *Lumina din întuneric*, se îngroașă gluma: această poveste nu mi-a aparținut niciodată. Eu doar am fost custodele său temporar. Această poveste a ajuns la mine pentru că au trăit-o oameni extraordinari. Cuvintele mi-au venit pentru că oameni extraordinari m-au ajutat. Voi face tot ce pot ca să le mulțumesc.

Ed Burzminski. Îți mulțumesc de un milion de ori pentru timpul dăruit mie și acestui proiect, așa cum îl dăruiești tuturor celor care te caută, vrând să știe mai multe despre remarcabilii tăi părinți. Datorită ție, povestea lor va dăinui. Lori și Mia, vă mulțumesc că l-ați „împărțit" cu mine, cât am rătăcit prin Europa!

Helena Podgórska-Rudziak și frumoasa ei fiică, Małgorzata Rudziak. Pot spune sincer că bunătatea și generozitatea voastră nu vor fi uitate nicicând. Helena, îți mulțumesc pentru că mi-ai oferit ce era cel mai dificil: amintirile tale.

Krystyna Nawara (fostă Dziusia Schillinger) și familia ei. Ce bucurie sunteți cu toții! Mulțumesc pentru că m-ați primit cu atâta căldură în Belgia și în casa voastră.

Maciej Piórkowski și Bożena și Wiesiek Skibiński. Mulțumesc pentru incredibilul tur de pe Tatarska 3. Pentru catedrală, pentru cripte și pentru că mi-ați permis să mă târăsc pe podeaua lor și să ating lucrarea în piatră din secolul al XI-lea, pentru cimitirele luminate și pentru că mi-ați permis să deschid sicriul acela! A fost cel mai tare Halloween!

Monika Lach. Mulțumesc pentru că le predai copiilor din Przemýsl povestea Stefaniei și pentru că m-ai ajutat să înțeleg orașul care a fost cândva.

Piotr Michalski. Mulțumesc pentru că ai împărtășit cunoștințele tale extraordinare și pentru toate caloriile pe care le-am ars încercând să țin pasul cu tine pe străzile din Przemýsl!

Ewa Koper, de la Memorialul și Muzeul lagărului de concentrare din Bełżec. Mulțumesc iar și iar pentru felul blând în care mi-ai explicat experiențele oribile din lagăr și pentru proiectul tău de a identifica numele fiecărei victime. Știu când întâlnesc suflete ca al meu, și tu ești unul dintre ele.

Muzeul Memorial al Holocaustului din Statele Unite. Nu pot să vă mulțumesc suficient pentru că mi-ați pus la dispoziție poveștile de viață ale celor care au trecut prin Holocaust. Este o istorie care nu ar trebui să se piardă niciodată.

Îi mulțumesc doctorului Agi Legutko, conferențiar de limba idiș și director al Programului Idiș al Catedrei de Limbi germanice a Universității Columbia din orașul New York, care mi-a revizuit ocurențele în idiș și a propus multe corecturi înțelepte, și lui Tami Reich, consultant istoric și de

patrimoniu cultural, pentru revizia atentă a manuscrisului. Orice erori care persistă îmi aparţin.

Kelly Sonnack, agenta mea. Mă susţii întotdeauna, şi este un privilegiu să îţi numeşti agenta prietenă.

Lisa Sandell, editoarea mea. Scoatem cărţi bune împreună, nu-i aşa? Este un privilegiu să îţi numeşti şi editoarea prietenă.

Sincer, nu ştiu ce am făcut să vă merit pe amândouă, dar ştiu că sunt binecuvântată. Vă iubesc pe amândouă.

Scholastic Press. După şase cărţi, vă simt ca pe echipa şi familia mea: David Levithan, Olivia Valcarce, Josh Berlowitz, Ellie Berger, Rachel Feld, Shannon Pender, Erin Berger, Lauren Donovan, Amy Goppert, Lizette Serrano, Emily Heddleson, Jasmine Miranda, Danielle Yadao, Matt Poulter, Lori Benton, John Pels, echipa de vânzări şi toată lumea implicată în târgurile şi cluburile de carte.

Grupul meu de critică de peste doisprezece ani: Ruta Sepetys, Howard Shirley, Amy Eytchison şi Angelika Stegmann. Nimeni nu se compară cu voi – cât de dragi îmi sunteţi!

În sfârşit, fără a fi şi cei din urmă, mulţumesc familiei mele. Philip, Chris şi Siobhan, Stephen şi Elizabeth. Vă iubesc mai mult decât se poate scrie la finalul unei cărţi. Philip, ai tras din nou lozul câştigător. Eşti iubirea vieţii mele şi cel mai bun prieten al meu. Mulţumesc pentru tot.

DESPRE AUTOARE

Romanul de debut al lui SHARON CAMERON, *The Dark Unwinding*, a primit premiul „Sue Alexander" al Societății Scriitorilor și Ilustratorilor de Cărți pentru Copii, pentru Cea mai promițătoare operă de debut, și premiul Zmeul de Cristal al aceleiași asociații, și a fost inclus în selecția ALA a „Celor mai bune opere de ficțiune pentru tineri". Sharon a mai scris și continuarea, *A Spark Unseen; Rook*, selectată pe lista IndieBound „Zece alegeri de top – romane indie", *The Forgetting*, un bestseller #1 *New York Times* și parte din lista IndieBound, și perechea, *The Knowing*.

Locuiește cu familia ei în Nashville, Tennessee, și o puteți urmări pe Twitter la @SharonCameronE, sau pe pagina ei web, www.sharoncameronbooks.com.